

Л.М. Мельник, І.А. Дужа

ПОЛІТОЛОГІЯ

Біла Церква 2019

УДК 32(075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою Білоцерківського національного аграрного університету
(протокол №4 від 13 березня 2019 року)

Автори:

Л.М. Мельник, І.А. Дужа.

Рецензенти:

В.О. Береза – кандидат педагогічних наук, доктор політичних наук
(Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля)

А.О. Овчаренко – кандидат політичних наук

(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

Політологія: навчально-методичний посібник / Л.М. Мельник, І.А. Дужа.
Біла Церква, 2019. -

У навчально-методичному посібнику викладено інституалізовані та персоналізовані форми здійснення політики. Книга містить короткий політологічний словник. Окрім здобувачів вищої освіти може стати у нагоді усім, хто хоче детальніше ознайомитися із політологічною тематикою.

ISBN 978-966-2122-67-1

© Л.М. Мельник

І.А. Дужа, 2019

Зміст

ПЕРЕДМОВА

Розділ 1. Становлення та розвиток політології як наукової дисципліни.

Тема 1.1 Сутність і роль політики та політології у житті суспільства.....	5
Тема 1.2 Становлення та розвиток української політичної думки.....	15
Тема 1.3. Світові політико-ідеологічні доктрини.....	26
Тема 1.4. Виникнення та становлення світових політичних режимів.....	40

Розділ 2 . Політична система суспільства.

Тема 2.1 Політична влада та політичний процес.....	55
Тема 2.2 Держава як інститут політичної системи.....	89
Тема 2.3 Політична культура та свідомість.....	129
Тема 2.4 Особистість та політика.....	152
Тема 2.5 Політичний менеджмент та маркетинг.....	166
Тема 2.6 Політичне лідерство.....	188

Розділ 3. Світова політика та міжнародні відносини.

Тема 3.1 Конфлікти і кризи в політичному житті.....	205
Тема 3.2 Світовий політичний процес та міжнародні відносини.....	217
Тема 3.3 Система міжнародних політичних відносин та національна безпека.....	246
Тема 3.4 Політика та етнонаціональні відносини.....	257
Тема 3.5 Політична глобалістика.....	287

Зміст тем семінарських завдань.....	313
-------------------------------------	-----

Орієнтовні теми ІНДЗ.....	393
---------------------------	-----

Контрольні питання до іспиту.....	400
-----------------------------------	-----

Методичні рекомендації щодо написання реферативних робіт.....	403
---	-----

Терміни і поняття.....	404
------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

З наданням Україні статусу незалежної, самостійної та демократичної держави курс «Політологія» став одним з фундаментальних курсів по підготовці спеціалістів будь-якого профілю навчання. Він відіграє важливу роль у формування патріотизму, формуванні високого рівня політичної культури та становлення людини як повноцінного громадянина держави.

Головне призначення даного навчально-методичного посібника полягає в тому, щоб допомогти здобувачам вищої освіти оволодіти систематизованими науковими знаннями про політику; на основі політичних знань сформувати політичну свідомість та культуру студентів, їх ціннісних орієнтацій та настанов; сприяти формуванню активної громадянської позиції та участі у загальноцивілізаційних й вітчизняних процесах на демократичних засадах.

Навчально-методичний посібник не ставить своєю метою висвітлення усіх проблем політичної науки. У ньому аналізуються лише найважливіші аспекти політології, а саме інституалізовані та персоналізовані форми здійснення політики.

Посібник розрахований на вивчення науки про політику і може бути використаний здобувачами вищої освіти всіх спеціальностей.

Розділ 1. Становлення та розвиток політології

Тема 1.1 Сутність і роль політики та політології у житті суспільства

1. Політологія в системі суспільних наук. Об'єкт і предмет політичної науки.

2. Структура та функції політології.

3. Методи політичної науки. Закони і категорії політології

1. Політологія в системі суспільних наук

До найважливіші складових суспільного життя відноситься політика та влада. Виявлення їх сутності дає змогу розібратися в складних проблемах сучасності та у визначенні своєї позиції. Людина постійно відчуває на собі вплив політики. Політичне життя суспільства вивчається багатьма соціогуманітарними науками, оскільки кожна значуща подія і кожен факт мають політичний контекст. Суспільство в цілому є політичним, політологія, як наука, вивчає політичне життя в його різноманітних проявах, заглиблюючись в особливості політики і влади, закономірності діяльності політичних партій, політичних лідерів та еліти, соціальних верств і народних мас. Вона сприяє формуванню світоглядних і ціннісних настанов, вмінню пов'язувати набуті знання із політичною практикою.

Становлення і розвиток політології зумовлюється суспільними потребами в розробленні технологій управління і методик впливу на суспільну свідомість, у теоретичному обґрунтуванні ідей та цілей зовнішньої та внутрішньої політики, в необхідності удосконалення прийняття управлінських рішень за умов збільшення обсягів діяльності та владних повноважень держави, потреби проведення децентралізаційних процесів.

*Політологія (від грецьк. *politika* — державні й суспільні справи і *logos* — слово, поняття, вчення) — це наука про політику, про закономірності і випадковості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, про сутність форм, методи діяльності*

суб'єктів політики та проблеми міжнародних відносин. Як відносно самостійна галузь знань вона сягає своїми витокami античності.

Її розвиток тісно пов'язаний з розвитком філософських знань.

У пізнанні політичного життя істотна роль належить *політичній історії*. Історія політичних учень виступає невід'ємною складовою політології як історія виникнення, становлення і розвитку політології. Особливого значення у вивченні політичного життя суспільства набуває *політична економіка*, що обґрунтовує зрозуміння природи соціальних суб'єктів, громадянського суспільства. До того ж розвиток різних форм власності, який веде до диференціації соціальних і політичних інтересів у суспільстві, істотно впливає на характер політичної діяльності, формування наукових уявлень про неї. *Соціологія політики*, як суспільна наука, вивчає соціальні інститути, організації як засоби діяльності соціальних суб'єктів, а отже, закономірно, що політологія використовує результати й методи соціологічного пізнання, характеристики різних соціальних груп. У вивченні політичного життя суспільства важлива роль належить *юридичній науці* як системі знань про державу і право, про об'єктивні закономірності їх виникнення та розвитку. *Політична психологія* - досліджує соціально-психологічні компоненти політичного життя суспільства, що формуються на рівні політичної свідомості націй, соціальних груп, урядів та окремих особистостей. *Політична географія* - вивчає територіальні аспекти політичного життя суспільства, що розглядається як сукупність багатьох явищ, процесів і суспільних інститутів.

До *об'єкту політології* відноситься все, що має прояв політичного, а саме політична сфера, особливості її функціонування і розвитку; політична дійсність, політичне життя особи й суспільства, політичні відносини; політичні ідеї, теорії і доктрини, проблеми, події, прогнози, технології політичних процесів.

Щодо предмету політології існують різні погляди. Деякі зарубіжні вчені визначають політологію як науку «про авторитетну, легітимізовану,

консенсусну владу», тобто владу, що має підтримку суспільства, сприймається як обов'язкова, хоч і спирається на примус.

Останнім часом значного поширення набув системний підхід до визначення предметного поля політології. Згідно з ним метою є дослідження тенденцій і законів структури, функціонування та розвитку політичного життя соціальних спільнот, залучення їх до діяльності з реалізації політичної влади та політичних інтересів (Ю. Шпак, Ж. Тощенко, В. Бабкін).

Загалом сукупність проблем, досліджуваних політологією, можна поділити на три великих розділи:

- Соціально-філософське та ідейно-теоретичне підґрунтя політики, системоорганізуючі ознаки й характеристики політичної системи, політичні парадигми, що відповідають конкретному історичному періоду.
- Політичні системи та політичні культури, політичні режими, їх порівняльні характеристики, еволюція світових політико-ідеологічних доктрин.
- Політичні інститути, політичні процеси, політична діяльність і політична поведінка.

2. Структура та функції політології

Структура політології як науки охоплює:

- загальну політологію, що вивчає історію і теорію політики, виробляє загальні теоретичні й методологічні основи її пізнання;
- теорію політичних систем та їх елементів, механізмів функціонування політичної влади, що досліджує проблеми утворення й функціонування держав, партій, суспільно-політичних організацій, політичних режимів шляхом вивчення конституційних та адміністративних питань, економічних та соціальних функцій управління, аналізу політичних інститутів, відносин між суб'єктами політики, політичної культури та комунікації тощо;
- теорію соціального управління, що вивчає форми й методи управління соціально-політичними, соціально-економічними, адміністративно-

правовими та соціально-психологічними процесами, досліджує проблеми участі в політиці;

- теорію політичної ідеології, що досліджує роль і функції ідеології в системі політичної влади, історію та розвиток політичних теорій, концепцій, доктрин, особливості їх реалізації та існування в різних суспільствах;

- теорію міжнародних відносин, предметом якої є система міжнародних відносин, проблеми національної та світової політики, мирного співіснування держав з різним соціальним устроєм. Її складовими є геополітика, зовнішня політика, міжнародне право, діяльність міжнародних і міждержавних організацій;

- практичну політологію, яка здійснює прикладні та порівняльні дослідження в контексті конкретних політичних технологій, специфіку політичного маркетингу та менеджменту в різних суспільно-історичних умовах, проблеми прийняття оптимальних управлінських рішень та ефективності їх реалізації.

Структура політології має свою внутрішню логіку й охоплює теоретичні та практичні основи: знання про закономірності функціонування й розвитку політичної діяльності в межах політичних відносин; знання про політичну систему як механізм організації та здійснення влади, про теорію міжнародної політики.

Політична наука як самостійна сфера знань виникає на рубежі Середньовіччя та Нового часу, коли мислителі почали пояснювати політичні процеси за допомогою "земних", а не релігійно-міфологічних аргументів. Основи політичної теорії закладають Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш-Л. Монтеск'є, Дж. Віко та ін. У цей час спеціальна галузь знань про політику іменується по-різному – політичне мистецтво, політичне вчення тощо. Політична наука охоплює всю сукупність знань з цього предмета. Як самостійна навчальна дисципліна політологія почала формуватися в другій половині XIX ст. Процес остаточного її становлення завершився на Міжнародному колоквіумі ЮНЕСКО з політичних наук

(Париж, 1948 р.), де було визначено зміст предмета цієї науки та рекомендовано включити курс політології для вивчення в системі вищої освіти як загальнообов'язкової дисципліни. Також було створено Міжнародну асоціацію політичної науки, метою якої є інтеграція дослідницьких зусиль вчених різних країн та підвищення практичної ефективності рекомендацій політичної науки.

Поділ політології на теоретичну і прикладну, який набув широкого вжитку в науці, є доволі штучним, оскільки власне політична наука має яскравий практичний характер, що й визначає її провідні позиції серед суспільних наук.

Функції політології:

- *Теоретико-пізнавальна функція* - пов'язана з виявленням, вивченням, розумінням різних тенденцій, труднощів, протиріч політичних процесів, з оцінкою політичних подій, що відбулися.
- *Методологічна функція* - припускає, що розуміння загальних закономірностей політичного життя суспільства допоможе іншим соціальним наукам у вирішенні їхніх специфічних завдань.
- *Аналітична функція* - спрямована на збагнення суті політичних процесів, явищ, їхню всебічну оцінку.
- *Регулятивна функція* сприяє виробленню правильних орієнтирів у політичних процесах, забезпечує вплив людей й організацій на політичний процес, їхню участь у політичних подіях.
- *Прогностична функція* полягає в знанні світових тенденцій політичного розвитку та їхнього співвідношення з існуючими в суспільстві групами інтересів, що дозволяє завчасно визначити ефективність передбачуваних політичних рішень.

Умовно політологію можна розділити на *теоретичну* й *прикладну*. Обидві складові нерозривно пов'язані між собою, доповнюють і збагачують одна одну.

Теоретична політологія має на меті отримання нового знання, пояснення і розуміння політичної реальності, розробку нових концептуальних моделей реальності.

Прикладна політологія – це галузь політичної науки, що досліджує конкретні політичні ситуації з метою одержання для зацікавлених осіб й організацій певної інформації, розробки для них політичних прогнозів, практичних порад і рекомендацій.

Теоретична політологія спрямована на одержання нових загальних абстрактних знань, досить універсальних, або знань, що характеризують цілі типи явищ. Прикладна політологія прагне розробити в основному короткострокові прогнози передбачуваних подій, дати конкретні рекомендації учасникам політичного процесу.

Прикладними політологічними дослідженнями займаються, як правило, професійні аналітики, експерти, іміджмейкери (фахівці зі створення в уяві громадян, особливо виборців, позитивного образу політика), радники політичних діячів та інших особистостей, що мають відношення до реальної політики.

3. Методи політичної науки. Закони і категорії політології

Політологія має загальні й специфічні методи дослідження, прийоми та підходи. *Метод* – це спосіб, шлях дослідження або пізнання, підхід, інструмент, яким користується певна наука для дослідження закономірностей і категорій, що становлять її предмет.

На сучасному етапі політологія пішла шляхом використання синергетики, об'єднання методологічних підходів, одночасного використання різних методів дослідження.

Закони і категорії політології, як і будь-якої суспільствознавчої дисципліни, є науковими узагальненнями. Закономірне в політичному житті виявляється через діяльність суб'єктів політики та їх взаємодію. Закони

політології виражають суть політичних явищ та суттєвий, необхідний, об'єктивний і регулярний зв'язок між ними.

Закони політології - визначають спосіб організації політичних систем, їх внутрішню визначеність і взаємообумовленість. Закон поділу влади, закон функціонування - це суттєві необхідні зразки взаємодії між політичними суб'єктами в процесі їх зміни в часі. Закон розвитку - це закони переходу від одного порядку взаємовідносин в системі до іншого, від одного стану структури до іншого. Низка категорій має загальнонауковий характер, наприклад, суспільство, розвиток, політика.

До політологічних категорій відносяться: політичні інтереси, політичні цінності, політична боротьба, політична влада, політичний режим, політична демократія, свобода, політична свідомість, політична ідеологія, політична культура, державний лад, політичний інститут, держава, політична система, політична організація, суб'єкт політики, політичні відносини, політична думка, політична діяльність, політичне рішення, політичний процес, політичний конфлікт, політичне лідерство, політична соціалізація тощо. Крім того, в політології широко використовують поняття і категорії суміжних наукових дисциплін.

Методи дослідження – це прийоми й способи досягнення результатів у практичній і пізнавальній діяльності.

Залежно від конкретної мети дослідження політологія вибирає різні прийоми й способи аналізу.

В реальних дослідженнях всі методи взаємно переплітаються, доповнюючи один одного.

Інституціональний метод орієнтовано на вивчення взаємодії політичних інститутів: держави, її органів, політичних партій та інших громадських організацій. Аналіз будується, виходячи зі сформованих і суспільно вкорінених політичних форм і формальних правил прийняття рішень.

Історичний метод засновано на вивченні політичних явищ у їх розвитку. Перевага історичного методу полягає у тому, що він дає можливість вивчати політичні процеси в контексті тієї історичної обстановки, у якій вони виникають і розвиваються.

Порівняльний метод. Для того щоб зрозуміти істинну сутність політичного світу, необхідно вивчати різні форми його прояву в різних країнах і регіонах, соціально-економічних, суспільно-історичних ситуаціях, у різних націй і народів. У цьому контексті як об'єкти порівняльного аналізу можуть виступати не тільки політична система у всій цілісності, її форми, типи й різновиди, але і її конкретні складові. Це державні структури, законодавчі органи, партії й партійні системи, виборчі системи, механізми політичної соціалізації і т.д. Сучасні порівняльні політичні дослідження охоплюють десятки, а то й сотні порівнюваних об'єктів. Їх проводять з використанням як якісних підходів, так і новітніх математичних і кібернетичних засобів збору й обробки інформації.

Системний метод акцентує увагу на цілісності політики й характері її взаємин із зовнішнім середовищем. Найбільш широке застосування системний метод знаходить при дослідженні складних об'єктів, що розвиваються, – багаторівневих, які самоорганізуються. При системному підході об'єкт розглядають як безліч елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні властивості цієї безлічі. Наприклад, серед політичних інститутів важливе місце належить державі. При її аналізі основну увагу приділяють виявленню різноманіття зв'язків і відносин, що мають місце як усередині держави (системи), так й у її взаєминах із зовнішнім оточенням (іншими політичними інститутами усередині країни, державами).

Психологічний метод орієнтовано на вивчення суб'єктивних механізмів політичного поведіння людей, індивідуальних якостей, рис характеру, а також на з'ясування типових механізмів психологічних мотивацій, ролі підсвідомих факторів у політичному житті.

Механізми підсвідомої мотивації досліджували багато вчених, але особлива роль у цьому напрямку належить З. Фрейду. На його думку, в основі дій людини лежать несвідомі потяги до насолоди сексуальної властивості (лібідо). Але вони вступають у протиріччя з розповсюдженими соціальними обмеженнями. Виникаючі на цьому ґрунті незадоволеність і внутрішні конфлікти приводять до сублимації (тобто перемикання) енергії інстинктів у різні області життєдіяльності, у тому числі в соціально-політичну сферу.

Своєрідну революцію в політичній науці зробив *біхевіористський метод*. *Біхевіоризм* (з англ. "поводження") – у буквальному значенні *наука про поведінку*. Суть біхевіоризму полягає у вивченні політики за допомогою конкретного дослідження різноманітної поведінки окремих особистостей і груп. Вихідним положенням біхевіоризму є твердження про те, що поведінка людини є реакція на вплив зовнішнього середовища. Цю реакцію можна спостерігати й описати. Політика, стверджують біхевіористи, має особистісний вимір. Колективні, групові дії людей, так чи інакше, зводяться до поведінки конкретних особистостей, що є головним об'єктом політичного дослідження. Біхевіоризм відкидає політичні інститути як об'єкт дослідження й визнає такими поведінку індивідів у політичних ситуаціях.

До групи *конкретно-емпіричних методів* відносять: опитування населення, аналіз статистичного матеріалу, вивчення документів, ігрові методи, математичне моделювання, вивчення фольклору (частівок, анекдотів) та ін.

Опитування населення, які проводять як у формі анкетування, так й інтерв'ювання, дають багатий фактичний матеріал для виявлення різного роду закономірностей. А їх ретельний аналіз дає можливість робити політичні прогнози.

Аналіз статистичних матеріалів дозволяє одержувати надійні результати при виявленні тенденцій розвитку політичних процесів.

Вивчення документів включає аналіз офіційних матеріалів: програм партій, стенограм засідань уряду й парламентів, різного роду звітів, а також щоденників та мемуарів.

Застосування *ігрових методів* дає можливість зімітувати розвиток того чи іншого політичного явища (переговори, конфлікт тощо).

Рекомендована література:

1. Баранівський В. Ф. Політологія: підручник.- Київ: НАУ, 2016. 235 с.
2. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432 с.
3. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
4. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
5. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
6. Конституція України: станом на 22 січ. 2018 р.: відповідає офіц. текст. Харків: Право, 2018. 70 с.
7. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
8. Мальцева, О. В. Політологія: навч. посіб. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. 159 с.
9. Муляр В. І. Політологія: навч.-метод. посіб. за заг. ред. В. І. Муляра; Житомир: Волинь, 2015. 154 с.
10. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.

11. Стриєк Т. Невловні категорії. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії; пер. з пол.: А. Павлишин та ін.; наук. ред. В. Склокін. Київ: Ніка-Центр, 2015. 319 с.

Тема 1.2 Становлення та розвиток української політичної думки

- 1. Джерела політичних ідей в Україні. Розвиток ідей державності в козацько-гетьманський період.*
- 2. Основні напрямки розвитку суспільно-політичної думки в Україні XVIII - XIX ст.*
- 3. Соціально-політична думка про національне відродження й державність України початку XX ст.*
- 4. Зародження і утвердження сучасної політичної думки й політичної науки в Україні.*

1. Джерела політичних ідей в Україні. Розвиток ідей державності в козацько-гетьманський період

Розвиток політичної думки безпосередньо пов'язаний з історією українського народу. Протягом IX - X ст. відбувався процес об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва й формувалося суспільство феодального типу – Київська Русь. Із цього часу починається формування держави, розвиток права й політичних поглядів, все це знаходить відображення в літературній творчості, філософії, історії й тощо. Важливим етапом у духовно-культурному й політичному житті Київської Русі було прийняття християнства. Князь Київський Володимир Святославович (? - 1015) розумів, що зміцнення держави можливе лише за умови потужної релігійної централізації. Його релігійна реформа остаточно затвердила християнство в ролі державної релігії Київської Русі. Це мало велике значення для розширення міжнародних зв'язків Київської держави, входження її в число потужних держав раннього середньовіччя.

Основними суспільно-політичними ідеями Київської Русі були погляди про об'єднання удільних князівств навколо великого князя

Київського, самостійності й незалежності Русі. Поряд із цим теоретична думка намагається усвідомити сутність християнського світогляду, розкрити соціально-політичні джерела становлення державності Київської Русі.

В XI ст. жили і творили засновники чернецтва в Русі й Печерської лаври Антоній та Феодосій. Їх духовні надбання розвивали при переробці найдавніших літописних зведень 30 – 40-х років XI ст. ігумен Никон, диякон Нестор-літописець та ігумен Сильвестр у "Повісті минулих літ".

В розвитку політико-державної думки в Київській Русі провідне місце належить безсмертному "Слову про Ігорів похід", у якому підкреслюється ідея необхідності політичного об'єднання російських земель і припинення міжусобної боротьби.

В другій половині XII ст. Київська Русь розпалася на окремі князівства й землі. У цей же період на території Русі починається формування трьох окремих народностей: на північному сході – російської, що одержала назву Велика Русь, на південно-заході – української, котра одержала назву Мала Русь, або Україна (назва "Україна" зустрічається в письмових джерелах з 1187 р.), на заході формувалися білоруські народності з назвою Біла Русь.

Під тиском різних обставин, насамперед зовнішніх, Україна протягом століть не могла стати національною незалежною державою. Але ідея власної державності жила в народі. Її носіями, поряд з ученими й політичними діячами, стали прості люди, які тікали від польських гнобителів у мало обжиті місцевості нижнього Дніпра й створили своєрідну суспільно-політичну спільність – *козацтво*. В 40-х роках XVI ст. окремі козацькі загони (січі) об'єдналися в Запорізьку Січ. У конкретних історичних умовах це утворення виконувало функції української держави. Тут існували свої правові норми з яскраво вираженою тенденцією до їх затвердження по всій Україні. Політичний лад Запорізької Січі можна

охарактеризувати як православну республіку з демократичними рисами. У ній утворилася своєрідна суспільна система з характерною виборністю старшин, функціонуванням козацької ради, на якій вирішувалися всі найважливіші питання внутрішнього життя Січі і її відносин з іншими державами.

Авторитет Запорізької Січі особливо виріс у роки національно-визвольної боротьби українського народу 1648–1654 р. На чолі з гетьманом *Богданом Хмельницьким* (бл. 1595–1657 рр.).

Своєрідним явищем у національній політичній думці цього періоду були пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького 1710 р., які нині часто іменуються «*Конституцією Пилипа Орлика*».

2. Основні напрямки розвитку суспільно-політичної думки в Україні

XVIII - XIX ст

У XVIII ст. в Україні значну роль у розвитку соціально-політичної думки відіграло просвітництво. Активними творцями вітчизняної філософії просвітництва були *Г. Сковорода*, *Яків Козельський*, *Володимир Канніст*, *Петро Лодій*, *Василь Каразін* та ін.

Серед просвітителів України помітною фігурою на політичній арені виступав *Григорій Сковорода* (1722–1794 р.).

В 40-х роках XIX ст. в Україні формуються два основних напрямки суспільно-політичної думки: ліберально-демократичний й революційно-демократичний.

Чітке розмежування на два првідних напрямки відобразилося у діяльності першої таємної політичної організації в Україні – Кирило-Мефодіївським товаристві. Ця організація виникла в Києві наприкінці 1845 – початку 1846 рр. і ставила своєю метою створення слов'янської демократичної федерації на чолі з Україною. Засновниками товариства були

професор Київського університету *Микола Костомаров*, студент *Василь Белозерський* і чиновник, генерал-губернатор *Микола Гулак*.

Основні ідеї організації й програмні положення викладено в «Книзі буття українського народу» й «Уставі Слов'янського товариства святих Кирила й Мефодія».

У другій половині XIX ст. в історії суспільно-політичної думки України значне місце посідає творчість *Михайла Драгоманова* (1841–1895 рр.). Його суспільно-політична концепція сполучала соціалістичні ідеї соціальної рівності й справедливості з буржуазно-демократичними ідеями конституційного права, широкого місцевого самоврядування, необхідністю політичної боротьби й т.п.

Суть його програми політичної боротьби для українців полягала в тому, щоб домагатися політичних реформ, демократизації й федералізації в рамках Росії й Австро-Угорщини, а центром цієї національної боротьби повинна стати Галичина. Він вважав, що національні права можна досягнути на основі політичних свобод – чим більше політичних свобод, тим більше національних прав.

І. Франко (1856–1916 рр.) був соціалістом, але не виступав за диктатуру пролетаріату, акцентував увагу не на класових, а на загальнолюдських цінностях. Соціалізм, на думку *І. Франко*, повинен базуватися на широкому самоврядуванні. Мислитель виступав за рівність всіх націй і вважав, що найкращим рішенням національної проблеми може бути створення державних об'єднань змішаного (федеративно-конфедеративного) типу, основою яких була б солідарність інтересів.

3. Соціально-політична думка про національне відродження й державність України початку XX ст.

Вагоме місце в історії науки й культури України кінця XIX ст. – першої половини XX ст. посідає *Михайло Грушевський* (1866–1934 рр.) –

український мислитель і політичний діяч, творець новітньої схеми політичної історії України, декількох конституційних проектів.

Політичні погляди М. Грушевського, представлені в таких його роботах, як “Початки громадянства”, “Хто такі українці і чого вони хочуть” та ін., були продовженням демократичних традицій політичної думки України ХІХ ст.

Займаючи найвищу політичну посаду в першому Українському національному уряді під час революції 1917 р. у Російській імперії, М. Грушевський зробив спробу втілити свої політичні ідеї в життя, зокрема, створити незалежну українську державу. Це знайшло відображення в 4 Універсалах Центральної Ради.

Після розгрому Центральної Ради в 1919 р. М. Грушевський емігрував до Австрії. У 1924 р. він повернувся, став академіком АН УРСР, АН СРСР. З 1930 р. працював у Москві.

На початку ХХ ст. в Україні посилюється суспільно-політичний рух. Виникають політичні партії, зароджуються прогресивні рухи. Важливою обставиною, що прискорила процес політичної активізації, політичного формування національної буржуазії, зокрема, української, стало назрівання демократичної революції. Багато політичних партій і рухів ставили своєю метою державотворення України.

В 20-х роках в Україні ще існувала певна свобода політичної думки. Представники прогресивної інтелігенції, учені, політичні діячі Володимир Винниченко (1880 – 1951 рр.), Дмитро Донцов (1883 – 1973 рр.), В'ячеслав Липинський (1882 – 1931 рр.), Микола Міхновський (1873 – 1924 рр.), Микола Хвильовий розробляли проблеми державності в Україні, відстоювали ідеї її соборності й суверенності.

Провідними цінностями політичної філософії В. Липинського були держава і нація. *«Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо,*

і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» таким було політичне кредо мислителя.

Ототожнивши поняття «нація» та «держава», В. Липинський зняв проблему кристалізації модерної української нації, замінивши її проблемою творення держави.

Ідеал майбутньої Української держави він убачав у незалежній трудовій і легітимній (правовій) монархії зі спадковою (дідичною) гетьманською владою монархії англійського взірця.

Основною умовою реалізації ідеї української державності В. Липинський вважав єдність релігійну, регіональну, політичну, національну, організаційну. Досягнення цієї єдності мислитель вбачав у плеканні ідеї територіального патріотизму (всупереч поширеним тоді етнічним формам патріотизму) єдності всіх громадян України, незалежно від національної, конфесійної чи соціально-класової ознак, та залученні до творення Української держави не тільки народних мас, а й еліти.

Політична програма В. Липинського будувалася на таких засадах: гарантії прав і свобод особистості; стабільний державний правопорядок; поділ державної влади; забезпечення права приватної власності на землю і проведення аграрної реформи, що зупинила б пролетаризацію селянства й забезпечила стабільну соціальну опору державній владі; об'єднання всіх українських земель в одній державі (ідея соборності); відмова від будь-яких зовнішньополітичних орієнтацій, орієнтація на власні сили; організація української еліти, яка пропагувала б культ держави і навколо якої мали б згуртуватися всі верстви українського суспільства; християнська етика ірраціональний чинник, що має сприяти процесу державотворення.

Найяскравішим представником націонал-комунізму є письменник і публіцист М. Хвильовий. Головними завданнями, що постали перед Україною, він вважав:

1) подолання комплексу просвітянської провінційності, меншовартості ("малоросійства"), виплечаних століттями російського панування;

2) переродження нації на засадах волюнтаризму та досягнення українцями ідеалу європейської людини фаустівського типу людини-громадянина, носія етики активізму, творця культурних і суспільно-політичних цінностей та рушія історії.

Гасло культурного Ренесансу на українських теренах, проголошене М. Хвильовим, було наслідком відмови від однобічної орієнтації на Росію («Дайош Європу!» - закликав мислитель), наслідком обраного курсу на засвоєння культурної спадщини «психологічної Європи». Оскільки для М. Хвильового культурні процеси тісно пов'язаними з політичними, він вважав боротьбу за самостійність української культури складовою процесу кристалізації української нації та створення повноцінного й незалежного від Москви державного організму у формі радянської соціалістичної республіки. Він виявився фактично і найпопулярнішим поборником ідеї самостійної комуністичної України.

Романтичний націоналізм М. Міхновського (основні праці «Самостійна Україна», 1900; «Програма» та «10 заповідей УНП», 1906; «Основний закон», «Самостійної України» спілки народу українського», 1905) виник у формі соціал-самостійництва суміші незалежницьких ідей та віри в соціалістичний лад як єдино можливий для України устрій. Але таке спрямування не набуло поширення в самому націоналістичному русі, а було частково запозичене українським націонал-комунізмом.

Запеклим ворогом України М. Міхновський називав Росію, закликав до безкомпромісної боротьби з нею; головною вадою українського визвольного руху вважав «брак націоналізму серед широкого загалу». Завдання-мінімум, поставлене перед українством М. Міхновським, відновлення історичного легітимізму й повернення до умов Переяславської угоди 1654 р. перебувало в річищі консервативної традиції та не мало реальних підстав для реалізації. Досягнення повної незалежності України мислитель вважав метою-максимумом. Він одним із перших висунув гасло «Україна для українців», яке стало невід'ємною ознакою українського інтегрального націоналізму.

Рушійною силою майбутньої національної революції М.Міхновський визначив нову («четверту») українську інтелігенцію.

Д. Донцов на початку своєї ідейної еволюції віддав данину захопленню соціалізмом, потім неодноразово змінював свої позиції. Застосувавши принцип західноєвропейської «життєвої філософії» у своїх публіцистичних творах, він закликав відмовитися від раціонального світосприйняття.

Відродження української політичної думки почалося після проголошення державної незалежності України в серпні 1991 р.

4. Зародження і утвердження сучасної політичної думки й політичної науки в Україні

У роки радянського політичного режиму, панування марксистсько-ленінської ідеології політична думка в Україні фактично не просунулась уперед порівняно з ідеями та думками, висловленими її найвидатнішими представниками в дореволюційні часи та в еміграції. Це пов'язано, насамперед, з тим, що в СРСР політичну науку переважно репрезентувало таке вузько класове і догматичне вчення як науковий комунізм. Тому, здобувши незалежність, Україна вимушена була починати фактично з азів політичної науки, без якої неможливий демократичний розвиток жодної держави.

Трагічна смерть М. Хвильового на початку 30-х років ХХ ст. поставила крапку в розвитку незалежної суспільно-політичної думки підрадянської України. Відновила вона через кілька десятиліть, під час хрущовської відлиги. Представники її увійшли в історію як дисиденти, або шістдесятники.

Дисиденти (лат. dissidens, dissidentis — незгідний, від dissidere — не погоджуватися, розходитися) — інакомислячі особи, які виступають проти існуючого державного (політичного) ладу певної країни, протистоять офіційній ідеології та політиці.

У післясталінський період дисиденти першими порушили українську

проблему, заявили про невирішеність національного питання в СРСР, зокрема в Україні, вступили в нерівну боротьбу за право українського народу на незалежне існування на своїй землі. Серед шістдесятників були письменники, журналісти, історики, психологи, юристи: С. Вірун, М. Горинь, І. Дзюба, І. Драч, І. Кандиба, С. Караванський, Л. Костенко, Л. Лук'яненко, В. Мороз, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл.

Однією з основних форм організованого протесту в 60—80ті роки було створення і діяльність різноманітних політичних організацій і невеликих груп. Серед них — Українська робітничо-селянська спілка, у проекті якої, написаному її фундатором Левком Лук'яненком, було висловлено упевненість у тому, що «для покращення матеріального і політичного становища громадян республіки України необхідно вийти зі складу СРСР на підставі ст. 17 Конституції СРСР і утвердити незалежну державу». В Одесі виникла Демократична спілка соціалістів. У Західній Україні діяли невеликі нелегальні, переважно культурологічні, групи — Об'єднана партія визволення України, Український національний комітет, Український національний фронт, — які виступали за українську самобутню культуру, чистоту мови, вивчення історичного минулого українського народу.

На початку 70-х років, коли СРСР ратифікував у 1973 р. міжнародні пакти прав людини, а в 1975 р. підписав Заключний акт в Гельсінкі, в Україні, як і в інших республіках СРСР, починає розвиватися правозахисний рух. 9 листопада 1976 р. утворилася Українська група сприяння виконанню гельсінських домовленостей (засновники М. Руденко, О. Мешко, О. Тихий). У Декларації, проголошеній групою, ставились такі завдання: ознайомлення зі змістом Загальної Декларації прав людини, схваленої ООН у 1948 р.; активне сприяння виконанню гуманітарних статей Заключного акту; надання Україні права бути представленою на всіх міжнародних форумах як суверенній державі; акредитація в Україні представників зарубіжної преси.

Специфічною формою інакомислення в цей період стає так званий *самвидав*, основним завданням якого було поширення різноманітних

матеріалів — від рукописних журналів до релігійно-духовних псалмів, сторінок Євангелія, творів Д. Донцова, тогочасних заборонених віршів і публіцистики. Рух 60—70-х років поповнювався також релігійними дисидентами — віруючими заборонених конфесій і протестантських громад, представниками єврейських кіл, які прагнули вільного виїзду за кордон, кримських татар, що домагалися повернення на свої землі, та ін.

Поширеною формою протесту на той час були відкриті публічні заяви і звернення — акції протесту на захист заарештованих товаришів, вимоги виконання державних законів і Конституції, наукові конференції на захист української мови, листи і звернення до керівних органів влади.

В 90-ті роки ХХ ст. в Україні розпочався справжній політологічний ренесанс. Поступово було реформовано старі й створено нові кафедри політології в вузах, виникли відповідні відділи в академічних інститутах, наукові установи.

Звичайно, все це з'явилося не на порожньому місці. Безцінним для політичного відродження України став досвід світової політичної науки. Особливо тих закордонних установ, де постійно вивчають українську політичну думку, розвивають політичну науку та аналізують сучасні політичні проблеми й перспективи розвитку нашої держави. Насамперед це наукові українські заклади в еміграції. Серед них слід виділити наступні:

Український соціологічний інститут у Відні - перший науковий український заклад в еміграції, заснований в 1919 р. М. Грушевським.

Український вільний університет. Науково-педагогічний та видавничий український заклад, заснований у Відні. Потім функціонував у Празі, з 1945 р. – у Мюнхені.

Східно-Європейський дослідницький інститут ім. В. Липинського. Діє з 1963 р. у Філадельфії (США).

У 90-ті роки ХХ ст. заявили про себе і вітчизняні політологічні центри. До них, належать:

- *інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;*
- *Українська асоціація політологів;*
- *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України – науково-дослідницька установа, утворена в 1991 р. у Києві;*
- *Українська академія політичних наук.*

Утвердженню політичної думки в українському суспільстві в сучасних умовах значною мірою сприяє система вищої і частково середньої освіти в Україні, яка орієнтована на затвердження політичних знань у молодіжному середовищі.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В, Кулішенко Т. Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник /Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн. 9-те вид., переробл. і доп. - Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб. 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми [І. В. Алексеєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна та ін.]. – Л. : «Новий світ – 2000», 2016. – 1000 с.
5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.

7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; 2-ге вид., перероб. і допов. - Харків : Право, 2018. 460 с.
10. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
11. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
12. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
13. Сучасна політична лексика : енциклопедичний словник-довідник / І. Я. Вдовичин та ін.; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. 396 с.

Тема 1.3 Світові політико-ідеологічні доктрини

- 1. Поняття, структура й функції політичної ідеології.*
- 2. Лібералізм і неолібералізм.*
- 3. Консерватизм і неоконсерватизм.*
- 4. Соціалізм, комунізм і сучасна соціал-демократія.*
- 5. Націоналізм і його форми. Фашизм та неофашизм.*
- 6. Політична думка ХХ - ХХІ ст.*

1. Поняття, структура й функції політичної ідеології

Політичну ідеологію визначають як сукупність систематизованих ідей, поглядів, уявлень тієї або іншої соціальної групи (спільності), що містить

теоретичне осмислення політичного життя та захищає її інтереси й цілі за допомогою політичної влади.

Політологи виділяють *три рівні реалізації політичної ідеології*: теоретико-концептуальний, програмно-директивний і практичний.

Виступаючи одним з найважливіших компонентів політики, ідеологія відіграє важливу роль у соціальному житті, виконує в суспільстві наступні функції:

- оволодіння суспільною свідомістю;
- прагнення ідеалізувати майбутнє;
- компенсація соціальної незадоволеності надією на благополучну зміну соціального буття;
- спрямованість на інтеграцію суспільства.

Вперше у науковий обіг поняття «ідеологія» ввів французький мислитель Д. де Тресі. Він тлумачив ідеологію як науку про людське мислення та суспільні ідеї, яка повинна знайти пояснення у світосприйнятті та явищах свідомості через засади етики, моралі, політики. З часів Французької революції ідеологію розглядають як реальну силу, яка відіграє важливу роль у житті людини та суспільства. Американський учений Т. Парсонс відзначав здатність ідеології згуртовувати людей, а Д. Белл вважав, що ідеологія поєднує різні види емоційної енергії та спрямовує їх у політику.

По-справжньому конструктивна ідеологія повинна відповідати життєвим реаліям та ґрунтуватися на досягненнях науки. Різні форми власності, політичний плюралізм, багатопартійність у демократичних державах передбачають й ідеологічне багатоманіття, конкуренцію різних ідеологій. Але жодна ідеологія в демократичному суспільстві не повинна бути державною, примусовою, офіційною, тобто виключається ідеологічний монополізм. Гасло «деідеологізації», активно проголошуване в Україні на початку 1990-х рр., було спрямоване проти ідеології тоталітаризму, а також

проти того, щоб якась ідеологія нав'язувалася усім громадянам як обов'язкова.

2. Лібералізм та неолібералізм

Історично першою світовою політичною ідеологією, що одержала широке поширення серед різних народів планети, став *лібералізм* (від лат. *liberalis* – вільний). Він сформувався на основі соціальних навчань Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, А. Сміта, І. Канта й деяких інших мислителів.

Лібералізм – це ідеологічна та політична течія, яка об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод.

В ході історії зміст ліберальної ідеології зазнав істотних змін й і відрізняється залежно від періоду часу, конкретних країн і партій. У своїй завершеній, класичній формі лібералізм затвердився в державному устрої Великобританії, США, Франції й ряду інших європейських країн у другій половині ХІХ ст.

Однак уже на початку ХХ ст. політична практика ліберальних держав поставила під сумнів цілий ряд ліберальних цінностей й установок. В умовах глибокої класової і соціальної нерівності проголошувана лібералізмом індивідуальна свобода й права особистості в цілому багато в чому залишалися привілеєм заможних класів. Найбільшої гостроти протиріччя в західних країнах досягли в 20-ті роки ХХ ст., які ввійшли в історію як "ера великої депресії". Економічні й соціальні стреси цих років вимагали перегляду теоретичних і політичних принципів ліберальної доктрини.

Класичний лібералізм

Праці новочасних мислителів стали фундаментом для ліберальної течії політичної думки. Головною цінністю лібералізму є особистість. На думку лібералів всі люди, народжуються рівними і за фактом народження

володіють правами на життя, свободу, приватну власність. Лібералізм не відкидає необхідності держави, але обмежує її функції захистом природних прав індивідів (концепція держави як «нічного вартового»). Розвиваючи ідеї індивідуальних свобод, Б. Констан (1767-1830 рр.) розрізняв політичну свободу та свободу особисту, громадянську. Остання полягає у незалежності індивіда від влади.

Кризові явища в західному суспільстві в 70-х рр. ХХ ст. поставили перед ідеологами ліберальної думки складне завдання: розробки нових підходів до соціальних, економічних, політичних проблем сучасного постіндустріального суспільства. Цю фазу в розвитку лібералізму відносять до неолібералізму.

Економічна платформа неолібералізму заснована на поєднанні механізму вільного ринку з державним контролем за економічним життям. При цьому на зміну заборонним мірам державного контролю приходять заохочувальні. Неоліберали розробляють програми роздержавлення власності, виступаючи за народну власність.

Неоліберали також вимагають рішучої децентралізації державного регулювання, свого роду поділу функцій між вищими й нижчими органами державної влади.

Як і раніше, неолібералізм відстоює максимально можливу свободу особи, пріоритет інтересів і прав людини й родини перед соціальними групами, класами або державою.

3. Консерватизм і неоконсерватизм

Реакцією на розвиток лібералізму та соціалізму став *консерватизм*. Його найвидатнішими представниками були Е. Берк (1729-1797 рр.) та Ж.-М. де Местр (1754-1821 рр.). У своїй праці «Роздуми про революції у Франції...» Берк піддає критичному аналізу ідеї Руссо. На думку консерваторів, саме традиція як продукт історичного досвіду забезпечує відтворення суспільства, адже з-поміж суспільних форм історія відбирає усе краще та

цінне та перетворює його на основу подальшого розвитку. Консерватори вважають, що соціальна нерівність є природним явищем, відтак боротьба проти нього є шкідливою.

Консерватизм – це політична ідеологія, яка орієнтується на збереження, підтримку існуючих форм економічного, соціального, політичного життя, традиційних духовних цінностей.

У розвитку консерватизму можна виділити два етапи: класичний консерватизм і неоконсерватизм.

Основні ідеї класичного консерватизму:

- Визнання обмежених можливостей людського розуму у пізнанні суспільства та недосконалості людської природи;
- в економічній сфері акцент робиться на розвитку приватного підприємництва, запереченні жорсткого контролю держави за функціонуванням економіки;
- недоторканість, святість приватної власності;
- ефективна державна влада, основним завданням якої є підтримка законності та правопорядку в суспільстві;
- держава вторинна щодо громадянського суспільства, яке має морально-релігійні засади;
- політика підпорядкована релігійній моралі;
- функціонування суспільства врегульовують не лише закони, але й звичаї;
- переконаність про вроджену нерівність людей.

Консерватизм як ідейно-політична течія відображає ідеї, ідеали, орієнтації, ціннісні норми тих класів і соціальних груп, становищу яких загрожують об'єктивні тенденції суспільно-історичного й соціально-економічного розвитку. Часто консерватизм буває своєрідною захисною реакцією середніх і дрібних підприємців, фермерів, ремісників, які

відчувають страх перед майбутнім, що спричиняє невизначеність і нерідко погіршення соціального статусу.

В середині 70-х рр. ХХ ст. починає формуватися *неоконсерватизм*, який виник у процесі перегляду ідей, цінностей класичного консерватизму та лібералізму, і можна вважати, що він є їх своєрідним синтезом.

Неоконсерватори виступають проти надмірного обкладання податками великого капіталу з метою перерозподілу засобів на користь незаможних верств населення. Будучи затятими супротивниками зрівняльного розподілу, вони вимагають скорочення державних соціальних програм. Консерватори переконані, що перетворення держави в "дійну корову" розбещує людину. Індивід повинен розраховувати на свої власні сили, а також на солідарну підтримку своїх родичів і співгромадян. Сучасна держава, на їхню думку, повинна створювати рівність можливостей, але не рівність результатів.

Одне із центральних місць у поглядах неоконсерватизма займають морально-етичні проблеми. Навіть суто економічні програми розглядаються ними через призму моралі. Без відношення до праці як однієї з головних моральних цінностей не можна домогтися, на їхню думку, економічного росту.

Основні ідеї неоконсерваторів:

- Формування сильної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави;
- допуск до політичної влади лише представників елітних прошарків суспільства;
- сила державної влади – в її професіоналізмі та моральності;
- у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед економічна зацікавленість.

В цілому консерватизм не суперечить ідеї розвитку, а лише прагне, щоб розвиток був органічним і майбутнє не знищувало минулого.

Зараз неоконсервативної ідеології дотримуються тільки деякі великі політичні партії в західних країнах (республіканська в США, ліберально-консервативна в Японії, консервативна в Англії), але коло прихильників консерватизму розширюється.

4. Соціалізм, комунізм і сучасна соціал-демократія

Соціалізм та комунізм.

Гегельянство було головним, але не єдиним джерелом марксизму. В цій якості виступали також утопічний комунізм, утопічний соціалізм (Сен-Сімон, Фур'є, Оуен), анархізм (Прудон, Бакунін) тощо. Відмінністю марксизму від інших вчень стало те, що К.Маркс (1818-1883 рр.) зробив спробу поставити свої ідеї на ґрунт теорії. Недарма Гарвардський університет США у 1999 р. визнав його найвидатнішим мислителем другого тисячоліття.

У західній науці його поважають як економіста та історика, зокрема, політичного історика. Його праці "Капітал", "Німецька ідеологія" та ін., стали базою багатьох напрямів політичної думки.

Будучи основоположником теорії суспільно-економічних формацій, виокремлюючи в структурі суспільства економічний базис та надбудову (до неї він відносив політику, духовну сферу тощо), назвавши соціальними класами великі маси людей залежно від їх місця в структурі матеріального виробництва, Маркс вважав двигуном політичного розвитку класових суспільств саме класову боротьбу.

Зміна цієї тенденції відбувається в часи капіталізму, логіка розвитку якого призводить до того, що один з основних класів – пролетаріат, перетворюючись з «пролетаріату в собі» на «пролетаріат для себе», поступово перетворюється на націю в цілому, захоплює владу та використовує її в інтересах всього суспільства.

Суперечності в марксизмі, зокрема між положеннями про революційний та про закономірний характер суспільного розвитку, а також зміни в суспільному розвитку різних країн сприяли виокремленню з марксизму кількох напрямів політичної думки, зокрема комунізму та соціал-демократизму.

Один з основоположників останнього Е. Бернштейн (1850 - 1932 рр.) стверджував, що теза про «науковий соціалізм» є некоректною, адже соціалізм як явище майбутнього не може бути предметом наукового аналізу, а детермінується насамперед в етичній сфері. В ХХ ст. соціал-демократизм як ідеологія політичного руху увібрав не лише марксистські постулати, а й ідеї інших теорій. Те саме сталося і з комунізмом, хоча керівники відповідних партій і декларували себе ортодоксальними марксистами.

Соціал-демократичний підхід розглядає соціалізм як суспільний лад, який досягається не в результаті революційної ліквідації капіталізму, а шляхом його реформування зі збереженням приватної власності, забезпеченням росту середнього класу, досягненням вищого рівня політичної, соціальної, економічної свободи, соціальної рівності та справедливості.

На сьогодні соціал-демократична ідеологія є політичною доктриною центристських сил, хоча зароджувалася вона як "ліва" ідеологія усередині марксизму. Пластичність теоретичних положень, які ніколи не мали ортодоксального характеру, дозволила їй органічно змінюватися разом зі зміною соціальної дійсності.

Сучасна соціал-демократія інтегрувала досягнення політичної думки різних напрямків, наприклад, марксизму й лібералізму, і створила ідеологію, що виражає інтереси широких верств суспільства: робітників, інтелігенції, підприємців.

5. Націоналізм і його форми. Фашизм та неофашизм

Ідеологія націоналізму виникла в епоху становлення ліберальних національних держав і в певному розумінні є продовженням лібералізму, перенесенням його ідеалів на сферу національного.

В сучасній ідеології фашизму виділяють три течії: демократичний націоналізм, національний екстремізм та шовінізм.

Спільною рисою усіх течій націоналізму є акцентування національної ідеї – ідеї про утворення націями своїх національних держав.

Національний екстремізм і шовінізм – це два протилежні завдання, але однакові за методами боротьби різновиди праворадикального націоналізму.

Національний екстремізм виступає з позицій захисту інтересів "своєї" нації, її культури, мови, відкидаючи при цьому аналогічні права для інших національних та етнічних груп.

Шовінізм – агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої, схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

Фашизм (від латинського fascio –пучок, в'язка) – ідейно-політична течія, що сформувалась на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості.

Історично фашизм сформувався на ідеях расової та національної винятковості, антисемітизму. Як політична течія найповніше реалізувався в Італії за часів правління Б. Муссоліні (1922 – 1945 рр.) та у Німеччині за режиму А. Гітлера (1933- 1945 рр.).

Апологети фашизму вважали, що профспілки збурюють «стадні інстинкти» працюючих. Тому в країнах, де функціонували фашистські режими, професійні спілки заборонялись.

Нацизм – різновид фашизму в Німеччині, походить від назви націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Прийшовши у 1933 р. до влади, нацисти застосували найбільш жорстокі методи і форми насильства для придушення всіх прогресивних рухів, організували кривавий терор щодо політичних противників і представників «неповноцінних (як вони проголошували) рас», насамперед євреїв. Оголосили непримиренну війну.

Неофашизм – різноманітні варіанти відтворення елементів ідеології і політичної практики фашизму, соціальну базу яких становлять маргінальні верстви населення.

Неофашистська ідеологія відсунула на другий план гітлерівську расистську тезу про перевагу німців над сусідніми європейськими народами. Неофашисти стверджують про білу людину взагалі, яку протиставляють «кольоровим народам». Неофашисти США, наприклад, твердять про «перевагу англосаксонської раси».

6. Політична думка XX - XXI ст.

У США першу кафедру історії та політичної науки було відкрито у другій половині XIX ст. в Колумбійському коледжі. У 1857 р. присуджено першу ступінь доктора історії та політичної науки. Важливою віхою стало заснування у 1903 р. Американської асоціації політичних наук. У 1857 році у Франції було засновано «Приватну школу політичної освіти». В ній готувалися кадри для державного апарату.

Одним з перших системних дослідників організованого капіталізму в умовах масового суспільства став М. Вебер (1864 – 1920 рр.). Його внесок до політичної науки включає нову концепцію соціальних класів, концепцію бюрократичного управління, яке прийшло на зміну аристократичному.

З іншого боку, становлення масового суспільства та організованого капіталізму зумовило появу низки політичних метатеорій, тісно пов'язаних з практикою політичних режимів, часто тоталітарних. До цих теорій слід віднести ленінізм, сталінізм, націонал-соціалізм тощо.

Серед теоретичних передумов зазначених політичних концепцій варто згадати поширення на зламі XIX та XX ст.ст. елітистських теорій, згідно з якими, незважаючи на демократизацію політики, реальне управління суспільством здійснює меншість. Доцільно згадати, наприклад, розробки франкфуртської школи неомарксистів, теорії «нових лівих» у Великобританії та США або ж розвиток наприкінці XX ст. транзитології, в рамках якої вчені намагалися розробити універсальну концепцію переходу до демократії. Ф. Фукуяма (нар. 1952 р.) навіть висунув концепцію «кінця історії» як всесвітньої перемоги лібералізму.

Постмодерністські концепції є свідченням кризи західної культурної традиції. У політичній науці ця криза виявляється в безуспішних спробах раціонального обґрунтування політики, нездатності традиційних методологій дати переконливе пояснення сучасним викликам людству. Місце метадоктрин зайняли теорії, які пояснюють окремі аспекти функціонування політики. Це призвело до розриву між теорією та політичною практикою.

На чолі партіологічних та електоральних досліджень стоїть М. Дюверже (нар. 1917 р.). Він розробив поняття масових та кадрових партій, концепцію кореляції виборчих та партійних систем.

Р. Арон (1905 – 1983 рр.) розробив класифікацію показників, за допомогою яких досліджують політичні системи, – партійного режиму, конституції, способу функціонування режиму, груп тиску, політичного класу.

К. Шмітт (1888 – 1987 рр.), оцінюючи державу як тотальний інститут, який приймає рішення і може придушити усі антагоністичні угруповання, критикував парламенти як арену боротьби за електорат, а не професійного

управління суспільством, та розробляв концепцію кваліфікованої демократії, в якій визначальну роль грають фахівці: професійні політики, політичні чиновники, військові.

Х. Арендт (1906 – 1975 рр.) досліджувала тоталітарні організації, які, на її думку, є масовими організаціями атомізованих індивідів, та режими, які можливі внаслідок декласування суспільства і крайньої індивідуалізації.

К. Ясперс (1883 – 1969 рр.) зробив внесок в аналіз проблеми політичної свободи у тісному зв'язку з громадянським суспільством і плюралістичною демократією. На його думку, політична свобода вимагає як свободи одиначної людини, так і свободи усіх.

Політологи США у ХХ ст. ключову увагу приділяли проблемам особи та соціальних груп в політиці. Саме США стали батьківщиною біхевіоралістських методів досліджень, а згодом і постбіхевіоральної революції. Чиказька школа Ч. Мерріама (1874 – 1953 рр.), Г. Ласуела (1902 – 1979 рр.) та ін. у 1920 - 30-х рр. використовувала емпіричні методи досліджень, розвивала теорію і технології виборчих кампаній, заклала основи теорії комунікацій і теорії політичного лідерства.

Значного поширення у світовій політології набула теорія груп інтересів, автором якої був А. Бентлі (1870 – 1957 рр.).

До політологічної класики увійшли дослідження такого явища як політична культура.

Г. Алмонд та С. Верба виокремили наступні типи політичних культур: патріархальна, підданська, культура участі. Водночас вони виокремлювали громадянську культуру населення, яка є наслідком поєднання цих типів.

Г. Алмонд та Д. Істон (нар. 1917 р.) були засновниками системних політичних досліджень. Істон визначає політичну систему як взаємодію в суспільстві, за допомогою якої відбувається розподіл цінностей.

Символічною стала теорія С. Хантингтона (1927 – 2008 рр.). Визначальним чинником світового розвитку він називає міжцивілізаційні відмінності.

В останню третину ХХ ст. у світовій політології відбувається відродження концепції громадянського суспільства. А. Арато, Д. Кін та ін. вбачають в ньому протипагу монополізації економічної власності.

Нові інтерпретації громадянського суспільства виходять з реалій інформаційного суспільства, базуються не на ліберальних, а на так званих комунітаристських концепціях. Європейським та американським регіонами розвиток політичної думки не обмежувався.

У ХХ ст. складний шлях пройшла китайська політична думка. Починаючи з першого китайського президента Сунь Ят-Сена (1866 – 1925 рр.), продовжуючи тоталітарним вченням Мао Цзе-дуна (1893 – 1976 рр.) і до концепції „соціалізму з китайською специфікою Ден Сяопіна (1904 – 1997 рр.), яка ближче до неоліберальних, а не соціалістичних теорій.

Високі зразки політичної думки дала Індія. Достатньо згадати концепцію ненасильницького опору М. Ганді (1869 – 1948 рр.), яка стала наслідком процесів становлення інформаційного суспільства і реалізація якої призвела Індію до незалежності.

Ренесанс пережив і Близький Схід. Фактичним засновником панарабізму був, як це не дивно, англійський полковник Лоуренс, продовжувачами його справи – єгипетський президент Г.А. Насер (1918 – 1970 рр.), лівійський лідер М. Каддафі (нар. 1942 р.) та ін.

В сучасних умовах на зміну панарабській ідеології приходили різні моделі місцевих націоналізмів, як у Лівії, де за ініціативи Каддафі виникла модель «джамахірії» тощо. Політизація торкнулася й мусульманства. На його базі виникли різні версії політичного ісламу, включно радикальні.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В. Політологія: підручник / [Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І.В.]; Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.

2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми; І. В. Алексеєнко. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко. 2-е вид., перероб. і доп. Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко; 2-е вид., перероб. і доп. Львів: «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Львів: «Новий Світ-2000», 2017. Т. 2. 535 с.
9. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
10. Кулагін Ю.І., Полурез В. І.. Політологія. Практикум: навч. посіб. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
11. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
12. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст.: навч. посіб. Рекомендовано МОН. К.: Знання, 2011. 255 с.

13. Сучасна політична лексика : енциклопедичний словник-довідник / І. Я. Вдовичин; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. 396 с.

Тема 1.4 Виникнення та становлення світових політичних режимів

1. *Політичний режим: поняття й ознаки.*
2. *Демократичний режим.*
3. *Тоталітарний режим.*
4. *Авторитарний режим.*
5. *Політичний режим сучасної України*
6. *Політична опозиція. Політичний екстремізм.*

Питання 1. Політичний режим: поняття й ознаки

Політичний режим – це система прийомів, методів, способів здійснення політичної влади в суспільстві. Поняття політичного режиму є ключовим для формування уявлень про основні системи влади.

В науці існує два підходи до трактування режиму: *юридичний* – робить акцент на формальні норми і правила відправлення влади інститутами держави, і *соціологічний*, який опирається на аналіз тих прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється реальна публічна влада і які тією чи іншою мірою обумовлені соціокультурними традиціями, системою розподілу праці, характером комунікацій тощо.

Політичний режим розкриває характер відносин між державою і громадянами, вищими органами державної влади (главою держави, урядом, парламентом, вищими судовими органами), державою та органами регіонального і місцевого самоврядування, а у федеративних державах — між державою і суб'єктами федерації, державою і партіями; правлячими елітними групами й опозицією, виборчою системою і формою державного правління, партіями і групами тиску, ідеологічними та неідеологічними формами політичного процесу.

Сутність політичного режиму визначається тим, що у державі є пріоритетним — права держави чи права особистості; якою мірою держава визнає, гарантує, обмежує чи фальсифікує права, передбачені Загальною декларацією прав людини та різноманітними міжнародними конвенціями, що стосуються механізму реалізації сукупності політичних, громадянських, соціально-економічних і соціально-культурних прав; чи порушує держава права людини (мотиви, форми, масштаби порушення).

Важливою рисою політичного режиму є відносини між правлячою елітою та опозицією. Беруться до уваги юридичний статус опозиції, форми легітимності, її типи (партійний, громадський, військовий, революційний, терористичний), а також масштаби опозиційного впливу на суспільство. В умовах недорозвиненої партійної системи опозиційні сили не спроможні витримувати конкуренцію з правлячою державною верхівкою.

Прискорювачем партійної конкуренції виступає соціальна *стратифікація*, яка відтворює цивілізований тиск громадськості на владу.

У відносинах держави і груп тиску важливо створити рівні правові умови для відстоювання соціальних інтересів через механізми соціального партнерства, легального *лобіювання* інтересів, спрощення процедури законодавчого розв'язання конфлікту і забезпечення доступу громадян до об'єктивної інформації про політичне життя.

Сучасна західна політологічна наука вирізняє п'ять основних політичних ідеологій: комуністичну, соціал-демократичну, ліберальну, консервативну, фашистську.

За ознакою меж політичної влади політичні режими розподіляють на ліберальні та тоталітарні.

Ліберальний режим – це така організація політичної системи, в якій влада держави обмежена сферою невід'ємних прав і свобод особистості.

Тоталітарний режим (від лат. total – цілісність, ціле) – така політична система, яка намагається – заради тієї чи іншої мети – повністю (тотально) контролювати все життя суспільства в цілому і кожної людини окремо.

Важливою характеристикою політичного режиму є його *легітимність* (від лат. legitimus — законний). Значення цього терміна, легітимним є той політичний режим, який встановлений законним шляхом і спирається на закони. Проте на законах у їх формально-правовому значенні можуть ґрунтуватися й диктаторські режими, засновані на гнобленні мас. Тому існує інше розуміння легітимності політичного режиму — як визнання його масами, яке спирається на їх переконання в тому, що саме такий режим є найкращим з усіх можливих і найбільшою мірою відповідає їх інтересам. Це розуміння легітимності політичного режиму стосується не самого режиму, а його сприйняття (визнання) масами. Відповідне переконання в масах шляхом ідеологічної обробки може бути сформоване будь-яким режимом. Так, за фактично недемократичного політичного режиму у країнах соціалізму маси були глибоко переконані в тому, ще саме цей суспільний лад є найкращим і всіляко його підтримували, у тому числі стовідсотковою участю у виборах органів державної влади з одностайним схваленням їх дій.

2. Демократичний режим

Поняття “демократія” (від греч. demos – народ й kratos – влада) означає народовладдя, владу народу. Однак ситуація, при якій весь народ здійснював би політичне володарювання, поки що ніде не реалізована.

Новий етап становлення концепції демократії починається з Великої французької революції. Вона дала поштовх до розвитку демократії як

напрямку суспільно-політичної думки, яка формулює цілі соціально-політичного руху, що відкидає монархію й елітарність.

Залежно від того, як народ бере участь в управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія ділиться на пряму (плебісцитарну) і представницьку (репрезентативну).

До форм *прямої демократії* відносять: проведення виборів на основі загального виборчого права, референдуми, всенародні обговорення питань державного життя. Члени суспільства безпосередньо беруть участь у розробці політичних рішень, прийнятті законів і т.п. Ця форма демократії дає можливість розвивати політичну активність громадян, забезпечувати легітимність влади, здійснювати ефективний контроль за діяльністю інститутів держави.

Представницька демократія – це коли члени співтовариства залишаються джерелом влади й мають право приймати рішення, але реалізують це право через обраних ними представників, які повинні відстоювати їх інтереси. Носіями представницької демократії є парламенти, інші виборні органи влади як у центрі, так і на місцях.

Ознаки демократичного режиму:

- Визнання народу джерелом влади, сувереном у державі.
- Вільне волевиявлення волі народу на виборах, виборність органів державної влади.
- Пріоритет прав і свобод людини й громадянина над правами держави.
- Громадяни мають великий обсяг прав і свобод, які не тільки проголошені, але і юридично закріплені за ними.
- Чіткий поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову.
- Поліція, спецслужби й армія
- Політичний плюралізм, багатопартійність.

- Влада в державі більшою мірою заснована на переконанні, чим на примусі.

Демократія – явище не ідеальне, але, незважаючи на всі недоліки, це найбільш справедлива форма правління з усіх відомих.

Анархо-демократичний режим, охлократичний передбачає широкі прерогативи представницької влади й органів місцевого самоврядування над виконавчими органами, а також широке застосування прямої демократії.

Олігархо-клановий режим ґрунтується на домінуванні у структурах політичної влади могутніх політико-бізнесових і мас-медіа угруповань, які, володіючи надприбутками, контролюють політичні структури — парламентські фракції, парти, громадські організації, а також сегменти інформаційного простору (телеканали, радіомовлення, газети тощо). Вони домоглися цього не в умовах конкуренції, де треба було виявити таланти, а в умовах свого монопольного становища у таких секторах економіки, як ПЕК, торгівля підакцизними товарами і природними ресурсами, а також державного протекціонізму і негрошових форм розрахунків (бартеру, взаємозаліків, векселів).

В деяких країнах, де політична влада здійснювалася способами і методами, зумовленими традиційними інститутами, законами, звичаями, що устоялись у свідомості суспільства, держави та особи, цей режим набував *демократично-консервативних форм*.

Яскравим прикладом держави з цим різновидом політичного режиму була і залишається Великобританія, де упродовж всієї історії домінував консерватизм як ідеологія і практика, що орієнтуються на збереження і підтримку форм державного і суспільного життя, передусім його морально-правових засад, які історично сформувалися і втілилися в нації, релігії, шлюбі, сім'ї, власності. Проте на певному етапі, коли абсолютизація минулого почала гальмувати процес відмови від застарілих і віджилих форм

і переходу до нових, демократично-консервативний режим пережив певний процес трансформації у неоконсерватизм, який в останні десятиліття на Заході проявляється у тому, що у політичній сфері визнається необхідність функціонального посилення політичної системи, пошуку ідей і підходів у створенні гнучкіших структур влади, зміцнення законності й порядку, відродження моральних традиційних цінностей.

Своєрідною протилежністю вищезазначеного режиму є *демократично-радикальний режим*. З країн, історія держави і права яких більш глибоко висвітлюється у цьому посібнику, зазначений режим знайшов практичне втілення на певних етапах історичного розвитку у Франції, Німеччині, інших країнах, насамперед в більшості країн СНД після набуття незалежності. При такому режимі суб'єкти політичної влади намагаються ввести нові форми, методи і засоби управління політичною системою, державою та економікою. Для нього характерним є прагнення до кардинального оновлення форми державного устрою, форм правління, методів і способів реалізації державної влади, адміністративно-територіального управління тощо. Як показує досвід, така «квапливість» у країнах, що не дозріли до використання демократичних способів і методів політичного керівництва, породжує кризові явища.

Демократично-ліберальний режим — це результат здійснення політичної влади представниками соціально-політичних сил, які проповідують парламентський лад, демократичні свободи і вільне підприємництво. Одна з головних ідей лібералізму — свобода людини, її діяльності, вчинків, необхідність підтримки і гарантування цієї свободи системою законів, перед якими всі рівні. Лібералізм виник у Європі у XVIII—XIX ст., в період боротьби буржуазії, що народжувалася, проти абсолютизму, а потім найбільшого поширення набув у США до кінця 20-х рр. XX ст. Прибічники лібералізму вимагали обмеження прав монарха парламентом, встановлення конституційного ладу, допущення вихідців із третього стану до управління

державою, запровадження демократичних свобод, скасування привілеїв духівництва і дворянства. Однак домігшись цього, ліберали бажали більшого: в економіці — максимальної свободи підприємництва, в політиці — перетворення держави на «нічного охоронця (вартового)». Це сприяло трансформації буржуазії в капіталістів, які у погоні за прибутками привели до анархії виробництва та масштабних криз. Тому не випадково, що в роки найбільш руйнівної за весь час існування капіталізму світової кризи 1929—1933 рр. з'являється неолібералізм. Своє практичне втілення він дістав у політиці «нового курсу» Ф.Д. Рузвельта, котрий знайшов засоби насамперед інституціоналізації нових форм державного втручання в економічне та суспільне життя, повернув втрачену державою значимість як головного елементу політичної системи.

3. Тоталітарний режим

Термін «*тоталітаризм*» походить від середньовічного латинського слова «*totalis*», що означає «весь», «цілий», «повний». У політичний лексикон він був введений в 1925 р. Б. Муссоліні. Із цього часу починається становлення тоталітарного ладу в Італії, потім у СРСР у роки сталінізму й у гітлерівській Німеччині у 1933 р.

Тоталітарний режим характеризується абсолютним контролем держави над всіма сферами громадського життя, повним підпорядкуванням людини політичній владі й пануючій ідеології.

Тоталітарні режими найчастіше виникають у надзвичайних умовах: наростаючої нестабільності, глибокої економічної й політичної кризи в суспільстві, необхідності швидкого рішення стратегічних завдань. Його встановлення розглядається як спосіб подолання зазначених проблем і досягнення певних цілей.

У числі основних ознак, якими характеризується тоталітаризм як політичний режим, виділяють наступні:

- занадто централізована структура влади;
- державна влада формується по закритим від суспільства каналам;
- монопольний державний контроль;
- повне безправ'я людини;
- поліція й спецслужби поряд з функціями забезпечення правопорядку виконують функції каральних органів;
- володарювання однієї партії.

Значені вище ознаки властиві всім тоталітарним режимам. Однак у таких держав є й істотні відмінності, виходячи з яких виділяють кілька різновидів тоталітаризму: комуністичний, фашистський і теократичний. Інші тоталітарні режими відносяться до цих трьох різновидів.

Комуністичний тоталітарний режим існував у СРСР й інших соціалістичних державах. Нині він існує у КНДР. Ряд дослідників розглядають цей вид тоталітаризму як класичний, тому що він передбачає максимальний державний контроль у всіх сферах, повну ліквідацію приватної власності, підпорядкування окремої людини державним інтересам, сформованим на основі «єдино правильної й наукової ідеології».

Фашизм уперше був установлений в Італії в 1922 р. Фашистські режими існували також в Іспанії, Португалії, Чилі.

Людиноненависницьким різновидом фашизму був німецький націонал-соціалізм, що одержав державне втілення в 1933 р. Тоталітарний нацистський режим проіснував до 1945 р. У Німеччині натиск робився на національну й расову перевагу німців, а також на пошук зовнішнього ворога, непо-вноцінних рас, які потрібно підкорити або знищити.

В останні десятиліття заявив про себе релігійний тоталітаризм. Ця політична практика характерна для Ірану, де все громадське життя будується на основі установок ісламу із твердими вимогами як до своїх

послідовників, так і до «невірних». Своєрідний різновид цього типу тоталітаризму із приходом до влади талібів установився в Афганістані.

Повний тоталітаризм рідкий у людській історії. Завжди зберігається потенціал духовного опору. У надрах самого тоталітарного режиму виникають сили, здатні підірвати систему абсолютної влади або підготувати умови для його політичної еволюції.

4. Авторитарний режим

Головною *соціальною опорою авторитарного* режиму, як правило, є групи військових («силовиків») і державної бюрократії. Нерідко їх дії, націлені на посилення монополізації влади, виявляються досить ефективними. Однак ці режими погано пристосовані для налагодження ефективного зв'язку між владою й рядовими громадянами. І в цьому закладена небезпека авторитарного політичного режиму.

Авторитаризму властиві наступні характерні ознаки:

- у центрі й на місцях відбувається концентрація влади в руках одного або декількох взаємозалежних органів, при одночасному відчуженні народу від реальних важелів державної влади;
- політичні права й свободи громадян обмежено. Закони захищають переважно інтереси держави, а не особистості;
- відсутній чіткий поділ влади;
- існує частковий плюралізм;
- формування органів влади не демократичним шляхом, а за допомогою призначення «зверху»;
- «силові» структури суспільству практично непідконтрольні й часом використовуються в суто політичних цілях.

Авторитарний політичний режим має свої достоїнства й недоліки. Його достоїнства особливо відчутні в екстремальних ситуаціях. Авторитарна влада може забезпечити громадський порядок, політичну

стабільність, мобілізувати суспільні ресурси на виконання певних завдань. До недоліків авторитаризму відноситься повна залежність політики від позиції глави держави і його оточення, табу на вираження громадянами своїх політичних поглядів.

Авторитаризм займає проміжне положення між демократією і тоталітаризмом. Під впливом складного комплексу економічних, соціально-політичних, культурних та інших чинників він еволюціонує в напрямку демократії або тоталітаризму. Такий перехідний характер авторитарний політичний лад носив в останні десятиліття ХХ ст. Так, авторитарний режим Ф. Кастро, установлений в 1959 р. на Кубі, переріс у тоталітаризм. У ряді інших держав (Чилі, Таїланді, Гаїті, Панамі та ін.) авторитаризм поступово еволюціонував по шляху демократії.

Можна виділити наступні основні типи авторитарних режимів: партійні, військові, національні, корпоративні та ін.

Особливість партійних режимів полягає в здійсненні монопольної влади якою-небудь партією або політичним угрупованням, що не обов'язково представляє інститут партії. Найчастіше це однопартійні режими, але до них можуть бути віднесені й форми правління аристократичних (Марокко, Непал) або сімейних (Гватемала) груп, а також правління перших осіб держави з їх згуртованими політичними "командами" (Білорусія).

Військові режими, як правило, виникають у результаті переворотів, змов і путчів. Найбільше прикладів установлення військових режимів у країнах Латинської Америки, Африки, а також Греції, Пакистані, Туреччині. Ці політичні режими відрізняються придушенням значної частини політичних і громадських свобод, внутрішньою нестабільністю, широким поширенням корупції. Державні ресурси використовують в основному для придушення опору, зниження соціальної активності громадян. При такому правлінні може широко використовуватися фізичне насильство.

Моделі національного авторитаризму виникають у результаті домінування в елітарному угрупованні певної національної або етнічної групи. Такі режими склалися у ряді країн на пострадянському просторі (Узбекистан, Туркменістан, Казахстан). У цих країнах явно виражене прагнення створити соціальні й політичні переваги представникам однієї групи населення. Це супроводжується проведенням негласної політики витиснення інших національних груп.

Корпоративні режими персоніфікують собою владу бюрократії, що сполучає владу й власність і на цій основі контролює процес прийняття рішень. Держава персоніфікує сили, які використовують прерогативи офіційних органів для захисту своїх вузько групових інтересів. Економічною підставою цієї системи влади є наявність квот, дозвільний порядок реєстрації підприємства, відсутність належного контролю за діяльністю державних службовців. Останні, займаючись всупереч законодавству підприємницькою діяльністю, одержують величезні особисті прибутки.

Авторитарно-демократичний режим (м'який авторитаризм) характеризується передусім сильною президентською владою, де президент має право самостійно формувати уряд, розпускати парламент, зміщувати голів місцевих державних адміністрацій, ліквідовувати структури державного управління, мати перевагу над парламентом у формуванні судової влади. Однак при цьому режимі зберігаються всі демократичні інститути: парламент, виборча і партійна системи, опозиція, органи місцевого самоврядування, судовий захист прав людини. Такий режим існував у Франції за часів де Голля, а також існує у багатьох країнах Латинської Америки і деяких країнах СНД.

5. Політичний режим сучасної України

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла історичний документ – Акт проголошення незалежності України. Україна проголошена незалежною демократичною державою.

Почався новий етап її історичного розвитку, стратегічною метою якого є побудова демократичного суспільства. Поява нових інститутів влади: президента, парламенту, що обираються на альтернативній основі, прийняття в 1996 р. Конституції України, що проголосила пріоритет прав і свобод людини над правами держави, й інших демократичних актів. Це свідчить про те, що механізм влади в суверенній Україні здобуває нові риси.

Однак говорити про встановлення демократичного режиму в нашій країні ще рано. Політичний режим сучасної України можна охарактеризувати як «змішаний», тобто такий, що інтегрує ознаки всіх основних політичних режимів: демократичного, авторитарного, тоталітарного.

До ознак демократичного режиму, властивих Україні, варто віднести: виборність найважливіших органів політичної влади (як державних, так і суспільних), поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову, політичний плюралізм, юридичну рівність громадян, гарантії прав меншостей і запобігання свавіллю більшості.

Обмеження демократичних принципів свідчать про наявність у сучасній Україні певних елементів *авторитарного режиму*: широкі законодавчі повноваження виконавчих органів держави (президента й уряду); обмеження кола особистостей, які здійснюють реальну політичну владу; звуження принципу гласності в діяльності органів політичної влади й реальної відповідальності її виконавців і керівників за зміст і наслідки своєї роботи.

До числа залишків *тоталітаризму* варто віднести впевненість у власній непогрішності, нетерпимість до політичного інакомислення, примітивізм політичної культури значної частини адміністративних кадрів. На жаль, після «жовтогарячої революції» ці явища не були переборені, а навпаки – збільшилися.

Суттєві елементи *охлократичного* політичного режиму характеризують політичне життя України тією мірою, яка її владним структурам притаманна:

- некомпетентність, презирливе ставлення до знань і досвіду світової цивілізації, намагання не адекватними реальній ситуації простими засобами і швидко розв'язання складних проблем суспільного життя, що потребують для свого вирішення довгої копіткої праці;
- відсутність у представників органів політичної влади реального почуття громадянської відповідальності перед народом своєї країни, використання популістських настроїв певних соціальних груп для реалізації вузько корпоративних інтересів;
- рекрутування певної частини правлячої політичної еліти з середовища «соціальних низів» та маргінальних верств суспільства, представники яких жадають швидкого підвищення свого індивідуального та групового соціального статусу та покращення матеріального рівня життя.

Разом з тим в українській політології існує інша оцінка існуючого в Україні політичного режиму та вектора його розвитку. Зокрема говорять про те, що всі аргументи на користь відсутності тоталітарного режиму в Україні не витримують критики. Такі ознаки тоталітаризму як наявність політичної сили, що продовжує утримувати практично безмежну владу над суспільством, тотальний контроль за самодіяльністю людини, непідзвітність влади громадській думці збережено майже без змін.

До суто об'єктивних характеристик режиму додається й низка суб'єктивних його ознак, що впливають із характеру діяльності державно-владних структур. Відбувається періодичне посилення авторитарних та охлократичних тенденцій у їхній діяльності, що за умов граничної слабкості елементів демократії призводить до посилення тоталітаризму.

Отже, можна зробити висновок про неототалітарний вектор еволюції політичного режиму сучасної України. Характер взаємодії держави і суспільства зазнав значних кількісних змін, але трансформація не набула якісного характеру, що засвідчує відсутність переходу до нового типу політичного режиму. Водночас сам факт наявності трансформації обумовив вивільнення неоднозначного і поки що непомітного сегмента у структурі політичного режиму, в якому почався розвиток демократичних елементів. Це дозволяє стверджувати, що, попри значну інерцію свого розвитку, неототалітаризм перебуває у стані протиборства з демократичною альтернативою. «Перехідність» у цьому контексті означає скоріше невизначеність остаточного підсумку їх змагання, незавершеність, суперечливість і непослідовність самої трансформації режиму, а отже, його певну історичну самотність.

Таким чином, відсутність інститутів громадянського суспільства і громадянської ментальності, його політичної та соціальної структурованості, відчуження влади від більшості людей, неможливість для самих громадян постійно контролювати владу і впливати на ухвалення рішень – характерні риси сучасного посткомуністичного українського суспільства.

Рекомендована література:

1.Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч.посіб. К.:Академвидав,2010. 432 с.

4. Воронянський О.В. Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник/. Харків: ХННУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
5. Грабовський О.І. Державна політика України у сфері соціально-економічного розвитку в контексті європейської інтеграції. Львів: Регіон. Ін-т держ. Упр.: Нац. Акад. Держ. Упр. При Президентові України, 2018.
6. Данильян О.Г. Політична влада як механізм регулювання конфліктів у сучасних суспільствах. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.
7. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / Соловйов С. Г. та ін.; заг. ред. Грицяк Н. В. Нац. акад. держ. упр. При Президентові України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ: К. І. С., 2015. 318 с.
10. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
11. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 460 с.
12. Реалізація державної молодіжної політики в Україні: монографія / С. М. Домбровська та ін. Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018. 197 с.
13. Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс: монографія. Запоріжжя : Інтер-М, 2018.

Розділ 2. Політична система суспільства

Тема 2.1 Політична влада та політичний процес

- 1. Структура, сутність та види політичної влади.*
- 2. Специфіка політичної влади. Проблеми легітимності влади*
- 3. Поняття «політичний процес», структура, характер і типологія політичних процесів.*
- 4. Політична участь людини. Класифікація типів людей щодо участі в політиці.*

1. Структура, сутність та види політичної влади

Проблеми влади і владних відносин вивчають різні науки, зокрема й політологія. Остання акцентує увагу на особливостях функціонування політичної влади, вивчає умови її стабільності, досягнення суспільно значущих завдань. Ще Арістотель вперше поставив питання про природне походження політичної влади, вважав, що людина від природи – політична істота.

В пізній античності постає інша парадигма влади, яка виходить від проблематики самоствердження індивіда.

Для середньовічної думки є характерним виокремлення онтологічно різносутнісних влад як підпорядковуючих засад усього, що відбувається у світі.

Починаючи з гуманістів Ренесансу, обґрунтовується універсальний статус людини у натуралізованому світі.

Основою соціальної теорії Нового часу стала модерна природно-правова парадигма.

Марксизм наголошує на ролі матеріального і політичного інтересу в боротьбі за політичну владу.

Важливий вклад в розробку теорії влади вніс М. Вебер.

Влада неможлива без підлеглості об'єкта. Водночас об'єкт владної волі має вибір підкоритися або не підкоритися.

Системний підхід (К. Дойч) розуміє владу як здатність мобілізувати суспільні ресурси для досягнення суспільнозначущої мети.

Велику популярність має психологічний підхід. Його прихильники розглядають владу з погляду суб'єктивного сприйняття її індивідом.

Важливу роль в сучасній політології відіграє соціологічний метод. Вихідним пунктом соціологічного аналізу політичної влади є питання про соціальні групи, інтереси яких влада обслуговує.

Представники філософського напрямку розглядають владу як здатність і можливість суб'єкта (індивіда, партії, класу, держави) здійснювати свою волю, впливати на діяльність людей, використовуючи авторитет, право, примус та інші засоби.

Широке коло робіт присвячено особливостям побудови і функціонування виконавчої влади, системі державного управління, ефективності урядування, інституту президентства.

Поняття «влада» у повсякденному житті й у науковому середовищі вживається в різних значеннях. Філософи говорять про владу над об'єктивними законами суспільства, соціологи – про владу соціальну, економісти – про владу господарську, юристи – про державну владу, природознавці – про владу над природою, політики – про політичну владу, психологи – про владу людини над собою, батьки – про сімейну владу й тощо.

Феномену влади приділяли пильну увагу всі видатні представники політичної науки. Уже античні мислителі Платон, Аристотель й інші намагалися проникнути в сутність соціальної природи політичної влади. У Середньовіччя й Новий час до проблем влади великий інтерес проявляли Н.

Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Э. Кант і багато інших. Істотні внески у розробку теорії влади зробили Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, М. Вебер.

Поняття влади є дуже широким і тому може розглядатися на різних рівнях пізнання. В широкому, соціально-філософському розумінні влада – це здатність і можливість для окремих людей, груп, сил справляти визначальний вплив на діяльність інших людей, людських спільностей, на життєдіяльність суспільства за допомогою знарядь влади – економічних, юридичних, ідеологічних, моральних та інших засобів.

Влада є характерною ознакою суспільного життя, компонентом суспільного управління, що необхідний для взаємоузгодження волі і дій людей з метою спрямування їх діяльності на вирішення спільних завдань.

Історичний досвід показує, що там, де з'являється необхідність у погоджених діях людей (окрема родина, група, соціальна верства, нація або суспільство в цілому), відбувається підпорядкування їхньої діяльності досягненню загальних цілей.

Таким чином, владні відносини об'єктивно властиві громадському життю. Вони необхідні для підтримки цілісності і єдності суспільства, для організації суспільного виробництва.

У політології існує кілька напрямків наукової думки, що представляють різні методологічні підходи до вивчення влади, її сутності, природи тощо. Основні з них:

- *телеологічний*, що характеризує владу як стійку здатність досягнення поставлених цілей, одержання намічених результатів за допомогою інших людей;
- *біхевіористський*, що розглядає владу як особливий тип поведінки, при якому одні люди командує, а інші – підкоряються.
- *інструменталістський*, що трактує владу як можливість використання певних засобів впливу, у тому числі насильства;

- *структурно-функціоналістський*, що розглядає владу як властивість соціальної організації, як спосіб самоорганізації людської спільності, заснований на доцільності поділу функцій управління й виконання;
- *реляціоністський*, що розглядає владу як взаємодію індивідів, коли один індивід змінює поведінку іншого.

Влада є системою відносин панування і підкорення, головна мета якої полягає в забезпеченні виконання директиви, наказу, волі тощо. за допомогою впливу, авторитету, різного роду санкцій і прямого насильства. При цьому влада спирається на загальноприйняті і юридично закріплені в даному суспільстві цінності і принципи, що визначають і регулюють місце, роль і функції як окремої людини, так і соціальних груп в системі суспільних і політичних відносин.

Влада і політика нероздільні і взаємообумовлені. Влада є засобом здійснення політики. Боротьба за владу, за оволодіння нею і за її утримання один з основних аспектів політичного життя суспільства. Влада додає політиці ту своєрідність, завдяки якій вона є особливим видом соціальної взаємодії. Це обумовлено нерівним положенням людей, включених у відносини панування – підкорення, управління – виконання, в ієрархічності системи взаємостосунків. Без наявності владних відносин неможливо координувати соціальні зв'язки, досягати взаємоприйнятих компромісів між різними соціальними спільнотами, прошарками і індивідами, підтримувати цілісність і стабільність суспільства.

Влада – це здатність і можливість здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою різноманітних засобів – права, авторитету, примусу, переконання, насильства.

Основними компонентами влади є її джерела, суб'єкти, об'єкти, ресурси й процес, що є результатом взаємодії всіх її компонентів і характеризується, насамперед, механізмом, що забезпечує стабільність усього процесу володарювання.

Джерела влади – владна першооснова. Як джерела влади можуть виступати авторитет, сила, закон, багатство, знання, соціальний і політичний статус, харизма тощо. Американський футуролог О. Тоффлер у книзі «Зміщення влади: знання, багатство й сила на порозі ХХ століття» докладно аналізує три основних джерела, що живлять владу. Згідно з О. Тоффлером, сила, багатство й влада по зв'язані в єдину систему, у певних умовах взаємозамінні й у сукупності націлені на підтримку влади. Кожний із цих джерел дає владі певну якість: сила або погроза її застосування здатні лише на грубий примус, функціонально обмежені й властиві лише владі нижчого рівня. Багатство є джерелом влади середньої якості, що може мати у своєму розпорядженні як негативні, так і позитивні засоби стимулювання. Знання лежать в основі влади вищої якості, найбільш ефективною. Тоффлер стверджує, що в сучасному світі знання (у різних формах: інформації, науки, мистецтва, етики) у силу своїх переваг – нескінченності (невичерпності), загальнодоступності, демократичності – підкорили силу й багатство, ставши визначальним фактором функціонування влади.

Суб'єкти влади – носії влади, активна діюча величина в системі влади, від якої надходить вплив, розпорядження, вказівки.

Об'єкти влади – явища, предмети, органи, установи, підприємства, населення, на керівництво (керування) якими за законом або підзаконними актами спрямована діяльність влади.

Безпосереднім суб'єктом влади звичайно виступають ті люди, що концентрують у своїх руках величезний вплив і довіру, фінансову могутність, могутні важелі дії на інших людей, контроль над їх настроями, думкою, поведінкою і управління ними.

Суб'єкти політичної влади мають складний, багаторівневий характер. Її первинними авторами є індивіди й соціальні групи, вторинними – політичні організації; суб'єктами найбільш високого рівня, що безпосередньо представляють у владних відносинах різні групи й

організації, – політичні еліти й лідери. Зв'язок між цими рівнями може порушуватися.

Таким чином, *суб'єктом влади може бути окрема людина, організація, спільність людей, народ або навіть світове співтовариство, наприклад ООН.*

Особливості різних елементів влади: суб'єкта, об'єкта, ресурсів і процесу – можуть бути використані в якості основ її типологізації. Однією із найбільш змістовних класифікацій влади є її поділ згідно з ресурсами, на яких вона ґрунтується, на *економічну, соціальну, культурно-інформаційну, примусову і політичну.*

Економічна влада – це контроль над економічними ресурсами, власність на матеріальні цінності. У відносно спокійні періоди суспільного розвитку економічна влада домінує над іншими видами влади.

Економічна влада пов'язана із задоволенням повсякденних потреб людей. Тому вона діє на людей постійно, спонукуючи їх до певних дій, в той час як, наприклад, примусова влада, передбачає санкції лише за порушення закону і діє епізодично.

Соціальна влада – це можливість розподілу місцезнаходження в соціальній структурі – статусів, посад, пільг, привілеїв. Сучасні держави володіють великою соціальною владою. За допомогою соціальної політики, використовуючи соціальні ресурси, вони можуть впливати на суспільний стан широких верств населення, одержуючи завдяки цьому їх лояльність і підтримку.

Культурно-інформаційна (духовно-інформаційна) влада – це влада над людьми за допомогою наукових знань, інформації і засобів їх розповсюдження. Крім того, вона включає моральну, релігійну і деякі інші види влади, пов'язані з підкоренням на основі авторитету.

Примусова влада спирається на силові ресурси і означає контроль над людьми за допомогою застосування чи загрози застосування фізичної сили.

Об'єктом політології є не вся влада, а тільки *влада публічна, політична*, під якою розуміють *здатність класу, групи або індивіда проводити свою волю в суспільному житті, опираючись на систему установ, організацій, законів, політичних відносин.*

Функціонування політичної влади здійснюється на базі загальноновизнаних принципів суверенітету і легітимності. Вони характеризують політичну владу з різних сторін: 1) з погляду виділення усередині неї головної ланки держави; 2) визначення правомірності використання тих чи інших засобів, включаючи примушення для досягнення політичної мети.

2. Специфіка політичної влади. Проблеми легітимності влади

На перших етапах суспільного розвитку не існувало різниці між владою політичною й іншими джерелами соціального примусу. Соціальні норми були обов'язковими для всіх членів племені, вони інтегрували основні соціальні цінності – релігію, мораль, право. Суб'єктом влади виступав колектив.

Поступово в первісній громаді виникає соціальна нерівність.

Носіями влади стають групи вождів чи один з них, але влада не є спадковою.

По мірі розвитку соціуму, поступово виникає потреба у формуванні надобщинних структур, які можна назвати протодержавою.

З'являється адміністрація – центральний апарат влади і регіональні управлінці, частіше всього з родини вождя.

Однією з рис ранньої держави виступає *урбанізація* – влада втілюється в таких символах як *палаці і храми, стратегічні дороги та інші зразки монументального будівництва, властивого для міста.*

Основними структурними елементами влади є її суб'єкт, об'єкт і ресурси.

Суб'єкт повинен мати такі властивості як бажання панувати, воля до влади, компетентність.

Суб'єкт визначає свою владу у наказах, розпорядженнях, командах, де окреслено поведінку об'єкта влади, передбачено санкції, які тягне невиконання розпоряджень.

Стабільність соціальної групи та суспільства в цілому залежить від взаємовідносин суб'єкта та об'єкта влади, від підтримки суб'єкта об'єктом.

Відповідно до ресурсів, на яких базується влада, її можна поділити на економічну, соціальну, духовно-інформаційну і політичну у власному значенні цього слова.

Власне політична влада – це реальна спроможність групи, індивіда впроваджувати свою лінію в політиці і правових відносинах.

Політична влада використовує не лише примус, а й економічні, соціальні, духовно-інформаційні ресурси. Залежно від суб'єктів владу поділяють на державну, партійну, профспілкову, військову, сімейну тощо.

При взаємодії різних видів влади має місце так званий *кумулятивний ефект* – посилюється накопичення влади. Він проявляється у тому, що великий капітал підвищує шанси на входження до політичної еліти та доступ до ЗМІ й освіти; висока політична посада сприяє накопиченню багатства, доступу до знань та інформаційному впливу; останнє, у свою чергу, поліпшує можливості заняття лідируючих політичних позицій та підвищення доходів.

Первинним суб'єктом влади, її джерелом є народ, який реалізовує частину владних функцій безпосередньо, а іншу - делегує державі. Так, у Конституції України зазначено: «Носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є її багатонаціональний народ. Народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Держава, в свою чергу, розподіляє владні повноваження між носіями влади. Цей розподіл називають розподілом влади.

Засновники теорії розподілу влади винайшли інституціональні гарантії рівноваги. Дж. Локк вирізняв три типи влади: законодавчу, виконавчу, федеративну або союзну.

Формування класичної теорії розподілу влади було наслідком пошуку форм забезпечення компромісу і поміркованості політичних курсів.

Гегель вважав ідею самостійності влад хибною, що нібито обґрунтовує ворожість органів влади самій владі, її єдності як цілого. Маркс також не вбачав цінності в теорії розподілу влад. У розподілі влад він вбачав прозаїчний, діловий розподіл праці.

В європейських країнах розподіл влад не має суворо послідовного характеру. В США межа розподілу сфер діяльності влад не в усьому є стійкою. Час від часу проявляється тенденція підміни конгресу президентом, вторгнення Верховного суду в рішення не лише правових, а й політичних питань.

Функціонування політичної влади здійснюється на базі загальновизнаних принципів суверенітету та легітимності. Принцип суверенітету означає верховенство та незалежність державної влади. Верховенство є виключним правом держави встановлювати в суспільстві правопорядок, визначати статус державних органів, наділяти громадян правами та обов'язками (або визнавати ці права), використовувати

наси́льство. Державні органи влади мають верховенство порівняно з іншими інститутами.

Суверенітет та незалежність державної влади не призводять до її безконтрольності. Розвиток громадянського суспільства обмежує суверенітет влади рамками закону.

Принцип легітимності пов'язаний з обґрунтуванням правомірності рішень, які приймає влада, та добровільності їх виконання населенням. Президент США Р. Рейган проблему легітимності образно визначив формулою: «Танго танцюємо удвох». Тобто демократична влада погоджується враховувати інтереси громадян і діяти в рамках закону, а населення – добровільно підкорюватися її рішенням.

Легітимність – це символ віри, уявлення, що присутнє в свідомості громадян. Воно означає переконання людей в тому, що влада має право приймати рішення, обов'язкові до виконання.

Легітимність:

- пов'язана з обґрунтуванням правомірності тих рішень, які приймає влада, і добровільності їх виконання населенням;
- є найважливішою ознакою демократичної влади, визнання її не тільки громадянами, але і світовою спільнотою (тому навіть авторитарні режими прагнуть забезпечити собі певні ознаки легітимності виборності, народне представництво та ін.);
- своєрідний символ віри, уявлення, яке присутнє в свідомості громадян, і означає переконаність людей в тому, що влада має право ухвалювати рішення, обов'язкові для виконання. Подібне пояснення принципу легітимності дав М. Вебер, який включив у неї два положення: визнання влади правителів і обов'язок керованих підкорятися їй.

Легітимність може досягатися різними способами. Виходячи з того, що різні типи владарювання досягають авторитету за допомогою різних ресурсів, М. Вебер запропонував виділити три ідеальні типи легітимності влади: традиційний, харизматичний і раціонально-легальний. В основу такої класифікації він поклав мотив підкорення.

Історично першим типом легітимності влади був традиційний. В його основі лежить авторитет вождів, монархів, царів, заснований на звичці підкорятися владі, віра в її божественний характер і священне право престолонаслідування.

Традиційний тип легітимності зберігся до теперішнього часу, хоча і помітно трансформувалася. До нього відносяться режими королівської влади в таких країнах як Непал, Саудівська Аравія, Оман, Йорданія, Кувейт.

Харизматичний тип влади особливий тип легітимності, заснований на виняткових якостях особи (релігійного, політичного діяча тощо). В основу харизматичного типу легітимності покладено:

- авторитет надзвичайного особистого дару - харизми (з грец. *Harisma* - особливий дар, благодать);
- повна особиста відданість і особисте довір'я, викликане наявністю якостей вождя у певної людини.

Харизматичний тип влади переважає в перехідний час, в період реформ. В сучасних умовах харизматична легітимність влади зберігається переважно в країнах Африки, де харизма є формою організованого політичного поклоніння, тобто своєрідною політичною релігією, що обожнює особу вождя.

Раціонально-легальній легітимності властиві:

- віра учасників політичного життя в справедливість існуючих правил формування влади;
- підлеглість закону діяльності інститутів влади;

- раціонально усвідомлений інтерес виборця, який виказує його на виборах, голосуючи за ту або іншу партію. Цей інтерес виступає як мотив підкорення населення влади.

На практиці перелічені вище ідеальні типи легітимності не існують. Вони перемішані, взаємно доповнюють один одного, тому правомірно говорити про змішаний тип легітимності.

Легітимність влади тісно пов'язана з її ефективністю. Влада, що має законні підстави на панування в суспільстві, в результаті своєї неефективної політики може втратити довіру громадян і стати нелегітимною. Процес визнання легітимності влади називається її легітимізацією, а втрата нею легітимності делегітимізацією.

Визнання суспільством законності, правомірності офіційної влади позначається в політології поняттям легітимність. Дане поняття вказує на суспільне визнання влади, на те, що суспільство, народ робить їй довіру й підтримку, а не на правове, юридичне закріплення політичної влади у відповідних державних документах.

Варто розрізняти поняття «легітимність влади» (суспільне визнання її законності) і «легальність влади» (правове, формальне її закріплення).

Формування переконаності людей у правомірності й ефективності існуючої політичної влади може досягатися різними способами. Німецький соціолог М. Вебер виділив три типи легітимного панування Перший тип – *традиційний*, це влада вождів, монархів. Легітимність їх влади ґрунтувалася на праві престолоспадкування, на визнанні божественного характеру влади монарха. Сама влада опирається на традицію населення підкорятися. Традиційний тип легітимності зберігся в країнах з монархічною формою правління (Саудівська Аравія, Йорданія, Кувейт та ін.) і примітивних суспільствах.

Другий тип – *харизматичний*. Термін “харизма” у перекладі із грецької означає “божественний дарунок”. Спочатку зміст терміна мав релігійний характер. До носіїв справжньої харизматичної влади М. Вебер відносив пророка Мойсея, царя Давида, Магомета, Будду. У сучасному суспільстві наявність у тієї або іншої особистості керівника виняткових якостей прямо не пов'язують із Богом. Однак у суспільній свідомості існує уявлення, що ця людина не така, як усі, що в неї є щось, незвичайне, надприродне, що вона користується заступництвом вищих сил. Серед відомих історичних діячів харизматичними якостями наділяли Наполеона, Леніна, Сталіна, Гітлера, Мао-Дзе-Дуна й ін. Харизматичний тип влади характеризується абсолютною довірою населення до лідера завдяки його видатним якостям. Отже, легітимність у харизматичному типі влади опирається на віру населення у виняткові здатності лідера. Звичайно харизматичний тип влади виникає в перехідних і нестабільних суспільствах. Цей тип влади зберігає своє значення й у країнах, що розвиваються.

Третій тип – *раціонально-легальний*. Він заснований на вірі в правильність формальних правил, по яких формується влада: вільні вибори, верховенство закону, рівна відповідальність влади й громадян перед законом тощо. Цей тип легітимності характерний для демократичних країн.

Легітимність влади – це не постійний, застиглий стан, а досить рухлива змінна. Легітимність влади на певних етапах її існування може зростати, на інших падати. У суспільстві відбуваються коливання легітимності влади. Ці коливання пов'язані із процесами легітимізації й делегітимізації влади. *Легітимізація* – це процес росту суспільного визнання лідерів й інститутів політичної влади. *Делегітимізація* – процес падіння авторитету лідера й інститутів політичної влади.

3. Поняття політичного процесу, структура, характер і типологія політичних процесів

Політичний процес один із суспільних процесів, соціально-політичних дій, що забезпечують відтворення політичних ресурсів і творення нової політики. Політичний процес сукупність різних видів діяльності суб'єктів політики, що включені в динаміку практично політичних відносин, охоплюють всі стадії функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичної мети. Передумовою, соціальною базою політичного процесу є процес соціальний. Соціальний процес сукупність дій соціальних спільностей, соціальних верств, різних груп, індивідів, що спрямовані на їх відтворення і забезпечення стабільності суспільної системи. Політичний процес характеризує певну сторону, механізм дії політичної системи суспільства, політичну свідомість, політичну культуру в найскладнішій сфері суспільного життя політичній. Відображаючи реальності суспільства, реальності соціального, економічного, духовного життя, політичний процес виступає сукупністю результатів переплетіння різноманітних типів політичної поведінки соціальних спільностей, соціальних верств та громадян, діяльності владних органів та структур, реальності, в якій, взаємодіють різноманітні субкультури, традиції, які суперечать одна одній, та багато факторів, що безупинно вносять у течію подій щось нове, нестандартне.

Політичний процес розкриває дві фундаментальні форми політичного волевиявлення громадян. По-перше, це способи презентації рядовими учасниками політичного процесу своїх інтересів у різноманітних видах формулювання індивідами й соціальними спільностями, соціальними верствами вимог, що відповідають їх реальним або уявним інтересам і переносять вимоги в центр політичної боротьби або в сферу прийняття політичних рішень. По-друге, форми прийняття і реалізації управлінських рішень, що здійснюються політичними лідерами та політичними елітами.

Структура політичного процесу включає: систему політично владних стосунків і політичну діяльність соціальних спільностей, верств та індивідів. Політична діяльність сукупність політичних дій соціальних спільностей, соціальних верств (класів, націй, політичних партій, рухів та індивідів, спрямована) на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед завоювання та утримання влади.

Компонентами структури політичного процесу є: формування мети та завдань політичних структур, політичних інститутів; конституювання й створення політичних інститутів, розробка, прийняття та реалізація рішень і нормативних актів управління; підтримка населенням держави функціонування політичних інститутів і владних структур і спрямування їх розвитку. Політичні процеси надто різноманітні і поділяються за природою на творчі і руйнівні, одномоментні; за рівнем організації суспільства на глобальні, регіональні, місцеві; за формами протікання відкриті, приховані; за динамікою проходження бурхливі, спокійні, уповільнені; за характером спрямування і середовища прогресивні, регресивні, внутрішньополітичні, еволюційні, безперервні та ін. Загальні й часткові, усі політичні процеси мають свої особливості: поступовість, повільність. Отже, політичний процес обумовлюється об'єктивними законами розвитку суспільства.

У політичному процесі виділяють три режими. По-перше, режим функціонування, який не виводить політичну систему за межі взаємовідносин громадян та інститутів влади. По-друге, режим політичного процесу режим розвитку. І, по-третє, режим занепаду, розпаду політичної цілісності або, за влучним висловом соціолога Петра Струве, «регресивна метаморфоза» політики.

Одним із найважливіших елементів, ланок політичного процесу виступає політична участь, стратегія і тактика в політиці.

Політичні процеси можна поділити на базові та периферійні.

Базові характеризують різноманітні способи включення широких соціальних прошарків у відносини з державою, форми перетворення інтересів і вимог населення в управлінські рішення, типові прийоми формування політичних еліт та ін. У цьому розумінні можна говорити про процеси політичної участі і державного управління (прийняття рішень, законодавчі процеси тощо).

Периферійні політичні процеси розкривають динаміку формування окремих політичних асоціацій (партій, груп тиску та ін.), розвиток місцевого самоврядування, інші зв'язки та відносини у політичній системі, що не надають принципового впливу на домінуючі форми і способи прояву влади.

Водночас базові та периферійні політичні процеси розрізняють за часом та характером здійснення, зорієнтованістю своїх суб'єктів на норми суперництва чи співробітництва, які можуть протікати явно (відкрито) чи у прихованій формі. Явний політичний процес характеризується тим, що інтереси груп чи громадян систематично виявляються в їх публічних претензіях до державної влади, яка, у свою чергу, робить доступною для громадського контролю фазу підготовки і прийняття управлінських рішень. На противагу відкритому, тіньовий процес базується на діяльності публічно не оформлених політичних інститутів і центрів влади, а також на особистих домаганнях громадян, що не виражені у формі звернення, до організаційних органів державного управління.

Кожен із політичних процесів володіє власним внутрішнім ритмом, тобто циклічністю, повторюваністю основних стадій взаємодії своїх суб'єктів, структур, інститутів. Дехто із вітчизняних політологів дає більш детальну типологію політичних процесів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Типологія політичних процесів

/п	Підстава для класифікації	Види політичних процесів та їх характеристика	
	Середовище перебігу політичного процесу	Внутрішньополітичні (взаємини між елементами політичної системи, пов'язані з реалізацією політичної влади)	Зовнішньополітичні (відносини між державами, пов'язані з досягненням політичних компромісів)
	Стійкість взаємозв'язків політичних структур	Стабільні (стійкі моделі поведінки та механізми прийняття політичних рішень)	Нестабільні (виникають, як правило, в умовах кризи як прояв зміни політичних обставин)
	Природа політичного процесу	Еволюційні (поступові зміни певних видів взаємодії суб'єктів політики, елементів політичної системи)	Революційні
	Орієнтованість суб'єктів політики	Конфронтаційні (обумовлені боротьбою між учасниками політичного процесу)	Консенсуальні (обумовлені співробітництвом між учасниками політичного процесу)
	Час перебігу політичного процесу	Тривалі (вимірюються певними історичними	Короткочасові (відбуваються в умовах

процесу	періодами)	реального часу)
Рівень поширення політичного процесу	Глобальні (відбуваються у світовому співтоваристві, а також на рівні національної держави)	Регіональні та локальні (відбуваються на рівні певного регіону)
Характер перебігу політичного процесу	Відкриті (характеризуються відкритим характером, зовнішніми проявами)	Приховані або латентні (відбуваються без видимих зовнішніх проявів)

Погорілий Д.Є. Політологія: кредитно-модульний курс : навч. посіб. К. : Центр учб. л-ри. Фірма "Інюкс", 2008. С. 235.

Наприклад, електоральний процес формується у зв'язку з виборчими циклами, а тому політична активність населення розвивається відповідно до фаз висування кандидатів у законодавчі (виконавчі) органи, обговорення їх кандидатур, вибору та контролю за їх діяльністю.

Як правило, пік цієї активності припадає на час виборів, після чого політичне життя затихає.

Цикли державного управління можуть впливати на діяльність правлячих партій, як, наприклад, робота КПРС в колишньому СРСР.

У наш час період реформування суспільних відносин вирішальний вплив на ритми функціонування державних установ, способи політичної участі населення справляють уже не рішення вищих органів управління, а окремі політичні події, що змінюють розстановку та співвідношення політичних сил (серпневий 1991 р. "путч" Державного комітету з надзвичайних повноважень (ГКЧП), військові перевороти тощо).

У підсумку всі часткові політичні процеси об'єднані потребою їх суб'єктів вплинути на політичні рішення, які приймає державна влада.

Тому головне завдання всіх учасників різних за значенням політичних процесів полягає в тому, щоб включити свої інтереси і вимоги в управлінські рішення, які приймають інститути державної влади. Інститути державної влади є важливими інструментами урахування групових вимог та вироблення загально-колективних цілей політичного розвитку.

Таким чином, від діяльності державних інститутів залежить ступінь централізації влади і розподілу повноважень між групами, які беруть участь у виробленні стратегії та цілей політичного розвитку.

4. Політична участь людини. Класифікація типів людей щодо участі в політиці

Людина – суб'єкт політичного процесу, людина – об'єкт політичного процесу. Суб'єктами політичного процесу є окремі особи та соціальні групи. Особа виступає як учасник політичного процесу, представник якоїсь групи, або як громадянин, наділений політико-правовою суб'єктністю.

До безпосередніх суб'єктів політики належать керівники органів політичної влади, партій і громадських організацій, які беруть безпосередню участь у прийнятті й виконанні політичних рішень.

- Виділяють кілька основних рівнів політичної суб'єктності особи: громадянин, що бере участь у політиці через виконання громадських обов'язків або через громадську організацію;
- член політичної партії; громадсько-політичний діяч;
- депутат;
- політичний лідер.

Об'єктом політичного процесу, відповідно, є особа чи соціальна група, на які скерована дія суб'єкта.

Політична участь – це дія, яку розпочинає соціальна спільнота, верства, громадянин з метою впливу на державну політику, управління державними справами, вибір політичних лідерів тощо. Політична участь також передбачає масові акції з метою формування певних позицій, вимог, настроїв, а також формування державних та місцевих органів влади. Це, зокрема, участь у виборах, референдумах, демонстраціях, маніфестаціях, мітингах, зборах тощо. Існують різні види класифікації людей щодо участі у політиці.

Політичні процеси абсолютно неможливі без участі в них різноманітних суб'єктів політичного процесу. Таку участь називають політичною. Політична участь — це втягнення (залучення) членів соціально-політичної спільноти в існуючі всередині неї політичні відносини і структуру влади. Більш конкретно політичну участь розглядають як участь громадян у справах держави.

Розглянемо найпоширеніші концепції, що пояснюють причини політичної участі. Згідно з теорією раціонального вибору, більшість людей схильні до раціональної поведінки (не слід ототожнювати з логічною поведінкою). Прихильники такого погляду вважають, що людина намагається в усьому, в тому числі й у політиці, досягти максимального результату за рахунок оптимальних, часто найменших затрат і зусиль.

Адепти теорії мічиганської моделі, на противагу теорії раціонального вибору, вважають, що в політичній діяльності домінує партійна ідентифікація людини, яка є результатом або похідною від політичної соціалізації.

Представники психологічної школи вважають, що домінуючими у політичній участі й діяльності є мотиви та установки людини. А тому важливо вивчити взаємозв'язок, взаємовплив установок особи та її поведінки, конкретних дій.

На думку прихильників інституціонального підходу політична участь залежить не від конкретних психологічних характеристик особистості, її соціального статусу, рівня освіти, а від можливостей громадян (виборців) впливати на уряд, владу.

Вирізняють політичну участь активну і пасивну, індивідуальну і колективну, добровільну і примусову, традиційну і новаторську, легітимну і нелегітимну.

Рівень політичної участі, її масштаби є показниками ступеня демократичного розвитку суспільства, рівня загальної та політичної культури його громадян, найрізноманітніших суб'єктів політики.

Політична участь реалізується через відповідну політичну поведінку, діяльність. Тому необхідно визначити психологічні особливості взаємозв'язку особи і політики.

Соціальні, політичні науки розглядають особу як соціальний індивід, свого роду первинний, неподільний елемент політичної системи, як окрему людину, що має політичні права і свободи і несе персональну відповідальність за акти своєї поведінки у політичній сфері.

Психіка і поведінка людини є продуктами біологічних і соціальних процесів. Ми поділяємо погляд, що в переважній більшості сучасних суспільств люди вибирають ті мотиви і цінності, мету і засоби, лінію поведінки, якими вони керуються в суспільно-політичному житті.

Особа є об'єктом і суб'єктом політики водночас. З одного боку, навіть усупереч бажанню, тією чи іншою мірою людина перебуває під впливом політики, політичних процесів, а з іншого — як носій певних політичних якостей людина залучається в конкретний політичний процес як представник держави, нації, народу, соціальної групи.

Кожній людині властиве індивідуальне ставлення до політики; її участь у політичних процесах залежить від особистісних характеристик, а також від конкретних матеріальних, соціально-культурних, політико-правових умов. Так, малоосвічена, з низькою політичною культурою людина найчастіше є простим об'єктом політичного впливу, маніпулювання з боку інших; у суспільствах з високорозвиненими демократичними засадами і нормами безпосередню участь у політичних процесах беруть значно більше людей, ніж у суспільствах з низьким рівнем демократії.

Реальним учасником політичного життя людину робить її політична соціалізація як своєрідний процес політичного дозрівання особи, знаходження власного політичного "Я" як за рахунок засвоєння політичного досвіду, практики своїх попередників, так і саморозвитку, са-мореалізації.

Виокремлюють два основних періоди політичної соціалізації людини. Перший охоплює дитячі та юнацькі роки, другий — активне доросле життя і діяльність.

Політична соціалізація зумовлена конкретно-історичними умовами суспільства, характером політичного життя.

Існують такі форми політичної участі людини у політичному житті суспільства:

- узгодження свого життя, діяльності з органами влади відповідно до основних конституційно-правових норм;
- участь у виборчих кампаніях, референдумах, формуванні представницьких органів різних рівнів — від місцевих до центральних;
- участь у демонстраціях, мітингах, пікетуваннях, інших масових політичних акціях;
- участь у діяльності політичних партій, громадських об'єднань, в інших організованих формах політичного процесу;

- безпосередня політична діяльність у формах і на посадах, пов'язаних з виконанням функцій представника влади, депутатського корпусу тощо;
- політична діяльність, яка фактично є для людини основним заняттям, джерелом її існування. Це державні діячі, лідери політичних партій, об'єднань, теоретики-ідеологи та ін.

Своєрідність і особливості політичного процесу завжди зумовлені відповідною політичною поведінкою, діяльністю його учасників, суб'єктів. У свою чергу, політична діяльність визначається власне природою політики — встановленням відповідних політичних відносин між суб'єктами політики, які мають не лише однакові, а й протилежні запити й інтереси, судження і напрямки активності.

У сукупності політична поведінка різних суб'єктів є тією взаємодією, яку називають політичними відносинами.

Політичні відносини мають свої особливості і характеристики. Вони виникають та існують за активної участі свідомості і проявляються у вчинках, процесах. При цьому розрізняють дві форми існування політичних відносин: політичну діяльність і політичну організацію. Якщо в політичній діяльності відбивається динамізм політичних відносин, їх залежність від зусиль конкретних учасників політичного процесу, то політична організація відображає структурованість політичних відносин, їх сформованість на основі відповідних норм і правил. Останній аспект політики часто називають інституціональним.

Політична участь не тільки забезпечує реалізацію інтересів і запитів громадянина в процесі політичної діяльності, а водночас є дієвим засобом політичної соціалізації, формування політичної культури, громадянської позиції особи.

У процесі політичної діяльності політик, громадський діяч неодмінно вступає у певні контакти, відносини з державою, владою, іншими політиками, засвоює ідеологію, бере участь у політиці. Ці відносини багато в чому визначаються тим, наскільки політик знає їх суть, особливості функціонування, володіє прийомами або технологіями політичної діяльності. Скажімо, необхідно добре усвідомити, що таке держава, коли і як вона виникає, які її функції. Те саме стосується і політичних режимів, оскільки політику доводиться жити і діяти не взагалі, а в умовах існування конкретного політичного режиму, політичних партій, громадських об'єднань, інших суб'єктів політики.

Нині до політики в широкому розумінні залучена переважна більшість пересічних громадян України, що засвідчує їх небайдуже ставлення до того, що відбувається в державі. Так, останнім часом в Україні спостерігається висока активність громадян під час виборчих кампаній, опитувань громадської думки, інших суспільно-політичних акцій, що є ознакою демократичного розвитку суспільства.

Становлення України як суверенної, соборної, демократичної держави — процес складний, довготривалий і неоднозначний. Кардинальні зміни відбуваються в усіх без винятку сферах життя суспільства, але найпомітніші з них ті, що стосуються свідомості громадян, їх життєвої позиції, участі у державотворчих процесах.

Такі позитивні кроки багато в чому зумовлені розвитком соціально-політичних процесів, формуванням нової генерації політичних, державних, господарських діячів, підвищенням соціальної активності якомога більшої кількості наших співвітчизників. Інакше кажучи, нині потрібні люди не лише небайдужі до того, що відбувається в державі, а й активні учасники конструктивних економічних, політичних, духовних процесів, люди, які певною мірою володіють політичними технологіями.

Виокремлюють два основних типи політичної поведінки: закритий і відкритий.

Для закритого типу політичної поведінки характерна політична бездіяльність, або так звана нульова політична активність. Її причиною є те, що окремі люди реально не можуть займатися політичною діяльністю, не мають для цього відповідних можливостей.

Зрештою, перешкоджати політичній діяльності можуть апатія (відсутність інтересу до політичної діяльності), аномія, тобто такий стан психіки людини, коли вона відчуває, що фактично політичне життя проходить неї. Участь у політичній діяльності залежить також від матеріальних, соціально-культурних і політико-правових умов, що існують у суспільстві. Політична бездіяльність — складне і неоднозначне явище, значною мірою зумовлене особистісними рисами і характеристиками людини.

Для другого типу політичної поведінки — відкритого — властива здебільшого вмотивована, цілеспрямована, раціональна, психологічно і емоційно зумовлена політична діяльність.

Важливого значення у контексті політичної психології набувають психологічні складові політичної поведінки людей, а отже, й політиків. Загалом психологи виокремлюють три форми виявлення активності людини: інстинктивну, навичкову та розумову. Відповідно до цієї класифікації розглядають і різновиди політичної поведінки. Фактично в політиці спостерігають всі прояви людських інстинктів: самозбереження, жорстокість, агресія, насилля, солідарність та ін.

Коли говорять про політичні навички, то мають на увазі певні вміння, звички, стереотипи. Однак потрібно враховувати, що навички не завжди сприяють позитивній діяльності політика. Старі навички, наприклад, гальмують діяльність політика в нових умовах. Втім, будь-яка політична

система вкрай зацікавлена, щоб не лише професійні політики, а й населення, пересічні громадяни, мали політичні навички.

Основною ознакою розумової поведінки є цілеспрямованість. Її забезпечують за рахунок різноманітних програм, ідеологічних схем, концепцій, акцій, кампаній тощо.

Механізм політичної поведінки неоднозначний і складний. Незалежно від власного бажання, кожен політик тією чи іншою мірою виконує багато функцій, основними з яких (згідно з їх суспільним, політичним значенням) є такі:

- об'єднання суспільства, громадян навколо певних цінностей, інтересів, мети і завдань. Особливо яскраво ця функція простежується в діяльності політиків — лідерів політичних партій, об'єднань;

- пошук і прийняття оптимальних політичних рішень. Реалізація цієї функції потребує аналітичних навичок, уміння порівнювати, вибирати найефективніші рішення. Це значною мірою залежить від політичного чуття, вміння передбачати, прогнозувати, а то й ризикувати заради досягнення очікуваного результату;

- захист громадян від проявів беззаконня, самоуправства бюрократії, підтримання громадського порядку. Ця функція експлуатується найчастіше, нерідко стаючи знаряддям дешевого популізму;

- зміцнення політичних зв'язків з масами. Без цього політик швидко відчужується від своїх прихильників;

- ініціювання, оновлення та генерування оптимізму і соціальної енергії мас, мобілізація їх на реалізацію певних цілей і завдань. Цю функцію широко використовують політики-популісти, трибуни, майстри проголошення гучних промов, люди, що добре володіють словом і пером.

Політичний процес охоплює загалом такі види діяльності як політична участь і політичне функціонування.

Політична участь, насамперед, має на меті формування у процесі політичної діяльності певних позицій, вимог, настроїв, а політичне функціонування — це професійна політична діяльність, мета якої — розробити правові норми, управляти різними політичними інститутами.

Політик не може існувати поза політичною діяльністю. Політична діяльність — складова людської діяльності, специфічна особливість якої полягає в спрямованості на реалізацію політичних інтересів суб'єктів політики, і насамперед на завоювання, утримання та реалізацію влади.

До структури політичної діяльності входять її об'єкти і суб'єкти. Об'єктом є політична влада, політико-владні структури, суб'єктом — політичні партії, рухи, об'єднання, політики, громадські, державні діячі та ін.

На характер, особливості політичної діяльності впливають об'єктивні та суб'єктивні детермінанти. До об'єктивних належать запити, потреби, інтереси, до суб'єктивних — політична культура, політична свідомість суб'єктів політичного процесу.

Виокремлюють політичну діяльність теоретичну і практичну. Перша — законотворча, ідеологічна, соціологічна, науково-організаційна, методична. Друга — урядова, депутатська, робота в органах місцевого самоврядування, політичних партіях, суспільно-політичних рухах, об'єднаннях, участь у референдумах, виборах, мітингах, опитуваннях громадської думки, маршах протесту тощо.

Політичну діяльність здійснюють на громадських або професійних засадах.

Політичною діяльністю на громадських засадах вважають таку діяльність, за яку той, хто займається нею, не отримує матеріальної чи іншої винагороди, та виконує її поза основною професійною діяльністю.

До політичної діяльності на професійних засадах зараховують депутатську діяльність, роботу на посадах і в робочих апаратах політичних партій, громадсько-політичних об'єднань тощо. Така діяльність найчастіше пов'язана з матеріальною винагородою.

Істотне значення для вмотивованої та продуктивної діяльності політика будь-якого рівня має його соціально-психологічна готовність. У структурі цієї готовності психологи розрізняють кілька взаємозумовлених та взаємопов'язаних компонентів: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний.

Крім того, політична діяльність, особливо її ефективність, тісно пов'язана з тим, як узгоджені між собою «Я-реальне» і «Я-ідеальне». У першому випадку йдеться про те, яким реально є політик, а в другому — яким він себе уявляє, яким його бачать інші. Відомо, що багатьом людям властиве надмірне завищення своїх якостей, перебільшення можливостей.

Політична діяльність, як і будь-яка інша, передбачає цілеспрямовану і мотивовану активність людини в конкретний період, час. При цьому для політичної діяльності велике значення має психологічна готовність людини до цієї діяльності, тобто сукупність усього необхідного для успішного вирішення того чи іншого завдання, проблеми. Психологічна готовність є своєрідним стартовим моментом у діяльності.

Для політика багато обставин можуть стати стартовими у конкретній діяльності, дії. Це, зокрема, глибоке знання та розуміння суті, необхідності того, заради чого політик діє, спонукання до дії з боку інших людей, суто душевний порив тощо. У будь-якому разі політик починає діяти тоді, коли

має психологічну установку на досягнення бажаного і очікуваного результату. Важливо, щоб політик мав установку не на діяльність взагалі, а саме на інноваційну діяльність, тобто таку, що матиме заздалегідь вагоміші, суттєвіші результати.

За багатьма характеристиками і особливостями політична діяльність так само індивідуальна, як індивідуальна будь-яка діяльність людини. Йдеться про індивідуальний стиль політичної діяльності не як набір окремих якостей, а як цілезумовлену систему взаємопов'язаних дій, за допомогою яких досягається певний результат.

Індивідуальний стиль діяльності, у тому числі політичної, зумовлюється і забезпечується насамперед властивостями нервової системи людини.

Не слід плутати поняття "індивідуальна політична діяльність" і "індивідуалізована політична діяльність".

Індивідуалізована політична діяльність — явище рідкісне. Практично завжди політик має однодумців, політичну силу у формі об'єднання, організації, партії. Зрештою, політична діяльність може здійснюватися за допомогою і неорганізованих сил — маси, натовпу. Політик спілкується з ними, використовує їх тоді, коли це відповідає його власним інтересам або інтересам формального об'єднання (організації, партії та ін.), до якого він належить.

Кожна людина є представником певної держави, нації, класу, соціального прошарку. Саме у статусі носія специфічних якостей конкретної спільноти вона включається у той чи інший вид суспільних відносин. Це також відбувається завдяки певній політичній поведінці.

Поняття «політична діяльність», як і поняття «політика», трактується досить неоднозначно, широко. Як ні в якій іншій науці тут наявні відносини між різними суб'єктами політики, діяльність яких зводиться до одного — завоювання та використання влади у певних політичних інтересах.

Політична діяльність — це сукупність дій суспільних груп (класів, соціальних прошарків, націй тощо) щодо реалізації політичних інтересів з приводу завоювання, використання та утримання влади.

Мотиви детермінують, визначають мету і програму політичної діяльності. І мета, і програма також можуть бути помітно вираженими альтруїстичними або егоїстичними.

У політичній діяльності вирізняють кілька типів політичної поведінки людини: конформізм, політичну індиферентність, політичний активізм.

Конформізм пов'язаний з орієнтацією на чужу думку, погляд, підтримку будь-якої позиції. Така поведінка є пристосуванням, політичною лояльністю, позицією «як усі, так і я». Людей з подібною політичною позицією активно використовують політики-маніпулятори, авантюристи, всі, хто у своїй діяльності вдається до дешевого популізму.

Індиферентність — байдуже ставлення до політики, відчуженість від неї. Люди цього типу вважають, що їх участь у політиці безперспективна, не потрібна.

Політичний активізм притаманний тим, кого реальний стан не лише в політиці, а й у суспільстві загалом абсолютно не влаштовує.

Люди з таким типом політичної поведінки активно залучаються до політичного, суспільного життя, глибоко переконані, що саме завдяки їх особистій участі стан справ у суспільстві зміниться на краще. З таких громадян формуються справжні політичні лідери: традиційні («як робили до

нас, так робимо і ми»); легальні, або бюрократичні (лідерство посади, а не реальних дій); харизматичні (лідерство, як кажуть, від Бога, як історична необхідність).

Залежно від характеру поведінки політики, учасники політичного процесу поділяються на лідерів, активістів, послідовників, лідерів громадської думки.

Лідери, як правило, очолюють політичний рух завдяки підготовленості, авторитету, соціальному статусу тощо.

Активісти виступають посередниками між лідерами і тими, хто йде за ними, підтримує їх. Фактично вони впливають на рядових учасників політичних дій і процесів, дещо змінюють стратегію і тактику політичного дійства, а головне — активно допомагають лідерам у їх діяльності.

Послідовники мають різний ступінь політичної, соціальної активності, в цілому підтримують ідеї лідерів, але з певних причин не чітко усвідомлюють навіть власні інтереси у політичній боротьбі і тому менш активні, ніж активісти.

Лідери громадської думки не стільки організаторською, організаційною діяльністю, скільки інтелектуальною (особливо в засобах масової інформації) підсилюють емоційне, психологічне напруження навколо політичних проблем, до яких привернуто увагу багатьох людей.

Отже, проаналізувавши проблеми політичної участі та поведінки, можна зробити наступні висновки.

Людям властиві індивідуальні риси, якості, тобто індивідуальні відмінності. Ці відмінності вивчає диференційна психологія, а виявляють їх у процесі навчання, прояву емоцій, реакцій, мотивацій та інших аспектів поведінки.

Індивідуальні відмінності формуються завдяки тривалій і складній взаємодії спадковості індивіда з його середовищем. З одного боку, генетично людина успадковує окремі ознаки, а з другого — середовище, яке діє на людину ще до народження, примушує її відповідно реагувати на подразники різноманітного походження. Ці процеси часто взаємопов'язані, але вони не жорстко детерміновані. Наприклад, можна успадкувати від батьків певний талант, однак втратити його потім з різних причин — через хворобу, бездіяльність тощо. Або можна не мати вродженого нахилу до політичної, суспільно корисної діяльності, але впродовж довгої і копіткої роботи над собою досягти успіхів на цій ниві. Вроджені задатки і здібності є певною мірою успадкованими якостями, однак без подальшого розвитку, вдосконалення вони мало чого варті.

Істотне значення мають здібності і в процесі політичної діяльності. Під здібностями розуміють індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої; особливості, що сприяють, забезпечують успішне виконання будь-якої діяльності або кількох видів діяльності; не лише наявні знання, навички, вміння, а й те, що сприяє найкращому їх набуттю.

Здібності, на відміну від анатомо-фізіологічних особливостей людини, не є вродженими. Вони завжди є результатом її розвитку. Вродженими є не здібності, а задатки як джерела для їх розвитку. Адже відомо: геній — це праця.

Таким чином, здібності не виникають і не існують поза певною діяльністю, тобто вони проявляються у процесі діяльності, але ще більше — розвиваються і вдосконалюються.

До основних здібностей людини належать здібності до навчання, праці, суспільної, духовної діяльності. У комплексі всі здібності становлять

природу конкретної людини, однак сама природа є продуктом поступового розвитку і самовдосконалення.

Для визначення особливостей, характеру політичної діяльності конкретної людини, окрім психологічних характеристик, слід враховувати таку динамічну характеристику психічної діяльності особистості як темперамент. Коли йдеться про темперамент, мається на увазі імпульсивність і темп психічної діяльності. Навіть близнюки мають відмінності, основою яких є психологічний стан. У політичній діяльності це має найважливіше значення, як і те, що для темпераменту людини особливо важливі вразливість та імпульсивність.

Часто говорять про неповторність особи особливо помітної, обдарованої. Така неповторність — це стиль людини, те, що найяскравіше вирізняє її серед інших. Кажуть, стиль людини — це сама людина, її індивідуальність. Музику М. Огіньського не важко відрізнити від музики П. Чайковського, політику Л. Кравчука - від політики П. Симоненка. Ці порівняння не за політичними орієнтаціями, а за тим особливим, що становить стиль діяльності особи.

Стиль зумовлює індивідуальність життєвого шляху людини. Однак його слід розуміти не як одну якість або їх набір, а саме як цілеспрямовану систему дій, які тісно пов'язані між собою і завдяки яким одна людина принципово відрізняється від іншої, тим і досягає певних результатів в обраній сфері.

Рекомендована література:

1.Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч.посіб. К.:Академвидав,2010-432с.

2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник. -Харків: ХННУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
3. Грабовський О.І. Державна політика України у сфері соціально-економічного розвитку в контексті європейської інтеграції. Львів.-Львів: Регіон. Ін-т держ. Упр.: Нац. Акад. Держ. Упр. При Президентові України, 2018.
4. Данильян О.Г. Політична влада як механізм регулювання конфліктів у сучасних суспільствах//Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.
5. Інформаційна складова державної політики та управління [Текст]: монографія / Соловйов С. Г. та ін.; заг. ред. Грицяк Н. В. – Київ: К. І. С., 2015. 318 с.
6. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. Київ. нац. торг.-екон. ун-т. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
7. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; 2-ге вид., перероб. і допов. - Харків : Право, 2018. 460 с.
8. Реалізація державної молодіжної політики в Україні [Текст]: монографія / С. М. Домбровська та ін. - Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018. 197 с.
9. Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс: монографія. Запоріжжя : Інтер-М, 2018.

Тема 2.2 Держава як базовий інститут політичної системи

1. *Особливості держави як політичної організації.*
2. *Форми державного управління та державного устрою.*
3. *Правова держава: сутність і основні принципи.*
4. *Економічна та соціальна політика держави.*

1. Особливості держави як політичної організації.

Держава існуючи протягом багатьох тисячоліть змінюється з розвитком усього суспільства, частиною якого вона є. Саме тому в розвитку держави варто виділити два глобальні етапи: традиційний і конституційний.

Традиційні держави виникали й існували, як правило, стихійно, ґрунтуючись на звичаях, нормах, традиціях, коріння яких сягали сивої давнини.

Конституційні - є об'єктом свідомого людського формування. Держава відповідно до Конституції підпорядковується суспільству, а їх повноваження чітко регламентуються Законом. Перші відомі нам конституції були прийняті у 1789 році. в США (1791 р., "Біль про права") та у Франції у 1789 році ("Декларація прав людини і громадянина"). Хоча відомо ряд документів, які мають конституційний характер, з'явилися набагато раніше — 1216, 1628, 1679, 1689 роки в Англії. Вартов даному аспекті згадати й про першу Конституцію України П. Орлика датовану від 16 квітня 1710 року. Хоча ця Конституція не набула чинності, вона має велике історичне значення як документ, що вперше в історії України вказав напрям реформування української державності.

В сучасному світі є низка держав, які не мають писаних конституцій - Великобританія, Ізраїль, Саудівська Аравія, Бутан і Оман.

З огляду на це варто зауважити, що Конституція — це основа державності, вони немовби текст "суспільного договору", укладеного між громадянами і

державою, який, в свою чергу, обумовлює рамки діяльності держави. Підсумовуючи вище зазначене щодо сутності й умов формування держави, можна відзначити, що держава — це структурована, і правовим шляхом унормована, суверенна суспільна влада яка здійснює контроль над даною територією і виступає від імені всього суспільства при вирішенні внутрішніх і зовнішніх питань.

Всі держави різняться своєю історією, соціально-політичною організацією, чисельністю і складом населення, рівнем економічного, соціального та культурного розвитку, але всі, без винятку, відіграють вирішальну роль у житті і народів, які їх утворили, і людського співтовариства загалом. Саме це і пояснює постійний інтерес дослідників та науковців різних епох і народів до з'ясування сутності держави.

Погляди мислителів на державу змінювалися історично. В країнах Стародавнього Сходу державу розглядали як щось святе, що дається від Бога і вимагає беззаперечного підкорення. Ця традиція зберігалася в суспільствах з одноосібною (монархічною) формою спадкової влади до початку ХХ ст. Але в той же час, у Стародавній Греції з державою починають пов'язувати вимоги справедливості, законності (Сократ), турботи про суспільне благо (Демокрит).

Питання про *походження держави* протягом багатьох сторіч було предметом довгих дискусій. Існувала велика кількість гіпотез та теорій. Наведемо декілька з них.

Теологічна теорія (представники – ідеологи релігій Стародавнього Сходу, католицької церкви, ісламу) - ґрунтується на ідеї божественного створення держави з метою реалізації загального блага. Вона обґрунтовує панування духовної влади над світською, церкви — над державою.

За теорією, держава - це результат «божественного промислу»; вона вічна, як і сам Бог; государ наділяється Церквою правом керувати людьми і

покликаний виконувати волю Божу на землі; люди повинні беззаперечно підкорятися волі государя.

Дана теорія була покликана виправдати необмежену владу правителя та розглядалася як теорія захисту інтересів церкви. Її ще іноді йменують «божественною», через джерело влади, яке створило державу.

Прихильниками цієї теорії були Аврелій Августин, Фома Аквінський. З числа українських діячів підтримували і розвивали цю теорію Петро Могила, Стефан Яворський, Феофан Прокопович.

Патріархальна теорія представник – Аристотель. Обґрунтовувала походження держави тим, що люди – істоти колективні, що прагнуть до взаємоспілкування та створення родини.

Договірні теорії датовані XVII–XVIII ст. Відбувається офіційне оформлення походження держави. Представниками даної теорії є Дж. Локк, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо та ін.

Органічна теорія - проводить аналогію між державою і живим організмом як у структурі, так і в функціях.

Психологічна теорія - (представники Л. Петражицький, Дж. Фрезер). Суть теорії в тому, що держава існує через наявність у людини психологічних потреб жити в межах організованого суспільства, у відчутті необхідності колективної взаємодії або через схильність більшості до підпорядкування.

Наприкінці XIX ст. виникає *теорія завоювання (насильства)*. Ідейні джерела цієї теорії зародилися ще в епоху рабовласництва. Її представники вважали, що держава виникає в результаті насильства і завоювання. Більш розгорнуте наукове обґрунтування теорія одержала в XIX-XX ст. Її зміст полягає в тому, що виникнення приватної власності, класів і держави є результатом внутрішнього і зовнішнього насильства, тобто держава виникла шляхом прямої політичної дії. Держава продовжує бути органом гноблення

в тих країнах, де ще не стерлися юридичні розходження між переможцями і переможеними. Теорія насильства має два прояви: *теорія зовнішнього насильства* і *теорія внутрішнього насильства*.

Теорія зовнішнього насильства. Її авторами вважаються К. Каутський, Л. Гумплович. Суть теорії полягає в тому, що держава виникає внаслідок завоювання одного племені (народу) іншим. Вона обумовлена необхідністю застосування насилля не тільки на період завоювання, але й після того, щоб не було постійної війни між ними. Каутський вважав державу силою, нав'язаною суспільству ззовні. Для приборкання поневолених народів створюються державні органи, які приймають закони. Виникнення держави є реалізацією принципу: слабкий підкоряється сильному. В результаті війн племена перетворюються в касты, стани, класи. Виникає рабство: плем'я, що перемогло, стає панівним; інше, що потерпіло поразку, втрачає свободу і виявляється в положенні рабів. Рабство у свою чергу веде до появи приватної власності і класів. З приватною ж власністю зв'язаний і нею обумовлений перехід від кочового побуту до землеробського, осілого. Державна влада, за Гумпловичем, виникає з фізичної сили: панування племені, засноване спочатку тільки на фізичній перевазі над іншим племенем, поступово перетворюється в державу класу, що спирається на економічну могутність останнього. Лише там, пише Каутський, де має місце зовнішнє насильство, виникає розподіл на класи, але не внаслідок розподілу громади на різні шари, а внаслідок з'єднання в одне двох громад, з яких одна робиться панівною та експлуатує, інша стає пригнобленим і експлуатованим класом. Таким чином, насильство розглядається не як локальне, а як глобальне, до того ж природне явище, що породжує і далекоглядні соціально-економічні наслідки, зокрема ті, що асоціюються з появою рабства, приватної власності, перехід племен від кочового способу життя і побуту до осілого землеробського.

Каутський та його прихильники намагалися довести, що при подальшому розвитку суспільства держава формується в інструмент спільної гармонії, в орган захисту і забезпечення добробуту як сильних, так і слабих. Вони вказували, що в своєму розвитку держава проходить такі фази: 1) підкорення одного народу іншим; 2) виникнення каст (класів); 3) поступове пом'якшення їх нерівності; 4) заміна воєнного панування пануванням права; 5) виникнення держави, де всі люди мають права та обов'язки; 6) з'єднання людей в однорідний народ; 7) народження і розвиток почуття патріотизму й утворення націй. Розвиток, за Гумпловичем, йде у напрямку поступового утворення „сучасної культурної держави”. Складаються такі її риси й особливості, як режим парламентаризму і законності, рівноправність громадян, доступ їх до управління справами суспільства і держави та інші. Вихідними причинами й умовами становлення такої ліберальної держави вважається, однак, насильство.

Оцінюючи теорію зовнішнього насильства, слід відзначити, що вона заснована на багатьох історичних фактах. Завоювання одного народу іншим завжди відображалось якимось способом на всіх сторонах життя суспільства, що виникло. Непорушним є факт: комплектування державного апарату практично завжди проводилося із числа завойовників.

Однак ця теорія має недоліки. Вона не універсальна і не може пояснити процес виникнення держави у всіх регіонах Землі. В тих регіонах, де факти завоювання мали місце, вони вже носили вторинний характер по відношенню до процесу виникнення держави. Залишається питання про природу поневолення: чи завойовницькі війни призводять до поневолення, чи вже економічні умови, які склалися, і соціальне розшарування людей породжує війни? Є в історії і приклади того, що погроза завоювання, а не саме завоювання, призводила до виникнення держави (слов'яни, які піддавались набігам половців, печенегів, згуртувалися для відбиття

зовнішньої небезпеки, що призвело до прискорення процесу виникнення держави).

Не заперечуючи процес еволюції суспільства, держави і власності, варто звернути увагу на спірність вирішення питання про співвідношення власності і влади. Історичний досвід не підтверджує тези, висунутої прихильниками теорії насильства про те, що державна влада породжує приватну власність, а не навпаки. Не підтверджується теза і про те, що власність є знаряддям державної влади. Усе відбувається саме навпаки. Власність, у кінцевому підсумку, обумовлює як саме появу державної влади, так і її характер. Власність в основному визначає і службову роль держави.

Теорія внутрішнього насильства. Автором її виступав Дюринг. Він вважав, що основою суспільного розвитку є форми політичних відносин, економічні відносини – наслідок політичних актів. Первісний фактор виникнення держави варто шукати в безпосередній політичній силі. Без панування більшості над меншістю не може виникнути держава. На його думку, власність, класи і держава виникають як результат насильства однієї частини суспільства над іншою.

Відкидати цілком теорію насильства не можна не тільки з формальних міркувань, але і на підставі історичного досвіду, який підтверджує, що завоювання одних народів іншими було реальним чинником існування державності історично тривалого часу (Золота Орда). Елементи насильства, як внутрішнього, так і зовнішнього, об'єктивно були присутні чи супроводжували процес виникнення будь-якої держави (Давньоримська держава, Київська Русь). У більш пізній час безпосереднє насильство зіграло вирішальну роль в утворенні американської держави: боротьба між Північчю і Півднем у підсумку призвела до утворення США. Ці реальні

факти історії частково підтверджують істинність теорії насильства, не дозволяють ігнорувати її наукові положення.

Вчення Гегеля про державу. У своєму творі „Філософія права” Гегель з позиції *об'єктивного ідеалізму* критикував теорію договірної походження держави. Він відзначав заслугу Руссо в тому, що той бачив основу держави в загальній волі, що витікає з волі людей. За Гегелем в основі всіх явищ природи та суспільства, в тому числі держави і права, лежить абсолютне духовне і розумне – абсолютна ідея, світовий розум. Воля держави – це щось об'єктивне, незалежне від визнання волі окремих осіб. Держава і право виводяться з вимог розуму. Держава не служить окремим особам і не може бути їх творенням. Держава – вища форма реалізації моральності. Воля не служить чийсь інтересам, а є абсолютною і самостійною. Держава має вище право відносно особи, а вищий обов'язок особи – бути гідним членом держави. Верховна влада не може виражати інтереси народу, тому що народ не тільки не знає, чого хоче „розумна воля”, але не знає навіть того, чого він хоче сам. Гегель відкидав народний суверенітет як основу держави та ідею демократії, що впливає з нього.

Расова теорія. Засновником її вважається Ж. Гобіно (Франція, ХІХ ст.), пізніше розробляв Ф. Ніцше (Німеччина, ХІХ ст.). Расова теорія ґрунтується на тому, що людські раси не рівні, і розрізняються у фізичному, психологічному, розумовому відношеннях. їх можна розділити на вищі та нижчі. Вищі раси мають перевагу над нижчими, тому вони можуть претендувати на роль вершителей долі людських. Держава необхідна для забезпечення постійного панування одних рас над іншими. Представники нижчої раси є людьми, які не можуть створити цивілізацію, тому вони не можуть бути суб'єктами панування.

Ніцше ділив людей на три типи: 1) геніальні люди – їх небагато; 2) ті, хто виконують ідеї геніїв, їх права рука і найкращі учні – вартіві порядку, права

і безпеки; 3) інша маса посередніх людей. Всю соціально-політичну історію Ніцше характеризував як боротьбу двох воель до влади – воель сильних і воель слабких. Відкидаючи різні концепції виникнення держави, Ніцше вважав, що держава є знаряддям виникнення і продовження того насильницького соціального процесу, в ході якого проходить народження привілейованої культурної людини, яка панує над рештою маси.

Оцінюючи цю теорію слід відзначити, що Ніцше справедливо помічена різниця між людьми, яка носить біологічний характер. Однак це ніяк не здатне зменшити значимість кожної людини, народженої на Землі. Дійсно й те, що різні держави розвиваються нерівномірно, що люди різняться з точки зору психології. Проте сучасна біологічна, антропологічна і генетична науки не вбачають ніякого зв'язку між расовими відмінностями людей (колір шкіри, форма черепа тощо) та їх інтелектуальною характеристикою. Різниця в досягненнях різних народів пояснюється виключно географічними, історичними, політичними, економічними і соціально-культурними факторами. Різниця в історичному розвитку – це підстава не для безапеляційного командування менш розвиненими народами, а для допомоги їм та їх підтримки.

Інцестна (статева) теорія. її розробив французький етнограф і соціолог Леві-Строс (XIX ст.), який висунув і обґрунтував ідею, що особливості створення людини (виникнення роду людського), а саме введення заборони інцесту (кровозмішення) виявилися соціальним фактором у виділенні людини із світу природи, який привів у подальшому до виникнення держави. Тобто, не зміни в матеріальному виробництві, не вдосконалення знарядь праці привели до диференціації суспільства і виникнення держави, а усвідомлення того, що заборона на кровозмішення буде сприяти розвитку роду людського. Підтримка заборони інцесту вимагала особливої групи людей, які б займалися контролем за додержанням цієї заборони і застосуванням примусу за невиконання. Спочатку родові органи управління

підтримували заборону інцесту як за допомогою насильного припинення кровозмішення в середині роду, так і шляхом розвитку зв'язків між племенами з метою обміну жінками. В подальшому ця група людей стала одночасно виконувати й інші суспільні функції. Саме таким чином поступово проходило утворення державної структури.

Аналізуючи цю теорію треба сказати, що Леві-Строс виходив із незаперечного історичного факту, що суспільство від ендогамних статевих відносин поступово перейшло до екзогамної форми шлюбу. Цей перехід був видатним рубежем у розвитку людства. Оскільки заборона інцесту не виконувалася всіма членами первісного суспільства добровільно, в багатьох випадках необхідно було застосовувати примус.

Є в цій теорії і ряд недоліків. Так, нею не приймається до уваги, що не тільки в особливостях створення людини полягає процес розвитку людства. Перехід від присвоєння засобів життя до їх виробництва (до економіки, що виробляє) – це той рубіж, який відокремлює людство від світу тварин. Викликає сумніви і твердження, що перехід суспільства до заборони інцесту був свідомим. Навряд чи люди уявляли собі все сплетіння негативної дії кровозмішення.

Спортивна теорія. Автор її Ортего Х. Гасет. Суть теорії полягає в тому, що виникнення держави автор пов'язує з виникненням ігор і фізичних вправ та спорту в цілому. Фізкультурно-тренувальний або емоціонально-збуджувальний характер мали розповсюджені мисливські і військові танці, які виконувалися перед відправленням на полювання або в походи. У багатьох первісних народів існував обряд з педагогічною направленістю – посвячення при переході з однієї вікової групи в другу. Молодь тренували спеціально виділені старійшини. Так виникла спеціальна організація, куди входили організатори посвячення, члени роду, які слідкували за правильністю проведення посвячення. Звідси автор проводить паралель зі

структурою держави. Старійшини запрошували чоловіків з інших племен і влаштовували змагання, для проведення яких створювалися спеціальні органи з функціями, схожими з функціями держави. Таким чином, родова і військова аристократія своєю появою зобов'язана військово-фізичній підготовці. Поступово рядові члени племені все більше відсторонюються від участі у суспільному житті. їх справою стає важка фізична праця та обслуговування аристократії. Зв'язок між фізичним вихованням і працею втрачається, суспільство ділиться на тих, хто управляє, і якими управляють.

Оцінюючи цю теорію можна сказати, що вона спирається на факти проведення Олімпійських ігор. Організатори та правила проведення змагань були зародками державно-правових явищ. Проте спортивна теорія не пояснює процесу виникнення держави в різних регіонах земної кулі, не пояснює глибоких процесів виникнення держави.

Економічна теорія. Авторами її є Платон, Сен-Симон (Франція, 1760-1825 рр.). Суть теорії ґрунтується на положенні, що держава – це результат історичного прогресу,, головним чином економічних перетворень. Виникненню держави передують привласнення людиною продуктів природи, а потім перехід до виробництва продуктів для використання. Людський прогрес – це і є прогрес в засобах виробництва. Ця теорія підтверджується багатьма історичними, етнографічними свідченнями. Однак прийняти її беззаперечно неможливо. Економічний розвиток суспільства – важлива характеристика людського розвитку, але не єдина. У первісних людей значними були і політичні фактори (розуміння, що конфронтація між собою послаблює обидві сторони і ні до чого не призводить, краще звернутися до органів політичної влади за вирішенням спору).

І фактори ідеологічні (релігійні), і психологічні (почуття необхідності об'єднання перед зовнішньою загрозою). Ці фактори нарівні з економічними, виявили прямий вплив на процес виникнення держави.

Класова теорія. Її творцями є К. Маркс, Ф. Енгельс. Згідно цієї концепції держава виникла перш за все в силу економічних причин: суспільного розподілу праці, появи додаткового продукту і приватної власності, а потім розколу суспільства на класи з протилежними економічними інтересами. Саме цими економічними змінами був підірваний родовий лад і замінений державою. Як об'єктивний результат цих процесів виникла держава, що спеціальними засобами придушення та управління стримувала протиборство класів, забезпечуючи переважно інтереси економічно пануючого класу.

Оцінюючи державу „як машину для придушення пригнобленого, експлуатованого класу”, Енгельс тим більше вважав факт виникнення держави позитивним в історичному процесі. Однак він вважав, що виконавши свою позитивну роль, держава не буде існувати вічно. Держава є історично перехідне, тимчасове явище – вона виникла разом з виникненням класів і також неминуче повинна відмерти разом зі зникненням класів.

Оцінюючи цю теорію, треба відзначити ряд її позитивних рис. По-перше, цією теорією підкреслюється, що матеріальні умови життя суспільства грають у житті людей важливу роль, і що зміна форм трудової діяльності, ведення господарства, суспільний розподіл праці вплинули на появу держави. Заслуга економічного матеріалізму полягає у доведенні особливого значення економічного фактору, економічний матеріалізм являє одну з обґрунтованих гіпотез у вченні про суспільство, має здатність найкраще пояснити масу суспільних явищ. По-друге, Енгельс детально проаналізував життя людей в первісному суспільстві і спробував пояснити різницю в процесах виникнення держави у грецькій, римській і німецькій історії. По-третє, було помічено, що з розвитком суспільства і переходом його від привласнення продуктів природи до економіки, що виробляє, проходить диференціація людей за майновою ознакою. По-четверте, Енгельс вказує й інші ознаки держави, визнаючи, що від родового

суспільства вона відрізняється не тільки наявністю особливої групи людей, які займаються управлінням, але і наявністю території, права, стягуванням податків.

Теорія Маркса та Енгельса має свої недоліки. По-перше, не відкидаючи важливості економічного фактору в процесі виникнення держави, треба сказати, що й інші фактори також вплинули на її виникнення – політичні, ідеологічні (релігійні), психологічні, військові. По-друге, Маркс і Енгельс стверджували, що боротьба – це неминучий супутник суспільства. Але в первісному суспільстві боротьба велася між племенами, союзами племен, а не в середині їх. Існування зовнішньої загрози згуртовувало суспільство, а не роз'єднувало. Тому причина виникнення держави не та, яку Маркс і Енгельс вважають основною. По-третє, держава охороняла інтереси не тільки панівного класу, а всіх, хто проживав на її території. Творці ж цієї теорії стверджували, що держава захищала тільки панівний клас. По-четверте, Маркс і Енгельс при формуванні своєї теорії не врахували країни з так званим азіатським способом виробництва. В цих країнах приватна власність з'явилася пізніше виникнення держави. Держава тут виникла шляхом виділення людей, які вирішували спільні справи. По-п'яте, якщо на Заході державна влада не відзначалася жорстокістю у відношенні до народу, то на Сході влада була деспотичною, оскільки досягнення у господарському житті були результатом дій перш за все і виключно державної влади.

Дифузійна теорія. Автором її є Ф. Гребнер. Слово „дифузія” означає розповсюдження, розтікання, розсіяння. Держава згідно цієї теорії виникає в результаті передачі досвіду управління великими загонами людського суспільства від одних народів іншим. Процес змішування народів носить об'єктивний характер, і він іде прискореними темпами. На це впливає вдосконалення виробничих сил суспільства, зміна виробничих відносин, зростання особистого потенціалу людей. Проте прихильники цієї теорії не вважають процес розповсюдження досвіду державно-правового життя

основою для поділу народів на вищі і нижчі. Різність потенціалів народів – це результат різних природних умов. Тобто, від дифузійного процесу виграють усі.

Ця теорія має по меншій мірі три позитивні якості. По-перше, її автор відобразив процес, який існує об'єктивно: різні народи проходять історичний досвід у різний час, йдуть до єдиної мети – підвищення добробуту людей і якості їх життя з різною „швидкістю”. Поява державності – одна із стадій людського розвитку, один із засобів на шляху досягнення вказаної мети. По-друге, державність – це важка частина людського шляху, і тут не виключені помилки. Народи, які вступили на шлях розвитку державності, діляться своїм досвідом (позитивним і негативним), чим допомагають іншим подолати цей шлях. По- третє, прибічники дифузійної теорії пояснюючи процес виникнення держави, не відгукуються зневажливо про народи, які вступили пізніше на шлях державності. Від народів, які крокують з меншою швидкістю, мало що залежить, і це їх ніяк не компрометує.

До недоліків теорії належить те, що вона не пояснює, як з'явилася держава вперше. З позиції цієї теорії складно пояснити невдалі спроби „введення” державності в багатьох регіонах, зокрема в австралійських племен, у деяких африканських народів. Народи повинні відчувати необхідність у державі. У них повинні скластися для цього економічні і політичні умови.

Теорія спеціалізації. Основою цієї теорії є теза: закон спеціалізації – це всезагальний закон розвитку навколишнього світу. Поява в живому організмі різноманітних клітин, а потім інших органів – це результат спеціалізації. В соціальному світі також діє закон спеціалізації, і тут він підсилюється ще більше. Як тільки людина проявила себе як щось особливе від тварин, вона відразу ступила на шлях соціальної спеціалізації. Розподіл праці, до якого на відміну від тварин прийшла людина – це окрема форма

прояву всезагальної) закону спеціалізації. Соціальна спеціалізація розподіляється за видами. Спеціалізація в області економіки – це первинний вид кардинальної спеціалізації праці, її називають економічною спеціалізацією. Спеціалізоване опанування видів виробництва проходило на якісно новій основі, в результаті підвищення виробництва почав накопичуватися додатковий доданий продукт, що надало змогу перейти до подальшої спеціалізації праці. Спеціалізація стала торкатися управлінської або політичної сфери. Назвали її політичною спеціалізацією. Це другий вид кардинальної спеціалізації, який відбувається в житті суспільства. Політична спеціалізація стала відбуватися поступово, а дала їй поштовх, заклала матеріальну основу – економічна спеціалізація. Виник кардинальний стрибок: з'явилася держава.

Іншими словами, держава – це результат виникнення спеціалізації у сфері управління (політичної спеціалізації) поряд зі спеціалізацією у виробничій сфері. В політичній сфері пройшло три великих розподіли праці: законодавча, виконавча і правоохоронна діяльність, пізніше виділилася судова. Пізніше проходить третій кардинальний розподіл праці, виділяється ідеологічна спеціалізація – на початковому етапі як релігійна ідеологія, пізніше як правова ідеологія. В майбутньому світ стане свідком тріумфу моральної ідеології.

Розвиток спеціалізації у різних сферах соціального життя – це безумовна ознака прогресу людства. Причинами спеціалізації праці є розвиток і організованість самого суспільства. Одним із головних факторів є боротьба за життя. Як неможливо знищити рухомість соціального середовища, так і неможливо зупинити прогрес.

Досвід історичного розвитку показує, що причини походження суспільства і держави варто шукати у всій сукупності закономірностей, які породжують індивідуальне і громадське життя людини. І тут головне

завдання полягає в тому, щоб не заперечувати різноманітність наукових підходів, а зуміти інтегрувати їхні об'єктивні висновки у загальну теорію, що пояснювала б сутність явища не односторонньо, а у всій розмаїтості його проявів у реальному житті.

Основними ознаками держави є:

- *Наявність особливої публічної влади*, що втілюється в державних органах, виступає як державна влада, яку здійснює певний прошарок суспільства, що виконує функцію керування й примусу. Це чиновники, армія, поліція тощо.
- *Територіальна організація населення*. Державна влада здійснюється в рамках певної території й поширюється на всіх людей, що проживають на ній. Цілісність суспільства й взаємозв'язок його членів забезпечує інститут громадянства (або підданства, тобто приналежність особи до держави з монархічною формою правління). Саме за наявності інституту громадянства формується сутність держави для окремого індивідуума.
- *Організація суспільного життя на основі права* - лише держава створює Закони й інші правові Акти, обов'язкові для всього населення, що проживають на її території.
- *Державний суверенітет*, тобто незалежність державної влади від будь-якої іншої влади всередині країни й у взаєминах з іншими державами.

Верховенство державної влади проявляється у наступному:

- у загальнообов'язковості виконання її рішень населенням;
- у праві скасування постанов і рішень недержавних політичних організацій;
- у наявності спеціальних засобів впливу на населення, відсутніх в інших організацій (апарат примусу й насильства).

Монопольне право на стягнення податків і зборів з населення.

Податки є необхідною умовою для утримання апарату управління і для матеріального забезпечення державної політики.

Виходячи з вищевикладеного, можна визначити, що *держава – це універсальна політична організація, що здійснює владу в інтересах проживаючих на даній території людей і регулююча їхні взаємини за допомогою правових норм.*

Держава виконує ряд функцій, які відрізняють її від інших політичних інституцій. Ці функції розкривають головні напрям діяльності держави щодо виконання нею свого прямого призначення.

Традиційно функції держави класифікують на внутрішні й зовнішні.

Внутрішніми функціями держави є:

Політична функція – пов'язана зі здійсненням політичної влади, а саме, забезпечення політичної стабільності, регулювання національних (міжнаціональних) відносин, взаємодія з політичними партіями й іншими суспільними інститутами. До політичної функції відноситься й вироблення програмно-політичних цілей і завдань розвитку суспільства.

Економічна – на різних етапах розвитку суспільства її функції і зміст можуть істотно розрізнятися. У сучасних умовах участь держави в економіці проявляється у виробленні й здійсненні податкової політики, виділенні кредитів, використанні економічних санкцій, стимулів у розвитку галузевої економіки, безпосередньому впливі на транспорт, енергетику й тощо.

Соціальна – націлена на задоволення потреб населення у роботі, житлі, підтримці здоров'я, надання соціальних гарантій людям похилого віку, інвалідам, безробітним, молоді; страхування життя, здоров'я, власності, тощо.

Правова – включає в себе забезпечення правопорядку, встановлення правових норм, які регулюють суспільні відносини й поведінку громадян, охорону суспільного ладу, тощо.

Освітня – реалізується в діяльності держави щодо демократизації освіти, її безперервності; надання населенню рівних можливостей одержання освіти. Велика кількість сучасних держав ставлять перед собою завдання здійснення кардинальної реформи в сфері освіти, такої, яка охоплює весь процес освіти від дошкільного до університетського.

Культурно-виховна функція спрямована на створення належних умов для задоволення культурних потреб населення, залучення його до досягнень світової художньої культури, надання йому можливості самореалізації у творчості.

Зовнішні функції держави:

Функція оборони країни - полягає у забезпеченні цілісності, безпеки й суверенітету держави. В Україні Міністерство оборони є центральним органом виконавчої влади і військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України.

Міноборони України є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері оборони.

Основними завданнями Міністерства є:

- участь у реалізації державної політики з питань оборони і військового будівництва, координація діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони;
- участь в аналізі воєнно-політичної обстановки, визначення рівня воєнної загрози національній безпеці України;
- забезпечення функціонування, бойової і мобілізаційної готовності, боєздатності та підготовки Збройних Сил до виконання покладених на них функцій і завдань;
- проведення державної військової кадрової політики, заходів щодо реалізації соціально-економічних і правових

гарантій військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних сил;

- розвиток військової освіти і науки, зміцнення дисципліни, правопорядку та виховання особового складу;
- взаємодія з державними органами, громадськими організаціями і громадянами, міжнародне співробітництво;
- контроль за додержанням законодавства у Збройних силах, створення умов для демократичного цивільного контролю над Збройними Силами.

Міноборони України очолює Міністр, якого призначає Верховна Рада України за поданням Верховного Головнокомандувача ЗСУ-Президента України (ст. 114 КУ) .

Міністр оборони України у межах повноважень, на основі та на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України видає накази, організовує і контролює їх виконання. Нормативно-правові акти Міноборони України підлягають державній реєстрації в установленому законодавством порядку.

Функція *взаємовигідного співробітництва* спрямована на встановлення і розвиток рівноправних економічних, політичних, культурних та інших відносин, що гармонійно поєднують інтереси даної держави з конкретними і загальними інтересами всіх держав. Така співпраця передбачає широкий і взаємовигідний підхід до інтеграційних питань, уміння спільними зусиллями знаходити найбільш раціональні рішення, відповідальні інтересам як цієї країни, а й усіх учасників співробітництва.

Важливе місце в *міждержавному економічному співробітництві* займає міжнародний поділ праці, кооперативне та спеціалізоване виробництво, обмін новітніми технологіями, координація товарообігу, розвиток кредитно-

фінансових зв'язків. Загальну координацію цієї співпраці здійснює Організація

Об'єднаних Націй (ООН) та її спеціалізовані установи. Так, Економічна і соціальна рада ООН у своєму складі має ряд органів, які покликані в масштабах світової спільноти регулювати питання міждержавних економічних відносин, а саме: Рада з торгівлі та розвитку, Економічний комітет, регіональні економічні комісії, комітети з житлового питання, будівництва та плануванні, природних ресурсів, науки і техніці. Сферою міжнародного економічного і соціального співробітництва займаються такі спеціалізовані установи ООП, як Міжнародна організація праці, продовольча і сільськогосподарська організація, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку та ін. Економічне співробітництво здійснюється також на основі двосторонніх договорів між державами.

Співпрацю в політичній області здійснюється на всіх рівнях державної влади: міжпарламентському, міжурядовому, на рівні органів місцевого самоврядування. *Основним міжнародним органом* є ООН, яка координує політичні інтереси сучасних держав. Питаннями політичного врегулювання конфліктів займається Рада Безпеки. У його компетенцію входить широке коло повноважень з підтримання міжнародного миру і безпеки, розвитку співробітництва в найрізноманітніших сферах міждержавних відносин. Сприяють підтримці політичної стабільності та безпеки у світі і *регіональні міжнародні організації*: Ліга арабських держав, Організація африканської єдності, Організація американських держав та ін. Багато питань політичного характеру держави вирішують безпосередньо дипломатичним шляхом, на основі дво- чи багатосторонніх переговорів.

2. **Форми державного правління та державного устрою.**

Форма правління держави являє собою спосіб організації верховної державної влади, принципи взаємин її органів, ступінь участі населення у їхньому формуванні.

Залежно від повноважень глави держави прийнято розрізняти дві основні форми правління – *монархію й республіку.*

Монархія – це форма правління, при якій влада повністю, або частково, зосереджена в руках одноособового глави держави – монарха (короля, царя, шаха, імператора й т.д.).

В Російській імперії вважалося, що джерелом влади є Бог (самодержав'я), а основою влади служать її моральний авторитет у суспільстві і традиція, в силу чого влада спадкова та невід'ємна. В Японії Імператор до 1945 року вважався сином богині Сонця — Аматерасу. Нині божественне походження влади монарха мало кого хвилює: з історії відомо, що феодали ставали монархами і здобували трон для себе і своїх нащадків іноді в результаті виборів, частіше шляхом насильства, зрідка через запрошення, тобто цілком земних процедур. З цього виходить і більшість чинних конституцій монархічних держав.

Так, згідно зі ст. 1 Конституції Японії 1946 року, «Імператор є символом держави і єдності народу, його статус визначається волею народу, якому належить суверенна влада». Символом єдності і постійності держави називає короля ст. 56 Конституції Іспанії 1978 року. Головне, проте, не в тому, як в конституції характеризується монарх. Бельгійська конституція 1831 року, наприклад, взагалі такої характеристики не містить. Головне — в повноваженнях монарха. Залежно від того, які вони, розрізняються різні форми правління.

Ознаки монархії:

- Главою держави є монарх, тобто в його руках сконцентрована вся державна влада (цар, король, імператор тощо).
- Влада, як правило, передається у спадок і зберігається довічно. Проте існують монархії, в яких монарх обирається шляхом виборів (Малайзія).
- Монарх не несе юридичної відповідальності і конкретно політичної за результати свого правління. За його помилки і за зловживання посадою відповідають державні чиновники

Розрізняють монархію абсолютну й конституційну.

Для *абсолютної монархії* характерно повне безправ'я народу, відсутність будь-яких представницьких органів, зосередження всієї державної влади в руках однієї особи - монарха.

В сучасних умовах абсолютна монархія — надзвичайна рідкість. Як приклад можна згадати Саудівську Аравію, Оман. Такі держави можуть сьогодні мати навіть символічні конституції, проте ці акти не є конституціями в повному розумінні слова, оскільки не обмежують владу монарха. Такою конституцією була, наприклад, Тимчасова конституція Катару 1970 року.

Монархи в Саудівській Аравії і Омані вважаються також вищими духовними особами, що ще більше посилює їхню владу. Проте все ж таки ця влада не безмежна: особлива роль належить правлячій сім'ї, яка на своїй раді вирішує, зокрема, питання престолонаслідування (успадковує не обов'язково син колишнього монарха), може примусити монарха відректися від престолу.

Для абсолютної монархії характерний авторитарний політичний режим, а державний режим іменується абсолютизмом.

В процесі розвитку соціально-економічних відносин абсолютна монархія деяких країн еволюціонувала в *конституційну* монархію.

Конституційна монархія — монархія, при якій влада монарха обмежена так, що в деяких, або у всіх сферах державної влади вона не володіє верховними повноваженнями. Правові обмеження на владу монарха можуть бути закріплені у вищих законах, таких, як конституція або статuti, або в прецедентних рішеннях, винесених верховними судовими інстанціями. Суттєвою ознакою конституційної монархії є те, що статус монарха обмежений не лише формально-юридично, а й фактично. Термін «конституційна монархія» може позначати систему, в якій монарх виступає як безпартійний політичний глава держави відповідно до Конституції, незалежно від того чи є вона писаною, чи неписаною. Хоча монарх може володіти формальними «зарезервованими» повноваженнями і влада в країні здійснюється від імені монарха, вони не включають визначення державної політики чи призначення політичних лідерів.

Політолог Вернон Богданор, перефразовуючи Томаса Маколея, визначив конституційного монарха, як «суверена, який царює, але не управляє». На додаток до своєї ролі як символу національної єдності конституційний монарх може мати формальні повноваження, такі як розпуск парламенту або надання королівської санкції законодавству. Проте, здійснення таких повноважень, як правило, має формальний характер, а не є можливістю для правителя проявляти власні політичні вподобання. Британський політичний теоретик Вольтер Багехот в *The English Constitution* визначив три основні політичні права, які конституційний монарх може вільно використовувати: право на одержання консультації, право радити, і право попередити. Однак, деякі конституційні монархи зберігають значну владу та вплив і відіграють важливу політичну роль.

Велика Британія та п'ятнадцять її колишніх колоній є конституційними монархіями з Вестмінстерською системою правління. Три держави — Малайзія, Камбоджа і Святий Престол — стали виборними монархіями, де правитель періодично вибирався невеликою аристократичною колегією вибірників. Найнедавнішою країною, яка зробила перехід від абсолютної монархії, до конституційної є Бутан, в 2007—2008 роках.

Конституційна монархія умовно підрозділяється на *дуалістичну* й *парламентську*.

Дуалістична монархія являє собою різновид форми правління, при якій державна влада ділиться між монархом і парламентом. Парламент, якому конституція формально надає законодавчі повноваження, ніякого впливу ні на формування уряду, ні на його склад, ні на його діяльність не має. Законодавчі повноваження парламенту «урізани» монархом, якому надається право “вето”, право призначення в Нижню Палату й право розпуску парламенту. Така форма правління також характерна для невеликої кількості держав - Йорданія, Марокко, Кувейт.

Найпоширеніша форма конституційної монархії – *парламентська*. Влада монарха не поширюється на сферу законодавчої діяльності й значно обмежена в сфері управління. Тобто при такій формі правління роль монарха чисто номінальна; провідну роль у керуванні державою грає уряд, сформований парламентом.

Ця форма правління існує звичайно у високорозвинутих державах, де перехід від аграрного ладу до індустріального супроводився переважно не докорінним знищенням колишніх інститутів влади, а поступовим їхнім перетворенням і пристосуванням до нових умов (Велика Британія, Японія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Канада, Австралія тощо.).

Тут спостерігається розвинуте розділення влади при дотриманні принципу верховенства парламенту над виконавчою владою, демократичний або принаймні ліберальний політичний режим.

Верховенство парламенту виражається в тому, що уряд, який звичайно призначається монархом, повинний користуватися довірою парламенту (або його нижньої палати), а монарх вимушений призначити главою уряду лідера партії, що має в парламенті (нижній палаті) більшість місць, або лідера коаліції партій, який має таку більшість. Чим ширша партійна коаліція сформувала уряд, тим цей уряд менш стійкий, бо тим важче досягати згоди між партнерами у складних питаннях. Часом варто якійсь партії відкликати своїх представників із уряду, як він втрачає необхідну більшість у парламенті (нижній палаті) і часто вимушений піти у відставку.

Навпаки, в країнах, де існує двопартійна система (Велика Британія, Канада, Австралія й ін.) або багатопартійна система з однією домінуючою партією (Японія 1955—1993 років) й уряди в принципі однопартійні, парламентарна модель відносин між парламентом і урядом практично перетворюється на свою протилежність. Юридично парламент здійснює контроль за урядом, проте уряд, який складається з лідерів партії і володіє в парламенті більшістю, повністю контролює роботу парламенту. Такий державний режим отримав назву системи кабінету, або міністеріалізму.

Отже, при одній і тій же формі правління — парламентській монархії — можливі два державні режими: парламентаризм і міністеріалізм. Це залежить від існуючої в країні партійної системи.

У своїй найбільш крайній формі, парламентська монархія не лишає монарху практично ніякої реальної влади. Або ж, як у Британії, ця влада формально є, але на практиці використовується лише за вказівкою міністрів і парламенту. В такій формі монарх виконує символічну роль — він

об'єднує націю, і може впливати на суспільну думку, виступаючи за ті чи інші ідеї. У монархів в таких країнах часто є багато церемоніальних ролей. Вони, також, можуть бути офіційними головами церков цих країн. До такої форми правління близькі більшість європейських монархій і Японія.

Республіка – це форма правління, при якій верховна державна влада здійснюється виборними органами, що обираються населенням на певний термін.

Основні ознаки республіки:

- Існування одноосібного і колегіального глави держави — президента і парламенту.
- Парламент представляє законодавчу владу.
- Завдання президента — очолювати виконавчу владу, але це характерно не для всіх типів республік.
- Виборність на певний термін голови держави і інших верховних органів державної влади. Так, президент і парламент повинні обиратися народом на певний термін.
- Юридична відповідальність голів держави. Наприклад, згідно із більшістю конституцій, у парламенту є право звільнення від посади президента за тяжкі злочини проти держави (імпічмент).
- У випадках, передбачених конституцією, право представляти і виступати від імені держави має президент.
- Відповідальність вищих органів держави за виконання своїх повноважень перед народом або вищим представницьким органом.
- Верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом країни.
- Державна влада розподілена на законодавчу, виконавчу і судову

Залежно від того, хто формує уряд, кому він підзвітний й підконтрольний, республіки підрозділяються на *президентські, парламентські й змішані*.

У *президентській республіці* президент обирається незалежно від парламенту (або безпосередньо народом, або колегією вибірників). Президент одночасно є главою держави й уряду. Він сам призначає уряд і керує його діяльністю. Президент не може розпустити парламент, який у свою чергу не може винести «вотум» недовіри уряду. Однак парламент має можливість обмежувати дії президента й уряду за допомогою прийнятих законів. У ряді випадків парламент може відсторонити президента від посади у випадку порушення конституції чи вчинення злочину.

Президентська республіка вперше була сформована в США на основі Конституції 1787 року. Така ж форма правління широко поширена в країнах Латинської Америки – Мексиці, Аргентині, Бразилії, Колумбії, Венесуелі, Болівії, Уругваї тощо.

Характерною рисою *змішаних (президентсько-парламентських або парламентсько-президентських)* республік є подвійна відповідальність уряду як перед президентом, так і перед парламентом. Главою держави є президент. Змішана форма державного правління прагне поєднувати сильну президентську владу з ефективністю діяльності й контролю парламентом уряду. Ця форма правління не має таких стійких типових рис, як президентська або парламентська республіка, а в деяких країнах істотно відрізняється в ту чи іншу сторону. До країн зі змішаною формою республіканського правління відносяться Франція, Фінляндія, Україна, Португалія, Польща, Алжир, Сирія, Росія та багато інших.

Роль президента в президентській і парламентській республіках.

Для *президентської республіки* роль глави держави є досить значною. Вибір президента здійснюється незалежно від парламенту

(прямым чи непрямым голосуванням). Президент поєднує повноваження глави держави і глави уряду. Парламент не може оголосити недовіру уряду або достроково припинити його повноваження. Пост прем'єр-міністра або відсутній, або відіграє допоміжно-координаційну роль (так званий «адміністративний» прем'єр у деяких країнах «третього світу»). Президент, використовувати право на видання виконавчих актів, ініціювати створення законів, використовувати право вето на прийняття законів, здатний відстоювати інтереси виконавчої влади.

Президент у парламентських республіках, зазвичай не має у своєму розпорядженні реальної виконавчої влади. Його повноваження, за винятком суто церемоніальних (представницьких), як правило узгоджуються з ініціативами уряду, створеного на парламентській основі.

У президентських республіках глава держави формує уряд за своїм розсудом, незалежно від розстановки сил у парламенті, а в парламентських республіках глава держави, як правило, призначає уряд, підтриманий парламентською більшістю. Пост прем'єр-міністра, як правило, автоматично займає лідер партії (блоку партій), яка отримала перемогу на виборах, члени уряду можуть бути одночасно і членами парламенту. Недовіра парламентом одному члену кабінету спричиняє відставку всього уряду. Уряд замість відставки має право на розпуск парламенту і призначення нових виборів. Функція глави держави відокремлена від функції глави уряду.

Президент у змішаній республіці є верховним головнокомандувачем, як у президентській республіці. Інші повноваження президента специфічні для кожної такої країни. Так президент не завжди може мати права законодавчої ініціативи, розпуску парламенту. Він може формувати уряд, який затверджується парламентом або погоджуватися з пропозиціями парламенту щодо складу уряду.

Спосіб об'єднання населення на території, зв'язок громадян через політичні й територіальні утворення з державою формує поняття форми державного устрою.

Державний устрій визначає:

- принцип поділу території держави на складові елементи;
- спосіб організації населення на певній території;
- рівень врахування інтересів національних меншин шляхом надання територіям їхнього проживання певних повноважень щодо територіального самоврядування;
- наявність або відсутність у складових держави ознак політичної самостійності та державності;
- взаємовідносини між різними рівнями державних органів влади.

У сучасному світі існують дві основні, федеративна (складна) й унітарна (проста), та одна додаткова, конфедеративна (союзна).

Унітарна держава – це проста, єдина держава, частини якої є адміністративно-територіальними одиницями й не мають ознак державного суверенітету.

Ознаки унітарності держави:

- Повна політична єдність на всій її території.
- Єдині вищі органи державної влади (глава держави, парламент, уряд, судові органи та ін.), яким підпорядковуються підконтрольні місцеві органи.
- Єдиний адміністративно-територіальний поділ. Відсутні відокремлені територіальні утворення, що мають ознаки суверенності.
- Єдина для всієї держави система законодавства.
- Управління єдиними збройними силами і правоохоронними органами здійснюється центральними органами державної влади.
- Єдине громадянство, грошова система.

- Одноособове представництво від усієї держави у міжнародних взаємовідносинах на рівні держав.

Більшість країн світу є унітарними державами. Серед них виділяють централізовані такі як Швеція, Данія, Болгарія, і децентралізовані – Франція, Іспанія, Україна. *Централізовані* держави можуть надавати досить широку самостійність (самоврядування) місцевим, низовим органам управління. Однак середні рівні управління в них не мають значної автономії й безпосередньо орієнтовані на виконання рішень центральних органів влади.

У *децентралізованих* державах великі регіони країни мають широку автономію й, навіть, мають у своєму розпорядженні власні парламенти, уряди й адміністративно-управлінські структури а також самостійно вирішують, передані їм центральними органами влади, питання, особливо в галузі освіти, комунального господарства, охорони громадського порядку й тощо.

Федеративна держава – складна форма державного устрою, що характеризується наявністю національно-державних утворень (штатів, земель, республік, автономій). Вона утворюється на підставі договору між суб'єктами, кожен з яких зберігає юридично визначену політичну самостійність і ознаки державності. Прикладами таких держав виступають Сполучені Штати Америки, Німеччина, Російська Федерація.

Ознаки федерації:

- Територія складається із територій її суб'єктів, які можуть встановлювати власний адміністративно-територіальний поділ.
- Два рівня органів державної влади і управління — федерації та її суб'єктів (наприклад, у Російській Федерації — президент РФ, Федеральні збори РФ, уряд РФ, Верховний Суд РФ та ін., а також президенти, законодавчі збори, уряди, верховні суди республік, що входять до складу РФ).

- Характерним є двопалатний парламент, в якому одна з палат представляє інтереси суб'єктів федерації.
- Законодавство складається із законодавства федерації і законодавства суб'єктів федерації, яке не може суперечити законодавству федерації.
- Суб'єкти федерації не є суб'єктами міжнародного права, але у міжнародних договірних відносинах у разі надання відповідних повноважень від федерації суб'єктам федерації останні можуть брати участь у міжнародних договірних відносинах самостійно. Федеральна влада при цьому має виключне право контролювати впровадження зовнішньої політики.
- Можливість дворівневої системи судових та правоохоронних органів.
- Наявність зовнішніх атрибутів (столиця, прапор, герб, гімн) федерації і суб'єктів федерації.

Федеративні держави класифікуються за різними критеріями.

За способом утворення:

- *Договірні федерації* виникають на підставі договору між суб'єктами про створення федеративної держави. Особливістю таких федерацій є те, що суб'єкти федерації в договорі можуть вимагати для себе надання окремих суверенних прав.
- *Конституційні федерації* закріплюються в конституції, що приймається суб'єктами федерації чи затверджується ними (наприклад, США 1787 року). В таких федераціях усі їх суб'єкти мають рівний обсяг повноважень.
- *Конституційно-договірні федерації* виникають на основі договору і підтверджуються прийняттям конституції (наприклад, Російська Федерація — 1992 року суб'єкти Росія підписали союзний договір з центром, 1993 року на референдумі було затверджено, розроблену на основі цих договорів, Конституцію РФ).

За змістовним критерієм:

- *Територіальні федерації* — за основу поділу території на території суб'єктів федерації взято ландшафт місцевості, густоту населення, господарсько-економічні зв'язки та ін. (США, Мексика, Бразилія). Такі федерації є досить стійкими і стабільними.
- *Національні федерації* — за основу поділу на суб'єкти взято національний склад населення суб'єктів федерації (колишні СРСР, Чехословаччина, Югославія). Як показала практика, федерації, побудовані за національним критерієм, є нестабільними. Тут завжди є небезпека розбіжностей між національностями, що може призвести до їх розпаду.
- *Змішані федерації* — за основу поділу взято обидва попередні критерії (Російська Федерація).

За способами здійснення владних повноважень:

- *Централізовані федерації* — їх суб'єкти обмежені у прийнятті рішень на місцевому рівні (Індія, Мексика, Бразилія);
- *Децентралізовані федерації* — їх суб'єкти мають широкі повноваження у регулюванні власних внутрішніх питань.

За характером владних повноважень між суб'єктами:

- *Симетричні* — всі суб'єкти мають однаковий політико-правовий статус;
- *Асиметричні* — суб'єкти мають різний політико-правовий статус.

Існують також і складні форми державного устрою такі як конфедерація, імперія (Британська імперія), унія, співтовариство та співдружність (Співдружність Незалежних Держав). Асоційованість цих форм та збереження повної самостійності суб'єктів ставлять під сумнів існування їх як цілісних держав.

Конфедерація — складна історична форма державного устрою, тимчасовий союз держав, який створюється для досягнення політичних, економічних, культурних та інших цілей, без самостійного наддержавного суверенітету. На початку XXI століття часткові ознаки конфедеративної форми державного устрою присутні в Європейському Союзі. Конфедерації мають нестійкий, перехідний характер — або розпадаються, або еволюціонують у федерацію.

Ознаки конфедерації:

- Відсутність спільної для всієї конфедерації єдиної території і державного кордону.
- Відсутність загальних законодавчих органів і системи управління.
- Відсутність загальних для всієї конфедерації конституції, системи законодавства, громадянства, судової та фінансової систем.
- Відсутність суверенітету конфедерації, збереження суверенітету і міжнародно-правового статусу учасників конфедерації.
- Наявність загального конфедеративного органу, що складається з делегатів суверенних держав.
- Рішення загальних конфедеративних органів, прийняте за принципом консенсусу; у разі незгоди з ним членів конфедерації не є обов'язковим і не спричиняє ніяких санкцій (право нуліфікації, тобто відхилення).
- Наявність права виходу зі складу конфедерації у кожного з її суб'єктів.

Прикладом конфедерації в минулому можуть бути США (1776-1787 р.), Швейцарія (1815-1848 р.), деякі риси конфедерації властиві нині Європейському Союзу.

Протекторат – формальна опіка слабкої держави більш сильною, що, як правило, веде до втрати суверенітету першої й може супроводжуватися її окупацією.

Правовий порядок відносин держави й суспільства, починаючи з XVIII ст., закріплений конституцією, що стала основним законом держав.

3. Правова держава: сутність і основні принципи.

На початкових етапах своєї історії, держави втілювали політичний порядок, заснований на сформованих у суспільстві традиційних нормах і віруваннях. Вони були слабко інституціалізованими, а правителі володіли майже не обмеженою владою. Однак згодом відносини пануючих і підвладних набули більш впорядкованого характеру стали базуватися на основі права.

Правовий порядок відносин держави й суспільства, починаючи з XVIII ст., закріплений конституцією, що стала основним законом держав. Будучи об'єднанням юридичних актів, законів і постанов, що визначають основи державного устрою й способи формування державної влади, конституції одночасно проголосили про нове становище особистості в державі. Перші правові документи конституційного характеру, що обмежують діяльність монархів, і які формували новий політичний порядок, з'явилися в Англії в XIII ст. Перші повновагі конституції були прийняті в США у 1789 році й у Франції в 1791 році.

Принципово новий етап у розвитку державності пов'язаний з ідеєю правової держави. Вона стала основою розвитку в суспільстві конституційної державності. Суть її становить прагнення обмежити державні органи від втручання в особисте життя індивіда, бажання захистити основні права й свободи особи, гарантувати кожному самостійність і незалежність у виборі його життєвого шляху.

Правова держава – це держава, обмежена у своїй діяльності правом, покликана захистити права й свободи особи й підкорити владні органи контролю суверенного народу. Її концепція складалася поступово, протягом багатьох сторіч. Окремі ідеї, що стали її підставою, були висловлені ще в

Древній Греції. Мислителі лібералізму додали їй більше чіткі обриси, сам же термін “правова держава” затвердився в працях німецьких юристів К. Т. Вельнера, Р. Моля й ін.

Найважливішими проблемами, що вимагають уважного розгляду, є сутність й основні принципи правової держави. В узагальнюючому вигляді правову державу можна визначити як державу, у якій головним є право і закон.

Основні принципи правової держави:

Верховенство права й закону, панування закону у всіх сферах громадського життя. Закон, прийнятий верховним органом влади при точному дотриманні всіх конституційних процедур, не може бути змінений, відмінений або припинений ні відомчими актами, ні урядовими розпорядженнями, ні рішеннями партійних органів, які б високоавторитетні вони не були. Вся суспільна діяльність здійснюється в строгій відповідності із законами, закріпленими конституцією правової держави.

Реальність прав і свобод громадян. Цей принцип складається з визнання, затвердження й належного гарантування прав і свобод людини й громадянина. При чому передбачається, що права й свободи людини не є якимось “даром” влади, а належать їй від народження.

Взаємна відповідальність держави й особистості. Цей принцип виражає моральні початки у відносинах між державою як носієм політичної влади й громадянином як учасником її здійснення. Держава, шляхом видання законів, бере на себе конкретні зобов'язання перед громадянами, громадськими організаціями, іншими державами й всім міжнародним співтовариством. Підкоряючись праву, державні органи не повинні порушувати його приписання й відповідають за порушення або невиконання своїх обов'язків.

Обов'язковість закону для державної влади забезпечується системою гарантій, які виключають в себе адміністративну сваволю.

До них відносяться:

- відповідальність уряду перед представницькими органами;
- дисциплінарна, цивільно-правова або кримінальна відповідальність посадових осіб держави будь-якого рівня за порушення прав і свобод конкретних осіб, за перевищення влади, зловживання службовим становищем тощо.;
- імпичмент - процедура притягнення до відповідальності вищих посадових осіб.

Формами контролю з боку громадськості за виконанням зобов'язань державних структур можуть бути референдуми, опитування, звіти депутатів перед виборцями.

На правових засадах ґрунтується й відповідальність особистості перед державою. Особистість погоджується на певні обмеження й зобов'язується виконувати загальні вимоги держави. Застосування державного примусу має носити правовий характер: не порушувати міру свободи особи, відповідати за вчинене правопорушення.

Види юридичної відповідальності відносно особистості, що порушила правові норми наступні: карна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна.

Поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову. Даний принцип має на меті виключення монополізації влади з рук однієї особи, органу або соціального прошарку, й забезпечення відповідності всієї системи публічної влади вимогам права і, його послідовного дотримання.

Система “стримувань і противаг”, вказана в конституції та законах, являє собою сукупність правових обмежень відносно конкретної державної влади (законодавчої, виконавчої, судової).

Тому, щодо законодавчої влади використовується досить жорстка юридична процедура законодавчого процесу, що регламентує основні його

стадії. У системі противаг важливу роль відіграє президент, який має право накладати «вето» при поспішних рішеннях законодавця. Діяльність конституційного суду також можна розглядати правостримуючу, адже суд має повноваження блокувати всі антиконституційні акти.

Відносно виконавчої влади існують обмеження відомчого нормотворчого й делегованого законодавства, тобто заборони на прийняття нею актів, що стосуються тих відносин, які можуть бути врегульовані тільки законом. До таких відносин можна віднести строки президентської влади, імпічмент, вотум недовіри уряду, заборона відповідальним працівникам виконавчих органів обиратися до складу законодавчих структур, займатися комерційною діяльністю.

Для судової влади теж є правообмежуючі засоби, закріплені в конституції, процесуальному законодавстві: презумпція невинності, право на захист, рівність громадян перед законом і судом, гласність і змагальність процесу, відвід суддів тощо.

Ефективні форми контролю й нагляду за здійсненням законів.

Механізм контролю за дією законів повинен включати:

- використання комплексних засобів (економічних, правових, соціально-психологічних, моральних й ін.);
- застосування цільових комплексних програм реалізації законів;
- систематичний контроль за виконанням законів і застосування міри заохочення й санкцій;
- аналіз причин порушення законності;
- оцінка, за певними показниками – ефективності дії галузей, правових інститутів, окремих або декількох законів, їхніх норм;
- аналіз впливу законності на динаміку регульованої сфери громадського життя.

Було б не вірним вважати правовою будь-яку державу лише на підставі того, що в неї є право, закон, адже закони бувають різними. Через це важливо мати критерії, які дозволяють визначати ступінь демократичності законів, що діють у тій чи іншій країні.

На основі багатовікового історичного досвіду були сформовані загальнолюдські уявлення про права й свободи особи в демократичній правовій державі, які лягли в основу документів, прийнятих світовим співтовариством. До них відноситься: Статут ООН, а також прийняті цією міжнародною організацією “Загальна декларація прав людини”, “Пакт про економічні, соціальні і культурні права”, “Пакт про цивільні й політичні права”, а також низка конвенцій. Сюди ж можна віднести “Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок”, “Конвенція проти дискримінації в галузі освіти, праці й занять” тощо. У сукупності викладені в цих документах норми у сфері прав і свобод особи, становлять Міжнародні стандарти. Тільки співвідносячи з ними національне законодавство будь-якої країни, можна зробити висновки про ступінь демократичності даного суспільства й захищеності прав і свобод громадян цієї держави.

Економічна та соціальна політика держави

Під економічною політикою розуміють взаємопов'язану систему довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, визначених державою. Це комплекс відповідних державних рішень та заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади в сфері економіки.

Сферою економічної політики держави є взаємодія економіки і політики.

Суб'єктами економічної політики виступають політична влада, різні політичні структури, недержавні союзи, об'єднання.

Об'єктом економічної політики є економічна система, в цілому, або окремі її ланки.

Економічна політика будь-якої держави має складну структуру, тому що для реалізації своїх цілей вона опирається на цілий ряд господарських сфер: фінанси, кредит, грошовий обіг, податкову систему, інвестиції тощо. В рамках кожної з цих сфер загальна економічна політика конкретизується і реалізується як бюджетна, фінансова, кредитна, податкова, інвестиційна та зовнішньоекономічна. Ці напрями є підсистемами в загальній економічній політиці, яку проводить держава. Кожна із підсистем в структурі економічної політики може стати потужним інструментом впливу на економічну систему і суспільне життя в цілому.

Завданням економічної політики держави є сприяння природного еволюційного економічного розвитку, запобігання зловживанням економічною владою з боку окремих осіб, груп, підприємств, а також кризовим явищам в економіці.

Залежно від конкретних обставин, цілі економічної політики держави можуть і повинні змінюватись, гнучко реагуючи на фактичний стан економіки, її проблеми та протиріччя.

Під соціальною політикою розуміють діяльність держави щодо збалансування розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного управління, соціального захисту населення, створення сприятливих умов для існування індивідів і соціальних спільнот.

Метою соціальної політики є соціальний прогрес, виражений мірою задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Ефективність соціальної політики в тій чи іншій державі визначається тим, якою мірою покращується життя людини, облаштовуються умови її праці й відпочинку, побуту, укріплюється здоров'я, підвищуються національна

свідомість і культура, удосконалюються міжетнічні і міжособистісні відносини, додержуються соціальні права і гарантії.

Очевидно, що можливості здійснення мети соціально політики залежить значною мірою від результатів економічної політики.

Під суб'єктами соціальної політики розуміються всі ті органи, установи й організації в державі, завданням яких є впроваджувати цілі соціальної політики. Провідну роль в цій сфері відіграють спеціалізовані органи держави, котрі реалізують її соціальну функцію.

Об'єктом соціальної політики є суспільство, його соціальні верстви, групи, класи, але разом з тим ці ж соціальні спільноти є й носіями соціальної політики, тобто її суб'єктом. У співвідношенні держава-суспільство останнє виступає як об'єкт лише в тому випадку якщо із цього "соціуму" владою формується і організується соціальна політика. *Державна влада* – це потужний інструмент впливу на суспільство, який володіє ефективними засобами і методами впливу на нього, а отже, і на формування соціальної політики шляхом збору податків, емісії грошей, законотворчості, визначення зосновних завдань суспільного розвитку.

Соціальна політика держави *має різні виміри*: економічний, організаційний, правовий, власне соціальний, культурологічний, екологічний, особистісний. Згідно цього існують об'єктивні критерії, якісні і кількісні характеристики соціальної політики держави. Серед них пріоритетне значення мають:

- практична реалізація принципу соціальної справедливості;
- урахування соціальних інтересів різних груп людей, задоволення їх раціональних потреб;
- соціальна захищеність населення, особливо малозабезпечених верств, дітей, пенсіонерів, безробітних, тяжко хворих.

Соціальна політика своїми регулятивними функціями охоплює відносини між містом і селом, людьми розумової та фізичної праці, різними націями, народностями й етнічними групами, між різними соціальними верствами, державою та індивідом. Також охоплює всі сфери життєдіяльності людей – працю, побут, культуру. До того, згідно зі своєю специфікою одні із зазначених сфер (наприклад, виробництво) є об'єктом її безпосередньо регулюючого впливу, а в інших (наприклад сфера демографічних відносин) такий вплив здійснюється опосередковано, шляхом створення умов, що спонукають людей до потрібної для суспільства соціальної поведінки.

До задач соціальної політики держави відноситься також система заходів із забезпечення її захисної функції. Ця функція виступає перш за все як забезпечення прожиткового мінімуму населення. В рамках соціальної політики необхідні дії, які б гарантували нижній поріг матеріального забезпечення (мінімум заробітної плати, мінімальну пенсію) чи передбачали додаткову матеріальну допомогу найменш забезпеченим верствам населення, або забезпечували надання елементарних послуг, незалежно від доходів (наприклад, в сфері медичної допомоги).

Рекомендована література:

1. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432 с.
2. Васильчук Є. О. Політичний радикалізм та екстремізм у молодіжному середовищі України: монографія. 2-ге вид., випр. і допов. Черкаси. 2015. 414 с.
3. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник, - Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
4. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с

5. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу: сутність, складові та пріоритетні напрями в Україні // Бізнес Інформ. 2018. № 4. С. 214-221.
6. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ-2000», 2016. - Т. 1. 516 с.
7. Муляр В. І. Політологія : навч.-метод. посіб. Житомир: Волинь, 2015. 154 с.
8. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін. за ред. проф. М. П. Требіна; 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.

Тема 2.3 Політична культура та свідомість

1. *Поняття політичної культури та її структурні елементи.*
2. *Типологія політичної культури.*
3. *Формування політичної культури. Політична культура сучасної України.*

Поняття політичної культури і її структурні елементи

Політична культура – один з найважливіших елементів політичної системи суспільства. Рівень її розвитку свідчить про якість цієї системи. Політична культура, віддзеркалюючи політичну і юридичну компетентність громадян, суспільних і політичних діячів і їхню політичну поведінку, впливає на формування й функціонування політичних інститутів.

Політична культура як особливе, пов'язане з духовним життям людей, їхніми цінностями, звичаями й традиціями, політичне явище має таку ж тривалу історію, як і політика загалом. Перші її згадки сягають глибокої давнини, її вивченням займались видатні політичні мислителі такі як Конфуцій, Платон, Аристотель. Однак сам термін "політична культура"

з'явився дещо пізніше. Вперше в сфері науки його застосував у ХУІІІ ст., німецький філософ-просвітителі І. Гердер.

Наукові концепції політичної культури, що опираються на емпіричну базу склалися ще в 60 рр. ХХ ст., завдяки дослідженням, проведеним американськими політологами Г. Алмондом, С. Вербою та Л. Паєм.

Політична культура – невід'ємна частина загальнонаціональної культури. Це, насамперед, політичний досвід людства (соціальних спільнот, великих і малих соціальних груп), отриманий у ході історичного розвитку. Існуючи в певних формах, цей досвід впливає на формування політичної свідомості людей і в остаточному підсумку, виражається в їх політичних орієнтаціях і настановах. Політична культура охоплює рівень знань про політику, емоційне ставлення до неї, що є мотивацією політичної поведінки громадян.

Найважливішими елементами політичної культури є: *політичний досвід, політична свідомість і політична поведінка.*

Політичний історичний досвід людства наднаціональних і національних спільностей є основою розвитку політичної культури. Він фіксує історію розвитку політичних відносин у різних формах - історичних, літературних, політичних традиціях, звичаях, політичній ідеології, - у формі функціонуючої політичної системи з її інститутами, нормами, принципами, соціально-політичними зв'язками й тощо.

Важливе місце серед різних форм політичного досвіду займають *політичні традиції*. Вони формуються в результаті діяльності декількох поколінь людей, є однією з найбільш стійких основ їхнього життя й визначають зразки політичної поведінки. Збереження й розвиток політичних традицій – одна з умов політичної стабільності суспільства і його прогресивного розвитку. Закони й норми, що регулюють суспільні відносини, прийняті відповідно до національних політичних традицій,

сприймаються громадянами не як засіб примусу, а як необхідне явище громадського життя, спрямоване на досягнення загального блага.

На основі політичного досвіду багатьох поколінь і політичної діяльності людей формується їхня політична свідомість – ще один елемент структури політичної культури. *Політична свідомість* – це система політичних знань, цінностей й ідейно-політичних переконань людей, на основі яких формуються найбільш стійкі й значимі політичні орієнтації й установки людей відносно політичної системи і їхнього місця в даній системі.

Більш детально розглянемо характеристику *структурних елементів політичної свідомості*, до яких відносимо політичні знання, політичні переконання та політичні цінності.

Політичні знання – це знання людей про політику, її систему, різні політичні ідеології, процедури, за допомогою яких забезпечується участь громадян у політичному процесі.

Політичні цінності – це етичні й нормативні судження про політичне життя та цілі, на реалізацію яких спрямована політична діяльність. Політичними цінностями є законність і порядок, стабільність системи, соціальна справедливість.

Політичні переконання формуються на основі знань і цінностей її виражаються в уявленнях людей про те, якою повинна бути політична система. Для одних це демократія – пряма або представницька, заснована на принципі приватної власності; для інших – авторитарно-тоталітарні системи, засновані, приміром, на ідеї національної переваги. Це все є ідеологічними перевагами. Політичні переконання громадян виражаються в тому, що на виборах населення голосує за ту або іншу партію, а значить віддає перевагу тій чи іншій ідеології.

Політичні орієнтації й настанови знаходять своє конкретне втілення в політичній поведінці.

Політична поведінка – це практична взаємодія людини з політичним середовищем, що виражається в тій або іншій формі політичної участі, вона обумовлена політичною свідомістю, з одного боку, і рівнем політичного розвитку суспільства в цілому, з іншого. Політична поведінка людей проявляється в їхній політичній діяльності й виявляє рівень і тип їхньої політичної культури на практиці.

Високу політичну культуру відрізняють два основних критерії, які проявляються в політичній поведінці людей це залучення у політичну діяльність та позитивна активність. За допомогою участі в політичному процесі громадянин, і суспільство в цілому, знаходять новий політичний досвід, що сприяє подальшому розвитку політичної культури.

У процесі розвитку політичної культури сформувалися й розвиваються надалі функції, які є тими напрямми, за якими політична культура входить у життя й побут людей, тим самим стає реально відчутною, зрозумілою, а отже, практично значимою й досяжною.

Серед основних функцій політичної культури вирізняють:

- *пізнавальна* – вона полягає у формуванні в громадян необхідних суспільно-політичних знань, поглядів, переконань і політичної компетентності;
- *нормативно-ціннісна* – її особливість у формуванні й закріпленні в суспільній свідомості необхідних політичних цінностей, настанов, цілей, мотивів і норм поведіння;
- *інтегративна* – в її основі досягнення, на базі загальноприйнятих політико-культурних цінностей, згоди в межах існуючої політичної системи й обраного суспільством політичного ладу, з її допомогою формується стабілізуюча основа політичного життя що сприяє підвищенню ефективності керування;
- *комунікативна* – дозволяє встановити зв'язок між учасниками політичного процесу, а також передавати елементи політичної культури від покоління до покоління й накопичувати політичний досвід;

- *виховна* – за її допомогою формується в громадян політична свідомість і навички політичної діяльності, прийнятне даній політичній системі.

Однією з найважливіших характеристик політичного життя суспільства є політична свідомість.

Найпоширенішим є тлумачення політичної свідомості як сукупності поглядів і настанов, що характеризують ставлення людей до держави, партій, суспільно-політичних організацій, політичних цінностей і цілей розвитку, традицій і норм політичного життя.

Політична свідомість є сукупністю раціональних і емоційно-чутливих, теоретичних і емпіричних, ціннісних та нормативних, свідомих і підсвідомих уявлень суб'єктів політики щодо подій, явищ і тенденцій, пов'язаних з питаннями політичної влади.

Якщо розглядати цю проблему у глобальному масштабі, то варто виокремити такі *сфери політичної свідомості* як:

- політична наука - політичні теорії, концепції, гіпотези;
- політична ідеологія - політичні цінності, доктрини, ідеали, програми, гасла;
- політична психологія - політичні відчуття, настрої, думки, воля, спрямованість тощо.

Розглянемо структуру політичної свідомості (*рис. 9*).

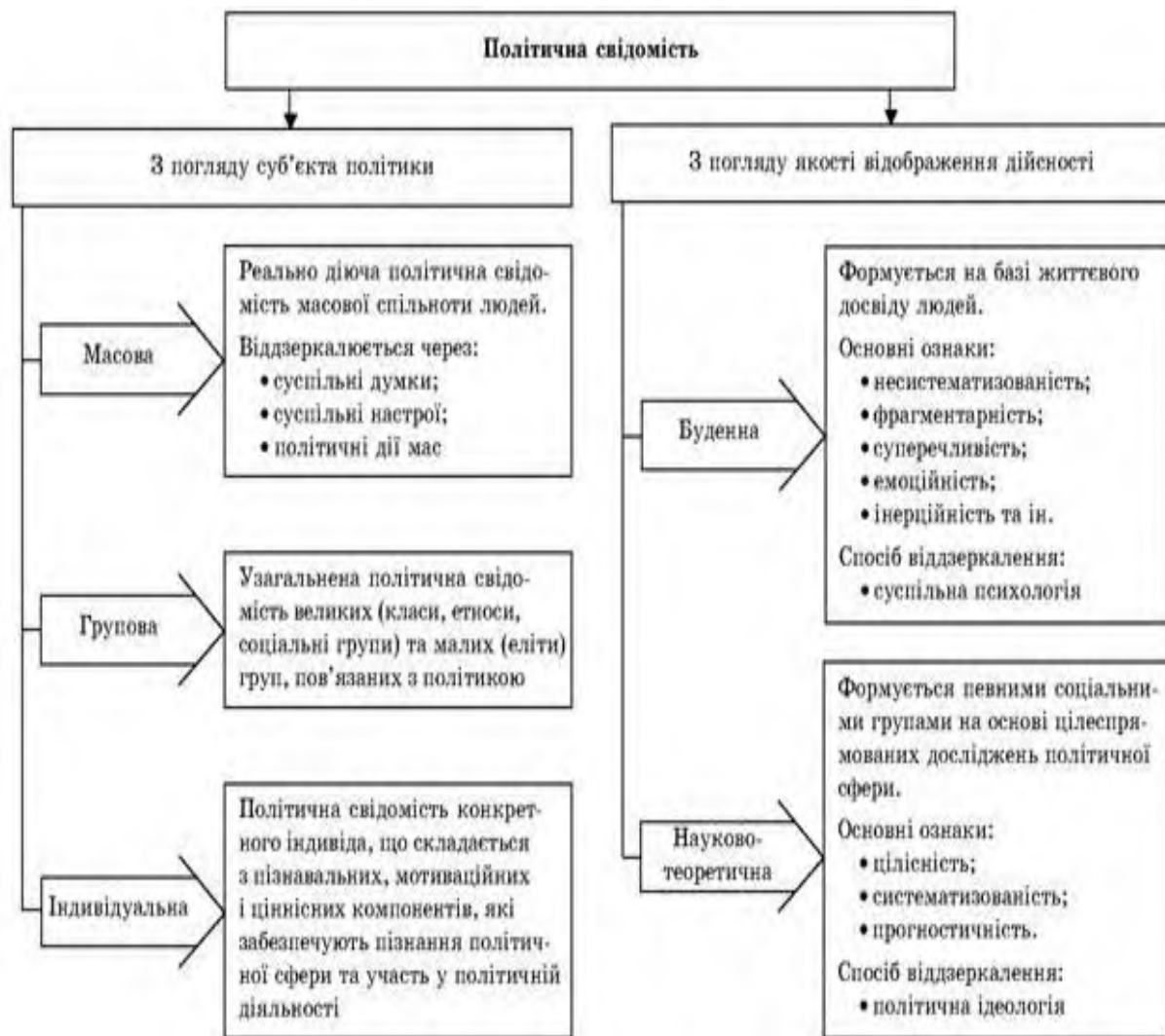

Рис. 9. Структура політичної свідомості

Свідомість є віддзеркаленням реалій буття, рівня розвитку продуктивних сил, особливостей суспільно-політичної структури та систем суспільних відносин, рівня освіти й культури.

Психологічну основу політичної свідомості становлять знання, емоції та оцінки, інтелектуальні структури, мислительні прийоми, орієнтовані на сферу політичних відносин та інститутів, соціальних норм, ролей, процесів. У всіх психологічних компонентах політичної свідомості відбивається духовно опанований, засвоєний світ політики.

Політична свідомість є суб'єктивним образом політичного буття. Вона формується, створюється політичними суб'єктами у процесі політичної діяльності, відносин між ними, через залученість до політичної сфери.

Політична діяльність є предметною. Її предметами є відносини, інститути, норми, цінності, позиції, ролі, статуси, ідеологічні гасла й програми, в яких втілюється й функціонує публічна влада, організованого в державу, суспільства. Але ця діяльність є похідною політичної свідомості. За психічним механізмом вона ідентична процесу віддзеркалення в суспільній свідомості політичної сфери суспільства.

Політична свідомість виникає у процесі практично-діяльнісного засвоєння людьми особливої форми соціальної культури станового суспільства — політики. Спосіб організації діяльності у сфері політики (її суб'єкти, цілі, напрями, засоби й методи реалізації) впливає на “анатомію” політичної свідомості.

Політична свідомість виникає з розшарування суспільства на стани, із загострення боротьби між ними за владу. Отже, політична свідомість — *свідомість станова, і це є її важливою соціально-історичною ознакою.*

Відповідно до цього виокремлюють політичну свідомість рабовласників і рабів, феодалів і селян, буржуазії та робітників.

Однак структура політичної свідомості не обмежується таким поділом через те, що по-перше, політична свідомість станів не є рафінованою й монолітною. Вона формується під впливом складних матеріальних, політичних, ідеологічних залежностей і чинників у межах відповідної суспільно-економічної формації. По-друге, суспільство поділяється не лише на стани, його структура набагато складніша і складається з різноманітних суспільних груп, які можуть суттєво відрізнятись, а відтак мати цілком несхожу політичну свідомість. Отже, окрім станів суспільства, носіями політичної свідомості є також групи людей, які об'єднуються на професійній, політичній, етнічній, конфесійній, демографічній та іншій основах.

Беручи до уваги останнє, зазначимо, що існує *масова, групова й індивідуальна політична свідомість*. Співвідношення між політичною свідомістю суспільства, групи, індивіда можна охарактеризувати за допомогою схем «загальне — особливе — одиничне» та «ціле — частина».

Політична свідомість суспільства інтегрує групові й індивідуальні свідомості, формує і регулює функціонування останніх. У цьому аспекті політична свідомість суспільства є нормативною, оскільки «примушує», регулює політичну поведінку, так би мовити, неформальним шляхом (на відміну від регулювальної сили законодавства).

Формування політичної свідомості суспільства не є простим, арифметичним процесом складання індивідуальних політичних свідомостей громадян. Під час співвіднесення «одиниць» політичної свідомості такі елементи виокремлюються, у певний спосіб кристалізуються і складаються в систему, що є ядром політичної свідомості суспільства.

Взаємне перетворення множини індивідуальних свідомостей на суспільну свідомість і навпаки здійснюється завдяки політичній комунікації (обміну соціальною інформацією). У такому вимірі політична свідомість відбивається у пізнавальній діяльності, результатом якої є отримання інформації про сутність політичної сфери, її законів, зв'язків з іншими сферами життя суспільства.

Пізнання політичного світу відбувається на буденному (емпіричному) та науковотеоретичному рівнях, при цьому зазначені процеси розвиваються одночасно.

Буденний (емпіричний) рівень політичної свідомості фіксує переважно зовнішні аспекти подій і явищ, що відбуваються на поверхні суспільного життя (політичних відносин, інститутів). В ньому концентрується багатий життєвий досвід учасників політичної комунікації та взаємодії.

Практично-політична свідомість створює інформаційну базу для узагальнень, на основі яких синтезуються політико-теоретичні моделі. Носіями буденної політичної свідомості є члени суспільства, які можуть нормально, раціонально мислити.

Науково-теоретична політична свідомість виходить на рівень узагальнень, аналізу механізмів управління політичною сферою суспільства. Такий рівень політичної свідомості не є загальнодоступним, він характерний для специфічної, висококваліфікованої діяльності політичних мислителів (ідеологів, науковців). Суттю теоретичної політичної діяльності є дослідження місця політики в суспільстві, сутності й форм її виявів у публічній владі, державності.

Науково-теоретична й буденна політична свідомість співвідносяться не лише як такі, що перебувають на різних рівнях пізнання світу, вони пов'язані також функцією залежності, в якій практичні утворення окреслюють межі теоретичних конструкцій.

Однак науково-теоретична політична свідомість, перебуваючи в залежності від буденної (емпіричної), не детермінується останньою цілковито й однозначно. Проблема полягає в умінні, волі й таланті протистояти певному впливу буденної свідомості на теоретичну, віддаючи належне сутності та специфіці виявів емпіричної масової свідомості.

Розглянувши основні види політичної свідомості, слід навести й *два основні типи політичної свідомості: державну (етатизм) і антидержавну (анархізм).*

Етатистський (державний) тип політичної свідомості виходить з позиції, що інтереси держави є найвищими, вона має бути монополістом публічної влади і добродійником (найвидатніші представники цієї концепції — Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Г. Гегель).

На відміну від етатистського *анархістський (антидержавний) тип* політичної свідомості характеризується несприйняттям усіх політико-юридичних норм держави й суспільства. В її основі політична влада вважається злом, а держава — експлуататором і ворогом свободи (провідні ідеологи цієї концепції — П. Прудон, М. Штірнер, М. Бакунін).

Класифікуючи типи політичної свідомості, користуються й такими параметрами, як *централізм — децентралізм*.

До централістської типології політичної свідомості відносять:

- комуно-соціалістична — характеризується концентрацією власності; крайній ступінь — економічне безправ'я;
- монархічна — характеризується концентрацією влади, владним авторитаризмом, крайній ступінь — тиранія;
- націоналістична — характеризується родовим, вузькогруповим світосприйманням, крайній ступінь — шовінізм.

Децентралістська типологія політичної свідомості має такі основні поняття:

- ліберальна — розподіл власності, крайній ступінь — монополізм;
- анархістська — розподіл влади, владна децентралізація, крайній ступінь — повне безвладдя;
- інтернаціональна — позародове, загальногромадянське світосприйняття, крайній ступінь — імперський космополітизм.

Надзвичайно важливим поняттям для розуміння проблем суспільної, і зокрема політичної, свідомості є поняття ментальності, що характеризує глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, включаючи й підсвідомий її компонент.

Інакше кажучи, під *ментальністю* розуміють соціально-психологічні характеристики суб'єкта політики (людини, етносу, класу, іншої великої

соціальної групи), що виявляються у способі та характері мислення, світовідчутті, соціальних і психічних настановах та поведінці.

Ментальність формується під впливом соціокультурних чинників: традицій, культури, соціально-політичних структур та інститутів суспільства. Однак і сама ментальність є чинником формування суспільної свідомості та джерелом культурно-історичної динаміки.

Якщо суспільна, зокрема політична, свідомість є регулятором політичної поведінки суб'єктів суспільного життя, то ментальність є внутрішньою характеристикою суб'єкта політики — нації, соціальної або демографічної групи.

Важливою ознакою ментальності та політичної культури, загалом, є національний характер, який дослідники розглядають через призму історико-культурних традицій, суспільно-політичної практики та індивідуального способу думати. За аналогією з індивідуальним національний характер можна було б тлумачити як комплекс типових зразків поведінки, що регулюють поведінку нації упродовж тривалого часу.

У підсумок, зазначимо, що політико-психологічна культура суспільства є важливим чинником і механізмом політичної соціалізації, а відтак і регенерації та розвитку політичної сфери суспільства.

2. Типологія політичної культури.

У сучасній політології для аналізу й порівняння політичних культур широко використовується їхня типологія, запропонована американськими політологами Г. Алмондом і С. Вербою. У своїх працях вони виділяють три основних типи політичної культури патріархальну, підданську та активістську:

Патріархальна- для неї характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя. Члени суспільства не очікують ніяких змін з боку політичної системи, тим більше не проявляють власної ініціативи.

Даному типу політичної культури властива аполітичність, замкнутість на місцевій або етнічній солідарності. Така культура може відразу стати пануючою в молодих державах, але вона нині присутня й у розвинених країнах.

Підданська-її вирізняє сильна орієнтація громадян на політичну систему й результати її діяльності, але й одночасно відзначається низька індивідуальна активність громадян, їхня слабка участь у функціонуванні політичної системи. Перевагою цього типу політичної культури є її здатність мобілізувати величезні маси людей, направляти їхню енергію на соціально необхідні або надумані перетворення, що досягається за рахунок жорсткої дисципліни, упорядкованості, організованості.

Обов'язковим компонентом цього типу політичної культури є тверда централізація управління, келійність процесів прийняття політичних рішень. Тут відбувається поступове виснаження, деградація ініціативи громадян. Державна влада функціонує методом «спускання» зверху вказівок, які необхідно виконувати, та регламенту, якому потрібно підкорятися. Народом такого типу політичної культури керує страх покарання або очікування благ.

Активістська (культура участі) - їй притаманний високий інтерес громадян до політики, їх проінформованість, прагнення реалізуватися за допомогою влади висока громадська активність. Громадяни намагаються впливати на процес формування й прийняття рішень. У той же час, населення демонструє лояльність до політичної системи, законослухняність і повагу до прийнятих законів.

Автори даної типологізації підкреслюють, що ці три типи на практиці взаємодіють між собою, утворюючи змішані форми з перевагою тих, або інших компонентів.

Для країн із стабільним демократичним режимом характерний громадянський тип політичної культури. Вона є ніби синтезом підданської й активістської культур, забезпечуючи характерні для демократії примирення крайностей, баланс сталості й розвитку, політичної активності мас і професіоналізму політиків, лояльності громадян до політичних еліт і контролю за ними, автономії уряду і його підконтрольності, самостійності політичної позиції громадян та їхньої політичної відповідальності.

Згідно з політичними вченнями Г. Алмонду й С. Вербі з погляду на демократичний ідеал як народовладдя громадянська культура не є ідеальною, тому що вона припускає ослаблення інтересу громадян до політики в умовах благополучного правління й активізацію їхньої політичної участі в кризових ситуаціях або у випадках неефективності функціонування влади, порушень нею конституції. Однак громадянська культура в цілому найбільше відповідає природі сучасної представницької демократії.

Своєрідну типологію політичної культури запропонував російський учений-політолог Е.В. Баталов. Він вважає, що протягом століть людство виробило два основних цивілізовані механізми, дія й взаємодія яких впливає на всі сторони матеріального й духовного життя суспільства. Ці механізми – ринок і держава, їхнє функціонування й структура не можуть не знаходити відображення й прояви в політичній структурі суспільства. Ринок регулює не лише економічні відносини, але й багато в чому визначає характер й особливості виникаючих й існуючих політичних інститутів і відносин. Він породжує й певну політичну культуру, яку можна умовно назвати "ринковою культурою", не вкладаючи в це поняття ніякого ціннісного змісту – позитивного або негативного.

Ринкова політична культура – це культура, що розглядає політичні процеси крізь призму відносин «купівля-продаж», досягнення вигоди як вищої мети політичної діяльності. Політика є різновид бізнесу, сам політик

або "товар", або "бізнесмен". Політичні рішення – результат "торгівельної угоди". Ця культура орієнтована на конкурентну боротьбу як універсальний принцип функціонування політичної системи. Це культура індивідуалізму, для якої вищою метою є особисті (рідше групові) інтереси. Держава й інші політичні структури розглядаються й оцінюються як засіб реалізації інтересів.

Держава також виступає не як "машина придушення" й виконує регулятивні функції в сфері економіки, політики, культури. При цьому вона, як і ринок, формує певний тип особистості, поведження, соціальних відносин, що відрізняються від тих, які породжує ринок. Створює вона й певний тип культури – "етатистську", що істотно відрізняється від ринкової.

Етатистська політична культура – культура, що пов'язує рішення політичних проблем з дією механізмів державного регулювання й контролю за політичним процесом. Вона орієнтована на обмеження й заборону конкурентної боротьби, інтереси держави переважають над особистими.

Такі два ідеальних полярних типи, які в «чистому» вигляді практично не зустрічаються, але логічно утворюють ті полюси, між якими розташовуються (тяжінючи то до одному, то до іншого полюса) реальні політичні культури.

3. Формування політичної культури. Політична культура сучасної України.

Політична культура – продукт природного історичного розвитку. При цьому важливу роль у формуванні політичної культури кожної країни відіграють такі фактори як її геополітичне положення, соціальна й політична структура суспільства, характер суспільних відносин, політичні традиції, особливості національної культури й національної психології.

Умовою формування політичної культури людей є їх включення у політичний процес, взаємодія з політичною реальністю. У політичному

процесі діє цілий ряд інститутів. З політичною системою взаємодіють різні сфери громадського життя, всі вони в тій або іншій мірі беруть участь у формуванні політичної культури, визначаючи основні напрями цього процесу.

Основними шляхами формування політичної культури є:

- діяльність держави;
- діяльність політичних партій;
- вплив церкви на політичне життя;
- інформаційно-комунікативна діяльність засобів масової інформації;
- діяльність суспільно-політичних організацій і рухів;
- вплив родини, кола друзів, трудового колективу тощо.

На характеристиці деяких з вище перерахованих шляхів варто зупинитися детальніше. Так, діяльність держави щодо визначення моделей політичної поведінки, формування й закріплення національних політичних символів за допомогою прийняття законодавчих актів визначає, відповідно, *й найважливіші параметри політичної культури.*

Коли ж держава приймає на себе ідеологічні функції, вона безпосередньо активно включається у процес формування політичної культури. Історія має у своєму розпорядженні приклади того, що саме державі належить не просто значна, а визначальна роль у формуванні національної політичної культури. Досить активно цю роль виконували держави колишніх соціалістичних республік. Буває й так, що держава протягом багатьох десятиліть може обмежуватися функцією "нічного сторожа", як, наприклад, у США. Однак й у цих умовах національна політична культура була у більшій мірі «дітищем» своєї держави. Конституція, Білль про права, доповнення до конституції, інші закони, звід загальнонаціональних символів, офіційні свята із символічним підтекстом

(як невід'ємні риси американської політичної культури), створювалися під егідою цього самого "нічного сторожа".

Інший, не менш важливий *шлях формування політичної культури* – політична, ідеологічна й організаційна діяльність політичних партій. Вони закладають основи політичної свідомості громадян, їхнього мислення й поведінки. Саме діяльність політичних партій формує в громадян ставлення до партій і партійних систем, уявлення про місце партій у політичній системі суспільства, про відносини між партіями й державою, про можливості партій у висуненні й захисті інтересів громадян.

На політичну культуру багатьох країн глибокого впливу, а в ряді країн й досі має церква. У деяких державах світу церква бере активну участь у політичному житті, але навіть там, де діяльність церкви не настільки активна, вона однаково впливає на політичне мислення й особливо – на політичну поведінку громадян.

У сучасних умовах одним з найбільш ефективних шляхів формування політичної культури є інформаційно-комунікативна діяльність засобів масової інформації (ЗМІ). До ЗМІ відноситься преса, масові кишенькові довідники, радіо, телебачення, кіно; звукозапис та відеозапис. В останні десятиліття засоби комунікації потерпають істотних змін через поширення супутникових засобів зв'язку, кабельного радіо й телебачення, електронних текстових комунікаційних систем (відео-, екранних і кабельних текстів), а також індивідуальних засобів нагромадження й відтворення інформації (касета, дискета, дисків). ЗМІ у суспільстві часто називають "четвертою владою". За цією метафорою ховається реальна здатність ЗМІ формувати основні політико-культурні цінності громадян, стереотипи політичної поведінки.

Ефективність впливу ЗМІ на формування політичної культури громадян визначається, по-перше, їхньою здатністю впливати на максимальне число людей, по-друге, можливістю впливу в найкоротші

проміжки часу. Найбільш масовий і сильний політичний вплив роблять аудіовізуальні ЗМІ, і, насамперед, радіо й телебачення.

Стихія суспільно-політичних рухів, як показує досвід багатьох країн, нерідко народжує ідеї, установки, моделі поведінки, які міцно входять у національну політичну культуру. Це ще один шлях формування політичної культури. Як приклад можна привести вплив майдану на прийняття політичних рішень під час президентської виборчої кампанії в Україні 2004р.

На один зі шляхів формування політичної культури вказував, у свій час, Конфуцій. Він стверджував, що принципи сімейних відносин переносяться на політичне життя, визначаючи тим самим його культурний зміст.

Стихійний вплив на формування політичної культури особистості на рівні повсякденної свідомості відбувається в колі друзів, родичів, у трудовому колективі. Процес формування політичної культури відбувається практично протягом всього життя людини.

У формуванні політичної культури громадян особлива роль приділяється *політичній символіці*. Символ у широкому змісті слова – це образ, він призначений для впливу на людину, на якій би стадії політичної соціалізації та не перебувала. У політичному житті суспільства політична символіка представлена в найрізноманітніших формах.

До основних й найпоширеніших форм політичної символіки відносяться національно-державна символіка, політична ритуально-процесуальна символіка, скульптурно-архітектурна, умовно-графічна, наглядно-агітаційна, політико-музична символіка, політична мода та політична мова. Зупинимось більш конкретно на кожній з них.

Національно-державна символіка. Кожен народ створює й поважає власні національно-державні символи. У таких символах проявляються

вікові традиції його політичної культури. До національно-державної символіки відносяться, насамперед, прапори, герби, гімни, конституції, грошові знаки тощо. Мета подібної символіки – привернути увагу громадян, об'єднати їх навколо якоїсь масштабної ідеї й відповідно спонукати їх на певні дії.

Політична ритуально-процесуальна символіка. Політичні ритуали й процедури займають у суспільно-політичному житті особливе місце. За допомогою таких ритуалів прості смертні перетворюються в президентів і монархів. Наприклад, за допомогою церемонії інавгурації (тобто врочистого вступу на посаду) президента України або коронації королів у Англії.

Скульптурно-архітектурна політична символіка. У сучасному світі політична символіка найбільше втілена у безлічі пам'ятниках, статуях, скульптурах й архітектурних спорудженнях.

Символами влади й держави виступають палаци, урядові будинки, площі. Прикладом цього є Білий дім у США та Кремль і Червона площа в Росії.

Після «помаранчевої» революції в Україні до таких можна віднести й майдан Незалежності у Києві.

Умовно-графічна політична символіка. У сучасному світі багато політичних символів найчастіше зображуються графічно. До таких символів можна віднести зірки різної варіації, християнський хрест, мусульманський півмісяць, серп і молот, підкову, зображення голуба, колосків пшениці й інших рослин.

Подібна символіка представлена також і певними кольорами. Так білий колір символізує миролюбство, чистоту помислів, добрі наміри, блакитні кольори – символ спільності миру, захисту, зелений – символ життя й екології, червоні кольори – символ боротьби, стійкості, опору; чорний – символ уболівань, втрати, поразки.

Наглядно-агітаційна політична символіка. Політичне життя сучасного суспільства даним різновидом політичної символіки оснащені удосталь. У суспільно-політичному житті така символіка представлена гаслами, художньо оформленими закликами, бігбордами, портретами політичних діячів, листівками, прапорцями, шарфиками, політичною карикатурою.

Найбільш інтенсивно подібна символіка застосовується в період виборної компанії, під час державних свят, ювілейних торжеств, партійних заходів, політичних демонстрацій, акцій протесту або підтримки.

Політико-музична символіка. Вона виступає музичним еквівалентом політичних емоцій, пристрастей, позицій і традицій суспільства або його окремих класів і соціальних груп. До такої символіки, насамперед, відносяться державні й партійні гімни.

Політико-музична символіка є практично в будь-якій державі нашої планети. Її емоційний, патріотичний вплив на людей є важливим чинником, що діє на формування їхньої політичної культури. Дана символіка сприяє консолідації суспільства і його громадян навколо певних політико-культурних і патріотичних цінностей.

Політична мода. У суспільно-політичному житті країни вона представлена надзвичайно різноманітно. Політично-модні переваги населення можуть бути виражені наступним:

- одягом - через наслідування конкретним політичним лідерам і діячам у їхній манері одягатися й поводитися;
- перевага окремих кольорів – білого, жовтогарячого, блакитного, червоного тощо.;
- доповнення свого вбрання значками, емблемами, написами й іншими символами політичного сенсу;

- використання у процесі спілкування особливої політичної термінології (наприклад, починаючи зі звернень "пан", "товариш");
- жестикуляція.

Політична мода, як правило, поєднує в собі кілька форм політичної символіки. Вона дозволяє вже на візуальному рівні здійснювати початкову політичну ідентифікацію (визначення) політичних позицій громадянина або груп громадян.

Політична мова. Відомо, що мова являє собою особливу знаково-символічну систему. Коли виникає необхідність її використання у світі політики – це робиться за допомогою спеціальної політичної термінології й жестикуляції.

Політична мова може надавати політичного забарвлення багатьом словам, що раніше не відносились до світу політики. Це такі слова як «боротьба», «наси́льство», «рівність», «об'єднання» тощо.

Складовою частиною політичної мови є політична жестикуляція. Ті або інші індивідуальні або колективні жести відіграють істотну роль у суспільно-політичному житті. До подібних жестів і дій, наприклад, відносять: оплески, голосування, вітання в різних варіантах – підняття руки зі стислим кулаком, рукостискання, вираження несхвалення й протесту за допомогою свисту, тупоту, закидання якими-небудь предметами того, хто викликав невдоволення, демонстративний вихід у знак протесту з політичного заходу, демонстративне спалення в знак протесту яких-небудь політичних символів – прапорів, партквитків, портретів.

Таким чином, політична символіка, з одного боку, фіксує певну політичну культуру як у матеріальних предметах, так й у духовних формах. З іншого боку, дана символіка відіграє значну роль у процесі зближення, об'єднання громадян і соціальних груп навколо певних політичних

цінностей й ідеалів. Політична символіка помітно сприяє твердженню в суспільстві ідей патріотизму й державно-політичної ідентичності.

Політична культура сучасного українського суспільства характеризується такими основними рисами як, фрагментарність, існування протиріч, матеріальне неблагополуччя широких верств населення. Зупинимось детально на кожній.

Фрагментарність - ця риса проявляється не тільки в поляризації регіонів, вікових груп населення, а й в рамках особистої свідомості громадян. Так, впевненість людини в необхідності демократичних перетворень часто поєднується з впевненістю, що Україну наприклад врятує лише "сильна рука".

Існування протиріч між політичним ідеалом (западні демократії) і реальним його утіленням - це проявляється, наприклад, в опитуваннях громадської думки, коли більшість опитаних повністю або частково погоджуються з тим, що необхідно проявляти інтерес до політичної ситуації в суспільстві з метою розширення особистої участі в управлінні. В той же час, існує багато тих, хто вважає такий інтерес марним, оскільки "влада приймає рішення, які вигідні їй самій".

Такі протиріччя знаходять свій прояв в широкому спектрі негативних емоцій відносно політики і її інститутів в українському суспільстві: від тотальної апатії до агресивного протистояння. Аполітичність часто стає громадянською позицією.

Матеріальне неблагополуччя широких верств населення, розкіл суспільства на «бідних» і «багатих» призводить до пошуку зовнішніх і внутрішніх «ворогів народу» – груп, винних в тому, що коїться. Часто такий розподіл відбувається на основі національної ідеї, мовного питання.

Політична культура України має яскраво виражені *регіональні особливості*. Так, в Центральній Україні домінують помірні політичні

погляди, бажання до консенсусу в відношеннях з Росією. У Західній Україні домінують радикальні настрої в питаннях мовної політики, відносин з Росією, орієнтація на країни Східної і Західної Європи, в політичному просторі активно представлені партії правого крила. Східна Україна представлена значною мірою російськомовними українцями і орієнтована на єднання з Росією. Тут більш активно діють комуністична партія і партії лівого крила.

Політична культура українського народу на сьогодні ще не є цілісною, адже відсутні окремі компоненти культури, а багато з вже існуючих мають ще несформований характер. Більшість політико-культурних елементів не відповідають національному характеру, традиціям української нації, тобто політичній культурі властива *неорганічність*.

На формування вищезазначених рис політичної культури України впливали наступні чинники:

1. багатовіковий період бездержавності, коли політична діяльність (за винятком певних періодів національного відродження) була відсутня;
2. розмежування України на території та включення їх до країн з різними культурними і політичними системами, що призвело до побутового, психологічного і політичного відчуження між різними частинами народу;
3. панування комуністичного режиму, що спричинило до деформації рис індивідуалізму і прагматизму, формування патерналістських і колективістських цінностей.

Нині важливим завданням є формування політичної культури молоді, яке можливе лише за умови здійснення загальногромадського виховання, органічного поєднання політичного виховання із моральним і релігійним, із принципом максимального використання можливостей самовиховання молоді. Адже саме молоді властива особлива критичність, загострене відчуття нового, прогресивного, передового. Саме молодь сьогодні формує

нову еліту української нації, яка покликана вивести нашу державу на передові позиції сучасної цивілізації.

Рекомендована література:

1. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
3. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу: сутність, складові та пріоритетні напрями в Україні // Бізнес Інформ. 2018. №4. С. 214-221.
4. Закон України «Про Кабінет Міністрів України»: станом на 10 трав. 2018 р. - офіц. вид. Харків: Право, 2018. 46 с.
5. Конституція України: станом на 22 січ. 2018 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2018. 70 с.
6. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
8. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
9. Реалізація державної молодіжної політики в Україні [Текст]: монографія / С. М. Домбровська та ін. - Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018. - 197с.

Тема 2.4 Особистість та політика

1. Людина як суб'єкт і об'єкт політики.
2. Політична соціалізація.
3. Політична участь.

1. Людина як суб'єкт і об'єкт політики

Первісним і основним носієм політичних і владних відносин в суспільстві є людина її інтереси, цілі, прагнення, інтегровані у різноманітні соціальні й економічні структури, щ в кінцевому рахунку визначають напрямки політичного розвитку суспільства.

В політичній науці проблема особистості має три головних аспекти:

1. власне людина з притаманними їй рисами і якостями - інтелектуальними, емоційними і вольовими;
2. особистість як представник групи - статусної, класової, соціально-етнічної, член організації, парламентарій;
3. особистість як свідомий, активний учасник суспільного і політичного життя , людина, зазвичай взаємодіє з владою і виступає суб'єктом і об'єктом впливу політики.

Уже в стародавні часи появляються вчення, по-різному оцінюють відношення особистості до політики і держави. Найбільш впливові серед них вчення Конфуція (551 до н. Е, Цюйфу, Китай), Платона (429 до н. е., Афіни, Греція), Аристотеля(384 до н. е., Стагіра, Греція) та Макіавеллі (1469 р., Флоренція, Італія).

Конфуцій (551 до н. Е, Цюйфу, Китай) розробив патерналістську концепцію держави, згідно якої держава зображувалась як одна велика патріархальна сім'я, в якій вся влада належала правителю-батьку. В патерналістській концепції влади простій людині виділялась роль звичайного виконавця царської волі, тобто пасивного, безсвідомого учасника політики.

У політичній концепції *Платона* (429 до н. е., Афіни, Греція) розроблено тоталітарне трактування особистості. При такому трактуванні автономія особистості та політичні ролі свідомо виключається і особа виступає лише об'єктом влади.

У вченні *Аристотеля* (384 до н. е., Стагіра, Греція) політичне життя суспільства розглядалося у співвідношенні з природою людини. Аристотель вважав індивіда істотою політичною - за своєю природою та у силу її приреченості жити в суспільстві, колективі. В державі, як вищій формі спілкування людей, реалізується природа людини – індивід стає органічною частиною живого і цілісного організму. Хоча Аристотель і виступав за пріоритет держави у відношеннях з громадянами, але на відміну від Платона він був противником одержавлення суспільства. В цілому ж Аристотель, як і його попередники, не відокремлював особистість і суспільство від держави.

У політичній концепції *Макіавеллі* (1469 р., Флоренція, Італія) людина розглядалась як негативне начало, а відносини між людьми характеризувались формулою «людина людині – вовк». Люди об'єднувались у натовп «темних» і неосвідчених людей. За Макіавеллі правитель повинен вважати усіх людей злими. Проте Макіавеллі був і теоретиком організаційної поведінки людей, з його іменем пов'язана теорія еліт, технології ефективного лідерства.

Також у політичних вченнях великої уваги надавали ролі особистості у політиці. В них мова йшла переважно про політичну роль видатних особистостей – державних діячів, керівників політичних рухів, ідеологів, вождів, тобто тих, хто здійснював помітний вплив на політику і через це політика, часто, персоніфікується, одержує ім'я того, хто її визначив або здійснив. При цьому, досить мало приділялось уваги питанню ролі «рядової» або «масової» особистості. І лише в другій половині ХХ ст., під впливом краху тоталітарних режимів і подальшої демократизації

суспільного життя, цьому напряду стали приділяти достатньо серйозної уваги.

Політика в будь-якому прояві так чи інакше відображається в житті простих людей. Тут завжди можна вказати, що кінцевим об'єктом політики завжди виступає рядовий громадянин. Ця обставина обумовлює активну позицію рядового громадянина в політичному житті як суб'єкта політики.

Активне включення особистості в політичний процес потребує певних передумов. Їх можна розділити на три групи: матеріальні, соціо-культурні та політико-правові.

Досвід показує, що для участі людини в нормальній політичній діяльності, необхідно насамперед задовольнити його основні життєві потреби. Дослідження показують, що чим багатше суспільство, тим більше воно відкрите демократичним формам функціонування. Рівень добробуту помітно впливає на політичні переконання і орієнтації людини.

Необхідною умовою забезпечення ефективних можливостей впливу особи на державу і її органи є політична культура людини особливо освіта. Неосвідчена людина стоїть поза особисто усвідомленою політикою і є об'єктом політичних дій, а не суб'єктом. І навпаки, чим вищий рівень освіченості людини, тим краще особистість політично орієнтована і, головне, схильна до демократичних орієнтацій, настанов і вчинків.

Суттєвою передумовою активної політичної участі є також *політико-правові фактори*. До них відносяться демократичний політичний режим, домінування в суспільстві демократичної політичної культури, правова забезпеченість демократичних процедур формування всіх структур влади, участь членів суспільства на всіх стадіях політичних рішень.

Таким чином, *політична діяльність особистості* ґрунтується на сукупності певних передумов, які або сприяють розвитку політичної активності, розкриттю потенціальних якостей людини як суспільно-

політичного діяча, формуванню особистості, як дійсного суб'єкта політичного життя суспільства, або суттєво утруднюють всі ці процеси і консервують політичну апатію й пасивність.

2. Політична соціалізація

Становлення особистості як суб'єкта політики проходить поступово по мірі розвитку соціальної природи людини в процесі її політичної соціалізації.

Політична соціалізація – процес засвоєння індивідом, упродовж життя, політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить.

Політична соціалізація – частина загальної соціалізації особистості, її залучення до суспільного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, тобто формування життєвої позиції людини на основі засвоєння попереднього досвіду, її громадянського становлення.

У процесі політичної соціалізації особистість одержує певні знання про політичне життя, набуває навичок суспільно-політичної діяльності, котрі дозволяють їй стати повноправним учасником політичних відносин. Разом з тим відбувається процес формування певних орієнтацій, переваг, становлення особистості в сфері політичної реальності.

У результаті політичної соціалізації формується політична свідомість, закладаються основи для її політичної поведінки. Проте соціалізація особистості не передбачає пасивного засвоєння пропонованих політичною системою цінностей. Важливе значення мають політична практика, власний соціальний досвід особистості та вироблення, на цій основі, раціональної, адекватної, тотожної реаліям, політичної поведінки.

Політична соціалізація – складний і багатофакторний процес. Темпи і рівень соціалізації обумовлюються багатьма факторами, що впливають на них. *Серйозного впливу завдають:*

- макросередовища – суспільно-економічні формації, держав, клас, нації, інші соціальні групи;
- мікросередовища – інституційні та неформальні спільноти, школа, родина, окремі особистості;
- біопсихологічні характеристики;
- самовиховання.

Політична соціалізація здійснюється двома шляхами.

Перший шлях – це ціленаправленні зусилля політичної системи щодо політичного освідчення населення. Сюди відносяться, перш за все, соціалізуючий вплив вивчення політичної науки, історичних і суспільствознавчих дисциплін в освітніх установах, вплив офіційної пропаганди, пропаганди політичних партій і рухів, особливо в період передвиборчих компаній.

Другий шлях – це стихійний вплив на політичну свідомість і поведінку особистості соціальної й політичної практики на макрорівні – міжнародних і внутріполітичних реальностей, глобальних проблем сучасності, економічної і соціальної ситуації, окремих політичних подій тощо. Варто зазначити, що стихійність цього впливу відносна, вона опосередковується засобами масової інформації, які привносять свій вклад у інтерпретацію соціальної і політичної практики.

Важливим фактором політичної соціалізації є особиста участь індивіда в суспільно-політичному житті. Саме в процесі практичної політичної активності здійснюється перехід одержаних знань в переконання, їх перевірка особистим досвідом, відхід від деяких ілюзорних уявлень. Особистий досвід допомагає людині коректувати раніше засвоєні уявлення, вивчати нові для неї цінності і зразки політичної поведінки.

Політична соціалізація особистості починається з дитинства і продовжується все життя. В ній можна виділити два етапи соціалізації – первинну і вторинну.

Первинна соціалізація починається з раннього дитинства. Спочатку головними агентами соціалізації є батьки, причому саме вони виступають для дитини першими фігурами влади. Система заохочення або покарання, яка використовується батьками, формує перші уявлення про систему контролю і санкції. В сім'ї відбувається знайомство з моральними, соціальними, релігійними цінностями. Саме від батьків діти дізнаються про партійну приналежність, вибори, політичних лідерів.

Далі вона продовжується у школі, де діти дізнаються про державні символи, національних героїв, отримують уроки патріотизму.

Фактором соціалізації виступає і найближче оточення індивіда друзі, ровесники, сусіди. Причому цінності та установки, які формуються під впливом цих агентів, можуть суперечити цінностям, які намагаються привити школа і держава.

Вторинна (продовжена) соціалізація характеризується формуванням власного ставлення до політичної системи. Особистість, безпосередньо включена в політичне життя, взаємодіє з політичними і владними структурами (партіями, органами влади, судами). На основі накопичених знань і досвіду особистість здатна здійснювати відбір певних політичних цінностей, відмовлятися від попередніх і сприймати нові.

Важливими агентами вторинної соціалізації виступають ЗМІ: газети, журнали, телебачення, радіо. Саме з них доросла людина отримує більшість інформації про політичні події. Особливо велика роль телебачення. Читання суспільно-політичних газет і журналів вимагає інтелектуальних зусиль, передбачає певний освітній рівень. Телебачення ж є постійним джерелом передачі інформації, що дозволяє поєднувати й усну мову й зображення.

Теми, передані у візуальних формах, запам'ятовуються краще, а ніж теми, передані в письмовій чи усній формах. Політична соціалізація – це процес, конкретно-історичний зміст якого не в останню чергу визначається типом політичного режиму в країні. В демократичних суспільствах він передбачає формування політичної терпимості, толерантного ставлення до іншої думки і чужої політичної позиції, здатність до компромісів і політичного консенсусу.

Принципи політичної соціалізації у недемократичних, тоталітарних суспільствах спрямовані на забезпечення єдності суспільства через придушення волі індивіда. Вона здійснюється через нав'язування індивіду певної системи політичних та ідеологічних цінностей та орієнтацій.

Головна функція політичної соціалізації – сформувати самостійного та відповідального суб'єкта політики. Високий рівень політичної соціалізації індивідів є передумовою високого рівня розвитку суспільних відносин та їх стабільності.

3. Політична участь

Для визначення дій рядових громадян в сфері політики використовується поняття «політична участь». Під ним розуміється участь в політиці незалежних громадян, які не є ні політичними лідерами, ні функціонерами владних структур чи політичних партій. Політична участь передбачає подолання відчуження особистості від влади і політики, її активне залучення в політичний процес.

Політична активність громадян різна. В сучасних демократіях політична активність громадян проявляється, головним чином, участю в голосуванні на виборах, референдумах, в різних формах тиску на владні структури при прийнятті і реалізації тих чи інших важливих рішень.

Найважливішим механізмом залучення громадян в політичний процес є діяльність політичних партій, громадсько-політичних організацій

і рухів. Саме вони частіше за все виступають ініціаторами й організаторами таких дій громадян, як участь в виборчих компаніях, демонстраціях, мітингах, збір підписів під петиціями тощо. Основна маса населення проявляє помірний інтерес до політики і обмежується голосуванням на виборах і епізодичною участю в заходах місцевих органів. Різке підвищення політичної активності відбувається в періоди політичної нестабільності. Проте така активність може носити деструктивний характер.

Участь громадян у політиці є одним із центральних індикаторів якісних особливостей політичних систем, міри їх демократизації. В демократичному суспільстві ця участь масова, свободна і дієва в вирішенні питань, що торкаються суттєвих інтересів громадян. В авторитарному суспільстві частина населення повністю або частково відсторонена від участі в політиці. Тоталітарне ж, навпаки, прагне до мобілізаційного залучення в ритуальні дії підтримки режиму максимальною часткою населення.

Політична участь поділяється на основні різновиди:

- *автономна участь* – це добровільна політична діяльність людей, які переслідують особисті чи групові інтереси;
- *мобілізована участь* – має примусовий характер, її стимулами є адміністративний примус, страх, сила традиції тощо. Вона спрямована на підтримку політичної системи, а її метою є демонстрація відданості правлячій еліті, «всенародної єдності» і схвалення чинної політичної лінії. Такий тип участі домінує в автократіях - тоталітарних і авторитарних режимах;
- *«ангажована» участь* – характеризує цілеспрямовану на реалізацію групових інтересів (партій, руху, лобі, політичної “команди”) політичну поведінку, яка є усвідомленою, спланованою та професійною. Ангажовану позицію посідають всі партійні лідери та партійні діячі, практично всі

відомі публічні політики є безпосередньо чи приховано “ангажованими” впливовими політичними силами. Також абсолютна більшість засобів масової інформації також “ангажована” певними політичними групами, організаціями чи державою.

Сучасний політичний процес характеризується великим різноманіттям видів та форм політичної участі, зокрема, в демократичних суспільствах домінують автономна, конвенційна, ортодоксальна участь, але окремі елементи інших видів також присутні й виявляються у відповідних обставинах. Отже, засоби політичної участі, їх інтенсивність та наслідки виявляють процесуально-функціональні властивості політичної системи певного суспільства та особливості його політичної культури.

На політичну участь покладені такі соціальні функції, як:

- відображення, узгодження і реалізація різних інтересів та вимог;
- відбір політиків та управлінців;
- рекрутування і просування по службі (політичній кар’єрі) публічних політиків та управлінців («політичних адміністраторів»);
- залучення населення до вироблення і реалізації політичних рішень;
- політична соціалізація;
- попередження та розв’язання конфліктів;
- боротьба з бюрократизмом і скасування відчуження громадян від політики та управління.

Політологами політична участь класифікується за такими критеріями:

- *за масштабами* - участь здійснюється на рівні місцевої, регіональної, державної, чи міжнародної політики;
- *за силою політичного впливу* - участь поділяють на пряму (безпосередню) чи опосередковану, загальну й обмежену;
- *за ступенем активності* – пасивна і активна;

- *за системою використаних політичних засобів* - виокремлюють мирні й насильницькі, добровільні й примусові, традиційні й інноваційні різновиди політичної участі;
- *за критерієм законності*- прийнято виділяти конвенціональна та неконвенціональна форми політичної участі.

Зупинимося детальніше на *конвенціональній участі* – поведінка, яка використовує законні або ті, що відповідають загальноприйнятим нормам форми вираження інтересів і впливу на владу. Основною формою конвенціональної поведінки є участь у виборах, що дозволяє обмежити прояв небезпечних для політичної системи форм масової активності, спрямувавши їх в інституціональне (регульоване нормами) русло, коли невдоволені політикою уряду люди виражають свій протест, голосуючи за переміни. А інша частина громадян завдяки виборам демонструє підтримку урядовому курсу. Вже на цьому прикладі можна побачити, що конвенційна участь орієнтована на досягнення різних завдань.

Під час своїх досліджень Американські політологи К. Джандра, Дж. Беррі та Дж. Голдман виділили два види дій:

До першого виду відносять дії, що демонструють підтримку влади і політичної системи – участь у святкових заходах, робота в якості спостерігача на виборах. Навіть піднімаючи державний прапор у святкові дні, прикріплюючи на одяг знаки з державною символікою, людина демонструє підтримку країні і, тим самим, її політичній системі.

До другого - дії, засобом яких громадяни намагаються вплинути на владу і змінити певні сторони суспільного життя.

До другої дії відносять такі форми участі, як:

- голосування за партії і політиків, які виражають інтереси певної групи виборців;
- контакти з офіційними особами (найчастіше з представниками місцевих органів влади), щоб привернути їх увагу до нагальних проблем;

- ініціативні рухи (збір підписів за проведення референдуму з яких-небудь питань, письмові звернення в органи влади, в ЗМІ);
- участь у санкціонованих мітингах, демонстраціях;
- особливі форми участі – лобіювання, фінансування виборчих компаній.

Неконвенціональна участь – незаконна, або така, що суперечить загальноприйнятим політичним нормам, поведінка. Вона проявляється у формах протесту, у непокорі державній владі. До подібних акцій громадяни вдаються у тих випадках, коли відсутні інші канали вираження їх інтересів, або традиційні форми участі виявляються неефективними, а самі люди відчують недовіру до політичної системи.

Неконвенційна поведінка поділяється на ненасильницьку і насильницьку. До першої можна віднести мітинги і марші протесту проти будь-яких дій офіційної влади, пікети, сидячі страйки у громадських місцях і під вікнами урядових будівель, перекриття транспортних магістралей. Ці дії можуть здійснюватися з порушенням діючого законодавства.

Далеко не всі акції протесту досягають результату, більше того, вони можуть перерости у форми конфронтації з використанням насильства. Неконвенціональні насильницькі форми участі охоплюють спектр дій, які призводять до масових безпорядків і псування майна та тероризму.

У широкому контексті під *тероризмом* розуміють політичний терор держави проти свого народу чи політичних діячів інших країн. Вбивства політичних конкурентів. Конкретизуючи зазначимо, що тероризм розглядається як опозиційна діяльність екстремістських організацій чи окремих осіб, метою яких є систематичне або одиничне застосування насилля (чи його загрози) для залякування населення і погроз уряду. Характерною відмінністю політичного тероризму від суто кримінальних злочинів є проведення насильницьких акцій, які мають викликати шок у суспільстві, широкий негативний резонанс, що має на меті вплинути на прийняття політичних рішень і на весь політичний процес.

До заходів і методів тероризму належать: вбивства політичних діячів, викрадення, погрози, шантаж, організація вибухів у громадських місцях, захоплення споруд і організацій, захоплення і утримання заручників, провокування озброєних зіткнень, викрадення літаків та інших транспортних засобів.

Члени терористичних угруповань намагаються виправдати свої дії, як правило, якимись "високими цілями", неможливістю інакше вплинути на ситуацію. Однак мотивація терористичної діяльності насправді ширша – тут має місце і матеріальна зацікавленість, і соціальна невдоволеність, і психопатологія агентів тероризму, і, безперечно, ідейно-політичні настанови.

Також політичній участі протистоїть ще один тип політичного поведінки як політичне відчуження.

Політичне відчуження – процес, який характеризується сприйняттям політики, держави, влади як сторонніх, чужих сил, які тяжіють над людиною, пригнічують її.

Відчуження може бути наслідком впливу об'єктивних умов політичного життя, політичної системи, політичного режиму. Воно пов'язане зі структурними відносинами панування й підкорення, присвоєння та експлуатації, влади й контролю в суспільстві.

Політичне відчуження зумовлене й такими причинами як втрата соціальних ідеалів, зневіра в будь-яких владних структурах, психологічна втома від нескінченного потоку політичної демагогії, непродуманих рішень та відверто цинічної брехні.

Сучасну політичну апатію можна розглядати і під кутом зору прагнення людини до само відгородження від політики. Одним із чинників такого ставлення є обмеження, що їх влада накладає на свободу слова й вираження особистих поглядів. Існують і інші причини. На індивіда може

впливати слабка політична активність інших членів суспільства. Він може належати до групи, де політична апатія є позитивною моделлю поведінки.

Суттєво позначається на політичній поведінці й усвідомлення політичної ефективності. Тобто мається на увазі особисте відчуття індивіда, пов'язане з реальним впливом на політичний процес, на основі чого особистість задається питанням, а чи є сенс виконувати свої громадські обов'язки?

Проявами відчуження є конформізм (приспособництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків), соціальна апатія, абсентеїзм (ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах парламенту, президента, місцевих органів влади тощо), відсутність інтересу до політичних знань, подій, відмова від виконання громадського обов'язку як форма протесту проти політики, влади, її лідерів.

Рекомендована література:

1. Актуальні проблеми розвитку правової системи України: зб. мат. круглого столу (Київ, 26.03.2014 р.) // МВС України, МОН України, НАВС, ННІПП - Київ: ПП"МАРТ". 2014 р. 126с.
2. Баранівський В. Ф. Політологія: підручник.- Київ: НАУ, 2016. 235 с.
3. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
4. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
5. Гирич І.Б. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ - початок ХХ ст.): [монографія]. Київ: Український письменник, 2014. 494с.
6. "Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку", всеукраїнська науково-практична конференція (2018 ; Херсон). Матеріали Всеукраїнської науково-

- практичної конференції "Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку", 9-10 лютого 2018 р. [Текст] / Херсон. держ. ун-т, Юрид. ф-т, Чорномор. нац. ун-т ім. Петра Могили, Півден. регіон. наук. центр Нац. акад. прав. наук України ; [редкол.: О. С. Саїнчин та ін.]. - Херсон : Гельветика, 2018. - 123 с.
7. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові засоби забезпечення реалізації державної антикорупційної політики в Україні: моногр. Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2014. 392 с.
 8. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу: сутність, складові та пріоритетні напрями в Україні // Бізнес Інформ. 2018. № 4. С. 214-221.
 9. Конституція України станом на 22 січ. 2018 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2018. 70 с.
 10. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
 11. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
 12. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
 13. Реалізація державної молодіжної політики в Україні: монографія / С. М. Домбровська та ін.. - Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018. 197 с.
 14. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов. за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. 396 с.

Тема 2.5 Політичний менеджмент та маркетинг

1. *Поняття, функції та види політичного маркетингу.*
2. *Дослідження політичного ринку.*
3. *Політичне рекламування. Імідж.*
4. *Сутність та функції менеджменту. Політичний менеджмент.*

Поняття, функції та види політичного маркетингу

Маркетинг (англ. marketing, від market – ринок) – це система заходів в управлінні операціями збуту й торгівлі, регулювання ринкових процесів, вивчення кон'юнктури та закономірностей функціонування ринку.

У демократичному суспільстві, де діють демократичні механізми й процедури формування трьох гілок влади, існує відповідна політична культура громадян, в якій політична діяльність є суперництвом між різними політичними силами за «верховенство» на ринку влади. На відміну від тоталітарних та диктаторських режимів, у демократичному суспільстві боротьба за ринок влади відбувається згідно правил, зафіксованими в законодавчих нормах, у традиціях демократичної політичної поведінки виборців і претендентів на політичну владу.

Поняття «маркетинг» введене науковцями Гарвардської економічної школи (США), які, вивчаючи процеси стихійності та непередбачуваності капіталістичного ринку, дійшли висновку, що саме ці його характеристики спричиняють економічні та політичні кризи в суспільстві. Не порушуючи основних постулатів ринкової економіки, вчені розробили основи механізму управління та планового регулювання, що дістав назву «маркетинг».

Політична діяльність за будь-яких суспільно-політичних систем і типів державного устрою так само направлена на оволодіння та утримання контролю над ринком, але ринком специфічним, — ринком влади, а через нього — над політичною та іншими сферами суспільства. За тоталітарних і диктаторських режимів боротьба велася, переважно, силовими методами, аж до фізичного усунення опонентів. У демократичному суспільстві, за

наявності відповідних механізмів і процедур формування представницької, виконавчої та судової гілок влади в державі, а також політичної культури та ментальності, політичну діяльність також варто розглядати як «змагання» за контроль над ринком влади. Зрозуміло, це «змагання» має тривати згідно правил, які не порушують усталені норми законодавства, традицій політичної поведінки виборців і претендентів на зайняття політичних посад.

Політичний маркетинг — сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних настанов суспільної свідомості з метою отримання та утримання, контролю за ринком влади.

На основі специфічних особливостей політичної діяльності сформулювались функції політичного маркетингу, а саме:

- створення інформаційного банку, що містить в собі дані статистики, урядову та неурядову звітність, результати досліджень у сфері економіки, політики, психології, демографії тощо;
- вироблення методів аналізу та обробки даних інформаційного банку, виокремлення ключових показників, що найповніше характеризують об'єкти та суб'єкти політики;
- оцінювання й аналіз умов політичного ринку, маркетингового середовища (мікро й макро), де мікросередовище — це сукупність сил, які діють під безпосереднім контролем або керовані тією чи іншою партією, соціальною групою, лідером тощо, а макросередовище — глобальні чинники: - економічні, соціальні, політичні, психологічні, демографічні тощо;
- аналіз ринкових можливостей певних партій, суспільних інституцій, ідей, особистостей;

— формування оцінних і прогнозних моделей політичного попиту, життєвого циклу об'єктів і суб'єктів політики (партій, програм, ідей, лідерів), а також політичної поведінки суб'єктів політики;

— аналіз ефективності політичного маркетингу, коригування форм і методів політичної діяльності.

Ґрунтуючись на базових характеристиках ринку влади (демократичного чи тоталітарного), виокремлюють політичний маркетинг демократичного і тоталітарного суспільств.

Типологія політичних об'єктів і суб'єктів дає змогу виділити політичний маркетинг політичних, державних та інших інституцій, окремих організацій, політичних лідерів, а також ідей, програм, концепцій, доктрин тощо.

Невід'ємними складовими політичного маркетингу є дослідження політичного ринку (через вивчення громадської думки), виборча інженерія і політичне рекламування, як важливі інструменти політичної боротьби за будь-яких суспільних умов і політичних режимів.

Однією з найважливіших складових політичного маркетингу є вивчення особливостей функціонування ринку влади в певному суспільстві. Досліджуючи політичний маркетинг, вчені опиралися на вивченні та аналізі основних його чинників - політичної культури суспільства, рівня розвитку партійно-політичних структур, банку політичних лідерів (політичної та правлячої еліти), настанов суспільної свідомості.

Якщо перші три чинники досліджують традиційними методами політичного аналізу, то стереотипи суспільної свідомості — шляхом вивчення громадської думки. Її вивчення можливо через опосередковані засоби масової інформації (документи органів влади, суспільно-політичних організацій), прями (особисті контакти працівників органів управління з

населенням на зборах, мітингах, страйках, прийом громадян, листування) й спеціалізовані канали надходження інформації.

Спеціалізовані засоби висловлювання громадської думки є найнадійнішими, оскільки з допомогою соціологічних і соціопсихологічних методів дають змогу отримати репрезентативну (адекватну) інформацію у широкому форматі, саме вони домінують у політичному маркетингу.

Громадську думку досліджують шляхом опитування яке містить у собі анкетування та інтерв'ю.

Інтерв'ю проводять у формі розмови інтерв'юера з респондентом (опитуваним), занотовуючи його відповіді вручну або на аудіо- чи відеозапис.

Анкетне опитування - це фіксований порядок запитань і завчасно визначені варіанти відповідей.

Розрізняють п'ять видів анкетування:

- роздавальне – тобто з рук в руки;
- телефонне – шляхом телефонної розмови;
- пресове – розміщення в ЗМІ;
- поштове – шляхом передачі через руки;
- комп'ютерне – із застосуванням сучасних технологій.

Роздавальне анкетування— основний вид опитування, під час якого дослідник безпосередньо вручає анкету респондентові, отримуючи її після заповнення. Жаний вид опитування є гарантією отримання забезпечення надійної, репрезентативної та ясного результату та задіяння усіх анкет.

Телефонне анкетування передбачає спілкування інтерв'юера та респондента на відстані. Якщо респондент є постійним учасником опитувань певної соціологічної мережі, можливе використання

автовідповідачів. За телефонного опитування часто використовують електронно-обчислювальну техніку, коли результати відповідей через спеціальні пристрої вводять у комп'ютери соціологів. Попри легкість організації, незначні витрати та масштабність можливого охоплення, кількість повернутих анкет становить у середньому 5 %. Існує й проблема репрезентативності, оскільки відповідають на анкету лише ті, хто цього сам хоче.

Пресове анкетування передбачає опублікування анкет у газеті, отримання їх від респондентів поштою. Маючи великий респондентський масив, можна суттєво підвищити надійність інформації через так званий ремонт вибірки — наближення її соціально-демографічних параметрів до відповідних параметрів населення тих територій, де проводять опитування громадської думки. Але проблема репрезентативності в разі проведення пресових опитувань є досить складною, і її потрібно враховувати, оцінюючи результати дослідження.

Основними функціями опитування громадської думки є політична, ідеологічна та соціальна.

Політична функція полягає у так званій політичній розвідці — дослідженні суспільних настроїв, соціальних настанов електорату, ставленні широких верств населення до різних соціальних проблем, окремих осіб, що дає змогу оцінити різновид політичних орієнтацій виборців, існуючий у суспільній свідомості імідж «ідеального» політичного діяча.

Ідеологічна функція її сутність її полягає в моніторингу (безперервному відстеженні) ефективності впливу політичних акцій на різні категорії електорату, з'ясуванні реакції основних прошарків населення на ідеї, гасла, політичні програми, форми їх подання, манеру лідерів триматися, які несуть у собі ідеологічний вплив опитувань на становлення громадської думки в заданому напрямі, якщо в запитання непомітно

«вмонтувати» соціально-психологічну установку сприйняття - можна «підказати» потрібну відповідь.

Крім того, результати опитувань громадської думки можуть бути використані для маніпулювання суспільною свідомістю через цілеспрямовану інтерпретацію отриманих відповідей привертання концентрації уваги одного лідера, ігноруючи при цьому іншого.

Соціальна функція полягає в тому, що результати опитувань містять інформацію про потреби, інтереси, вимоги, претензії населення до влади, важливі при формуванні управлінських рішень. Громадська думка через опитування реалізує функцію соціального контролю, відкриває важливий канал зв'язку між владою та громадськістю, а деколи реалізує й деякі функції прямої демократії. Опитування надають можливість точніше визначити співвідношення політичних сил у суспільстві, що є одним із чинників політичної та соціальної стабільності. Дані опитувань дають поштовх довготерміновому прогнозуванню соціального розвитку суспільства.

Дослідження громадської думки можуть бути стратегічними й описовими (допоміжними). Стратегічне опитування, припустимо, під час виборчої кампанії несе в собі оцінювання загальнополітичної ситуації, сильних і слабких сторін кандидатів. Тако полягає у визначенні, на основі соціальних, демографічних, геополітичних критеріїв, шансів на перемогу кандидата у певних регіонах країни. Описове опитування дає можливість кандидатам дати інформацію про те, кому надає перевагу суспільство, які проблеми виборці вважають для себе найважливішими.

Опираючись на громадську думку, центри влади мають більший вплив на суспільні процеси та підвищувати ефективність управлінських рішень, підтримувати зворотний зв'язок з громадськістю.

Найпоширенішим прийомом політичного маркетингу, який використовують під час політичної «гонки» за місця у представницькій та виконавчій владі, є виборча інженерія.

Виборча інженерія — пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячої та політичної еліт задля завоювання і збереження влади в державі (регіоні, місті тощо).

Порівняння типів виборчих систем свідчить про те, що мажоритарна виборна система призводить до більших н(іж пропорційна) відхилень волевиявлення громадян від результатів голосування. Це відбувається через запрограмоване на певний результат компонування виборчих округів, різні прошарки населення, яке там проживає. У результаті такої виборчої інженерії часто трапляється, що партії, які перемогли на виборах за кількістю голосів виборців, програвали їх за кількістю отриманих депутатських мандатів.

На репрезентативність виборчих систем, крім “системних помилок” у підрахунках, впливають й такі чинники як кількість партій, що беруть участь у виборах. Парламентські реалії свідчать про те, що фактично втраченими є голоси виборців, надані дрібним партіям, що не подолали так званого кваліфікаційного бар’єру. Але навіть якщо невеличка політична партія й долає його, це ще не означає, що інтереси її виборців неодмінно будуть враховані.

Як правило, багаточисельні партії ігнорують, хоча відомі випадки, коли дрібні партії знаходять способи посилення своєї ролі у парламентському процесі.

Не тільки виборча інженерія й недоліки виборчих систем можуть суттєво скоригувати волю виборців. Післявиборчі політичні «ігри» досить часто зводять нанівець результати голосування. Навіть результати всенародних референдумів можуть неоднозначно трактуватися різними

політичними силами, особливо тоді, коли питання, внесені до бюлетеня, сформульовані з соціологічного погляду некоректно (референдум в СРСР 17 березня 1990 р.) або не довподоби певним політичним угрупованням, які мають політичну більшість у парламенті та уряді.

Для утримання політичної влади демократичним шляхом привладна еліта вдається до методів виборчої інженерії:

- зміна виборчих процедур;
- підбурювання та переміщення виборців з одних виборчих округів до інших;
- «маніпулювання» межами виборчих округів;
- вибір відповідного часу для проведення виборів;
- добір лояльного до правлячої еліти складу виборчих комісій.

Для внесення змін до чинних виборчих законів або прийняття нового виборчого законодавства, як правило, потрібно мати конституційну більшість, що становить 2/3 депутатських мандатів у парламенті від загальної кількості депутатів. Тотожні закони діють у більшості країн світу з метою визначення результатів голосування на референдумах і під час опитувань населення з нагальних питань суспільного життя.

Не менш складним є процес переміщення виборців на час голосування, скажімо, традиційно більш консервативного сільського населення до міст, або (навпаки) корінного населення до районів, де, на думку правлячих кіл, «завеликі» відсотки етносів-мігрантів. Наприклад, привладні особи під час проведення виборів можуть організувати навчання військових запасу або цивільної оборони. Такі прийоми досить часто допомагають перемогти на виборах, адже організувати «правильне» голосування на закритих від спостерігачів виборчих дільницях значно простіше, ніж на звичайних.

Правляча еліта, маючи відомості про традиції голосування на виборах, референдумах, під час опитувань в окремих виборчих округах і в країні загалом, часто застосовує маніпулювання кордонами виборчих округів, використовуючи один з двох варіантів маніпуляції:

- об'єднання районів, де мешкають прихильники кандидата, в округи з гарантованою перемогою за рахунок збільшення «своїх» голосів;
- проводиться поділ районів, де мешкають прихильники опонентів, на округи, де їхні голоси губляться в більшості «своїх» голосів.

Конструювання виборчих округів є складною справою і, потребує врахування співвідношення кількості населення в кожному регіоні. Суттєвим чинником при цьому є межі адміністративно-територіального поділу, специфічні інтереси різних соціальних груп населення (за віком, національністю, сферою діяльності тощо).

Не меншого значення має термін виборів. Якщо певна партія або виборчий блок щойно перемогли, наприклад, на президентських виборах, цілком логічним для них буде бажання якомога швидше провести парламентські вибори, аби використати позитивний потенціал першої перемоги. Це досить вагомий та ефективний інструмент політичної боротьби, який часто використовують разом з методами виборчої інженерії.

Політичний лідер та його команда неминуче стикаються з проблемою образу реального та ідеального діяча, який сформованого суспільною свідомістю виборця. Такий образ отримав назву імідж, який в подальшому сформулював спеціальну науку іміджологію.

Дослідження політичного ринку.

Політичний ринок - це система взаємодії конкуруючих політичних сил (суб'єктів політичних відносин), які виборюють право розпоряджатися часткою політичної влади, довіреної їм пересічним громадянином під час

виборів. Виникає процес куплі-продажу влади, або обміну її кожним із виборців на іміджі партій, блоків або кандидатів.

У процесі виборів у свідомості кожного окремого виборця відбувається конкуренція уявлень-образів різних політичних сил, а також усвідомлення своїх власних політичних інтересів та потенційних переваг в результаті голосування.

Сегментація політичного ринку - це виділення більш-менш однорідних груп споживачів політичного «товару» - виборців. Громадяни, що мають гарантоване право приймати участь у виборах мають назву електорат. Сегментом політичного ринку називають електоральну групу, що характеризуються спільними політичними поглядами, переконаннями та уподобаннями й відрізняються від інших подібних груп за низкою ознак.

Головною метою сегментації є не просто виділення груп споживачів на ринку, а пошук груп, які мають конкретні вимоги щодо даного виду політичного «товару», що суттєво відрізняються від вимог інших груп виборців.

Сегменти повинні значно «відставати» один від одного через принципову різницю між «товарами». Тільки тоді можливо запобігти усередненню "товару", тобто втраті його конкурентних переваг. Надмірна кількість характеристик не бажана, тому що це ускладнює інформаційне забезпечення сегментації, а також зменшує ємність політичного ринку.

Сегментування - не разовий процес, це аналітичне завдання маркетингу, яке вимагає постійної уваги.

Сегментування політичного ринку проводиться з урахуванням географічних, демографічних, психографічних та інших факторів, що впливають на поведінку виборця.

Розглянемо детальніше кожен фактор.

Сегментування за географічним принципом дає можливість розрізняти групи «споживачів» за природнокліматичними умовами за регіонами та адміністративно, за чисельністю населення та кліматично.

Регіональна демографія передбачає розподіл ринку з урахуванням географічних відмінностей (Крим; Закарпаття, Середня Азія, Далекий Схід).

Адміністративний розподіл - це республіка, місто, область. Україна поділяється на 9 регіонів наступним чином:

- Київська, Чернігівська, Житомирська області;
- Харківська, Сумська області;
- Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська області;
- Закарпатська, Чернівецька області;
- Херсонська, Одеська, Миколаївська області;
- Рівненська, Волинська області;
- Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області;
- Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Вінницька області;
- Автономна Республіка Крим.
- м. Київ.

Чисельність та щільність населення - в міських населених пунктах України виділяють сегменти з чисельністю населення (у тис. осіб): до 5; 5-20; 20-50; 50-100; 100-250; 250-500; 500-1 млн.; більше 1 млн.

Клімат - помірно-континентальний, континентальний, субтропічний, морський.

Сегментування за демографічним принципом передбачає розподіл на групи за такими показниками як стать, вік, склад сім'ї та етап її життєвого циклу, рівень доходів, сфера діяльності, освіта, релігійні переконання, національність.

За віком - визначають групи споживачів:

- молодші 6-ти років;
- 6-11 років;
- 12-19 років;
- 20-34 роки;
- 35-49 років;
- 50-64 роки;

- старші за 65 років.

Розподіл за статтю - чоловіча, жіноча.

За складом зарубіжні маркетологи визначають сім'ї, в яких:

- 1-2 особи;
- 3-4 особи;
- 5 осіб та більше.

Згідно етапу життєвого циклу сім'ї визначають:

- молодих одинаків;
- молоду сім'ю;
- молоду сім'ю з маленькими дітьми;
- молоду сім'ю з молодшою дитиною віком до 6-ти років;
- молоду сім'ю з дитиною віком 6 років і більше;
- подружжя похилого віку з дітьми;
- подружжя похилого віку, без дітей, або з дітьми старших 18 років;
- одинаки середнього та похилого віку.

Рівнем доходів на місяць (у розрахунку євро або долар США):

- до 25 ум.од.;
- 26-50 ум.од.;
- 51-100 ум.од.;
- 101-200 ум.од.;
- 201-500 ум.од.;
- більше 500 ум.од.

За видами професій розрізняють на службовців державних установ, технічних спеціалістів, менеджерів, керівників середнього рівня управління, студентів, пенсіонерів, працівників сфери обслуговування, вчителів середніх шкіл, безробітних.

За рівнем освіти - початкова освіта, середня освіта, середня спеціальна освіта, незакінчена вища освіта, вища освіта, вчений ступінь.

Згідно релігійних переконань - православний, католик, іудей, баптист тощо.

За національністю - українець, росіянин, єврей, татарин тощо.

Політичне рекламування. Імідж

Різновидом політичного маркетингу є політична іміджологія.

Політичний імідж (від англ. image – зображення, відбиття в дзеркалі) – образ (найчастіше політика, політичного лідера), який завчасно формується для забезпечення потрібного емоційно-психологічного впливу на певні прошарки суспільства з метою популяризації, політичної реклами тощо. Населення формує своє уявлення про політика не через особисті контакти, як і є за звичайного знайомства, а підсвідомо на підставі його «символічного відображення» в засобах суспільних комунікацій. Саме таке символічне, та знакове відображення і є політичним іміджем.

Імідж політика несе в собі різноманітні характеристики -це особистісні якості (рішучість, певна агресивність, привабливість, зовнішній вигляд), організаторські, управлінські здібності (компетентність, уміння полемізувати, участь у процесах прийняття рішень), характеристики, що зближують лідера з електоратом (виходець з низів, невибагливий у побуті). Він формується на підставі дійсно властивих даному політику характеристиках, але попередньо «препарованих» спеціалістами - іміджмейкерами.

Все вище зазначене сформувалось в окрему науку під назвою іміджіологію.

Іміджологія — це наука, що вивчає проблеми формування й створення в суспільній свідомості образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) та окремих політичних лідерів, формує сукупність прийомів, технологій і засобів становлення в суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики.

Політичним рекламуванням люди займалися ще в часи виникнення держави й політики. Однак справжній «вибух» у цій галузі відбувся лише на початку ХХ ст. Це пов'язано з бурхливим розвитком індустрії опитувань

громадської думки та зростанням ролі засобів масової інформації в політичному житті суспільства.

З розширенням арсеналу політичних досліджень, вивченням соціальних, ідеологічних і політичних настанов і уподобань виборців, їхніх симпатій та антипатій з'явилися фахівці у сфері політичної реклами. Серед них виокремилися експерти з організації та проведення опитувань громадської думки, фахівці з опрацювання результатів досліджень, а також тлумачення та використання їх у масових "політичних кампаніях.

Питання політичного рекламування досліджують політологи, соціологи, політичні психологи, фахівці в галузі традиційних і електронних засобів масової інформації, менеджери політичних кампаній, художники й актори — усі, хто причетний до проблем політичної комунікації та зацікавлений у досягненні результатів політичної діяльності.

Фахівці з іміджології виокремлюють такі етапи політичного рекламування:

- вивчення ідеологічних і соціопсихологічних настанов громадян щодо іміджу "ідеального" політичного діяча чи інституту на певному етапі суспільної свідомості;
- дослідження характеристик іміджу реального кандидата, сформованого громадськістю на основі спонтанних, незрежисованих виступів в засобах масової інформації до початку політичної кампанії;
- створення, завдяки рекламній кампанії («упаковки» іміджу), образу кандидата, який буде ефективним на виборах;
- вироблення форм, методів і засобів використання ЗМІ та результатів опитувань у поширенні політичної реклами, базуючись на обраному іміджі;
- реалізація («продаж») створеного іміджу через засоби масової інформації”.

Основні образи, які намагаються створити спеціалісти з політичної реклами кандидатам на виборну посаду, наступні - «людина з народу» та «справжній лідер», «гарний сім'янин», «культурна людина».

Будуючи імідж політика для кожної з основних верств населення, бажано передбачити кілька домінуючих рис кандидата, які йому імпонуватимуть, зосередитись на якомусь одному, обраному, образі.

Сучасна наука виокремлює кілька способів формування іміджу, основними з яких є функціональний, контекстний і порівняльний.

Функціональний імідж до нього належать дзеркальний, поточний, бажаний, негативний, множинний іміджі.

Дзеркальний імідж відповідає власному уявленню політика або організації про себе, здебільшого він є позитивним без урахування думок сторонніх. Поточний створюється на основі сприйняття суб'єкта політики зовнішнім середовищем, виборцями, колегами, пресою. Бажаний є ідеалом, до якого прагне наблизитися суб'єкт політики. Негативний є варіантом свідомо створюваного опонентами своєрідного «антиіміджу». Множинний створюють під час об'єднання відомих політиків, політичних партій, громадських організацій у передвиборний блок чи політичне об'єднання.

Контекстний імідж передбачає сприяння впровадженню або функціонуванню іміджу в контексті його використання в певній сфері, орієнтується на певні верстви населення, рівні суспільної свідомості тощо. Наприклад, політик може мати неоднаковий імідж серед виборців та колег-депутатів, може користуватися популярністю серед товаришів по партії й мати негативний імідж у середовищі державних чиновників.

Порівняльний імідж - такий спосіб формування іміджу полягає у порівнянні певних іміджевих характеристик. Воно може відбуватися на рівні параметрів іміджу ідеального й реального політичних діячів, а також двох або більше лідерів, політичних партій. Кожен політик, політична

організація прагнуть переконати громадян у володінні якнайбільшою кількістю позитивних рис, але далеко не всі сприймуть цю інформацію так, як цього хотілося б політикам та їх іміджологам.

Не варто перебільшувати роль іміджу, який лідер та його команда намагаються «втлумачити» в суспільну свідомість, адже у разі з'ясування невідповідності особистих якостей реального політика, уявленням про нього, що вдалося сформувати через засоби масової інформації, - негативний ефект виявиться настільки сильним, що позбутись його надзвичайно важко.

Імідж є надзвичайно складним феноменом, який створюється завдяки специфічному сплетінню інформаційних, емоційно-комунікативних і діяльнісних чинників. Це поєднання раціональних та ірраціональних чинників впливу на суспільну та індивідуальну свідомість передбачає використання як політологічних і соціопсихологічних наукових досліджень, так і творчих методів, притаманних світу мистецтва.

Сутність та функції менеджменту. Політичний менеджмент

Термін «менеджмент» (від англ. *management* – керування, управління) в літературі розглядається як процес управління матеріальними та людськими ресурсами в інтересах їх ефективного використання з метою досягнення цілей управління суспільством, політичною, економічною або соціальною структурою, окремими спільнотами тощо.

Політичний менеджмент – це система управління політичними процесами, наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення їх реалізації в політичній практиці.

Застосування поняття політичного менеджменту дає змогу розглядати, на теоретико-концептуальному рівні, процеси функціонування сучасної політики, управлінських систем, політичних режимів, політичних партій, політичної свідомості, робити спроби щодо вдосконалення управління

політико-економічними процесами, спрямовуючи рух суспільства до цивілізованого політичного ринку, проектувати новий тип політики та управління, якому був би притаманний конструктивізм, компетентність, професіоналізм, настанова на гуманістичні цінності.

Політичний менеджмент тісно пов'язаний із процедурою прийняття політичного рішення. Необхідними умовами прийняття правильного політичного рішення є компетентність, інформованість, знання громадської думки. Зміст самого рішення залежить від суб'єктів влади, засобів масової інформації. Структура політичного рішення включає суб'єктів влади, експертів, засоби масової інформації.

Відомо, що політика є цілераціональна діяльність, метою якої є перетворення політичних вимог різних соціальних груп в політичні рішення і політичні дії, що відповідають інтересам більшості. Таким чином відбувається регулятивний і керуючий вплив політики на соціальні процеси.

Політичний менеджмент є одним із видів управлінської діяльності в державній або політичній організації, яка безпосередньо не пов'язана з прийняттям обов'язкових правил і норм і використанням монополії на «легітимне насильство». Політичний менеджер впливає на політичний процес і акторів, використовуючи для цього маніпулятивні технології впливу. Сенс цих технологій у впливі на установки, мотиви, ціннісні орієнтації, які спонукають актора до тієї чи іншої дії без зовнішнього примусу.

Політичний менеджер здійснює ряд функцій, серед яких можна виділити основні:

- мобілізує маси на підтримку лідерів, кандидатів, програм;
- лобіює інтереси тих чи інших груп з метою впливу на осіб, які приймають політичні рішення;

- корегує дії опонентів з метою вирішення конфлікту або створення блоків, коаліцій;
- формує політичну лояльність (виборчу, ідеологічну) у виборців;
- створює репутацію і зміцнює авторитет політичного лідера, кандидата, партії;
- рекрутує прихильників кандидата, партії, політичної ідеології, проекту;
- здійснює підготовку проектів управлінських рішень.

Якщо політичні рішення ефективні, задовольняють більшу частину населення, то це підвищує легітимність режиму, забезпечує стабільність у суспільстві. І навпаки, якщо можливості політичної системи невисокі, то наростає кількість вимог і як наслідок, посилюється соціальне невдоволення і, іноді, протест. Слід зазначити, що політичні рішення як процес виявлення загальнозначущих цілей, визначають способи їх досягнення за допомогою використання політичної влади і стосуються реалізації стратегічно важливих проблем, а не сьогохвилинних інтересів. Отже, їх здійснення пов'язане з використанням і перерозподілом значних ресурсів.

Успішне здійснення зазначених функцій з надання товарів і послуг на політичному ринку пов'язане з різними видами діяльності всередині політичного менеджменту, а саме:

- аналітичне забезпечення політичних кампаній;
- політична реклама;
- медіапланування (максимально ефективно розміщення реклами про кандидата, партії);
- іміджмейкінг (робота над образом політика);
- спічрайтинг (написання промов і статей для політика);
- політичний *event* (проведення масових політичних заходів, кампаній);

- ньюсмейкінг (створення новин про кандидата чи партії).

Для ефективної реалізації даних форм політичної діяльності, менеджер повинен володіти глибокими знаннями і технологіями з управління політичними комунікаціями.

Основними навичками менеджера мають бути - по-перше, розуміння природи політичної поведінки, для того аби професійно надавати послуги в сфері політичного аналізу, консалтингу або політичного рекрутингу, менеджер повинен знати природу поведінки людини в політиці. Умовно поведінку людини в політиці можна уявити як нескінченний процес прийняття рішень під впливом тих чи інших факторів. Структурно-функціональна парадигма, що йде від М. Вебера і Т. Парсонса - вибір того чи іншого рішення завжди співвідноситься з їхніми цілями, цінностями, традиціями або афекту. Відповідно до ступеня усвідомленості політичних дій виділяється три типи політичних рішень, в основі яких лежать ефективність, традиційність, целераціональність і ціннісна орієнтованість. Основними елементами (структурами) політичної дії є: суб'єкт; ситуація, в якій він діє; його орієнтація. Вибір рішення визначається принципом корисності.

Інша інтерпретація політичної поведінки знайшла відображення у *концепції двох шкал - шкали інтересів і шкали можливостей*. На одній шкалі розташовується будь-який стан світу, будь-який вибір людини, держави, які оцінюються за принципом користі чи шкоди для суб'єкта залежно від того наскільки він відповідає інтересам суб'єктів. На іншу шкалу наносяться варіанти розвитку подій залежно від ступеня ймовірності їх настання. Отже, суб'єкт зацікавлений в настанні певних ситуацій, відповідних його інтересам, проте свої бажання він повинен порівнювати з можливостями свого впливу на їх виконання. Процес прийняття рішень відповідно до даної парадигми представляється співвіднесенням цілей і витрат, витрат на їх здійснення.

Для акцентування уваги на ролі стратегічних цілей розроблено концепцію сценарного аналізу, який ґрунтується на необхідності кореляції даних цілей, незважаючи на мінливість умов їх реалізації.

Близькою до цієї концепції є *нормативна парадигма*, яка виходить із раціональної природи процесу прийняття рішень, важливої ролі правил, процедур і інститутів у прийнятті та забезпеченні даних рішень.

Однак слід зазначити, що політична поведінка ніколи не являється раціональним актом. Тут накладають відбиток особисті якості правлячої групи, суб'єктивні уявлення та уподобання, міжособистісні зв'язки, досвід, інтуїція управлінців. Всі ці фактори враховує *біхевіористська* парадигма.

Біхевіористська парадигма зародилась у ХХ ст., її відносять до психологізатських прийомів мислення, які формують цвявлення про перебіг політичних процесів особливостями психології людини, характеру поведінки тощо.

По-друге – це знати, яким чином приймаються політичні рішення.

Політика - це владна діяльність з розподілу ресурсів, вся ця діяльність зводиться до прийняття рішення. Для того щоб надавати консалтингові послуги з вирішення конфлікту або ситуації, менеджер повинен знати, що прийняті рішення можна розділити на рішення, що приймаються в різних умовах, тобто:

- в умовах невизначеності;
- в умовах достатності інформації;
- в умовах цейтноту;
- в умовах наявності тимчасового запасу;
- в умовах ліміту на фінансові ресурси;
- в умовах забезпеченості;

- в умовах обмеженості організаційної бази;
- в умовах наявності значного організаційного потенціалу.

Однак подібну класифікацію цілком можна застосувати до будь-якого типу рішень - адже вона не відображає специфіки власне політичних рішень. Тому для політичних рішень необхідні свої рубрикатори.

Одна з поширених типологій політичних рішень представлена в роботі американського дослідника *Р. Макрідіса* «Вивчення порівняльного уряду». Вчений виділив три типи політичних рішень. Перший тип політичних рішень - *фундаментальний*. Такі рішення кардинальним чином змінюють існуючу політичну систему, вони охоплюють всю схему прийняття рішень в суспільстві і безпосередньо однієї особи, яка приймає рішення. Значимість подібних рішень підкреслюють способи їх прийняття. Виділяється легітимний спосіб (в формі конституційних реформ) і нелегітимний - у формі революцій.

Другий тип політичних рішень - рішення *законодавчі*, до них відносяться закони і підзаконні акти, прийняті органами законодавчої влади. Вони охоплюють статус і права багатьох членів суспільства і встановлюють нові процедури прийняття рішень в суспільстві.

Третій тип рішень - *адміністративні і судові* рішення, стосуються окремих випадків, ці рішення фактично є технікою застосування законодавчих рішень у конкретних випадках.

Складність такої схеми намагається дослідити польський автор *Т. Клементевич*. У своїх роботах він пропонує типологію політичних рішень розглядати за двома критеріями. Перший принцип за *суб'єктами*, які беруть участь у виборі політичної дії, другий - за *рівнем* інтеграції соціальних інтересів, який забезпечують різні рівні влади - федеральний (або центральний), регіональний і місцевий, до відання яких відноситься те чи

інше рішення . У країні з унітарним федеративним устроєм буде лише два рівня інтеграції інтересів - центральний і місцевий. Все різноманіття рішень інших суб'єктів політичного процесу (громадяни, партії) - ігнорується.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с.
4. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
6. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
8. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
9. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.

10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
11. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст.: навч. посіб. Рекомендовано МОН. К.: Знання, 2011. 255 с.
12. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / І. Я. Вдовичин; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. 396 с.

Тема 2.6 Політичне лідерство

1. *Поняття політичного лідерства, його функції, типологія лідерства.*
2. *Політичні еліти як суб'єкти політики.*

Поняття політичного лідерства, його функції, типологія лідерства.

Спостерігаючи за поведінкою політичної еліти конкретного суспільства, можна помітити, що окремі її представники відрізняються явним пріоритетом у впливі на суспільство порівняно з іншими. *Особистість, що робить постійний і вирішальний вплив на суспільство, державу, організацію, називається політичним лідером.*

Поняття «лідер» походить від англійського «leader», що означає ведучий, керуючий іншими людьми. Зміст даного слова досить точно відображає призначення людини-лідера, її місце й роль у суспільстві, процеси, до яких вона причетна, її функції. Для лідера характерна здатність впливати на інших людей у напрямі організації їхньої спільної діяльності для досягнення певних цілей. Лідери очолюють, ведуть за собою різні людські спільності – від невеликих груп людей до співтовариств державного рівня.

Формування й діяльність лідерів – це об'єктивне й універсальне явище; об'єктивне, тому що будь-яка спільна діяльність має потребу в організації, у виробленні найбільш раціональних і прийнятних шляхів

досягнення цілей, ці функції виконують люди, у яких вірять, які мають авторитет, люди високоактивні й енергійні, а універсальне – бо лідер потрібен для всіх видів спільної діяльності людей, груп, організацій, рухів.

Можна говорити про лідерів у політиці, бізнесі, науці, мистецтві, релігії, партіях, профспілках, студентських групах тощо.

З поняттям «лідер» тісно пов'язане інше поняття – «лідерств». Під ним розуміється складний механізм взаємодії лідерів і підлеглих. Цей механізм припускає, з одного боку, генерування лідером нових ідей, активний і діючий вплив на людей, керування ними, з іншого – готовність людей підкорятися лідерові, йти за ним, брати участь у виконанні поставлених ним завдань.

Політичний лідер – це не просто людина, яка керує політичними процесами, здійснює функції управління суспільством, політичною організацією або рухом. *Політичний лідер – це той, хто здатний змінювати хід подій і спрямованість політичних процесів.*

Тому очевидно, що не кожен прем'єр-міністр, монарх, керівник політичної партії, а тим більше парламентарій, стає політичним лідером. Політичні лідери активізують політичні процеси в суспільстві, вони висувають програми, що визначають хід історичного розвитку суспільства. Реальна політика ніколи не вершилася без участі політичних лідерів, які виступають головними діючими особами в політичних процесах, їхніми основними стимуляторами.

Політичні лідери загальнодержавного, загальнонаціонального масштабу – це державні діячі, керівники великих партій, депутати, лідери суспільно-політичних рухів, ініціатори різного роду суспільних об'єднань. Їх характеризує можливість реально впливати на політику: визначати стратегію розвитку суспільства, формувати уряди, контролювати кабінети міністрів.

Політичне лідерство – це механізм і конкретні способи реалізації влади. Воно являє собою вищий рівень лідерства, оскільки воно відображує політичні процеси й відносини у вищих структурах влади, фіксує владні відносини між суб'єктом й об'єктом політики на вершині політичної піраміди.

Феномен лідерства намагаються пояснити багато теорій.

Прихильники *теорії рис* розглядають лідера як сукупність його певних психологічних рис, наявність яких сприяє рекомендації індивіда на лідируючі позиції, і наділяють його здатністю приймати владні рішення відносно інших людей. Серед найбільш значимих рис лідера є ініціативність, компетентність, гострий розум, ентузіазм, упевненість, дружелюбність, товариськість, почуття гумору. До обов'язкових якостей сучасних політичних лідерів у демократичних країнах додають фото- і телегенічність, зовнішню привабливість, здатність вселяти людям довіру.

Для перевірки теорії рис були запроваджені дослідження, вони значно поставили під сумнів цю концепцію, тому що виявилось, що при детальному аналізі індивідуальні якості лідера майже в точності збігаються з повним набором психологічних і соціальних ознак особистості в цілому. До того ж багато здібностей людей в подальшому виявляються незатребуваними, не знаходять застосування.

Однак, все це зовсім не означає повного заперечення даної теорії. Очевидно, що для заняття лідируючих позицій в умовах конкуренції дійсно потрібні певні психологічні й соціальні якості. При цьому їхній набір значно варіюється залежно від історичних епох, окремих держав і конкретних ситуацій.

Ідею залежності лідерства від певних соціальних умов обґрунтовує й розвиває *ситуаційна теорія*. Вона виходить із відносності й множинності лідерства. Лідер – функція певної ситуації. Саме сформовані конкретні

обставини визначають відбір політичного лідера й детермінують його поведження. Так, наприклад, в ісламському Ірані неминуче будуть відкинуті політики європейського або американського типу. Так само і релігійний лідер-пророк не зуміє виявити себе на політичній арені Заходу.

Очевидно, що вимоги до лідера значно різняться через те чи перебуває дана держава в стані кризи або ж розвивається стабільно.

З погляду ситуаційного підходу лідерські якості відносні - одна особа може проявити риси лідера на мітингу, друга – у повсякденній політико-організаційній роботі, третя – у міжособистісному спілкуванні. В цілому лідерів відрізняють, головним чином, цілеспрямованість, готовність взяти на себе відповідальність за рішення того або іншого завдання, а також компетентність.

Природа політичного лідерства досить складна й не піддається однозначній інтерпретації. Прояснити його суб'єктивні механізми допомагають *психологічні теорії* й, зокрема, психоаналітичне пояснення лідерства. Як зазначив основоположник психоаналізу *З.Фрейд* - в основі лідерства лежить подавлене лібідо, – переважно несвідомий потяг сексуального характеру. Послідовники Фрейда трактують лібідо більш широко – як психічну енергію взагалі.

У процесі сублімації лібідо проявляється у прагненні до творчості й, в тому числі, до лідерства. За критерієм їхнього відношення до лідерства Фрейд виділив дві категорії індивідів: ті, хто прагне до влади, і ті, хто відчуває внутрішню потребу в підпорядкуванні, у чийсь заступництві.

Французький дослідник психології мас *Г. Лебон* розділяв народ на лідерів і масу. Значення лідерів у суспільному житті він сильно перебільшував, а роль юрби, навпаки – недооцінював. Він вважав, що лідерами можуть бути всі, досить тільки їм навчитися володіти психологією

мас. Юрба завжди шукає вождя й сама, на думку Г. Лебона, прагне до підпорядкування.

Помітний внесок у розвиток психоаналізу внесли вчені Франкфуртської школи *Е. Фромм* та *Т. Адорно*. Вони виявили тип особистості, схильний до авторитаризму й прагнучий до влади. Така особистість формується, найчастіше, в суспільствах, охоплених системною кризою, у результаті чого переважає атмосфера масового розпачу й тривоги. За цих обставин народ шукає свого рятівника й готовий довірити йому свою долю. Авторитарний лідер прагне підкорити собі всі структури громадянського суспільства, схильний до містики, керується, в першу чергу, емоціями й не терпить рівності й демократії.

Для вивчення природи лідерства велике значення мають типологізації політичних лідерів.

Відповідно до різних підстав і критеріїв виділяють безліч типів лідерства. Багато дослідників лідерства опираються на типологію, розроблену німецьким філософом і соціологом *М. Вебером*. Його типологія опирається на поняття «авторитет». М. Вебер під лідерством розумів здатність віддавати накази й домагатися покори. В основі цієї здатності лежать різні ресурси, які забезпечують підпорядкування лідерові з боку населення. Добровільне підпорядкування лідерові (це і є авторитет) досягається різними засобами.

М. Вебер виділяв три типи лідерства: традиційне, регіонально-легальне та харизматичне.

Традиційне – право на лідерство сформоване на вже існуючих у суспільстві традиціях. Наприклад, старший син монарха після його смерті визнається монархом, такий тип лідерства в більшості властивий доіндустріальному суспільству.

Раціонально-легальне – право на лідерство як внаслідок установлених у даному співтоваристві формальних узаконених процедур. Це в своїй основі бюрократичне лідерство, в ньому урядовець-лідер-чиновник одержує авторитет не в силу традиції, або якихось особливих якостей, а як виконавець певної державної функції.

Харизматичне – засноване на вірі в екстраординарні здатності лідера, на культі його особистості, воно має емоційну основу. Харизматичний авторитет не пов'язаний з нормативним порядком призначення на керуючу посаду й залежить також не скільки від ідей, стільки від прихильності мас, їхньої віри в особливі якості вождя, від їхнього преклоніння йому. За М. Вебером, зазначений тип лідера здатний запропонувати суспільству нові відповіді на хвилюючі його питання й виступити з ініціативами, які виходять за рамки того, що прийнято в даному суспільстві, і у звичайних умовах були б ефективно блоковані. Отже, харизматичний лідер найчастіше грає новаторську або революційну роль.

Сила харизми лідера може бути настільки велика, що його недоліки нерідко сприймаються як достоїнства (наприклад, авторитарність), стають частиною еталонного образу вождя. Такому лідерові вибачають провали в політиці та нелегітимні дії. Відповідальність за перші покладається на оточення лідера, друге сприймається як щось виправдане обставинами, обґрунтоване турботою про благо народу.

Іноді абсолютизація ролі лідера приймає форму культу особистості, язичеського преклоніння перед харизматичною фігурою.

Можлива диференціація й типологія політичних лідерів залежно від використовуваних ними методів управління суспільством. Відповідно до даного критерію в політології виділяють два стилі – демократичний й авторитарний.

Демократичний політичний лідер ініціює максимальну участь кожного в діяльності групи, не концентрує відповідальність у своїх руках, а

намагається розподілити її серед членів групи. Такі лідери відкриті для критики, доброзичливі до людей, створюють атмосферу співробітництва й спільності інтересів.

Авторитарний політичний лідер орієнтується на недемократичні, монопольні методи управління. Зв'язки між членами групи за такого лідера зведені на нівель або ж проходять під його жорстким контролем. Він не допускає критики, інакомислення, віддає перевагу одноосібному напрямі впливу, заснованому на погрозі застосування сили.

Одним з узагальнюючих критеріїв для типології політичних лідерів є цілі, які вони ставлять, і вплив, який вони здійснюють на суспільство. За цими критеріями американський політолог *Р. Такер* виділяє три типи політичних лідерів: консерватори, реформатори та революціонери.

Консерватори направляють всю свою активність і всі свої дії на обґрунтування необхідності збереження суспільства в його сучасному вигляді.

Реформатори прагнуть до радикального перетворення суспільного устрою за допомогою проведення широкомасштабного реформування, насамперед, владних структур.

Революціонери ставлять за мету перехід до принципово іншої суспільної системи.

Однією з сучасних і найпоширеніших типологій лідерства є система американської вченої *Маргарет Дж. Херманн*. Науковець класифікує лідерів залежно від їхнього іміджу. «Імідж» у перекладі з англійського означає «образ», а в повсякденному житті під ним розуміють візуальну привабливість особистості. М. Херманн виділяє чотири збірних образи лідерів на основі обліку чотирьох змінних: на характері лідера, на властивостях його конститuentів (прихильників, виборців), на способі взаємозв'язку лідера і його прихильників, на конкретній ситуації, у якій

здійснюється лідерство. Ці змінні формують чотири образи – лідер-прапороносець, лідер-служитель, ліде-торговець та лідер-пожежний.

Лідер-прапороносець вирізняє власний погляд на реальність, наявність образу бажаного майбутнього й знання засобів його досягнення. Він визначає характер тих процесів, що відбуваються в суспільстві, їх темпи і можливі засоби перетворень.

Лідер-служитель отримує визнання завдяки тому, що найточніше виражає інтереси своїх прихильників. Він діє від їхнього імені. На практиці лідери такого типу керуються тим, чого очікують, у що вірять та що потребують його виборці.

Лідер-торговець - його істотна риса це здатність привабливо піднести свої ідеї й плани, переконати громадян у їхній перевазі, змусити «купити» ці ідеї, а також залучити маси до їхнього здійснення.

Лідер-пожежний - він відрізняється швидкою реакцією на нагальні вимоги часу, сформульовані його прихильниками, здатний ефективно діяти в екстремальних умовах, швидко приймати рішення, адекватно реагувати на ситуацію.

Виділення чотирьох збірних образів лідерів є умовним, оскільки, у чистому вигляді, вони зустрічаються рідко. Найчастіше ті або інші властивості від кожного ідеального типу сполучаються в лідерстві однієї особистості на різних етапах її політичної кар'єри.

Функції, виконувані політичними лідерами, визначаються тими цілями, які вони ставлять, і тією ситуацією (економічною й політичною) у якій їм доводиться діяти.

В умовах кризової ситуації політичний лідер направляє свої зусилля, насамперед, на реалізацію наступних функцій:

- *аналітична, або постановка діагнозу* - її виконання припускає глибокий і всебічний аналіз причин ситуації, що склалася, вивчення сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів і реалій;
- *розробка програми дій* - у її реалізації велику роль відіграють особистісні якості політичного лідера: розум, рішучість, енергійність, інтуїція, відповідальність;
- *мобілізація країни на виконання прийнятої програми* - виконання цієї функції багато в чому залежить від уміння й здатності політичного лідера спілкуватися із широкими масами, переконувати, надихати, повернути на свій бік тих, хто не визначився.

Вищевказані функції характерні для надзвичайної ситуації, в умовах відносної стабільності суспільства спектр функцій політичного лідера розширюється.

Насамперед, політичний лідер повинен виконувати *новаторську* функцію, тобто свідомо вносити нові конструктивні ідеї соціального устрою суспільства. Для цього розробляються нові політичні програми й стратегічні плани суспільного розвитку, здійснюється відновлення, реорганізація політичних структур. Політичний лідер формує нові соціальні цілі й завдання, обґрунтовує стратегічні пріоритети й тактичні засоби й методи для їхнього досягнення. Кожне політичне рішення має бути ретельно продумане, та проаналізоване, оскільки сфера політики – вид ризикової діяльності, яка стосується долі мільйонів людей. Запропоновані політиком загальнонаціональних цілі і програми з потребують всебічного аналізу соціальних, матеріальних, фінансових і політичних ресурсів їхньої реалізації.

Комунікативна функція відображає весь спектр потреб й інтересів людей як у політичних маніфестах і програмах політичних лідерів, так й у їхній практичній діяльності. Політичний лідер повинен стежити суспільними настроями й думками, що відображають динаміку життя, яке

постійно змінюється. Політичні лідери мають вміння передбачати нові проблеми і протиріччя у суспільстві.

З новаторської і комунікативної функції впливає *організаторська функція*, що містить у собі вміння направити й організувати дії мас, об'єднати зусилля всіх верств суспільства на втілення політичних програм і рішень у життя.

Організаторська функція включає в себе формування кадрів і об'єднання прихильників реформ.

Продовженням організаторської є *координаційна функція*, яка спрямована на координацію й узгодження дій всіх суб'єктів політичних перетворень – інститутів й установ влади, а також практичних виконавчих рішень. Координаційна функція містить у собі кореляцію, координацію діяльності всіх галузей влади й владних інститутів: парламенту, суду, органів виконавчої влади.

Наступною є *інтегративна функція* що спрямована на підтримку цілісності й стабільності суспільства, громадського миру й злагоди. Вона передбачає забезпечення єдності всіх політичних сил суспільства, згуртованості всіх його соціальних груп.

Крайня, максимально завищена, оцінка функцій й ефективності політичного лідера, проявляється в культі особистості, що несе в собі надмірне звеличування й навіть обожнювання людини. Культ особистості притаманним тоталітарним й авторитарним державам.

Сприятливим суб'єктивним живильним середовищем культу особистості є патріархальна й підданська політичні культури, які виходять із віри в “гарного царя” або керівника, із прийняття жорсткої ієрархічної організації суспільства. Однак найважливішою безпосередньою причиною культу особистості звичайно є величезна концентрація політичної, духовної, економічної й соціальної влади в руках однієї особи.

Політичні еліти як суб'єкти політики

Історія елітизму в політології. Сучасні події свідчать про те, що навіть за демократичного режиму одну з найважливіших ролей в політичному житті відіграють політичні еліти. Відтак проблема еліт є однією з центральних у політології.

Сам термін «еліта» в перекладі з латини означає «кращий, добірний» у XIX ст. так називали вищі групи у системі суспільної ієрархії.

Еліта – це меншість суспільства, представники якої мають такі соціальні якості, які дають їм змогу відігравати провідні ролі в ньому. Залежно від сфери формування і діяльності елітних груп виділяють політичну, економічну, духовну, військову, наукову, технічну, дипломатичну та інші види еліт.

Проблемою політичних еліт в стародавні часи, в період Середньовіччя та в добу Відродження займалися Платон та Н. Макіавеллі. Значний сплеск інтересу до вчення даного про шарку населення можна спостерігати наприкінці XIX та на початку XX ст. Як не дивно, але це відбулося через демократизацію політичного життя, впровадження виборчих механізмів формування органів влади та поширення масових суспільних рухів.

Якщо у минулому політичне керівництво формувалося майже виключно з представників економічно пануючого класу, то у XIX ст. механізми такого формування значно ускладнилися, становлення організованого капіталізму призвело до того, що саме посада забезпечувала провідні позиції в економіці, а не навпаки.

З огляду на це стало актуальним питання – якщо не приналежність до того чи іншого економічного класу, то що в індивідах сприяє їх успіху в політичній діяльності?

Серед «піонерів» елітистських концепцій були Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельс. Моска був першим, хто впровадив поняття політичного класу,

який править суспільством, він виокремив тенденції розвитку політичного класу – *аристократичну* та *демократичну*.

Аристократична полягає у закритості політичного класу, спадкоємності при зайнятті управлінських посад і, врешті-решт, здатна призводити до виродження еліти, а от демократична тенденція передбачає постійне оновлення еліти, що попереджає її дегенерацію.

Моска вважав доцільним поєднання обох тенденцій, адже інтереси суспільства вимагають не лише динаміки еліти, а й певної стабільності.

В. Парето досліджував показники, за рахунок яких еліта виокремлюється серед інших груп. На його думку еліта – це перевага розуму, характеру, спритності, причому зазначені характеристики даються від народження. У 1920-1930-х рр. його ідеї лягли в основу ідеології італійського фашизму.

Розвиток суспільства, на думку Парето, відбувається завдяки зміні еліт, їх колообіг є універсальним законом розвитку. З-поміж еліт він виокремлював «левів» та «лисиць». Перші здатні до рішучих дій, насильства, а відтак найбільш ефективні в кризові періоди. Другі відзначаються хитрістю, тому ефективно правлять у періоди спокійного розвитку.

Р. Міхельс, аналізуючи поширення демократії, дійшов висновку, що залучення мас до влади веде демократію до загибелі. Пересічні громадяни некомпетентні в питаннях управління, не здатні до самоорганізації. Ці недоліки вони компенсують шаную до вождів, здатністю підкорятися. Саме це явище дало змогу Міхельсу сформулювати «залізний закон олігархізації».

Олігархізація проявляється через виокремлення панівної меншості. Це зумовлено потребою професійного керівництва, яке з часом, опирається на платний бюрократичний апарат.

Проблема політичної еліти аналізується і в українській політології. Український політичний діяч *Вячеслав Литинський* вважав, що дієздатна національна еліта неможлива без сили, яку вона здобуває в процесі матеріального виробництва та морального авторитету, який спирається на законність виконання національних завдань.

Проблеми творення еліти були важливим елементом інтегрального націоналізму українського публіциста, філософа та політичного діяча *Д. Донцова*. У своїх вченнях протиставляє демократії, європейському парламентаризму «ідею ієрархізованої суспільності». На його думку Донцова, реалізація державницької ідеї можливе лише на основі діяльності повноцінної провідної верстви, яку утворюють люди, що керуються волею до життя, агресивністю, експансіонізмом. Вони здатні навязати свою волю масам і тримати останніх у покорі.

Впродовж решти десятиліть ХХ ст. народилися нові елітистські концепції. В межах ціннісних концепцій аналізувалася елітарність як соціальна якість, а формування еліти – як результат природного відбору.

Російський філософ *Н.Бердяєв* вивів такий показник, як коефіцієнт еліти в суспільстві. На його думку, оптимальною його величиною є 5%. Якщо ж чисельність еліти знижується до 1%, то вона вироджується на самодостатню касту, а на суспільство чекає катастрофа.

В рамках функціоналістського теоретичного напрямку видатні політологи *Келлер, Рісмен, Штаммер* розвивали так звані теорії плюралізму еліт. На їх думку, єдиної суспільної еліти немає, натомість існують еліти демографічних, регіональних, професійних, релігійних груп. Відтак еліти представляють інтереси соціальних груп та реалізують їх у своїй діяльності. Поняття елітарності як вродженої якості відкидали представники ліволіберальних елітистських концепцій. Основним показником елітарності, на їх думку, є посада, яку обіймає індивід. Хоча маси мають обмежені

можливості впливу на діяльність елітам, їх представники за рахунок кар'єрного зростання можуть влитися до складу еліти.

Представники *демократичного елітизму* (Шумпетер, Лінсет) стверджували, що демократія характеризується не стільки впливом мас на політику, скільки конкуренцією між елітними угрупованнями. Еліта, на їх думку, здатна нівелювати недоліки масової свідомості – іраціоналізму, емоційної неврівноваженості, схильності до крайнощів.

В неоелітизмі, представниками якого є сучасні західні дослідники *Дайта Зіглер*, на противагу плюралістському елітизму стверджують, що правляча меншість не є типовим представником мас, а формується з вищою за статусом соціально-економічної верстви. Усі еліти єдині з точки зору цінностей існуючої системи і її збереження, а розходження виникають лише по вузькому колу питань. До еліти допускаються лише ті представники інших соціальних груп, які приймають «правила гри».

Політичні еліти: поняття, функції

Аналізуючи сучасні визначення, слід зробити висновок, що під політичними елітами розуміють суспільні групи, які здійснюють владу, забезпечують збереження та відтворення політичних цінностей і політичної системи, діють з метою задоволення власних потреб та інтересів або всього народу, користуються перевагами свого становища. Це відносно закриті спільноти, які мають вирішальний вплив на розробку, прийняття і впровадження політичних рішень. Водночас існує широке і вузьке розуміння політичної еліти.

У вузькому розумінні до еліти належать індивіди, які безпосередньо приймають політичні рішення та організовують їх виконання. Це, передусім, президенти, службовці органів виконавчої влади, депутати, керівники партій.

У широкому розумінні до еліти зараховують усіх, хто справляє істотний вплив на політичні процеси: політиків, підприємців, вище офіцерство, служителів церкви, керівників науки, освіти, культури, представників мас-медіа, або, навпаки, тих, хто має необхідні якості й потенційно можуть поповнити ряди еліти.

З огляду на це політична еліта поділяється на еліту влади і еліту впливу. Політична еліта поповнюється за рахунок «субеліти», тобто верстви населення, яке є проміжним між більшістю суспільства і політичною елітою. Вона різними методами підтримують еліту, поповнюють її новими членами, а також приймають тих, хто відходить, "випадає" з еліти. Відсутність підтримки еліти з боку субеліти може призвести до явної або прихованої політичної кризи.

До функцій політичної еліти відносять:

- всебічний аналіз політичної ситуації, політичне прогнозування і формування стратегії й тактики політичної діяльності різних політичних сил. Політичні еліти визначають пріоритети державної політики, забезпечують підготовку, прийняття та реалізацію політичних рішень;

- політичне представництво соціальних груп – у глибині політичних еліт зароджуються ідеї про зміну політичних курсів на підставі врахування потреб та інтересів певних суспільних груп та пристосування їх до політичних реальностей;

- еліти виступають основною базою підготовки та висунення керівних кадрів, формування адміністративного апарату, резервом політичних лідерів різних рівнів;

- самовідтворення, саморегуляція свого складу через відбір осіб із середовища певних суспільних верств.

Класифікація політичних еліт. Поділ політичних еліт на загальнонаціональні, регіональні та місцеві вказує на рівень і обсяг впливу

керуючої групи в політичному просторі, а також на особливості основних завдань, які стоять перед нею.

За класифікацією політичних інститутів еліти ділять на державні (адміністративні) - еліти, представники яких займають впливові адміністративні посади в різних органах державної влади, місцевого самоврядування, та партійні еліти, котрі здійснюють переважний вплив на функціонування партій.

За джерелами поповнення рядів, зв'язками з іншими соціальними групами, інтенсивністю оновлення можна вирізнити відкриті та закриті еліти.

Першим властива здатність рекрутувати до своїх лав представників інших політичних та соціальних груп, вони швидше оновлюються, більш динамічні. Тобто, для них властива антрепренерська система рекрутування політичних лідерів. Як правило, такі еліти характерні для демократичних політичних систем, політичних партій. Навпаки, потрапити в так звані закриті еліти представнику інших політичних та соціальних груп надзвичайно важко (гільдійна система). Внутрішнє середовище таких еліт характеризується патрон-клієнтарними зв'язками, кулуарним процесом прийняття рішень, високим рівнем централізації владних повноважень в такій елітній групі.

Закриті еліти навпаки можуть бути набагато консолідованішими, ніж відкриті. Вони збільшого функціонують у радикальних та маловпливових політичних організаціях і властиві для таких специфічних інститутів як спецслужби.

Через політичні процеси та залежно від відношення еліти до влади виділяють правлячі та опозиційні еліти. Даний поділ не завжди пов'язаний з принциповими розбіжностями між політичними угрупованнями.

Якщо опозиція формується з тих самих суспільних верств і дотримується тих самих цінностей, що й правляча на даний час політична сила, але має свій погляд на методи керівництва суспільством, тоді це буде системна, або лояльна опозиція.

Для того, аби акцентувати увагу на цих розбіжностях в разі їх наявності вживають ще один термін – *контреліта*.

Контрелітою є не будь-яка опозиція, а лише так звана антисистемна опозиція, яка прагне істотно змінити напрям суспільного розвитку.

Рекомендована література:

1. Баранівський В. Ф. Політологія: підручник.- Київ: НАУ, 2016. 235 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
3. Закон України "Про Кабінет Міністрів України" станом на 10 трав. 2018 р. - офіц. вид. - Харків : Право, 2018. 46 с.
4. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу: сутність, складові та пріоритетні напрями в Україні // Бізнес Інформ. 2018. №4. С. 214-221.
5. Конституція України станом на 22 січ. 2018 р.: відповідає офіц. тексту. - Харків : Право, 2018. - 70 с.
6. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
8. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.

9. Реалізація державної молодіжної політики в Україні: монографія / С. М. Домбровська та ін. - Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018. 197 с.

Розділ 3. Світова політика та міжнародні відносини.

Тема 3.1 Конфлікти і кризи в політичному житті

- 1. Основні положення сучасної теорії конфлікту.*
- 2. Сутність політичного конфлікту.*
- 3. Типологія та розв'язання політичних конфліктів.*

Основні положення сучасної теорії конфлікту

Історія суспільства є безперервним змаганням між людьми та групами осіб за задоволення певних інтересів. Ще англійський філософ-матеріаліст Т. Гоббс у своїх вченнях зауважував, що людина від природи є істотою егоїстичною, через що й задовольняє потреби у боротьбі із собі подібними, а людство приречене на війну «всіх проти всіх».

Конфлікт, як соціальне явище, вперше був проаналізований у праці шотланського економіста та філософа XVIII ст. А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народу». В основі конфлікту, вважав А. Сміт, закладена поділ суспільства на класи і економічні змагання, які розглядаються ним як дуже важлива рушійна сила суспільства.

У науковій думці XX ст. співіснують дві парадигми – *функціоналістська і конфліктологічна.*

Функціоналісти представниками є Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, Т. Парсонс, В. Парето - наголошують на важливості внутрішньої гармонії та впорядкованості суспільства. Для того, щоб суспільство продовжувало існувати, усі його спеціалізовані інституції мають гармоніювати одна з одною. Американський соціолог-практик Т. Парсонс вважає, що суспільство

завжди прагне дійти стану «абсолютної рівноваги», а конфлікти - явище аномальне, своєрідна «хвороба» суспільства.

Прихильники *конфліктологічного* підходу -Л. Козер, Дж. Рекс, Р. Дарендорф - розглядають конфлікт як явище цілком нормальне й неминуче у суспільстві, розділеному на класи, які мають різні ресурси. Німецький та американський соціолог Л. Козер обґрунтовував ідею позитивної функції конфлікту, який є своєрідним страхувальним клапаном системи, котрий дозволяє приводити соціальний організм у відповідність до умов, що змінюються. Л. Козер визначав конфлікт як «боротьбу за цінності та обмежені ресурси, статус і владу, у якій завданням опонентів виступає нейтралізація, обмеження або знищення свого супротивника». Причини конфлікту, на його думку, закладені в існуючій у суспільстві системі розподілу, і чим більше незаможні групи суспільства сумніваються у законності існуючого розподілу, тим більша ймовірність їхнього бажання викликати конфлікт. Виникненню конфліктів також сприяє дозвіл на вільне висловлювання власної думки та незадоволення у межах існуючого суспільного ладу.

До того ж спір який закладено в основу конфлікту має велику роль у суб'єктивному сприйнятті конфліктної ситуації. Такий зміст конфлікту визначається індивідуальним життєвим досвідом людини, сприйняттям його основних цінностей та мотивації. Неузгодженість у баченні обумовлена наявністю різних думок, поглядів, ідей, інтересів, точок зору тощо. Водночас конфлікт відбувається лише у тому випадку, коли суперечності чи розбіжності у поглядах порушують нормальну взаємодію людей, перешкоджають досягненню поставленої мети. У такій ситуації особа змушена якимось чином подолати розбіжності і вступає у відкритий конфлікт.

Конфлікт, у свою чергу, може поділятися на конструктивний та деструктивний. Перший сприяє розвитку відносин між конфліктуючими сторонами та допомагають у прийнятті обґрунтованих рішень. Другий провокує виникнення перешкод на шляху до ефективної взаємодії та погодження спільних рішень.

Отже, для запобігання виникнення конфліктної ситуації потрібно в першу чергу проаналізувати конфлікти, причини та можливі наслідки.

Поряд з цим існує також тенденція розглядати конфлікт не як відхилення від норми, а як норму соціальних відносин, нормальний стан суспільства. Наприкінці XIX - початку XX століття конфлікт, як явище, вивчали М. Вебер, Г. Гегель, Г. Зіммель, К. Маркс та Ф. Теніс.

Сутність політичного конфлікту

Політичний конфлікт є одним із різновидів соціального конфлікту, специфіка якого зумовлюється особливостями розвитку політичної дійсності. В його основі є змагання учасників політичного процесу за вплив у системі політичних відносин, та доступ до прийняття політичних рішень, розпорядження ресурсами. Передумовою політичного конфлікту є дія конфліктуючих сторін яка спрямована на досягнення несумісних чи взаємовиключних цілей. При політичному конфлікті завжди йдеться про досягнення, зміну, збереження суспільної могутності. Особливістю соціально-політичного конфлікту в умовах перехідного періоду є його вертикальний характер (боротьба за режим), у той час як в умовах стабільності він має переважно горизонтальний характер (боротьба в рамках режиму).

У політичній літературі наведено велику кількість джерел походження та причин виникнення політичних конфліктів. Розглянемо деякі з них.

1. К. Маркс, Р. Дарендорф та М. Дюверже вважають, що джерелом політичного конфлікту є існуюча система економічних, політичних, со-

ціальних і духовних відносин, в якій суб'єкти політики займають різне об'єктивне місце. На їхню думку політичні конфлікти відображають об'єктивні протиріччя, існуючі у суспільстві;

2. Дж. Бертон, Д. Істон, О. Надлер та Р. Інглхарт стверджують, що конфлікти виникають у результаті утиску чи недостатнього задоволення потреб, що визначають сутність людської особистості, серед них влада, матеріальні блага, соціальні цінності (Д. Істон), безпека, громадське визнання, моральне самовдосконалення (Р. Інглхарт); економічне зростання, успіх (О. Надлер).

3. З. Фрейд вважав джерелом конфлікту фрустраційний (від лат. frustratio – розчарування) соціально-психологічний стан індивідів, який проявляється в усіх сферах суспільного життя. Пізніше З. Фрейд доповнив фрустраційну теорію положенням про те, що головною причиною будь-яких конфліктів є інстинктивне бажання одного індивіда панувати над іншим.

Конфлікт політичний - стан політичних відносин, в якому учасники ведуть боротьбу за цінності та певний статус, владу й ресурси, боротьбу, де метою є нейтралізація, нанесення збитків або знищення суперника.

Термін «конфлікт» у буквальному перекладі з латинської означає «сутичка». Це може бути сутичка протилежних поглядів, думок, інтересів і дій різних суб'єктів — народів, націй, держав, політичних і суспільних груп, рухів і об'єднань.

Конфлікт — це така стадія або форма розвитку соціального процесу, коли складаючі його сторони досягають стану полярності, моменту взаємосуперечення і наявності протиріч. Кульмінацією конфлікту є криза, що характеризується крайнім ступенем загострення суперечностей між соціальними суб'єктами.

Політичний конфлікт — один із видів соціального конфлікту, специфіка якого визначається особливостями розвитку політичної дійсності.

У його основі закладено боротьбу учасників політичного процесу за вплив у системі політичних відносин, за доступ до прийняття політичних рішень, розпорядження ресурсами, та за політичне панування.

Політичний конфлікт складається з таких компонентів:

- учасники та сторони;
- характер конфлікту;
- просторово-часові параметри;
- етапи та інтенсивність;
- наслідки та результати.

У будь-якому суспільстві влада, матеріальні і духовні блага — це завжди відсутні цінності, до володіння котрими цілком природно прагнуть індивіди, різні політичні та соціальні сили. Їхня сутичка з приводу цих відсутніх цінностей закономірно породжує конфлікти. Отже, основним джерелом політичних конфліктів є нестача деяких цінностей у суспільстві і внаслідок цього неадекватне задоволення універсальних людських потреб.

Справа в тому, що сформований, у процесі соціалізації, високий стандарт життєвих цінностей індивіда часом буває недосяжним у реальному житті. Індивід іноді виявляється не в змозі самостійно забезпечити його повною мірою, тоді він впадає в стан фрустрацій, що характеризується неузгодженістю його бажань, потреб із реальними можливостями їх задоволення. Конфлікти — соціальні і політичні — в такому випадку стають неминучими. Для того, щоб дорослій людині безболісно інтегруватися в суспільство, увійти в самостійне життя необхідно навчитися рахуватися з реальністю, порівнювати свої потреби з власними можливостями їх задоволення.

Пізніше Фрейд доповнив фрустраційну теорію положенням про те, що основною причиною будь-яких конфліктів є інстинктивне бажання одного індивіда панувати над іншим. Відносини панування і підпорядкування, насильство одних людей над іншими — це головне суспільне протиріччя, що породжує конфлікти. Вони супроводяться

агресивністю, примусом і фізичним насильством. Таким чином, джерело конфліктів знаходиться у фрустраційному соціально-психологічному стані індивідів, що з різним ступенем гостроти та інтенсивності виявляється в усіх сферах громадського життя.

Причини виникнення конкретних політичних конфліктів можуть бути різні — економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, релігійні та ін. Як правило, в основі будь-якого великого політичного конфлікту лежить безліч причин як об'єктивного, так і суб'єктивного порядку. В одних випадках на перший план виходять соціально-економічні причини, в інших— ідеологічні розходження політичних сил, що протистоять одна одній щодо базових цінностей і політичних, ідеалів суспільства, оцінок історичних і актуальних політичних подій. Однією з причин появи політичних конфліктів можуть бути процеси активної самоідентифікації громадян, усвідомлення ними своєї приналежності до певних етнічних, релігійних та інших спільнот.

Останні причини найбільш чітко виявляються в тих країнах, де здійснюється перехід від тоталітарних до демократичних режимів, закладаються основи, по суті, нового політичного устрою суспільства. У цих умовах неминуче зіштовхуються протилежні думки про шляхи реформування економіки, державності, політичної системи, про ідеал політичного устрою суспільства. Зміст і способи вирішення політичних конфліктів, у даному випадку, багато в чому залежать від того, яких ідейно-політичних позицій дотримується правляча політична еліта. А також від функцій політичних конфліктів.

Слід окремо розглянути основні теоретичні джерела сучасних концепцій соціального конфлікту.

У стародавніх міфах та релігійних переказах, ідеях і висловлюваннях філософів, істориків та письменників минулих років містяться глибокі думки і зауваги про причини найрізноманітніших конфліктів та шляхи долання їх. Перші спроби раціонально осмислити

природу соціального конфлікту належать давньогрецьким філософам. Відомий античний філософ Геракліт прагнув пов'язати свої міркування про війни і соціальні конфлікти із загальною системою поглядів на природу Всесвіту. Соціальні конфлікти тут показані в новій якості — як атрибут суспільного життя, неодмінна і важлива умова суспільного розвитку. Ідеї Геракліта поділяв філософ Епікур, який, вбачаючи негативні наслідки воєн, відстоював думку про безконфліктний стан суспільства майбутнього.

Християнська філософія, зокрема філософія Климента Оригена та частково Тертуліана, у початковий період свого розвитку доводила переваги миру, злагоди і братерства між людьми. Аврелій Августин, а згодом Фома Аквінський у свої вченнях обґрунтовують концепцію «священної війни» на захист церкви і віри. З різким осудом соціальних зіткнень та конфліктів виступають Т. Мор, Е. Роттердамський, Ф. Рабле.

Досить обґрунтованими були висловлювання англійського філософа Ф. Бекона щодо природи соціального конфлікту. Вчений вперше піддав теоретичному аналізу сукупність причин соціальних конфліктів, які виникають усередині країни, докладно розглянувши матеріальні, політичні й психологічні умови соціальних безпорядків, а також можливі способи їх долання. Бекон зазначав, що «основною причиною виникнення соціальних безпорядків є злиденне матеріальне становище народу». Дослідник звертає увагу на конкретні засоби запобігання конфліктам, справедливо зазначаючи, що з ліквідацією причин, які породжують конфлікти, можна досягти стабільності й злагоди в суспільстві.

З відкритою критикою збройних конфліктів, з осудом завоювань і насилля виступали англійські демократи і французькі просвітники XVIII ст. Д. Прістлі, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо і Вольтер. Збройні конфлікти між народами дослідники розглядали як пережиток «варварської епохи» і вважали, що ліквідація феодальних відносин приведе до «вічного миру».

Представник німецького просвітництва А. Айнзідель висловлював

надію, що розширення фізичного пізнання врешті-решт приведе до ліквідації воєн. Він має своїх послідовників, які вважають, що винятково згубне за наслідками застосування ядерної зброї стримує людство від воєн і збройних конфліктів.

Покладав надії на мудрість людства в майбутньому і Р. Овен (Оуен), який вважав, що суспільство на цій основі може знайти стан соціального спокою, порядку і єдності.

Для класика німецької філософії І. Канта характерним є визнання певної позитивної ролі конфліктів у спільній історичній долі людського роду. Подібний підхід до оцінювання соціальних конфліктів, до війн знаходимо і у вченнях Гегеля, який зазначав, що «війни зберігають моральне здоров'я народів».

Своє ставлення до розуміння суті політичних конфліктів висловлювали англійський економіст Т. Мальтус, англійський біолог Ч. Дарвін, англійський філософ, засновник позитивізму Г. Спенсер, що знайшло своє втілення у наукових теоріях.

Марксистська теорія соціального розвитку визнає соціальні конфлікти, колізії й антагонізми як можливі, а в умовах гострої боротьби, як неминучі явища суспільного життя.

Проблема конфлікту завжди привертала до себе увагу вчених різних галузей наук. Беручи до уваги теоретичні джерела сучасних концепцій соціального конфлікту і доробок сучасних конфліктологів, можна дійти висновку, що соціальний конфлікт— це явний або прихований стан протиборства інтересів, цілей і тенденцій розвитку соціальних суб'єктів, які об'єктивно розходяться, це — пряме або непряме зіткнення соціальних сил на ґрунті протидії існуючому суспільному порядку, особлива форма історичного руху до нової соціальної єдності.

Політичний конфлікт — це таке зіткнення протилежних сил і поглядів, яке зумовлене взаємодією політичних інтересів і цілей. Суб'єктами цих інтересів є держави, класи, страти, соціальні групи, етноси, політичні

партії та рухи, а також окремі особи. Поняття «політичний конфлікт» включає в себе взаємну боротьбу цілих суспільств, суспільно-економічних формацій.

Конфлікти розрізняються за рівнем і за суб'єктами. Одним з різновидів політичних конфліктів можна вважати взаємовідносини, що проявляються в протистоянні політичних інтересів. Оскільки інтереси суб'єктів політики мають певну структуру, то зіткнення їх, протистояння може мати ширший чи вузький спектр. Відповідно до цього, конфлікти бувають як загальні, широкі за позиціями конфронтації, комплексні так і вузькі як компоненти перших. При цьому взаємодія вузьких конфліктів визначає характер і провідну тенденцію загальних конфліктів.

Типологія та розв'язання політичних конфліктів

У сучасній політичній літературі є кілька типологій політичних конфліктів. З точки зору масштабів і рівнів прояву політичних конфліктів розрізняють зовнішньополітичні (міждержавні) та внутрішньодержавні конфлікти.

Зовнішньополітичні конфлікти це конфлікти між двома чи кількома суверенними державами за сфери впливу та панування на міжнародній арені. Внутрішньополітичні конфлікти можуть виникати між елітою та масами, якщо правляча верхівка не виражає інтересів більшості. Також до внутрішньополітичних відносяться конфлікти між різноманітними об'єднаннями політичних еліт, які змагаються між собою з приводу певних конкретних питань, але мають шерог спільних інтересів.

Крайньою формою прояву конфлікту є кризи. До внутрішньополітичних криз відносяться урядова, парламентська, конституційна, загальнонаціональна кризи. Урядова криза виражається у втраті урядом авторитету. Коли рішення парламенту не співпадають з волею більшості громадян країни, настає парламентська криза, котра призводить до розпуску парламенту й призначення виборів. Конституційна криза пов'язана із

фактичним припиненням дії Основного закону держави, що викликає потребу перегляду і якісної зміни попередньої конституції; зволікання з вирішенням цієї проблеми може спричинити ріст негативних соціальних тенденцій. Загальнонаціональна криза є найнебезпечнішою і може включати у себе усі три попередні. Ця криза зачіпає основи суспільного устрою і призводить до зміни політичної влади, революцій, радикальних реформ.

М. Дюверже у відповідності з побудовою та організацією політичного режиму виділяє горизонтальні та вертикальні конфлікти. Горизонтальні розкривають зв'язки однопорядкових суб'єктів, наприклад, всередині правлячої еліти. Вертикальні – характеризують взаємини суб'єктів, що належать до різних рівнів влади.

За рівнем публічності розвитку політичні конфлікти поділяються на відкриті та закриті. Відкриті виражені у зовнішньо фіксованих взаємодіях конфліктуючих сторін, наприклад, маніфестації, страйки, пікети тощо. Закриті політичні конфлікти проходять у прихованих формах прийняття політичних рішень, способах і методах політичної боротьби; це проявляється всередині правлячої еліти, у відносинах між різними гілками державної влади.

За тривалістю політичні конфлікти поділяються на короткотривалі та довготривалі. Розв'язання короткотривалого конфлікту відбувається відносно швидко, наприклад, шляхом відставки певної посадової особи. Довготривалі політичні конфлікти мають затяжний характер.

У світовій політичній практиці є два основні шляхи розв'язання політичних конфліктів - мирний і воєнний.

Під час мирного врегулювання конфліктів використовуються переговори, суд та інші беззбройні способи.

Воєнний спосіб розв'язання конфлікту полягає у збройному зіткненні конфронтуючих учасників політичного процесу. Війна є крайньою формою прояву політичного конфлікту. Її початок свідчить, що конфліктуючі групи не бачать іншого способу усунення своїх непорозумінь, крім збройного насильства.

У авторитарних та демократичних суспільствах проблема розв'язання конфліктів вирішується по-різному. У суспільствах авторитарного типу владні структури намагаються придушити конфлікт у зародку, що призводить або до суспільної стагнації, консервації віджилих структур, або до переходу конфлікту в стадію латентного розвитку, яка обтяжена наступним вибуховим розвитком конфлікту (насильство, революція).

У демократичних суспільствах інтереси різних соціальних груп представляють політичні партії і конфлікт розв'язується шляхом переговорного процесу, реформування суспільства, зміни пануючої еліти на виборах під час парламентської боротьби та іншими цивілізованими методами.

Оскільки у реальному політичному житті цілковите уникнення, усунення конфліктів є маловірогідним, то на перший план у конфліктології виходить вибір стилю поведінки у конфліктній ситуації. Дослідники виділяють морально-правовий (нормативний), силовий, реалістичний, ідеалістичний, інтегративний та ін. стилі поведінки у політичному конфлікті.

Морально-правовий (нормативний) підхід передбачає врегулювання конфлікту з допомогою правових і моральних норм. Силовий підхід використовується в умовах нерівності партнерів і не призводить, як правило, до усунення причини конфлікту, а створює загрозу ескалації конфлікту. Реалістичний підхід розглядає суть конфлікту як вроджене прагнення людини до панування. А оскільки всі панувати не можуть, то

відбувається примус тих, хто панує, над тими, хто підпорядковується. Цей метод ще називають методом торгу, примусово-переговорним методом.

Ідеалістичний стиль поведінки у конфлікті передбачає, що усі зацікавлені сторони встановлюють взаємовідносини, які прийнятні для усіх. Вихідною є теза про те, що в момент конфлікту всі сторони є в програвші, зазнають небажаних втрат, а після його ліквідації всі будуть у вигравші.

Інтегративний стиль поведінки полягає у тому, що кожна із конфліктуючих сторін, забуваючи про свої попередні цілі та цінності, знаходить нові -взаємоприйнятні.

Політична практика свідчить, що конфліктуючі сторони демонструють найрізноманітніші типи поведінки, зокрема, пряме протиборство, ухилення, пристосування, вчинки, співробітництво та ін.

До основних успішних способів розв'язання політичного конфлікту традиційно відносять локалізацію конфлікту, його деескалацію, досягнення компромісу або консенсусу.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с.
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.

5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
10. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
11. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
12. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
13. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / І. Я. Вдовичин та ін.; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. 396 с.

Тема 3.2 Світовий політичний процес та міжнародні відносини

1. *Світовий політичний процес та його суб'єкти.*
2. *Зовнішня політика. Діалектика внутрішньої та зовнішньої політики.*

3. Міжнародна політика: суть, цілі та функції.

Світовий політичний процес та його субєкти.

Аналіз політики як складного та багатогранного суспільного явища передбачає її вивчення як на внутрішньополітичному, так і на міжнародному рівні. Внутрішня політика вивчається шляхом аналізу її різних напрямів та їх реалізації в межах держави.

Міжнародна політика – це взаємовідносини між двома і більше державами, а зовнішня політика – зовнішня діяльність однієї держави.

Зовнішня політика держави формується насамперед під впливом внутрішніх факторів. Однак виявляється вона у тісній взаємодії, взаємозалежності з зовнішніми факторами. На міжнародній арені суб'єктом політики є держави, взаємовідносини між якими базуються на засадах або суверенітету, або залежності, підкорення.

Під міжнародними відносинами розуміється сукупність політичних, економічних, дипломатичних, культурних, науково-технічних, військових, гуманітарних взаємозв'язків між державами і групами держав, а також між суспільними рухами та організаціями, які діють на міжнародній арені.

Відповідно, міжнародні відносини є середовищем, у якому реалізуються принципи міжнародної політики, здійснюються цілеспрямовані дії в інтересах суб'єктів, між якими складаються ці відносини, і характер взаємовідносин, що виникають на цих засадах. Для певного державного суб'єкта – це зовнішня політика, оскільки її метою є вирішення завдань, пов'язаних з урегулюванням бнавколишнього соціального середовища.

Існує чотири основні форми міжнародної політики:

- невторчання у внутрішні справи інших держав;
- рівноправ'я;
- повага суверенітету;
- добросовісність у виконанні державами взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Упродовж останнього десятиріччя ХХ ст. відбулася фундаментальна трансформація усього світового ладу. У багатоцентровій системі світової політики визначився цілий ряд центрів тяжіння і впливу: США, Європа, яка стрімко об'єднується, Росія, досить активно відбувається становлення могутніх центрів світової політики у Південно-Східній Азії та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Світовий політичний процес має на меті участь у міжнародному поділі праці, забезпечення міжнародного миру, спільний захист прав людини, спільне розв'язання глобальних проблем, сучасного світу (екологічної, демографічної, продовольчої, охорони і раціонального використання природних ресурсів, відвернення термоядерної війни, гонки озброєнь та забезпечення ненасильницького миру, подолання низького рівня розвитку багатьох країн світу, раціональне освоєння Світового океану та космосу) та ін.

Поняття *«світовий політичний процес»* означає сукупність дій і взаємовідносин суб'єктів світового суспільства по реалізації своїх і загальних інтересів. В політичній практиці та публіцистиці дане поняття є аналогом поняття *«міжнародна політика»*, *«міжнародні відносини»*, *«світова політика»*, адже міжнародна політика включає в себе політичний процес, а останнє – втілення і вираження міжнародної /світової/ політики.

Специфіка міжнародної політики і політичного процесу розкривається через аналіз їх структурних елементів, в першу чергу її суб'єктів.

Основним суб'єктом світового суспільства, світового політичного процесу є держава. Її політика визначає характер міжнародних відносин, безпосередньо впливає на сутність свободи і рівень добробуту громадян, на життя суспільства. Саме за допомогою держави народи, нації організовано представляють свої інтереси на світовій арені.

Держава – єдиний суб'єкт міжнародного процесу, який володіє суверенітетом. Категорія “національно-державний суверенітет” має два

аспекти – внутрішній і зовнішній.

Перший аспект означає свободу вибору кожним народом свого способу економічного розвитку, політичного режиму, наявність у державі власного законодавства. Другий аспект передбачає невтручання держав у внутрішні справи іншої, їх рівність і незалежність. В основі діяльності будь-якої держави на міжнародній арені закладено національний інтерес, який являє собою усвідомлення і відображення в діяльності політичних лідерів його національних потреб. Відомий американський політолог Г.Моргентау (1891 – 1967 рр.) вважав, що саме концепція інтересу, яка виражена у категоріях сили, рятує від «моралізованих крайнощів і політичної безрозсудності». У такому випадку державу слід розглядати як політичну спільність, яка дбає про свої інтереси, що визначені в силовому вираженні.

Досягнення балансу сил та інтересів є важливим фактором у забезпеченні стабільності в світовій політиці. До складових частин сили суб'єктів світової політики держав належить: їх військова підготовка та організація, географічне положення, природні ресурси, промисловий потенціал, кількість населення, якість дипломатії і розвідки, стан моралі, національний характер тощо.

Разом з тим, в сучасному світі держави не можуть керуватися вузько зрозумілими національними інтересами і вести розмову лише у категоріях сили. Будь-яка держава змушена зважати на інтереси інших країн, поважати їх, це потребує від неї дотримання певних норм поведінки на міжнародній арені.

З точки зору міжнародного права держави в юридичному відношенні є формально рівними але одночасно держави надзвичайно відрізняються за національною могутністю, до складу якої входить вище зазначені фактори. З урахуванням факторів національної могутності й здатності захистити свій суверенітет відрізняють наддержави, великі держави, середні держави, малі держави та мікродержави.

До наддержав відносяться ті, які можуть впливати на умови існування усього людства і володіють силою руйнування планетарного масштабу. Великі держави в значо впливають на світовий розвиток, не домінуючи при цьому у міжнародних відносинах. Середні держави впливають на своє близьке оточення це відрізняє їх від малих держав, вплив яких є слабким, але вони володіють достатніми засобами для збереження своєї незалежності та територіальної цілості. Мікродержави, в принципі, не здатні захистити свій суверенітет самостійно.

До провідних суб'єктів міжнародних відносин, які безпосередньо створюються державами, відносять їх міждержавні об'єднання – політичні або військово-політичні організації, серед них: Організація Об'єднаних націй (ООН), Європейський Союз (ЄС), Ліга арабських держав (ЛАД), Організація африканської єдності (ОАЄ), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Рада по безпеці і співробітництву в Європі (НБСЄ), Співдружність Незалежних держав (СНД).

В межах ООН існує цілий ряд організацій, які функціонують у міжнародних відносинах як структурні елементи, так і самостійні суб'єкти. До них відносять Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна Асоціація праці (МАП), Організація, яка займається питаннями культури і науки (ЮНЕСКО), Міжнародний Валютний Фонд (МВФ), Міжнародна Організація по Атомній Енергетиці (МАГАТЕ), Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКАД), Міжнародний суд та ін.

Важливу та зростаючу роль у формуванні та функціонуванні міжнародних відносин відіграють неурядові організації, які об'єднують недержавні інститути й громадян різних країн і діють у специфічних галузях, До їх числа відносять Міжнародну Організацію Політичних наук (МОПН), Міжнародну організацію Кримінальної Поліції (Інтерпол), Міжнародну Демократичну Федерацію Жінок (МДФЖ), Всесвітню Федерацію Демократичної Молоді (ВФДМ), Всесвітню Раду Світу (ВРС) тощо.

Безперечно, що міждержавні відносини мають переважаюче значення в світовій політиці, адже саме вони обумовлюють правові межі, які визначають позадержавні відносини. Тільки держави мають повноваження укладати угоди, починати і закінчувати війни, вступати в офіційні контакти з іншими державами. Разом з тим, росте значення недержавних суспільних організацій, які не замінюють, а доповнюють компетенцію уряду в міжнародних справах. Прикладом цьому є Транснаціональна корпорація (ТНК) - ця спеціалізована неурядова організація яка значною мірою впливає не лише на економічну ситуацію, а й на політичне життя сучасного світу. Великі ресурси дозволяють ТНК впливати у своїх інтересах, на політичну сферу не тільки в країні знаходження, але й у світі в цілому. Наприкінці ХХ століття ТНК контролювали 50% світового промислового виробництва, 65% зовнішньої торгівлі, 80% патентів і ліцензій на нову техніку, технологію і “ноу-хау”. Ядро світової господарської системи складають приблизно 500 ТНК, які володіють практично необмеженою економічною владою.

Суб'єктами міжнародних відносин є держави, міжнародні урядові та неурядові організації, суспільні рухи, транснаціональні корпорації, релігійні об'єднання, народи, етноси, політичні та суспільні лідери.

Ведуча роль політики в міжнародних відносинах зумовлена наступними факторами. По-перше, суб'єкти світової політики володіють колосальними ресурсами і можливостями впливу не тільки на власно політичні, але й на економічні та інші міжнародні процеси. Переконливим прикладом є роки “холодної війни” у ХХ столітті, коли по політичним міркуванням над створенням зброї масового знищення людей працювала більшість найкращих умів вчених і технічної інтелігенції планети. По-друге, міжнародні відношення мають яскраво виражену тенденцію до глобалізації, ускладненню і розширенню, що потребує удосконалення міжнародних політичних механізмів для їх регулювання. По-третє, міжнародні політичні відношення суттєво впливають на формування міжнародного порядку, тобто забезпечення нормального функціонування держави та інших

міжнародних інститутів. По-четверте, в наш час, як ніколи гостро постають питання безпеки всього людства, проблеми його виживання. Саме в цьому напрямку концентрується увага світової політики. По-п'яте, за допомогою світової політики можливо найбільш ефективно вирішувати складні проблеми світового розвитку, які пов'язані з суперечністю між тенденцій до розширення взаємовідносин між народами і державами, з одного боку, і різноманітністю політичних і соціально-економічних систем – з іншого.

Світова політика значною мірою визначає склад сучасного світу, її пріоритети зумовлені необхідністю вирішення спільних проблем, які стоять перед людством і національними інтересами її суб'єктів.

Зовнішня політика. Діалектика внутрішньої та зовнішньої політики.

Проблема залежності й підпорядкування зовнішньої і внутрішньої політики має принципове значення, оскільки дає змогу виявити характер їхнього взаємозв'язку, рівень її залежності або незалежності однієї від іншої, з'ясувати питання про те, яка група розглядуваних відносин є первинною, а яка — вторинною, похідною.

Головні наукові напрями, течії у сфері теорії міжнародної політики та зовнішніх відносин формуються залежно від вирішення цієї проблеми. У прямій залежності від неї трактуються інші проблеми теорії: питання про природу і предмет міжнародних відносин, їхні закономірності й типологію, про форми закордонної політики, проблеми війни і миру, питання безпеки. Тут слід враховувати три підходи, перший полягає в тому, що за основу береться зовнішня політика як визначальна. Польсько-австрійський соціолог Л. Гумплович стверджував, що внутрішній розвиток держави визначається розвитком її зовнішніх сил, внутрішня історія є простим додатком зовнішньої, зумовлюється нею.

Також існує думка, що виведення зовнішньої політики з внутрішньої й базується на уявленні про те, що міжнародні відносини є простим продовженням внутрішньосупільних, детермінованих економічним базисом та інтересами правлячих кіл.

Зовнішня політика – це діяльність держави на міжнародній арені, яка регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності: державами, зарубіжними партіями та іншими громадськими організаціями, всесвітніми і регіональними міжнародними організаціями, тобто зовнішня політика – це закордонна діяльність держави.

Особливості зовнішньої політики:

1. *не має владного характеру* - якщо внутрішня політика є діяльністю щодо здійснення влади, то суб'єктами та об'єктами зовнішньої політики виступають держави як суверенні утворення, жодне з яких не може (не повинно) нав'язувати свою волю іншому. Звичайно, у реальних міжнародних відносинах трапляється домінування одних держав над іншими, проте воно визнається не нормою міжнародних відносин, а її порушенням;

2. *зумовлена певним етапом розвитку міжнародних відносин і конкретною ситуацією на міжнародній арені* - визначення й реалізація державою цілей у зовнішній політиці, особливо формування програм та організація дій, мають здійснюватися з урахуванням дій і цілей інших суверенних держав, внутрішня політика має відносну автономію стосовно зовнішніх чинників;

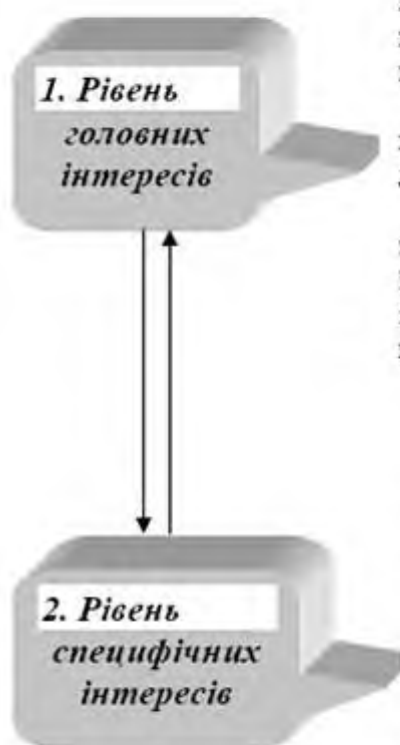
3. *залежна не тільки від держави, що її здійснює, а й від ступеня погодженості або конфлікту інтересів даної держави з інтересами та устремліннями інших держав; залежно від ступеня узгодженості цих інтересів проведення зовнішньої політики полегшується або утруднюється;*

4. *вона має власне інституціональне забезпечення* - повноваженнями щодо здійснення зовнішньої політики наділяються вищі органи

законодавчої і виконавчої влади. Найбільше таких реальних повноважень залежно від форми державного правління є у глави держави або прем'єр-міністра.

Водночас у державі існують і спеціальні інститути, призначенням яких є безпосередня реалізація зовнішньої політики. Головним таким інститутом є Міністерство закордонних справ з мережею закордонних дипломатичних представництв. Спеціальними зовнішньополітичними інститутами виступають органи зовнішньої розвідки, Міністерство зовнішньої торгівлі чи зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Зовнішньополітичні інтереси діляться на два рівні – рівень головних інтересів і рівень специфічних інтересів. (рис. 1.1):

охоплює зовнішньополітичні інтереси, пов'язані із забезпеченням безпеки й цілісності держави як певної соціально-економічної, політичної, національно-історичної і культурної спільності, захистом економічної і політичної незалежності держави, утриманням і зміцненням її авторитету в системі міжнародних відносин.

Інтереси цього рівня забезпечуються й захищаються нею на світовій арені всіма наявними засобами – дипломатичними, економічними, ідеологічними, військовими.

Протягом усього часу існування держави ці інтереси залишаються практично незмінними. Змінюються лише форми їх вираження і засоби реалізації. З приводу своїх головних інтересів держава найменш схильна йти на компроміси й поступки в міжнародних відносинах.

містить окремі, часткові інтереси держави в системі міжнародних відносин. Це, наприклад, прагнення держави утвердити свій вплив у тих чи інших міжнародних організаціях, брати участь у розв'язанні регіональних конфліктів, розвивати культурні зв'язки з іншими державами тощо.

Специфічні інтереси є більш динамічними; вони змінюються під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. В різних історичних умовах одні інтереси зникають, інші – з'являються. За певних обставин специфічний інтерес приноситься в жертву головному, але буває й так, що специфічний інтерес переростає у головний, стає визначальним у всій зовнішній політиці держави.

Рис. 1.1 Рівні зовнішньополітичних інтересів держави

Цілі зовнішньої політики зумовлюються суспільно-політичним ладом, формою державного правління, типом політичного режиму, історичними особливостями, геополітичними умовами та іншими чинниками. Основними цілями зовнішньої політики є:

Національна безпека – стан держави, який дає їй можливість зберігати свою цілісність і виступати самостійним суб'єктом системи міжнародних відносин. Національна безпека означає захищеність життєво важливих інтересів особи, держави й суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного ладу, економіки, культури країни від внутрішньої і зовнішньої загрози. Вона має, отже, внутрішній і зовнішній аспекти.

Національна безпека проявляється на трьох рівнях:

1-й рівень – безпека особи: полягає у формуванні комплексу таких правових і моральних норм та суспільних інститутів, які б надавали їй можливість розвивати й реалізовувати соціальне значущі здібності й потреби, не зазнаючи протидії з боку суспільства і держави.

Проявляється в забезпеченні її прав і свобод.

2-й рівень – безпека суспільства: передбачає наявність суспільних інститутів, норм і відносин, які дають можливість реалізувати права і свободи всіх соціальних груп і протистояти діям, що ведуть до розколу суспільства.

3-й рівень – безпека держави: досягається наявністю ефективного механізму управління суспільством, координації діяльності соціальних груп і політичних сил, а також дійових інститутів їх захисту.

У демократичних країнах пріоритетною є безпека особи. Безпека держави й суспільства тут не самоціль, а умова забезпечення безпеки особи. У критичні для країни періоди може домінувати безпека суспільства або держави.

Збільшення сили держави – покращення її економічного, політичного, воєнного, інтелектуального і морального потенціалу.

Одним із вирішальних чинників є авторитет держави, для якого найважливішим є професіоналізм зовнішньої політики. Правильна оцінка співвідношення сил, уміння точно визначити позицію у складних ситуаціях, розпізнати друзів і противників можуть частково компенсувати нестачу сили. Велике значення має моральний потенціал держави, який у міжнародних відносинах виступає і як чинник реальної політики. Високий моральний престиж визначає високий рівень довіри з боку союзників і можливих партнерів, допомагає зміцнювати безпеку, забезпечує в критичні моменти не тільки моральну, а й матеріальну підтримку.

Зростання престижу держави і зміцнення міжнародних позицій. Умовою реалізації цієї мети є суспільне виконання двох інших важливих цілей зовнішньої політики. Усі три цілі тісно взаємопов'язані.

Так, престиж і міжнародні позиції держави безпосередньо залежать від її сили. Сила й безпека держави значною мірою визначаються її міжнародними позиціями.

До функцій зовнішньої політики відносять захисну, позиціонувальну та прагматичну (рис.1.2). Ці функції є основою зовнішніх позицій держави, а саме оборонної, дипломатичної та співробітництва.

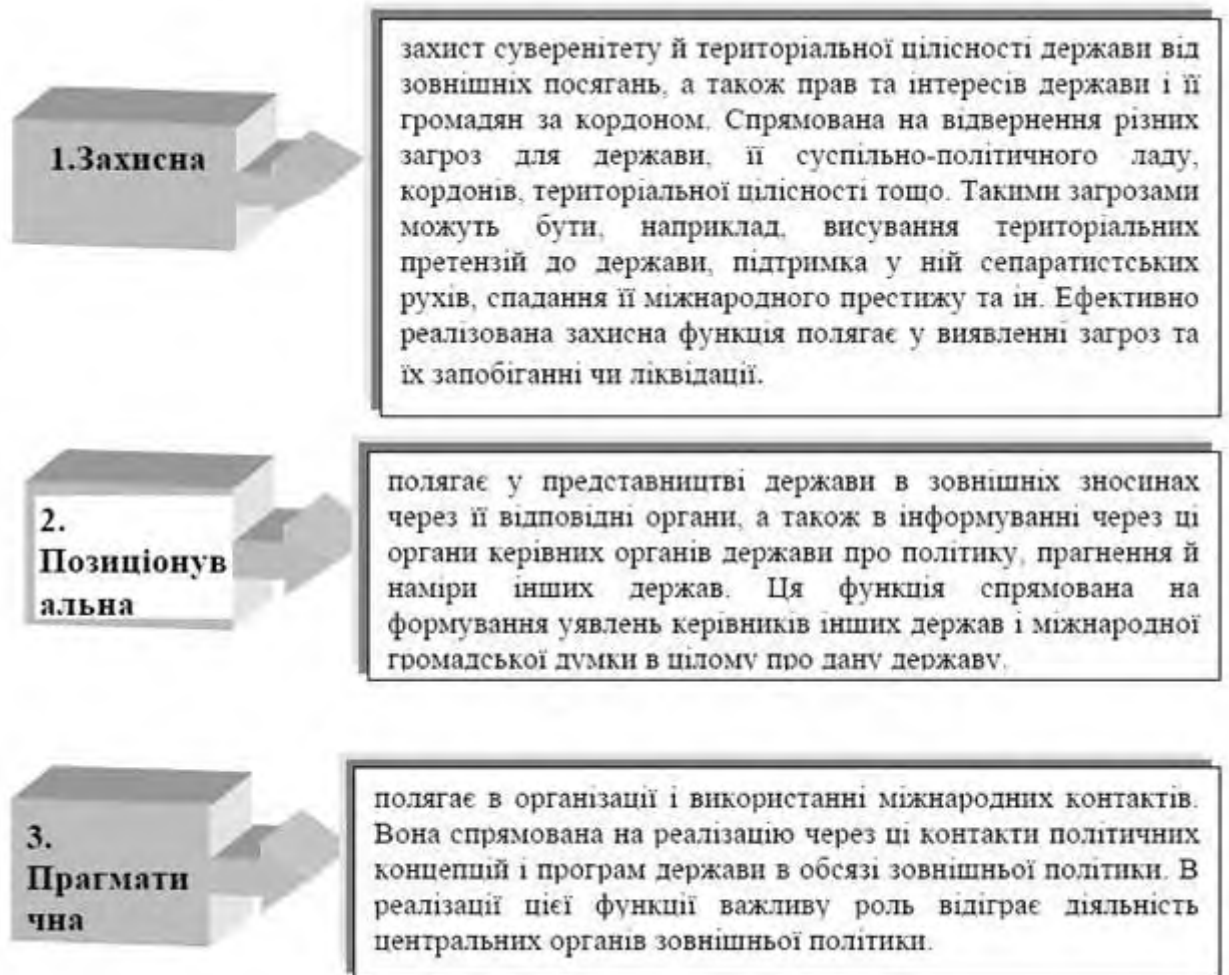

Рис. 1.2 Функції зовнішньої політики

Найважливішим способом здійснення функцій зовнішньої політики держави – це **дипломатія**, під якою розуміють контакти між державами і засоби їх реалізації (рис. 1.3).

Рис. 1.3 Дипломатія, як спосіб здійснення зовнішньої політики

Засоби здійснення зовнішньої політики – мають важливе значення для досягнення цілей зовнішньої політики. Залежно від сфер суспільного життя вони поділяються на політичні та економічні (Рис.1.4)

Засоби	Характеристика
<p>1. Політичні засоби</p> <div data-bbox="391 705 790 1064" style="text-align: center;"> <p>a) Війни</p> <p>Справедливі</p> <p>Несправедливі</p> </div> <div data-bbox="414 1523 774 1691" style="text-align: center;"> <p>б) Воєнний тиск</p> </div>	<p>є найбагатоманітнішими й охоплюють передусім сферу дипломатичних відносин – від традиційних форм дипломатії (посольства, консульства) до дипломатії на рівні глав держав. Ці засоби можуть використовуватись у формі переговорів, зустрічей, участі в міжнародних організаціях тощо.</p> <p>Під <i>війною</i> у міжнародному праві розуміють воєнні дії між державами, а також між державами й національно-визвольними рухами, які супроводжуються повним розривом між ними мирних відносин. До середини ХХ ст. застосування воєнної сили розглядалось як законний засіб розв'язання спорів між державами. Анексії і контрибуції вважались прийнятними способами розширення територій і державного збагачення. Розрізняються війни справедливі, або правомірні, і несправедливі, неправомірні. До перших належать індивідуальна або колективна самооборона проти агресії і національно-визвольні війни за здійснення права на самовизначення, до других – агресія і колоніальні війни.</p> <p>Статутом ООН визнається правомірність використання воєнної сили у двох випадках: з метою самооборони від збройного нападу на державу і за рішенням Ради Безпеки ООН як примусові збройні санкції проти агресора. Несправедливі, неправомірні війни визнаються міжнародним злочином, який тягне за собою міжнародну відповідальність держави-агресора і кримінальну відповідальність осіб, визнаних воєнними злочинцями.</p> <p>маневри; навчання; паради; демонстрації зброї; концентрація військ та провокації на кордонах; участь у миротворчих операціях</p>
<p>2. Економічні засоби</p>	<p>означають використання економічного потенціалу держави для впливу на економіку й політику інших держав.</p> <p>Економічний потенціал є особливо важливим засобом зовнішньої політики, оскільки в кінцевому</p>

Засоби	Характеристика
	<p>підсумку саме він визначає позицію держави в міжнародних відносинах. Держава з потужним економічним потенціалом займає впливові позиції у світі.</p> <p>До економічного потенціалу держави належать її промисловість, сировинні ресурси, стан робочої сили та ін.</p> <p>Важливим економічним засобом зовнішньої політики є зовнішня торгівля, яка, з одного боку, сприяє збільшенню економічного потенціалу держави, а з другого – дає змогу впливати на політику інших держав через світові ціни, встановлення режиму найбільшого сприяння чи введення ембарго тощо.</p>
<p>3. Ідеологічні засоби</p>	<p>різноманітні форми й засоби пропаганди, інформації, культурної політики, які використовуються державою у відносинах з іншими державами передусім з метою формування позитивного зовнішнього іміджу і міжнародного престижу даної держави. З цією метою в зарубіжних країнах відкриваються культурні центри, влаштовуються різноманітні виставки, презентації тощо.</p>

Рис. 1.4 Засоби здійснення зовнішньої політики

Ще у XVI ст. політичний діяч Н. Макіавеллі помітив вплив на устрій держави та на політичне життя загалом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Міжнародний фактор завжди відігравав важливу роль у внутрішньополітичних процесах, особливо це стало помітним наприкінці XX ст., коли людство зіткнулося з рядом глобальних проблем, які можна розв'язати лише загалом. Проте і переоцінювати вплив міжнародного фактору не варто. Непоодинокими є факти, коли тиск міжнародного співтовариства на окрему країну призводив до протилежних наслідків.

Вплив суб'єктів міжнародних відносин на внутрішньополітичний розвиток може бути різним. Наприклад, американські політологи Л. Уайтхед і Ф. Шміттер виокремили чотири способи такого впливу:

- *контроль* — встановлення демократії за допомогою сили через зовнішній тиск та відкрите застосування санкцій;

- *дифузія* — вплив однієї держави на іншу через “нейтральні” та міжнародні канали;
- *злагода* — сукупність взаємодії груп країн, які породжують нові демократичні норми шляхом приєднання до регіонального блоку (наприклад, до ЄС — Греції, Іспанії, Португалії чи до НАТО — Польщі, Угорщини, Чехії) або до економічної й політичної системи іншої держави (наприклад, возз’єднання НДР і ФРН в межах єдиної держави або утворення союзу Росії й Білорусі);
- *пов’язування умовами* — свідомий примус з боку міжнародних організацій через встановлення певних умов розподілу фінансових або інших ресурсів.

На наш погляд, цей перелік варто було б доповнити ще й таким засобом впливу як використання методів спецслужб (звичайно, нелегальних) для зміни політики певного уряду. Спектр цих неправових методів може бути дуже широким — від тиску на діючих політиків аж до зміни або знищення ключових постатей, від яких залежить напрям дій правлячої еліти суспільства.

Сучасна політична думка продемонструвала наявність принаймні трьох точок зору на проблему *співвідношення внутрішньої та зовнішньої політики*.

Перша говорить про те, що сутність внутрішньої політики ідентична зовнішній (Т. Моргенау). І внутрішня, і зовнішня політика є боротьбою за панування, верховенство, що залежить лише від різних умов внутрішньо- і зовнішньополітичного життя;

Друга трактує, що зовнішня політика визначає внутрішню (Л. Гумплович, 1833-1909). Боротьба за існування — найважливіший чинник соціального життя, який визначає основні закони міжнародної політики, а саме:

- закон постійної боротьби між сусідніми державами за кордони;

- закон необхідності перешкоджання посиленню могутності сусіда та турбота про політичну рівновагу;
- внутрішня політика визначає зовнішню (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін).

Зазначене вище зумовлено панівними у суспільстві економічними відносинами та інтересами правлячих класів.

Порівнюючи ці підходи, варто зауважити, що реальне співвідношення зовнішньої та внутрішньої політики, більшою мірою залежить від конкретних обставин, хоча кожне має право на існування.

По-різному науковці тлумачать природу підходів міжнародної політики:

- *психологічний* («силовий») підхід полягає в розгляданні політики в контексті боротьби за панування, владу, що органічно впливає із внутрішньої природи особистості (Т. Моргенау);
- *біологічний підхід* характеризує «неминучість» політичної агресивності держав генетичною агресивністю людини, яка має «природний інстинкт» вбивати (Г. Бутуль);
- *суспільний* - зумовлений розумінням природи міжнародної політики, яка залежить від ряду економічних, соціальних та культурних.

Якщо у внутрішній політиці переважно реалізуються загальнозначущі та групові інтереси, то в міжнародній політиці на перший план виходять переважно національні інтереси.

Національний інтерес полягає в усвідомленні політичною та правлячою елітою корінних потреб національної держави.

Ці потреби реалізуються через забезпечення національної безпеки та умов для самозбереження й розвитку суспільства.

Національна безпека означає стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх

загроз, здатність держави зберігати внутрішню стабільність, незалежність, територіальну цілісність і суверенітет.

З цього боку національна безпека може розглядатися з економічної, військової, політичної, інформаційної, соціокультурної, етнічної та інших точок зору.

Наприклад, у нашій країні згідно з Конституцією України (ухвалена 28 червня 1996 р.) засади зовнішньої політики визначає парламент — Верховна Рада, яка дає згоду на обов'язковість міжнародних договорів або денонсує їх (ст. 85).

Представництво нашої держави в міжнародних відносинах, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, проведення переговорів, укладення міжнародних договорів здійснює Президент України (ст. 106). Забезпечення здійснення зовнішньої політики держави, зокрема зовнішньоекономічної діяльності, покладено на уряд — Кабінет Міністрів України (ст. 116).

Міжнародна політика: суть, цілі та функції.

Перш ніж вивчати сутність такої політики, варто визначитися з питанням про сутність самих міжнародних відносин.

Міжнародні відносини — це системна сукупність політичних, економічних, соціальних, правових, дипломатичних, військових і гуманітарних зв'язків і взаємин між суб'єктами світового співтовариства. Такими суб'єктами є народи, держави, громадські й політичні сили, рухи й організації. Міжнародні відносини — це сукупність інтеграційних зв'язків, які формують людське співтовариство, і це є провідною тенденцією сучасних міжнародних відносин.

З такої дефініції міжнародних відносин випливає висновок, що саме вони являють собою те середовище, де реалізуються принципи міжнародної політики.

Як стверджує відомий французький соціолог Р. Арон, «міжнародні відносини — це відносини між політичними одиницями, зміст яких становлять відносини між державами — власне міжнародні відносини». Проте сьогодні вже неможливо не помітити об'єктивної тенденції розширення кола учасників міжнародних відносин. Тому, якщо Р. Арон зводить їх тільки до міждержавних, то американський соціолог Д. Капоразо вважає головними дійовими особами в міжнародному житті соціально-економічні групи й політичні сили, а його співвітчизник Дж. Розенау такими вважає конкретну особу, індивіда.

Але й такі підходи не вичерпують усієї сутності міжнародних відносин, адже вони залишають багатьох суб'єктів осторонь міжнародного життя.

Особливістю сучасних міжнародних відносин є їхня перехідність, плинність, що відображаються в тенденції становлення нового світового співтовариства на основі взаємних відносин співробітництва і водночас у вдосконаленні засобів насильства. Ці процеси іноді врівноважують, а іноді пересилують один одного — залежно від того, збігаються чи не збігаються інтереси різних держав. Тобто поряд із процесами інтеграційного порядку, посилення взаємозв'язку в галузі міжнародних відносин продовжує панувати «плюралізм суверенітетів», коли кожний учасник міжнародних відносин повинен враховувати в своїй поведінці непередбачуваність деяких учасників. Тому загальний напрям розвитку всієї системи міжнародних відносин в умовах цілісного, взаємозалежного світу базується на необхідності враховувати всю сукупність інтересів країн і народів при виробленні лінії поведінки.

Зумовленість провідної ролі політики в міжнародних відносинах, визначається по-перше, у тому, що політичні відносини включають у себе найпотужніші важелі управління як власне політичними, так і неполітичними міжнародними процесами.

До них належить діяльність ООН, зовнішньополітична діяльність суверенних держав, громадських об'єднань, союзів та угруповань. По-друге, міжнародні політичні відносини якнайтісніше пов'язані з міжнародними економічними відносинами. Переконливим прикладом цього можуть слугувати міжнародні політичні й економічні відносини періоду «холодної війни», коли з політичних мотивів над створенням засобів руйнування, а не творення, працювало більше як половина вчених і інтелігенції технічного профілю планети. По-третє, міжнародні політичні відносини мають чітко виражену тенденцію до глобалізації, а це вимагає зовсім іншого механізму для врегулювання їх. По-четверте, міжнародні політичні відносини суттєво впливають на формування міжнародного і світового порядку загалом. Йдеться про забезпечення нормального функціонування держав та інших міжнародних інститутів.

Увесь світ розмежований на зони політичного впливу різних держав, блоків та угруповань, у складному процесі взаємодії яких і формується світовий політичний процес, обличчя сучасного світу. Взагалі центри соціально-політичного й економічного напруження привертають увагу всіх народів, а тому слід враховувати, що політичні події у будь-якій, навіть крихітній за розмірами, державі можуть призводити до зіткнення наймогутніших політичних сил планети.

Існує безліч визначень поняття «міжнародні відносини». Не заглиблюючись у його тлумачення, задовольнимся на цьому етапі найпоширенішим означенням міжнародних відносин як системою зв'язків і взаємовідносин між державами, націями, міжнародними й громадськими організаціями та іншими суб'єктами міжнародного життя.

Достатньо глибоко й аргументовано цей феномен проаналізував З. П'єтрась.

Розглядаючи теорію міжнародних відносин, потрібно врахувати чотири аспекти: епістемологічний, онтологічний, аксіологічний і прогностичний.

Епістемологічний аспект розглядає основи теорії пізнання міжнародних відносин, категорії науки і функції, наприклад, «база міжнародних відносин», «тоталітарне панування», «формула сил», «групова безпека», «інтеграція континентальна» тощо.

Серед функцій теорії міжнародних відносин виділяють п'ять основних:

1. Описова - відповідає на запитання «як було або як є сьогодні?» Характеризує міжнародну дійсність, але не пояснює цієї дійсності.

2. Експланасійна - відповідає на запитання «чому мали місце певні факти, процеси, міжнародні явища?», відповідь вимагає з'ясування сутності об'єкта, що вивчається. Це є основна, домінуюча функція теорії міжнародних відносин.

3. Прогностична - відповідає на запитання «як буде в майбутньому?», результатом відповіді є гіпотеза, детермінована системою вартостей і цілей діючих суб'єктів.

4. Інструментальна - інколи її називають радницько-експертною, вона відповідає на запитання, «як потрібно робити, щоб досягнути бажаних результатів?»

5. Ідеологічна - часто визначається як популяризаторська, або виховна. Вона відповідає на запитання, «для чого потрібно діяти; чого ми прагнемо, яку систему політичних вартостей поширюємо?» Результат — ідеологічні, пропагандистські настанови. Відповідне поєднання цих функцій дає змогу визначити функціональну модель міжнародних відносин.

Онтологічний аспект розглядає учасників (суб'єктів) міжнародних відносин, впливів їх діяльності. Такими передусім є, держави, міжнародні спільноти, тисячі недержавних міжнародних організацій, партій, рухів і транснаціональних компаній.

Сучасні учасники міжнародних відносин використовують чотири форми міжнародних відносин: спеціальні дипломатичні місії, постійні дипломатичні представництва, міжнародні конференції і міжнародні організації. Основним змістом різноманітних форм міжнародних відносин є те, що вони служать для проведення переговорів. Саме переговори й укладання різних угод і є сутністю дипломатичної діяльності. Модель переговорів сформулював Т. Шеллінг. Схематично сутність моделі така: досягнення результату є завжди наслідком взаємних поступок сторін, які ведуть переговори. Угода може бути укладена тільки тоді, коли кожна із сторін не прагне до односторонньої капітуляції іншої сторони. Звичайно, предметом дипломатії є намагання сторін, щоб бажану угоду було укладено якнайближче до власної позиції кожної із сторін. Що далі від вихідних позицій, то гостріше йде боротьба, тоді вихід один: або припинення переговорів, або компроміс у серединному пункті.

Зрозуміло, що ведення переговорів значно складніше від наведеної вище моделі, бажаний результат тут залежить не тільки від об'єктивних чинників, а й, не меншою мірою, від таких невимірних явищ, як страх, надія, воля, відчай і витримка, акторство, творення міфів і фікцій. Зрозуміло, що більший шанс на успіх у переговорах має та сторона, в якій міцніша економіка, стабільніше політичне становище.

Аксіологічний аспект розглядає міжнародні відносини як вияв міжнародних інтересів, вартостей, норм і свідомості.

Розрізняють такі види міжнародних інтересів:

- світова система міжнародних відносин;
- головна міжнародна система;
- регіональні;
- національні держави;
- інші учасники міжнародних відносин.

У західній літературі проблема інтересу, особливо національного, займає панівні позиції. При цьому поняття «інтерес» позначається через поняття «power» — сила, влада (Г. Моргентау).

Основні положення цієї теорії полягають у тому, що держави прагнуть реалізувати свої інтереси, і інтерес кожної держави полягає в розширенні сфер своїх міжнародних впливів, ЕІО держава використовує силу з метою реалізувати свої інтереси. Зрозуміло, що з поступовою нормалізацією міжнародних відносин ця теорія повинна втрачати своє значення.

Метою прогностичного аспекту у вивченні міжнародних відносин є передбачення основних тенденцій розвитку, з'ясування результату його еволюції, аналіз детермінант, формулювання гіпотез, побудова аналогій, визначення можливостей появи випадкових подій і явищ, і нарешті, створення моделі можливого розвитку подій. У міжнародних відносинах розрізняють стратегічні, тактичні й операційні прогнози, причому вважають, що ризик помилок при стратегічному плануванні становить 20—30 %, при тактичному — 10—20 %. Розрізняють кілька методів прогнозування: інтуїція, екстраполяція і комп'ютерне (комп'юторне) моделювання.

Співвідношення міжнародної й зовнішньої політики.

«Міжнародна політика» й «зовнішня політика» не є синонімами. Зовнішня, або закордонна, політика — це діяльність певної держави за межами своїх національних кордонів. Вона виступає в ролі всезагального інтегратора державних інтересів і є логічним продовженням внутрішньої політики даної держави. Одночасно сама закордонна політика у більшості випадків визначає внутрішню політику. На міжнародній арені виступають різні політичні, економічні й культурні організації, які мають метою свої власні інтереси, нав'язують свої контакти й відносини з різними закордонними партнерами. Крім цього, господарські кола держави ведуть жваву економічну діяльність за кордоном, розвивається туризм (як через

державні організації, так і приватний) тощо. У зв'язку з цим стає зрозумілим, що крім зовнішньої політики на рівні держави існують й інші, тобто ціла система економічних і культурних зв'язків, які найчастіше доповнюють закордонну політику, але часом навіть суперечать окремим її декларованим цілям. Цю багатогранну діяльність, різноманітні відносини на різних рівнях нормує міжнародне право. Усе разом узятє можна розглядати як міжнародну практику, в яку включаються закордонна політика і різні групові, відомчі та інші зв'язки.

Отже, міжнародна політика являє собою розширення кола учасників, суб'єктів міжнародних відносин, коли поряд із державами дедалі активнішу роль у них відіграють міжурядові й неурядові організації, політичні партії та рухи. Зрозуміло, що в сучасних умовах зовнішня політика перетворюється на політику міжнародну, до підвалин якої належить віднести не тільки відносини між індивідами або державами, а й будь-який вид діяльності або взаємодії задля реалізації групових чи державних інтересів.

Діалектика внутрішньої й зовнішньої політики.

Проблема залежності й підпорядкування зовнішньої і внутрішньої політики має принципове значення, оскільки дає змогу виявити характер їхнього взаємозв'язку, рівень залежності або незалежності однієї від іншої, з'ясувати питання про те, яка група розглядуваних відносин є первинною, а яка — вторинною, похідною. Головні наукові напрями, течії у сфері теорії міжнародної політики і зовнішніх відносин формуються залежно від вирішення цієї проблеми. У прямій залежності від неї трактуються інші проблеми теорії: питання про природу і предмет міжнародних відносин, їхні закономірності й типологію, про форми закордонної політики, проблеми війни і миру, питання безпеки. Тут слід враховувати три підходи. Перший полягає в тому, що за основу береться зовнішня політика як визначальна. Польсько-австрійський соціолог Л. Гумплович стверджував, що внутрішній розвиток держави визначається розвитком її зовнішніх сил: на долю

першого випадає службова роль щодо останнього; внутрішня історія є простим додатком зовнішньої, зумовлюється нею.

Інша точка зору пов'язана з виведенням зовнішньої політики з внутрішньої й базується на уявленні про те, що міжнародні відносини є простим продовженням внутрішньосупільних, детермінованих економічним базисом та інтересами правлячих кіл. Така позиція характерна для ортодоксального марксизму й домінувала в нашій літературі до недавнього часу. Безумовно, в цьому трактуванні є певний сенс, адже цілі зовнішньої політики справді завжди впливали з внутрішньої політики держави, а не з її акцій на світовій арені. Але таке трактування відчутно спрощує, звужує взаємозв'язок між зовнішньою і внутрішньою політикою держави. Внутрішня політика може домінувати над зовнішньою, але при цьому не слід недооцінювати активності зовнішньої політики, її зворотного впливу. Досить згадати внутрішню політику держав колишньої «соціалістичної співдружності», яка майже цілком визначалася їхньою зовнішньою орієнтацією на «великого брата» — Радянський Союз.

Тому найприйнятнішим можна вважати третій варіант трактування взаємозв'язку між внутрішньою й зовнішньою політикою, який базується на визнанні їхньої рівноправності, аргументується саме тим, що в основі обох лежать єдині закони соціального буття. Теоретичною базою цього трактування стала концепція взаємозалежності, за якою найважливіші проблеми внутрішньосупільних відносин набувають як внутрішніх, так і зовнішніх вимірів. Тобто йдеться про тісний взаємозв'язок і взаємодію зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку держави, їхній вплив на формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики диктується конкретними історичними обставинами. Відповідно до цього пріоритет може бути то за однією, то за іншою групою чинників. Саме такого погляду дотримується американський політолог Г. Моргентгау який зазначав, що

«Суть міжнародної політики ідентична внутрішній політиці. І внутрішня, і зовнішня політика є прагненням до сили, а тому вони тотожні».

Специфіка закордонної політики.

Умови закордонної (зовнішньої) діяльності держави відрізняються від внутрішніх умов. Це пояснюється насамперед тим, що закордонна діяльність суверенних держав не підпорядковується якійсь міжнародній владі. Тому головним у закордонній політиці є діяльність щодо узгоджування дій і співпраці з партнерами й потенційними супротивниками.

Існує певна специфіка закордонній діяльності, зокрема:

- визначення й реалізація мети закордонних відносин, керуючись конкретною політичною ситуацією: у своїй діяльності держава змушена враховувати діяльність і цілі інших суверенних держав.

- успіх закордонної політики даної держави залежить не лише від самої держави, а й від рівня погодженості або конфлікту інтересів панівних груп даної держави з інтересами й прагненнями панівних груп держави-партнера, залежно від рівня узгодженості цих інтересів закордонна політика буде більш або менш успішною.

- закордонна політика має власні органи й інститути, завданням яких є аналізувати об'єктивні й суб'єктивні чинники закордонної політики інших держав, виробляти рекомендації для практичної діяльності уряду держави, реалізувати владні розпорядження уряду, збирати й аналізувати дані про політичні процеси в державах-партнерах - дана специфіка забезпечує певну автономність суб'єктам закордонної політики.

Останнім часом тенденція до поширення впливу закордонної політики на внутрішню стає відчутнішою, це є наслідком відносної самостійності закордонної політики. Така самостійність проявляється у тому, що вона лише в кінцевому підсумку впливає з політики внутрішньої, з рівня економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу, політичного й

морального стану суспільства, так і в тому, що вона залежить від безпосереднього впливу не тільки внутрішньої політики певної країни, а й зовнішньої політики інших держав і опосередкованого впливу їхньої внутрішньої політики.

Механізм реалізації закордонної політики.

У реалізації зовнішньої політики будь-якої держави важливу роль відіграють форми, функції та засоби. Існує чотири форми закордонної політики – пасивна, активна, консервативна та агресивна.

Пасивна - характерна для слаборозвинених держав, які слугують об'єктом закордонної політики інших держав. Політично це означає відмову від частини власного суверенітету і пристосування внутрішньої політики цих держав до тиску міжнародного середовища.

Активна - характеризується пошуком рівноваги між зовнішньою і внутрішньою політикою.

Консервативна - характеризується значною політичною активністю щодо захисту досягнутого раніше балансу між внутрішньою і зовнішньою політикою.

Агресивна - характеризується формуванням експансіоністських цілей, примусу до зміни зовнішньої і внутрішньої політики інших держав.

Закордонна політика виконує три основні функції:

1. *Охоронна функція* - пов'язана з охороною прав та інтересів держави й її громадян за кордоном і полягає в заходах із відвернення різних загроз, можливих конфліктів, у запобіганні сепаратистським тенденціям, порушенням національного престижу тощо. Для цього держава використовує такі специфічні органи, як розвідка і контррозвідка.

2. *Репрезентативно-інформаційна функція* - її місія полягає у представленні держави на міжнародній арені за допомогою дипломатичної

служби та в якнайповнішому ознайомленні з державами-партнерами і супротивниками з метою зменшити помилки й уникнути неправильних підходів у власного суб'єкта закордонної політики.

3. *Організаційно-переговорна функція* - покликана пошукати ініціативу й організувати та використовувати контакти і відносини держави з метою втілити в життя політичні концепції, доктрини та програми свого уряду.

З метою реалізації закордонної політики держави застосовують чотири види засобів.

- Інформаційно-пропагандистські (ідеологічні). Застосовуються для формування певного зовнішнього іміджу даної держави, її міжнародного престижу, для цього витрачаються певні кошти на представництво, рекламу, поліпшення якості інформаційних матеріалів;

- політичні – насамперед це дипломатичні відносини на різних рівнях — від консульських до зустрічей у верхах;

3. економічні - полягають у використанні економічного потенціалу держави для впливу на економіку й політику інших країн (ліцензії, квоти, торгівля тощо);

4. військові - застосовуються для демонстрації сили, публічної демонстрації нових видів зброї, стратегічного зосередження військ на загрозливих об'єктах, у різних миротворчих заходах під егідою ООН.

Специфіка приймання рішень у закордонній політиці полягає в тому, що Міністерству закордонних справ доводиться враховувати як власні національні державні інтереси, так і національні державні інтереси інших країн, норми міжнародного права й конкретну політичну ситуацію.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
5. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми. 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. – Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми. 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. – Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с
9. Політологія: підручник / М. П. Требін; за ред. проф. М. П. Требіна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - 2-ге вид., перероб. і допов. - Харків : Право, 2018. – 460 с.
10. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.

11. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
12. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
13. Сучасна політична лексика : енциклопедичний словник-довідник / Л. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов; за наук. ред. Н. М. Хоми. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. – 396 с.

Тема 3.3 Система міжнародних політичних відносин та національна безпека

1. Система міжнародних відносин та їх типологізація.
2. Характеристика основних видів національної безпеки.
3. Національна безпека України.

Система міжнародних відносин та їх типологізація

Існує безліч визначень поняття «міжнародні відносини», однак найпопулярнішим є визначення, що *міжнародні відносини це системна сукупність політичних, економічних, соціальних, дипломатичних, правових, військових та гуманітарних зв'язків та відносин між основними суб'єктами світового співтовариства, до яких належать народи, держави, суспільні та громадські сили, рухи і організації.*

Після другої світової війни були сформовані дві концепції або два підходи до розуміння змісту і направленості міжнародних відносин. Перший одержав назву «традиціоналістського» і найбільш повного втілення знайшов у працях американського політолога Ганса Дж. Моргентау («Політика націй»). Вчений визначав міжнародні відносини як «політичні

взаємини між націями», в основі яких лежить боротьба за владу - єдиний «національний інтерес» для всіх учасників або акторів міжнародного життя. Це, на його думку, зумовлюється їхньою природною схильністю до насильства й жагою влади.

Прихильники другого підходу – «модерністського» - намагалися сформулювати більш широкі та різнобічні уявлення про сутність міжнародних відносин. Але на практиці вони часто ігнорували загальні соціальні закономірності й обмежували дослідження міжнародних відносин пошуками шляхів оперативного втручання у їх розвиток. Найчастіше "модерністи" розглядали тільки окремі компоненти міжнародного життя, наприклад процес прийняття зовнішньополітичних рішень, їх оптимізації та втілення у життя. Тому наука про міжнародні відносини фактично зводилася до визначення поведінки окремих суб'єктів цих відносин, найчастіше до вивчення політики окремих держав, хоча й не завжди.

Існує два види міжнародних відносин:

- за сферами суспільного життя – економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні;
- на основі взаємодіючих суб'єктів – міждержавні, міжпартійні, відносини між різними неурядовими асоціаціями, приватні та ін.

Міжнародні відносини здійснюються на таких рівнях, як глобальний (загально планетарний), регіональний (африканський, азіатський та ін.), локальний (східноєвропейський, північноамериканський та ін.). З точки зору ступеня напруженості міжнародних відносин можна говорити про їхні стани – стабільності, суперництва, ворожнечі, довіри, співробітництва, війни та ін.

На відміну від внутрішньополітичного життя кожної держави, міжнародні відносини не мають єдиного центру управління, тут діє стільки регулюючих центрів, скільки є учасників міжнародних відносин. А це оз-

начає, що головну роль у міжнародних стосунках мають відігравати переговори, співробітництво, взаємодія.

Із виникненням держав міжнародні відносини поділяються на: формальні, учасниками яких власне і стають держави, та неформальні, учасниками яких стають різні соціальні спільноти, недержавні інститути, економічні утворення, особи

Головними суб'єктами міжнародних відносин **на** сучасному етапі є національні держави, які для вироблення певних форм, моделей взаємодії об'єднуються у **всесвітні й регіональні міжнародні організації** - ООН, МВФ, НАТО тощо.

Зазначені організаційні структури мають різну мету, межі, компетенції та «свої правила гри». Їх розрізняють за геополітичним простором, за рівнем суспільного розвитку, та за ступенем інтегрованості.

За геополітичним простором їх класифікують на **всесвітні**, наприклад МВФ, ООН, та **регіональні** – Рада Європи та ЄС. За рівнем суспільного розвитку ділять на **високорозвинені** (США, Гонконг, Сінгапур, Канада), **середньорозвинені** (Швейцарія, Сх. Європи та Латинської Америки) та **слаборозвинені країни**(країни СНД, Африки). За ступенем інтегрованості різнять **сильно інтегровані** та **слабоінтегровані**. Сильноінтегровані країни мають спільні представницькі та урядову структури і тяжіють до єдиної валютної та митної системи. Слабоінтегровані ж країни, навпаки, лише йдуть до цього. Сучасні процеси інтеграції залежать від створення **гомогенних політичної, правової, економічної та культурної систем**.

Міжнародні відносини за сферами суспільної діяльності поділяють на **політичні, дипломатичні, правові, культурно-гуманітарні**. Слід зазначити, що нинішня національна держава одночасно охоплює весь спектр міжнародних відносин: є учасницею багатьох міжнародних політичних,

економічних і культурно-гуманітарних організацій, підтримує дипломатичні відносини і має дипломатичне представництво у більшості країн світу, підписує міжнародні договори і дотримується певних міжнародних принципів та норм у контексті як світових, так і регіональних організацій.

Основними формами міжнародної взаємодії є співпраця, суперництво і конфлікт.

Суб'єктами міжнародних відносин виступають також недержавні організації: транснаціональні корпорації, партії, релігійні організації, туристичні групи і т. ін.

Міжнародні відносини ґрунтуються на двох основних принципах: сили і право. Міжнародна система виконує свої функції через світові та регіональні політичні, правові, економічні й культурні структури.

Зупинимося детально на основних міжнародних організаціях. Найбільш впливовою і масовою світовою організацією є *Організація Об'єднаних Націй (ООН)*, яка покликана забезпечувати міжнародний мир і безпеку, врегульовувати міжнародні конфлікти. ООН виникла після Другої світової війни і стала спадкоємицею Ліги Націй.

Міжнародний Суд у Гаазі розглядає судові справи, що їх передають конфліктуючі сторони. Якщо якась зі сторін відкидає рішення Суду, інша сторона (або сторони) може передати цю справу до Ради Безпеки.

Світовий банк, або Міжнародний банк реконструкції і розвитку, займається проблемами довгострокового економічного розвитку країн, які здійснюють складний процес модернізаційних трансформацій. Пріоритетними для нього є структурні перетворення економіки, системи освіти й охорони здоров'я, що вимагають довгострокового кредитування.

ЮНЕСКО – організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури має на меті сприяти співпраці між народами за допомогою освітніх, наукових і культурних заходів. Організація публікує звіти про стан цих галузей у світі, розробляє і фінансує ряд важливих міжнародних освітніх і наукових проектів.

ВООЗ – всесвітня організація охорони здоров'я діє в таких напрямках: контроль і боротьба з інфекційними хворобами, допомога національним службам здоров'я, профілактика явищ, пов'язаних з екологією.

Ще однією глобальною й водночас регіональною організацією є *ОБСЄ - Організація з безпеки та співробітництва в Європі*. Вона започаткувала гельсінський процес — правозахисний рух. У 1990 р. у Парижі створено постійні інститути ОБСЄ

Серед регіональних міжнародних організацій найбільш впливовими є Рада Європи та Європейський Союз (ЄС), який об'єднує такі держави: Бельгію, Данію, Німеччину, Францію, Грецію, Ірландію, Італію, Люксембург, Нідерланди, Португалію, Велику Британію, Іспанію, Швецію, Австрію, Фінляндію.

Також до впливових регіональних міжнародних структур належать такі організації як: Організація країн - експортерів нафти (ОПЕК), Організація американських держав (ОАД) - країни Латинської, Центральної Америки і США, Організація африканської єдності - ОАЄ, яка об'єднує 50 держав, Асоціація Південно-Східних Азіатських держав (АСЕАН), до якої входять Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд.

Характеристика основних видів національної безпеки

Успіх зовнішньої політики держави залежить не тільки від того, наскільки чітко і недвозначно сформульовані національні інтереси, а й від ясного розуміння шляхів і засобів реалізації цих інтересів. Серед пріоритетних цілей держави на міжнародній арені, як уже зазначалося, на першому місці

стоїть забезпечення безпеки країни (або національної безпеки) у всіх се формах і проявах.

Проблема національної безпеки в міжнародно-політичній літературі викликає не менше суперечок і дискусій, ніж питання, пов'язані з національним інтересом. У вітчизняній літературі, особливо публіцистичної, розрізняють безпеку особистості, громадську і державну безпеку. У цих рамках розрізняють також безпеку економічну, соціальну, політичну, екологічну, військову тощо.

Окремі елементи концепції національної безпеки можна виявити в одного із батьків-засновників США - Дж. Медісона. Вперше сам термін "національна безпека" був введений президентом США Т. Рузвельтом в 1904 р Але першим, хто більш-менш чітко сформулював концепцію національної безпеки, був У. Ліппман. «Нація, - писав він, - знаходиться в стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникнути війни і коли вона в змозі захистити при необхідності ці інтереси шляхом війни».

Концепція національної безпеки (так само як зовнішньополітичні та геополітичні концепції) являє собою похідну від концепції національних інтересів. У більш широкому сенсі вона є вираженням загального бачення громадян тієї чи іншої держави його місця і ролі у світовому співтоваристві. Перед нею ставиться завдання виявити і визначити економічні, технологічні, військові, людські, ідеолого-інформаційні та інші ресурси, якими володіє дана держава.

Не менш важливого значення має виявлення місця, статусу і ролі держави в існуючій системі міжнародних відносин, ресурсів і засобів, призначених забезпечити попередження і відображення зовнішніх і внутрішніх загроз.

Основні параметри концепції національної безпеки залежать від базової установки зовнішньополітичної стратегії держави на конфронтацію або, навпаки, па співпрацю.

Якщо ми говоримо про необхідність захисту держави, то це означає, що існує потенційна загроза його безпеці. З цього випливає, що поняття «національна безпека» тісно пов'язане з поняттям «загроза». Загрози бувають потенційні і реальні, глобальні, регіональні, локальні.

Нині існує велика кількість джерел реальної загрози практично для всіх держав - це тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, зміни в екологічному середовищі, різні епідемії, торгівля наркотиками та зброєю. Тому національна безпека будується з урахуванням як зовнішніх загроз державі, пов'язаних зі спробами зовнішніх сил поневолити або підпорядкувати його, так і внутрішніх загроз, пов'язаних зі станом самого суспільства, погроз, що вкорінені в самому суспільстві.

У традиційному розумінні національна безпека - це захист від агресії з боку зовнішніх ворогів держави. Страх перед такими загрозами породжує готовність протистояти їм будь-якими засобами, в тому числі і військово-силовими. На цьому ґрунтується розуміння державного суверенітету, що ототожнюється з правом на необмежену силову дію у внутрішніх і зовнішніх справах, якщо це стосується питань забезпечення національної безпеки. У цьому контексті концепція національної безпеки покликана забезпечити концентрацію політичної волі держави для відстоювання своїх життєво важливих інтересів.

У широкому розумінні поняття безпеки включає забезпечення всім громадянам держави нормальних умов для самореалізації, захисту їх життя, свободи і власності від будь-яких посягань з боку, будь то окремої людини, організації або самої держави. У геополітичному вимірі під безпекою

розуміється, насамперед, фізичне виживання даної держави, захист і збереження її суверенітету і територіальної цілісності, що передбачає здатність держави адекватно реагувати на будь-які реальні і потенційні зовнішні загрози. Для цього держава повинна володіти широким спектром заходів, засобів і шляхів, які уможливлують захист життєво важливих інтересів нації. Тому головними складовими національної безпеки є здатність забезпечення фізичного існування, територіальної недоторканності і цілісності держави, збереження його від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Ці складові, у свою чергу, мають забезпечувати:

- всебічне зміцнення місця і ролі країни в сучасному світі;
- захист національних інтересів, цілей і пріоритетів держави;
- збереження та забезпечення економічного, політичного і військово-політичного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів країни;
- захист прав, свобод, гідності та матеріального благополуччя всіх її громадян;
- позначення регіонів і країн, на які поширюються життєво важливі інтереси країни;
- ліквідацію реальних та потенційних загроз національним інтересам і національній безпеці тощо.

Національна безпека України.

Національна безпека держави — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої можливий сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та

науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Національна безпека України визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз і є необхідною умовою збереження та примноження духовних та матеріальних цінностей. Вона досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у політичній, економічній, соціальній, екологічній, науково–технологічній, інформаційній і воєнній сфері.

Забезпечення національної безпеки здійснюється за умови пріоритетності національних інтересів, необхідності своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз цим інтересам, і ґрунтується на засадах правової демократичної держави.

Суспільні відносини у безпековій сфері регулюються Конституцією України, Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06. 2003 року, іншими нормативно-правовими актами та визнаними Україною міжнародними договорами та угодами. Але в жодному з законодавчих актів, що регулюють безпекову сферу не наведено визначень

ні системи забезпечення національної безпеки, ні принципів її побудови та функціонування.

Система національної безпеки – множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства, держави, загроз та небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умови їх виникнення та розвитку, а також державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність в межах законодавства України.

Рекомендована література:

1. Вовк Р. В. Моделювання міжнародних відносин : навч. посіб. К. : Знання, 2012. 246 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
3. Герасимчук З.В., Лютак О. М.. Регіональна політика транскордонного співробітництва: механізм формування та реалізації: монографія. — Луцьк : Надстир'я, 2010. — 186 с.
4. Грабовський О. І. Державна політика України у сфері соціально-економічного розвитку в контексті європейської інтеграції. Львів : Регіон. ін-т держ. упр.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2018.
5. Закон України "Про Кабінет Міністрів України": станом на 10 трав. 2018 р. - офіц. вид. Харків: Право, 2018. 46 с.
6. Ігнат'єва Т. В. Геополітика України в категоріях і поняттях: минуле та сучасність. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2015. 111 с.
7. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу: сутність, складові та пріоритетні напрями в Україні. Бізнес Інформ. - 2018. - № 4. - С. 214-221.

8. Каріх І. Культурна політика як інструмент політики національної безпеки України. *Evropsky politicky a pravni diskurz.* - 2017. - Vol. 4, Iss. 2. - С. 136-140.
9. Конституція України: станом на 22 січ. 2018 р.: відповідає офіц. тексту. - Харків: Право, 2018. 70 с.
10. Оверчук О.В. Інформаційне суспільство: державна політика Великої Британії: монографія. Рівне: Видавець Олег Зень, 2010. 207 с.
11. Недбай В.В. Світова політика сучасності: навчальний посібн. Миколаїв: Швець В. Д., 2015. 240 с.
12. Пиріг П. В. Україна та європейська політика. Самостійна робота студентів: навч. Посіб. Київ: ПрАТ "Вищий навчальний заклад "Київська гуманітарна академія", 2014. 60 с.
13. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; – Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
14. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; – Львів: «Новий Світ-2000», 2017. Т. 2. 535 с.
15. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
16. Реалізація державної молодіжної політики в Україні: монографія / С. М. Домбровська та ін. - Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018. 197 с.
17. Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри): навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2015. 554 с.
18. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник / за наук. ред. М. А. Кулініча. 2-ге вид., допов. і оновл. Київ: LAT&K, 2015. 477 с.
19. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 01.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. ст.527.

20. Тараненко Г. Г. Зовнішня політика України в умовах сучасних викликів глобальної і регіональної безпеки. *Politology bulletin*. 2018. Iss. 80. С. 61-67.

Тема 3.4 Політика та етнонаціональні відносини

- 1. Етнос, нація: концептуальні підходи, історичні форми, типологізація.*
- 2. Націоналізм, національні інтереси, етнополітика: визначення, сутність.*

Етнос, нація: концептуальні підходи, історичні форми, типологізація

В сучасному світі політична суб'єктність етносів та націй не виникає сумнівів. Породжені цими великими спільнотами процеси сьогодні розглядаються як потужний фактор розвитку, що зумовлює докорінні регіональні та глобальні зміни, який призводить до міжнародних криз, непримиренних конфліктів, що супроводжуються жертвами та матеріальними втратами.

XXI століття стало свідком відродження етнічного націоналізму, ксенофобського расизму, релігійного фундаменталізму, групових антагонізмів. Етнічні виступи за автономію та відокремлення, війни за національне возз'єднання, жорстокі расові конфлікти за ринки праці та соціальний захист поширилися всіма континентами. Попри зусилля урядів, міжнародних інституцій найважче врегулювати їх враховуючи інтереси всіх сторін. Свідченням цьому є події в колишній Югославії, на Кавказі, Близькому Сході, Африканському Розі та навіть в таких стабільних країнах, як Канада, Велика Британія, Бельгія, Іспанія, Франція, Італія, Німеччина.

Як неодмінні суб'єкти сучасності, нації навряд чи зникнуть в найближчому майбутньому, принаймні доки всі регіони Планети не набудуть рис сучасності, не модернізуються – так вважають прихильники модернізаційного підходу. Модернізація, яку зазвичай виводять від Великої

Французької і промислової революцій, змінила життя кожної людини на Планеті, відірвала її від звичних практик. Модернізаційна революція внесла помітну суспільну фрагментацію, але водночас й нові види комунікації та інтеграції, що базуються, зокрема, на нових електронних технологіях. В цих умовах нації виступають своєрідними інструментами контролю значних соціальних змін, вони забезпечують людей відповідними світоглядами, легітимізують діяльність національних держав.

Примордіалістами нації розглядаються як вічні феномени. Модернізація і так звана постмодерна епоха для них є минуцями, а нації завжди будуть фундаментом людського суспільства. Навіть якщо членів певної нації примусити забути її, природа зрештою візьме своє і нація відродиться. Конкретні нації виконують загальнолюдські функції, забезпечують суспільну єдність, порядок, дружні стосунки. Незважаючи на соціальні, політичні перетворення, сутність етнічних і національних зв'язків, як вважають примордіалісти, нація збережеться назавжди.

Отже, спробуємо проаналізувати проблеми виникнення, сутності й характеру етносів та націй, їх місце і роль в суспільному житті, зокрема, в політиці.

Етнос і нація як суспільні явища є близькими, але не тотожними. Чисто етимологічно етнос (з грецької мови), а нація (з латини) означають народ.

Щодо визначення змісту, сутності етносу і нації в політології та етнополітології не існує єдиної точки зору. Ці поняття залишаються Предметом наукових дискусій від початку нового етнонаціонального відродження 60-80-х рр. ХХ ст. Спочатку західні, а згодом і вітчизняні вчені розпочали активну розробку концепцій та дослідження в галузі етнополітології.

Етнос. В західній етнополітології поширення набув термін «етнічність», який вживається і як синонім етносу та етнічної (національної) групи, і як синонім національності (нації), народу. Проте за багатьма своїми ознаками це далеко не одне і те ж.

Що являє собою спільнота, за якою в українській та російській мовах закріпилася назва «етнос»?

Канадський вчений Д. Жуто-Лі під «етнічними групами» розуміє певну групу осіб, які мають спільні атрибути («данності»: біологічна раса та родові зв'язки або елементи матеріальної культури, способи дій та поведінки.

Англійський етнополітолог Е. Сміт наголошує на історичних та символіко-культурних атрибутах етнічної ідентичності. Під етнічною групою вчений розуміє такий «тип культурної спільноти, що надає великої ваги міфів про спільне походження та історичній пам'яті і вирізняється однією, а то й кількома інституціями». Е. Сміт визначає етнос як «сукупність людей, що їх принаймні дехто з чужинців вважає за окремі культурні та історичні групи», хоча вони можуть і не відрізнятися високою свідомістю взаємозалежності. Головними атрибутами цієї спільноти вчений називає: групову власну назву, міф про спільних предків, спільну історичну пам'ять, один або більше диференційних елементів спільної культури, зв'язок із конкретним «рідним краєм», почуття солідарності між членами спільноти.

Отже, західні політологи при визначенні поняття „етнос” користуються майже однаковим набором ознак (чинників): біологічним (раса, спільне походження); культурним (мова, релігія, звичаї, традиції); історичним (спільність історії та історичної долі); психологічним (родова свідомість і спільні почуття). Постійним та головним чинником є спільне етнічне походження людей, яке частіше вважається міфологемою.

Загалом у сучасній науці можна виділити два підходи до визначення етносу: так звана етнографічна школа розглядає етнос як соціально-історичну систему, інші вчені – як природний феномен, форму існування людини. У першому випадку увага концентрується на спільному соціальному походженні та соціально-класовій приналежності членів спільноти.

В рамках природознавчого підходу аналізується вплив географічного фактору, ландшафту на етнос, досліджується роль етнічних контактів. В контексті цього підходу значний інтерес становить багато в чому дискусійна, але водночас оригінальна теорія етногенезу Л. Гумільова. Етногенез вчений визначає як процес розвитку етносів від їх виникнення до розпаду з проходженням, як правило, чотирьох фаз: виникнення, піднесення, занепаду та вмирання.

Російський історик Л. Гумільов розглядав етнос як специфічну форму існування виду «людини розумної», як стійку динамічну систему людських організмів, що має особливу внутрішню структуру. Етнос – саме як система, а не сума людських організмів – розвивається в історичному часі, має початок і кінець. Етнос являє собою передусім явище географічне та біофізичне, яке набуває відповідної соціальної оболонки. Ландшафт, в якому перебуває адаптований етнос, «годує» його. Різноманітність ландшафтів позначається на різноманітності етносів.

На думку Гумільова, універсальним критерієм відмінностей між етносами слугують стереотипи поведінки, що передаються спадково. Системними зв'язками в етнічному колективі виступають не свідомі відносини, а неусвідомлена симпатія – антипатія, «свій» - «чужий» (принцип компліментарності). Єдність етносу підтримується геобіохімічною енергією біосфери, ефект якої на етнічному рівні Гумільов описав як явище пасіонарності. Пасіонарність виникає внаслідок мутації

всередині людської популяції, з'являються люди-пасіонарії, що володіють гіперенергією і відповідно з «колективу пасіонаріїв» з'являється етнос.

В залежності від різних обставин етноси отримують різний за силою заряд енергії, що визначає в подальшому їх відмінності, особливості поведінки і діяльності.

Таким чином, варто підсумувати, що політологія розглядає етноси як найдавніші природні людські спільноти, які виникли до появи класів та держав. Вважається, що історичними формами етносів є плем'я, народність тощо.

Деякі вчені до таких історичних форм відносять також рід і націю. В цьому переліку етнос постає як збірне, узагальнююче родове поняття для будь-яких етнічних спільнот.

Термін «народ» має кілька значень, передусім:

- все населення країни;
- одна з історичних форм існування етносу;
- нація;
- національність;
- невелика за чисельністю етнічна спільнота, яка в силу різних обставин ще не перетворилася на націю;
- клас або соціальна група;
- маса будь-яких простих людей.

Поняття «нація» буде розглянено детальніше, а в даному контексті обмежимося відмінностями народу і нації.

Як вже зазначалось - латинське слово «нація» походить з античних часів. У нові часи ним користувалися для означення політично активних вищих верств суспільства на противагу нижчим верствам - демосу - народу.

Німецький вчений Ф. Тьоніс з цього приводу зазначав: «Народ – це первісний елемент суспільного життя, нація ж – специфічне модерне поняття. Народ – це сировина, природна речовина, нація ж – це скоріше ідея, соціологічний ідеал розуміння народу, зв'язаний з уявленням про широкі низи: нація ж натомість є ідеєю горішніх керуючих шарів, які прищеплюють її згодом серед народу згори».

Український етнос складається із осіб українського походження або тих, хто вважає себе українцем незалежно від країни проживання. Українці в Україні становлять ядро цього етносу, або українську етнічну націю. Зарубіжні українці та особи українського походження – частини українського етносу, українські етнонаціональні групи.

Процеси етнічного розвитку сучасними дослідниками розглядаються не як лінійні, а як дискретні, хвилеподібні і локальні. Етногенез являє собою певний фон, на якому розгортається безперервний, глобальний соціальний розвиток. Етноси, як правило, не проходять всі стадії етногенезу, всі етапи суспільно-економічного розвитку, однак певні періоди їх функціонування зумовлені конкретними соціально-економічними змінами, легітимі-зацією територіальних, державотворчих, культурних перетворень.

Український дослідник етнополітичних національних рухів О. Майборода розглядає етнополітичну еволюцію українців наступним чином:

- первісний етнічний субстрат (доіндоєвропейський, індоєвропейський, слов'янський);
- давньоруський етнічний субстрат;
- українська національність;
- українська нація;
- українська нація-держава

Серед етнічних процесів виокремлюють два різновиди: етноеволюційні та етнотрансформаційні. Етноеволюційні процеси зумовлені соціально-економічними та політико-культурними чинниками, внаслідок чого змінюється склад етносу, структура його матеріальної, духовної, моральної культури, спосіб життя, побут (трудова міграція, депортація, тощо). Етнотрансформаційні процеси зумовлені взаємодією етнічних спільнот, внаслідок чого відбувається зміна самосвідомості всього етносу чи його частин, включення його окремих груп (елементів) до складу інших етносів, поява нових та зникнення існуючих етносів (поява діаспор, розпад – утворення поліетнічних держав тощо.).

Найбільш виразними сутнісними змінами в ході етнічних процесів є етнічна консолідація та етнічна асиміляція.

Нація. Існує близько сотні наукових визначень нації, хоча дехто з авторитетних дослідників вважає, що визначення даному поняттю взагалі дати не можливо (Б. Андерсон, В. Тішков). Найбільш поширені два підходи до нації - як до етнічної спільноти та як до політичної спільноти.

Деякі нації у своєму розвитку проходять шлях від етнічності до політичного становлення з державним оформленням (саме такий шлях пройшли українці), інші – від політичності до етнічності, коли держава відіграє визначальну роль у формуванні культурної спільноти (нації в Західній Європі).

Українські етнополітологи наводять декілька основних теорій нації.

Першою була політична теорія, яка розглядає націю як політичний організм, або державу. Вона почала складатися на початку XVII ст. У працях голандського вченого Г. Гроція, в енциклопедичній літературі тих часів містилися такі визначення:

«Нація – це велика кількість родин однієї й тієї саме крові, які народилися в одній і тій самій країні і живуть під одним і тим же урядом»;

«Нація – збірне поняття, що вжите для означення певної кількості людей, які мешкають у цьому регіоні та підпорядковуються цьому урядові і різняться від інших своєрідним характером».

Італійський вчений П.С. Манчіні створив перелік «об'єктивних ознак нації»:

- територія проживання;
- походження;
- мова;
- звичаї та побут;
- переживання та історична доля;
- законодавство.

М. Вебер головним у визначенні націй називає її «прагнення створити суверенну державність».

Е. Сміт вважає, що утворення націй стало наслідком енергійної програми політичного згуртування. Головними ознаками сучасних (модерних) націй вчений вважає:

- вимогу єдиного юридичного кодексу спільних прав і обов'язків з правом громадянства, якщо нація незалежна;
- об'єднану економіку з суспільним поділом праці, переміщенням людей і товарів по всій національній території;
- необхідність компактної території, бажано з «природними» захисними кордонами; єдину політичну культуру, загальну освіту.

Г. Сетон-Уотсон уточнює, що нація повинна мати ще й «правову державну структуру».

В цьому саме ключі формулює власне політичне визначення нації К.Дойч: «Нація – це народ, який володіє державою».

Прихильники психологічної теорії нації Е. Ренан, О. Бауер, І. Кант, Й.-Г. Фіхте, Г. Лебон виводять природу нації із «духовної спільності», «духу народу», «національної душі», загалом – вияву масової свідомості та колективної волі. Широке розповсюдження отримав вислів Е. Ренана про націю як «повсякденний плебісцит», про національну солідарність, що встановлюється почуттям жертв, які вже зроблені і які мають бути зроблені в майбутньому.

Дещо по-іншому визначав сутність націй теоретик австромарксизму О. Бауер. Нація, на його думку, спирається на специфічний національний характер, який трактувався як «комплекс притаманних нації фізичних і психічних ознак, що об'єднують всіх членів нації і відрізняють їх від інших націй. Шлях до „справжньої нації» можливий, за Бауером, при соціалізмі через усунення суспільних відмінностей, консолідацію.

До психологічного підходу у визначенні націй схилився і професор Гарвардського університету Г. Емерсон: «Все, що ми можемо сказати про націю – це те, що нація існує тоді, коли активна і досить багаточисельна частина її членів переконана, що вона існує. Не зовнішні об'єктивні риси, а суб'єктивне переконання є вирішальним фактором.»

Культурологічна теорія нації. Засновник даної теорії – відомий теоретик австромарксизму К. Реннер (псевдонім Р. Шпрингер). За Реннером, нація – «культурне співтовариство», для її оформлення обов'язковими є національна духовна культура та спільна літературна мова.

Загалом термін «культурна нація» вживається і до сьогодні в німецькомовній літературі, хоча прибічниками культурологічної теорії нації

можна вважати деяких британських та американських вчених (К. Хайес, Г. Сетон-Уотсон).

Історико-економічна теорія була домінуючою в радянській історіографії і пов'язувалася з іменами К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна. Однак більшість західних вчених заперечують наявність у класиків марксизму-ленінізму самостійної завершеної наукової теорії нації. Нація визначалася як другорядна щодо класу спільнота. В СРСР поширеним було сталінське, без посилання на авторство, визначення нації з переліком обов'язкових для цієї спільноти чотирьох ознак: спільності території, економічного життя, мови, особливостей психічного складу і культури.

На Заході історико-економічною теорією нації визнається наукова теорія, розроблена відомим німецьким соціал-демократом К. Каутським. Згідно з цією теорією:

- нація – продукт суспільного розвитку;
- націю утворює група людей, яких об'єднує мова і повсякденні економічні відносини.

Етнічна теорія нації. Найбільш відомий етніцист, етносимволіст, прибічник етнічної теорії нації Е. Сміт. Кілька його праць «Етнічне відродження», «Держави і нації в третьому світі», «Етнічне походження націй», «Національна ідентичність», «Нації та націоналізм у глобальному світі» присвячені аналізу теорії нації і можуть розглядатися як серйозні заявки на створення загальної теорії нації. Е. Сміт наголошує, що в сучасному світі все більше етнічностей (в розумінні етносів) поза Західною Європою почали домагатися статусу нації, виходячи на арену політичного життя, і повели боротьбу за створення або відродження своїх власних держав, незважаючи при цьому на власну чисельність, рівень економічного розвитку, тощо. Щоб вижити, етнічність має набути атрибутів нації, робить висновок Е. Сміт.

Нація – це політично свідома етнічність, яка домагається права на державність, завдяки тому, що є етнічністю, – так вважає ще один етніцист П. Ван ден Берг.

Такі етнічності західна етнополітологія називає «нація-група», «етнічна нація», «етнонація». Цими термінами розмежовується власне етнічна теорія нації від політичної, яка фактично вживає термін «нація» як синонім терміна «держава».

З позицій пріоритету етнічної специфіки вирішує питання про націю Б.Андерсон. Нація, вважає дослідник, як політична спільність є спільністю уявленою (the imagined community).

Типологізація націй

Нації поділяють за різними критеріями: засадничими, часовими, територіальними.

За засадничим критерієм нації поділяються на кілька груп, головними з яких є політичні та етнічні нації. Нагадаємо, що політична нація охоплює всіх громадян певної держави незалежно від будь-яких відмінностей, а етнічна нація – лише представників певного етносу.

Вперше терміни «політична нація», «етнічна нація» ввів в обіг німецький історик Фрідріх Майнеке на початку ХХ ст. для позначення різних сукупностей явищ: належність до етнічної нації не залежить від державних кордонів, і відповідно – до політичної нації – ними обмежена.

За часовим критерієм нації поділяють на давні і нові. Давні нації виникли до або в часи Великої Французької революції, як, наприклад англійська, французька та ін. Новими націями вважають ті, які виникли відповідно після 1789 р. і до того ж на уламках різних імперій або багатонаціональних держав.

Існує і поділ за часовим критерієм на вчасні XVII-XIXст. і запізнілі.

За рівнем розбудови нації поділяються на розбудовані і недобудовані. До останніх належать ті, що не встигли перетворитися на класичні сучасні нації. Ці нації характеризують розколи по різних напрямках: регіональних, ідеологічних тощо; їх національні еліти орієнтовані на використання сили влади, держави. Очевидно, певною мірою це стосується пострадянських країн.

В багатонаціональних країнах (це стосувалося і СРСР) виокремлювали корінні, або титульні нації. Титульні – провідні нації, що дали назви колишнім союзним республікам: українська, грузинська тощо.

В політології використовується і типологія, запропонована відомими західними дослідниками Я. Крейсі і В. Велімські. Всі європейські нації вони поділили на три групи:

- повномасштабні;
- державні або політичні;
- етнічні.

До першої групи належать нації, які мають власну державу і власну мову; іншими словом водночас є політичними і етнічними (Німеччина, Франція та ін.).

До другої групи належать нації, які мають власну державу, але не мають власної окремої мови, не мають етнічного ядра. Вони мають мову або спільну з іншими етнічними групами, або вважають себе частиною великої мовної групи (Австрія, Швейцарія та ін.) .

До третьої групи належать нації, які мають власну мову, але не мають власної держави. Серед подібних націй, зокрема, баски, бретонці, каталонці, валійці тощо.

Варто зауважити, що при віднесенні націй до першої та другої груп федеративний статус націй, тобто її перебування у складі якоїсь федеративної держави, прирівнювався до статусу нації, яка мала власну державу. Натомість нації, які мали статус автономії, не вважалися націями із власною державою.

За територіальною ознакою нації поділяються на територіальні (мають власну територію) і безтериторіальні. Прикладом безтериторіальних до створення Держави Ізраїль (1948 р.) були євреї, на сьогодні – цигани (роми).

Територіальні нації, в свою чергу, поділяються на єдині нації (проживають на єдиній території) і розколоті або розділені. Історичні приклади щодо останніх: німецька, польська, українська, в'єтнамська. На сьогодні розколотими залишаються корейська та китайська.

Виокремлюють діаспорний тип націй. За Г. Сетон-Уотсоном, такими націями вважаються такі нації, значна частина яких перебуває за межами власних країн. Хрестоматійні приклади: вірмени, євреї, китайці.

Етнічні меншини та корінні народи

Під етнічною (національною) меншиною розуміють групу людей, яка відрізняється за своєю етнічною приналежністю від більшості населення тієї чи іншої держави. В Законі України «Про національні меншини в Україні» визначено, що до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Національні меншини, що мешкають в Україні, – це частини етносів, основне ядро яких знаходиться за межами нашої держави. Так, в Україні проживають представники понад 130 етнічних меншин (27% всього населення).

Вимоги національних меншин зосереджені навколо задоволення власних національно-культурних потреб: матеріального забезпечення розвитку національних культур.

«Корінні народи» як термін міжнародного права застосовується щодо народів, які ведуть традиційний спосіб життя, від якого залежить саме їх існування як окремої національної групи і які відмінні від більшості населення цієї держави (ескімоси, алеути, саамі та ін.).

Конституція України містить термін „корінні народи”, але не дає пояснення, до яких груп населення це відноситься. В політологічній літературі корінними народами України вважаються кримські татари, кримчаки, караїми.

Націоналізм, національні інтереси, етнополітика: визначення, сутність.

Сутність націоналізму

Ідея нації, що використовується для впровадження особливих вимог до влади, неминує породжує специфічні політичні акції. В систематизованому вигляді такі акції являють собою націоналізм.

В найширшому значенні націоналізм – це політичний рух та відповідна ідеологія, спрямовані на вираження та захист інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою.

Майже 90% сучасних держав є поліетнічними, тому за своїм значенням та політичною вагою національні рухи по суті співвідносяться із прагненням людей до демократії, формування громадянського суспільства. В той же час, в силу специфічного походження націй, наявності в поведінці людей, що належать до них, безлічі забобонів, ірраціональних мотивацій,

хібних оцінок та установок націоналізм виступає як досить неоднозначне і суперечливе політичне явище.

Національні рухи спрямовані на використання політичних механізмів як всередині країни, так і за її межами для підвищення рівня консолідації громадян однієї національності чи всього населення в цілому для захисту їх інтересів. Націоналізм виходить на політичну арену тоді, коли владні відносини вимагають підвищеної культурної та соціальної згуртованості суспільства або окремих його прошарків. Ще Ш. Монтеск'є зауважив, що «дух нації», любов до Вітчизни є єдиною основою існування «органічного» суспільства.

В той же час, практичний досвід показує, що націоналізм не просто виходить із визнання наявності нації та її особливих інтересів, але й певною мірою претендує і на переваги національно орієнтованих потреб над всіма іншими потребами і задумами людей. Висока оцінка національних пріоритетів, як правило, переплітається з ідеями незалежності, що, в свою чергу, практично завжди викликають до життя вимоги отримання певної частини державного суверенітету та його політико-адміністративного закріплення. Конкретно це може бути як надання нації певної автономії в межах держави, так і створення незалежного самостійного державного утворення.

Націоналізм – це рух нації до політичної незалежності і власної держави, до створення умов для розвитку і збереження національної ідентичності.

Одночасно націоналізм – це традиції політичної думки (концепції політичної філософії), політична ідеологія, політичні доктрини, що виробляють засади, обґрунтовують стратегію і політику національних рухів. В цьому зв'язку німецький історик Петер Альтер дійшов висновку, що

розмаїття політичних явищ, об'єднаних під назвою націоналізм, свідчить про багатозначність цього терміна.

У вітчизняній інтерпретації націоналізму як терміну нерідко надається негативного значення.

Умовно виокремлюють наступні негативні риси націоналізму:

- національна (етнічна) обмеженість, замкнутість, національна (етнічна) упередженість;
- егоїзм (етноегоїзм) – прагнення забезпечити своїй нації (етносу) привілеї за рахунок інших;
- націофобія (етнофобія) – вороже ставлення до інших націй (етносів).

Більшість визначень зводяться до фіксації націоналізму як ідеології, а також прагматичної політичної доктрини, в якій нація виступає найважливішою цінністю. Це відрізняє націоналізм від інших ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, комунізм), для яких нація – неосновне поняття. Разом з тим, варто наголосити, що абсолютизація нації властива лише окремим видам націоналізму, зокрема, так званому інтегральному націоналізму.

В своїх дослідженнях зарубіжні автори висловлюють різні думки щодо проблеми зародження націоналізму. Американський політолог Б. Андерсон вважав, що націоналізм виник завдяки широкому поширенню друкованого слова, преси, а англійський філософ Е. Гелнер пов'язує походження націоналізму з індустріальною революцією. Концепція націоналізму Гелнера базується на тричленній формаційній схемі, згідно з якою існує аграрне, індустріальне та постіндустріальне суспільства. Появу націоналізму Гелнер пов'язує з процесом становлення індустріального суспільства. Соціальні спільності рухаються в напрямку «модернізованості» і в цьому рухові, котрий проходить у різних народів в різні проміжки часу і

з різною швидкістю, можна спостерігати трансформацію, що найбільш адекватно передається з допомогою таких німецькомовних термінів як «гемайншафт» (общинність) і «гезельшафт» (суспільство). Гелнер використовує дані поняття для продемонстрації руху від обчинного соціального устрою до суспільного. Будь-яка община (сімейна, родова, територіальна, корпоративна) – це спільнота людей, в якій домінують традиції родинності, сусідства, безпосереднього і тому емоційного спілкування, кругової залежності та зобов'язань солідарності у формі особистої відданості й довіри. І відповідно общинність – це організаційно оформлений, структурно усталений (інституціональний) партикуляризм (прагнення до відокремлення).

На відміну від общини суспільство характеризується універсальними, цілераціональними, кодифікованими, функціональними відносинами між людьми. Перехід від общини до суспільства, як загально-історичний процес виявився довгим та складним, складнішим, ніж зміна форм правління та цивілізаційних стадій розвитку.

Нині можна зустріти в суспільстві «дух общинності» (община – «свої», за її межами – «чужі»), що зберігається як у способі життя окремих людей, їх менталітеті, свідомості, поведінці, так і в масштабах окремих держав та коаліцій.

Відомий британський дослідник феноменів нації Е. Сміт описує динаміку перетворення етнічних спільностей у сучасні нації, через виокремлення насамперед впливу позиції та цілеспрямованої діяльності національної інтелігенції.

Намагаючись знайти спільні ознаки для всіх різновидів націоналізму, Е. Сміт виокремлює наступні тлумачення у означені «націоналізму»:

- людство природним чином поділяється на нації;

- кожна нація має свій самобутній характер;
- джерелом усієї політичної влади є нація, колектив в цілому;
- задля свободи й самореалізації люди повинні ототожнювати себе з нацією;
- нації можуть зреалізувати себе тільки у їхніх власних державах;
- відданість нації-державі перевершує інші відданості;
- найважливішою умовою всесвітньої свободи й гармонії є зміцнення національної держави.

Наведене тлумачення націоналізму можна окреслити як націоналізм в широкому значенні слова. З іншого боку, різні характеристики націоналізму та відповідні політичні програми, презентовані окремими націоналістичними партіями, організаціями, групами, являють собою націоналізм у вузькому значенні слова.

Націоналізм у широкому значенні слова з'явився у новочасний період європейської історії. Епохою націоналізму вважається XIX століття, коли під його впливом були зруйновані традиційні феодальні імперії і постали найважливіші політичні утворення та політичні реалії в житті окремих суспільств і міжнародних відносин – національні держави.

Націоналізм у вузькому значенні слова – явище XX століття. Він постає разом з націоналістичними політичними партіями, що розробили власні політичні програми задля здобуття політичної влади.

Структура і типи націоналізму

Націоналізм як політичне явище має складну структуру, до неї входять ряд компонентів, від змісту кожного з яких суттєво залежать можливості реалізації національною спільнотою своїх цілей в області державної влади.

базуючого значення має національна ідеологія, в якій формулюються цілі національного руху, вказуються шляхи та засоби їх досягнення. Ідеологія націоналізму виступає ідейною та духовною основою масової національної ідентифікації, тобто усвідомлення населенням своєї залученості до даної національної групи, розуміння унікальності, значущості сповідуваних групових норм та цінностей для власної життєдіяльності. Як уже відзначалося, з моменту появи націоналізму його супроводжують негативне ставлення та страх перед його очікуваною деструктивністю. Конкретне, зважене ставлення до націоналізму повинно рахуватися з його амбівалентністю (двоїстістю), а також розрізняти його різновиди.

Найбільш окресленими різновидами націоналізму є ліберально-демократичний (громадянський) та праворадикальний. Громадянський націоналізм передбачає поєднання національних та державних цінностей, радикальний націоналізм орієнтується на різкий розрив цих ідеалів і навіть на знищення частини колишньої еліти.

Серед модифікацій радикального націоналізму виділяють: тоталітарний, інтегральний, естремістсько-терористичний, неофашистський.

Одним із ідеологів інтегрального (чинного) націоналізму в Україні вважається український політичний діяч, філософ Д. Донцов, а носієм – створена у 1929 року Організація українських націоналістів. Очевидно, що звідси й починається неоднозначність політичної оцінки діяльності ОУН в Україні.

Місце націоналізму в політиці

Націоналізм історично виступає не лише засобом дезінтеграції традиційних суспільств та їх переходу у сучасний стан, але і складовою частиною нерівномірного процесу розвитку індустріальних держав. В

межах усіх політичних процесів відрізняються як причини виникнення націоналізму, так і його мета, а також його роль у політичному розвитку тих чи інших країн.

Так, у ХІХ ст., в ході розпаду імперій та формування політичної карти світу вимоги націй до влади змістилися з культурних на політичні цілі, що призвело до створення самостійних національних держав. У перехідних процесах ХХ ст. національні рухи, в основному, виникали у напрямі національно-визвольної боротьби пригноблених народів, багаточисленні приклади якої містить досвід руйнування системи в 50-60-і рр., що також супроводжувалося формуванням ряду національних держав. Крім завдань, пов'язаних із забезпеченням державного будівництва, націоналізм сприяв внутрішній консолідації суспільства, мобілізації його населення на здійснення цілей модернізації і навіть психологічній компенсації страждань, викликаних відсталістю країни та різкими внутрішньополітичними протиріччями.

Досить типовою причиною, котра здатна ініціювати національні рухи, є динаміка розвитку окремих національних спільнот в процесі зміни їх масштабів та ролі всередині конкретної держави. Наприклад, «малі» (в кількісному вимірі) нації переростають у «великі», набираючи системоутворююче для держави значення, що передбачає і відповідний перерозподіл прав та ресурсів влади. Виникнення національних рухів криється і у прагненні «малих» націй до самостійності, яка базується на перебільшенні своєї культурної та політичної ролі в суспільстві, що провокує сепаратизм і, як наслідок, ініціює центробіжні тенденції, веде до дезінтеграції держави і суспільства, до наростання ізоляціонізму окремих груп населення.

Крім перманентної появи на політичній карті сучасних держав нових національних меншин, які виступають зі своїми політичними вимогами, в

якості причин, що провокують виникнення національних рухів, може виступати і вплив споріднених зарубіжних груп, які борються за права своїх одноплемінників в інших країнах, і політика іредентизму (свідомого об'єднання людей однієї національності в межах єдиної держави), і протиріччя між титульними і нетитульними націями тощо. Приклади останніх років з Косовом, Абхазією, Південною Осетією – найдоказовіше цьому підтвердження.

Поширеною причиною активізації національних рухів є і низька ефективність держави, не здатної належним чином регулювати міжгрупові відносини. В кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. в багатьох країнах Східної Європи і республіках СРСР хвиля національних рухів була викликана насамперед послабленням державного контролю за міжнаціональними відносинами, низькою ефективністю діяльності держави в соціально-економічній сфері, що супроводжувалася різким падінням рівня життя населення.

Одночасно в якості відносно самостійної й достатньо впливової причини політичної активності націй і причини формування націоналізму, зокрема, в контексті розпаду-розвалу СРСР, можна розглядати розгортання діяльності під національними гаслами елітарних кіл республік, які володіли атрибутами впливу та реальною владою.

Типи міжнаціональних конфліктів

Найбільш важливою об'єктивною причиною виникнення національних рухів, формування їх цілей, надання їм відповідної інтенсивності та тривалості є різноманітні міжнаціональні (етнополітичні) конфлікти, які не вдається врегулювати за рахунок внутрішніх ресурсів сторін.

Нерідко національні аспекти своєрідно детонують протиріччя та асиметричні відносини соціально-економічного, територіального характеру,

надаючи протиборству виключну гостроту. Вип'ячування національних підстав соціальних конфліктів свідомо практикують і певні політичні сили.

Через це в політології та етнополітології побутує думка, що будь-які розходження позицій або нерівність ресурсів у національних (етнічних) спільнот неминуче призводить до конфліктів.

Найбільш поширені конфлікти між національними (етнічними) групами в поліетнічних державах, які виникають на основі відмінностей у володінні тими чи іншими соціальними ресурсами, а також між національною більшістю та меншістю (конфлікти в колишній Югославії).

Специфічні конфлікти виникають і в результаті ідентифікації етнічних меншин зі спорідненою спільнотою, яка проживає у сусідніх країнах (у турків в Болгарії, угорців в Румунії, росіян в Молдові). Приблизно саме такі протиріччя виникають і внаслідок формування етнічних анклавів (Косово), а також воз'єднання раніше роздіблених етносів і відновлення прав репресованих народів (Кабардино-Балкарія).

Окремо виділяють міжнаціональні конфлікти, які виникають на основі найбільш політично значущих протиріч між державою (центральною бюрократією) і національною групою. Найчастіше такі конфлікти пов'язані з юридичним або фактичним обмеженням прав останньої. Наприклад, в СРСР влада застосовувала негласні дискримінаційні заходи щодо громадян єврейської національності.

В багатьох країнах поширеним типом міжнаціональних конфліктів є протиріччя між титульною (корінною, що дала офіційну назву державі) і некорінними націями. В таких випадках має місце дискримінація за національною ознакою в галузі освіти, професійного кадрового підвищення; встановлюються надмірні вимоги щодо володіння державною мовою.

Зокрема, в сучасних прибалтійських державах соціально дискримінованими виявилися представники нетитульної руської нації.

Затяжного характеру здатні набувати так звані міжетнічні конфлікти. Ступінь їх регулювання, як правило, не залежить від раціональних дій з боку державних інститутів, проведення узгоджувальних перемовин, використання різноманітних технік примирення. Причина полягає в тому, що джерела напруги знаходяться в емоційно-іраціональній сфері, підкріплюються побутовими традиціями, вродженими стереотипами, стандартами, що виражають некомпліментарне відношення до представників іншої національності. Нерідко такі конфлікти виливаються у збройні сутички, етнічні чистки, геноцид (тутсі і бхутту в Руанді).

Міжнаціональні (міжетнічні) протиріччя проявляються як на рівні політичних інститутів (рухів), так і на міжособистісному, побутовому рівні. На цьому рівні формуються різноманітні стереотипи ворожості (расизм, національна нетерпимість, нетолерантність, ксенофобія), провокуються стихійні виступи, терористичні акції, самосуд.

Україну на щастя, обійшли (міжетнічні) конфлікти, але за висновками Уповноваженого з прав людини Верховної Ради (омбудсмана), останнім часом почастишали прояви расової дискримінації і ксенофобії, жертвами насильницьких дій на цьому ґрунті стали переважно вихідці з інших країн (Індії, Пакистану, Ірану, країн Африки).

З огляду на зазначене особливої ролі набуває зважена етнополітика держави.

Наступний компонент націоналізму – *національна самосвідомість*. Вона являє собою сукупність уявлень, що характеризують реальне засвоєння людьми загальногрупових ідеалів, культурних норм і традицій тієї чи іншої національної спільності, а також обумовлених ними її інтересів.

Суттєвого впливу на формування національної самосвідомості мають етнічні пріоритети, які обумовлюють колективну ідентичність на основі спільності «крові та ґрунту» (підсвідомі орієнтації та установки). До числа факторів, що впливають на формування національної самосвідомості, відносяться також релігійні погляди, соціальні ідеї, власні політичні уявлення.

Особливого значення у структурі націоналізму відводиться інститутам та нормам, які упорядковують і формалізують стихійні акції громадян, координують їх зі свідомосконструйованими цілями та завданнями на політичній арені. До таких інститутів належать: національні держави, національні партії, відповідні групи тиску, ЗМІ. Нерідко інституціональних форм набуває діяльність озброєних угруповань, партизанських загонів, терористичних організацій, що борються за специфічно трактовані ними національні інтереси.

Структурним елементом націоналізму є національні еліти. Ці інтелектуальні ідеологічні сили концептуалізують демократичний націоналізм, продукують цінності, здатні інтегрувати національні спільноти. Однак, сьогодні політологи відзначають спад соціальної значущості національних еліт, останні не виконують виклики сучасності, схиляються до космополітизму і стають навіть «внутрішніми мігрантами» щодо своїх національних спільнот. Американський політолог С. Хантінгтон зазначав, що з багатьох питань особливо з тих, що стосуються національної ідентичності, думка обраних лідерів не збігається з думкою народу в цілому. Він писав, що «цих людей, котрих називають «давоськими хлопчиками», «золотими комірцями» і «космократами», об'єднують нові концепції глобальної пов'язаності. Міжнародна спільнота, на їхню думку, морально перевершує спільноту національну, націоналізм для них є злом, національна ідентичність – підозрілим явищем, а національні інтереси –

протизаконними», і це при тому, що пересічні американці завжди налаштовані патріотично.

Національні інтереси

Національний інтерес являє собою найбільш важливий орієнтир самостійної політичної діяльності національно орієнтованих сил у сфері державної влади. Національний інтерес – одна з основоположних умов набуття людьми національної і культурної ідентичності. Національний інтерес виражає в концентрованій формі ті цілі та способи їх досягнення, які закріплюють за національними рухами той чи інший політичний статус, як всередині країни, так і на міжнародній арені. Нарешті, національний інтерес як свідчення визначеності зовнішньої і внутрішньої політики країни.

В політології та етнополітології відсутнє єдине трактування національного інтересу, його природи та призначення.

Одні вчені стверджують, що національний інтерес передбачає формулювання політичних цілей в межах раніше заданих цінностей. Тут національні інтереси нерідко виступають у вигляді різноманітних духовних образів – «Москва – третій Рим», «американська мрія», «дух фатерланду», імперських амбіцій створення великих країн, антизахідних настанов, які культивуються окремими групами в мусульманських країнах.

Вище зазначене тлумачення національних інтересів програмує насамперед емоційно-почуттєві мотивації політичної поведінки представників певних націй (держав), закріплює в їх політичних програмах та гаслах позачасові оцінки, підходи, стереотипи. За цих умов держава, як політичний інститут, програє через відсутність гнучкості, можливості маневру, корекції своїх цілей тощо.

Інше тлумачення національних інтересів передбачає прагматичне ставлення до них, при такому підході не існує ніяких остаточних уявлень про те, що та як необхідно досягати. Всі сутнісні параметри національних інтересів залежать від ситуації, зазнають змін вірогідні союзники та потенційні противники нації (національної держави). Незмінними залишаються дві універсальні цілі: процвітання громадян та держави. Найбільш точно такий підхід ілюструє політика «перезавантаження», проголошена Російською Федерацією щодо США. Причому засобами забезпечення її в основному названі економічний потенціал і військова сила.

Слід зауважити, що загалом у сфері практичної політики розуміння національного інтересу, як правило, поєднує відомі елементи прагматики та ідеологічні постулати, які змінюють пріоритети та завдання національних держав (рухів).

Поряд з цим національні інтереси мають і інші характеристики які наведені нище:

- часові – довго- та короткострокові;
- пріоритетні – (першо- та другорядні);
- за ступенем усталеності – сталість, змінність;
- за предметністю – відносяться до внутрішньо- чи зовнішньополітичних інтересів;
- за направленістю – включають дії, спрямовані як на підвищення добробуту своїх громадян, так і на проведення політики національного гегемонізму та руйнування існуючої державності.

Етнополітика

Однією з основних умов забезпечення національних інтересів є якнайширша підтримка народом національної держави, політичної влади. В свою чергу державна влада всіляко підтримує ідею національної політичної

єдності, апелює до неї, зазвичай, у кризових ситуаціях. Динаміка етнонаціональних відносин, їх регулювання складають предметне поле етнополітики (етнонаціональної політики).

Етнонаціональна політика – галузь внутрішньої політики, що забезпечує національну безпеку в сфері міжетнічних відносин та внутрішню стабільність країни. Етнополітика являє собою систему конкретних програм, дій, заходів держави, політичних партій, громадсько-політичних рухів щодо регулювання міжнаціональних відносин.

Науково обґрунтована етнонаціональна політика базується на принципах права і демократії, національної єдності і взаємної довіри між націями, толерантності у стосунках різних національностей, повазі до сповідування традицій, звичаїв, віросповідання.

До загально визнаних принципів етнополітики, яких дотримуються більшість країн світу, входять:

- науковий аналіз і творче осмислення вітчизняного та світового досвіду в цій галузі;
- рівноправність усіх національностей, взаємоповага до цінностей усіх народів, заперечення дискримінації;
- непорушність державних кордонів, оскільки територіальні претензії є джерелом міжнаціональних і міжнародних конфліктів;
- органічна єдність усіх сфер суспільного життя;
- цілісність національної політики, врахування взаємозв'язку усіх її компонентів та факторів;
- здійснення спеціальних програм щодо розвитку соціальних меншин;
- формування етики міжнаціональних відносин на основі взаємної довіри.

Етнополітика регулюється відповідними нормативними актами тієї чи іншої країни та нормами міжнародного права, зокрема Положеннями закріпленими в статуті ООН (1945 р.), Гельсінських угодах (1975 р.). Основоположний принцип, на якому базуються названі документи, принцип самовизначення націй (народів).

Історичною передумовою виникнення цього принципу було проголошення Великою Французькою революцією 1789 р. принципу суверенності націй, що трактувався як право європейських націй на створення своєї незалежної національної держави. В подальшому сучасне теоретичне обґрунтування цього принципу належить В. Леніну та В. Вільсону, йшлося насамперед про державно-політичне самовизначення націй в якості найважливішої умови їх конституювання. Однак, не брався до відомо історичний, а також тактичний характер висунування подібних вимог. Незалежно від ступеня розвитку національної спільноти вимога державно-політичного оформлення території, на якій вона проживала, розглядалася як універсальна. Така універсалізація застосування принципу самовизначення націй до національних груп різного масштабу незалежно від їх ваги та значення у політичному житті конкретних країн не дала б відбутися жодній «великій» нації і жодній поліетнічній державі.

На практиці прагнення надати пріоритетне значення принципу національного самовизначення в його виключно політичному вимірі суперечить деяким іншим принципам, зокрема, принципу територіальної цілісності держави. Як свідчить практичний досвід, розвиток цілого ряду багатонаціональних держав, деякі титульні нації, отримавши право на самовизначення, нерідко посилаються на принцип територіальної цілісності, щоб не допустити можливості самовизначення національних меншин в державах, які вже набули самостійність.

У Міжнародному Пакті про громадянські й політичні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН в 1966 р., зауважено, що відокремлення не є єдиною формою національного самовизначення, воно може означати возз'єднання (об'єднання) одного народу (нації) з іншим або вільну національну самоідентифікацію особи, залежно від її свідомості, національно-територіальну або національно-культурну автономію, гарантоване представництво в органах державної влади всіх рівнів тощо.

Міжнародна підтримка і визнання за народом (нацією) реалізації права на відокремлення і побудову національної держави виникають за наявності території компактного проживання, здатності до економічного самозабезпечення, відсутності територіальних та інших претензій до сусідніх народів, гарантування права національних меншин, які опинилися на території новоутвореної держави.

Таким чином, самовизначення націй не розглядається лише як право на утворення самостійної держави. *Самовизначення - це універсальний принцип розв'язання національного питання, властивий будь-якому народу.* Це і національне відродження, і державний суверенітет, і економічна самостійність.

Національне самовизначення включає в себе і право кожної людини на особисту самоідентифікацію, і вільний вибір національно-державних утворень, і право народів на культурну автономію тощо.

Право кожної нації чи народу на самовизначення в різних формах, на самостійне вирішення нацією питань її внутрішнього життя та взаємовідносин з іншими націями, складають зміст національного суверенітету. Своєрідною формою реалізації національного суверенітету виступає державний суверенітет. Держава визначає конституційну основу, комплекс правових норм, громадянських прав і свобод, що регулюють взаємовідносини держави та етносів, вирішує питання представництва

етносів в органах державного управління, включення їх у розв'язання загальнонаціональних проблем. Конституція України трактує: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України».

Національний та державний суверенітети являють собою різні форми народного суверенітету, відповідно національний суверенітет відображає етнічну організацію народу, а державний – державну. Конституція України проголошує народ «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади».

Досягнення національного суверенітету відбувається, як правило, лише за умови боротьби націй за своє політичне та соціально-економічне визволення. Яскраве свідчення цьому-політична історія України. Національний суверенітет для українців ніколи не був самоціллю. Проти його абсолютизації виступав ще М. Грушевський. В національному суверенітеті він вбачав не засіб панування, а засіб створення сприятливих умов для політичного, соціально-економічного та духовного розвитку української нації.

В сучасних умовах ефективність етнополітики залежить насамперед від того, наскільки повно враховані владою інтереси всіх її суб'єктів. Держава не повинна послабляти контроль за розвитком міжнаціональних відносин. Її завдання гнучко підлаштовувати під них свої адміністративно-територіальні кордони (межі), принципи і завдання своєї соціально-економічної політики. Поліетнічність суспільства повинна передбачати відповідне державне організаційне забезпечення, адекватні зміни політичної системи. Сучасна демократична держава зобов'язана проводити послідовну, інтегруючу націю – політику.

Рівноправним суб'єктом етнополітики повинна стати людина, особа. Ця теза досить поширена в українській етнополітології, однак суверенізація

особи в контексті захисту інтересів нації обтяжена певними ускладненнями. Не кожна особа здатна скористатися можливістю вільно обирати шлях в умовах постаного вибору. Вона часто механічно користується запропонованим «зверху». З іншого боку, будучи залежною від власного соціального та політичного статусу особа реалізує себе як випадковий суб'єкт, якого епізодично залучають в якості електорату й використовують для своїх потреб політичні суб'єкти.

Рекомендована література:

1. Севастьянов А.Н. Этнос и нация. Режим доступа: <http://www.sevastianov.ru/rasa-i-etnos/etnos-i-natsiya.html>
2. Тишков В.А. Реквием по этносу. Режим доступа: <http://filegiver.com/free-download/v-a-tishkov-rekviem-po-etnosu-2003.pdf> 9.
3. Филиппов В.Р. С. Широкогоров: у истоков биосоциальной концепции этноса. Режим доступа: http://journal.iea.ras.ru/archive/2000s/2006/2006_3_Filippov.pdf
4. Антонюк О.В. Основы этнополитики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. - К.: МАУП, 2005. - 432 с. - Бібліогр. в кінці розд.
5. Ліпкан В.А. «Національна безпека і національні інтереси України».- К.: КНТ, 2006. - 68 с.

Тема 3.5 Політична глобалістика

1. *Політична глобалістика: суть та завдання.*
2. *Політичні аспекти основних глобальних проблем сучасності: підтримка миру, демографічна проблема, подолання відсталості, екологічні проблеми та ін.*
3. *Діяльність Римського клубу в напрямі розв'язання глобальних проблем.*

Політична глобалістика: суть та завдання

Глобалістика – це система міждисциплінарних наукових знань про життєво важливі загальнолюдські проблеми. Політична глобалістика є одним із складових глобалістики, яка сформована на початку 90-х років ХХ століття для вивчення політичних аспектів глобальної проблематики, політичних причин виникнення й загострення загальнолюдських проблем, а також для пошуку шляхів їх розв'язання, які поєднані з політичною сферою життєдіяльності суспільства.

Для пізнання феномена глобальних проблем людства (під політологічним кутом зору) у політичній глобалістиці виділяють чотири основні підходи:

- дослідження політичних аспектів загальнолюдських проблем в цілому;
- політологічний аналіз глобальних проблем;
- вивчення проявів глобальних проблем, в конкретних регіонах світового співтовариства та їх впливу на розвиток там політичної ситуації;
- формування теоретико-методологічних основ політико-глобалістичних досліджень.

Розвиток політичної глобалістики поповнює й збагачує сферу політичних наук, а також дає новий імпульс до розширення й поглиблення глобалістики як системи міждисциплінарного знання. Політична глобалістика здатна нетрадиційно й інноваційно висвітлювати чимало важливих проблем міжнародних відносин та світового розвитку.

Безпосередньо термін «глобальні проблеми» в його первинному значенні почали вживати відносно недавно - у другій половині 1960-х рр. ХХ ст. У той час учені різних країн, стурбовані загостренням багатьох складних і взаємозалежних негативних явищ планетарного масштабу в життєдіяльності

всього людства, розпочали цілеспрямованому спеціальне їх дослідження і теоретичному осмисленню. У досить короткий термін сформувалася нова система наукових знань про життєво важливі загальнолюдські утруднення, яка отримала назву - глобалістика.

Роботи вчених-глобалістів сприяли виникненню інтересу до загальнолюдських проблем у всьому світі та поклали початок процесу усвідомлення того, що від їхнього рішення залежить майбутнє всіх жителів нашої Планети - і нинішніх і прийдешніх поколінь.

Глобальні проблеми зацікавили також державних і політичних діячів та широку громадськість. До обговорення таких глобальних питань сучасності та пошуку шляхів їх вирішення приєдналась ООН та її спеціалізовані установи. Також виявили інтерес до планетарних проблем й уряди держав, заохочуючи у своїх країнах різні дослідження.

Важливу роль у розвитку сучасної глобалістики відіграє вивчення питань, що мають політологічний характер або пов'язаних з політичною сферою. У 1990-і роки в рамках даної галузі знань сформувався новий напрям, що отримало назву політична глобалістика. Однак процес становлення цього напрямку на практиці проходив досить нерівномірно і суперечливо.

Автори перших глобальних проектів американські вчені Дж. Форрестер, Д. Медоуз та інші на початку відмовилися від цілеспрямованого пізнання політичної сторони планетарної проблематики. І все ж відображення цього аспекту виявило себе в даних дослідженнях у вигляді орієнтованості на досягнення певних політичних цілей, при висуненні програм і стратегій виживання людства, що явно зачіпають область політики.

У ході подальшої еволюції глобалістика поступово підійшла до питань політичної природи. Це полягало, по-перше, у визнанні ролі і значення політичних чинників у вирішенні глобальних проблем, по-друге - у

розумінні необхідності висування нових політологічних концепцій, що сприяють стабілізації світового розвитку та забезпечення виживання людства, по-третє - проекти подолання всесвітніх утруднень стали розроблятися як з урахуванням ймовірних змін світового політичного порядку, так і на основі аналізу найважливіших процесів і явищ світової політики.

В даний час накопичений досвід вивчення планетарної проблематики і моделювання розвитку світової системи в умовах загострення загальнолюдських труднощів дозволяє зробити висновок про те, що кінцевому рахунку результати досліджень подібного роду істотно збіднюються без розгляду політичних факторів і вивчення політичних аспектів.

З іншого боку, оригінальні праці у сфері глобалістики самостійно досить істотно впливають на політичне життя в різних країнах. Так, широко відома перша доповідь Римського клубу «Межі зростання» викликала велику дискусію у світі щодо характеру подальшого збільшення людської цивілізації.

Американський політолог О. Тоффлер зазначив, що у Франції, Японії, Німеччині, Голландії та в інших державах питання щодо зростання чи зменшення людської цивілізації привів до сильної політичної поляризації між керівниками корпорацій і високопоставленими урядовцями, а також політичними лідерами .

Іншим прикладом можуть бути визнання праці Інституту всесвітнього спостереження (США), серед яких особливою популярністю користуються щорічні доповіді про «Стан світу». Кожен випуск інституту це подія, з приводу якої скликаються прес-конференції у Вашингтоні, запрошують представників дипломатичних представництв і місій, кореспондентів провідних засобів масової інформації.

Така увага до досліджень пов'язано з нетрадиційним та інноваційним аналізом у цих роботах питань, що мають політичну природу.

Серед них, насамперед, виділяються завдання найбільш загального і фундаментального характеру. Серед них:

- вивчення політичних причин та факторів виникнення й загострення планетарних проблем;
- пошук політичних шляхів подолання загальнолюдських утруднень;
- прогнозування політичного устрою новоствореного світового співтовариства, яке зможе стабільно і стійко розвиватися, знаходячи адекватні рішення як на вже відомі, так і на нові глобальні проблеми.

Значний інтерес викликають і вузькоспеціалізовані дослідження, до них належить розробка та вивчення в контексті глобальної проблематики актуальних питань, пов'язаних з політикою, у сфері екології, народонаселення, енергетики, транспорту, використання природних ресурсів, освоєння космосу і Світового океану. Існують також важливі наукові завдання, які можуть бути вирішені лише спільними зусиллями політологів і глобалістів – це осмислення планетарних проблем в якості фактора світового політичного розвитку, та наліз глобалізації політичних процесів на міжнародній арені під впливом загострених загальнолюдських труднощів.

Таким чином, можна зробити висновок, що політична наука і глобалістика як система міждисциплінарних знань в наші дні мають багато точок дотику. Політологічні методика, категорії та концепції все ширше використовуються при вивченні планетарної проблематики, а результати глобалістських досліджень знаходять своє застосування при аналізі політичних процесів і явищ сучасного світу. Отже, вже сьогодні стало можливим говорити про виникнення в рамках політичної науки нового напрямку - політичної глобалістики.

В політичній глобалістиці можливо за предметом дослідження виділяють три найбільш загальних, тісно пов'язаних один з одним напрямів.

Перший напрям включає вивчення політичних причин походження, сутності та проявів загальнолюдських проблем у світовій політиці. У даній сфері зібраний великий науковий матеріал.

В сучасній глобалістиці виділено коло найактуальніших питань, а саме, питання, пов'язані з боротьбою з міжнародним тероризмом, збереженням довкілля, запобіганням світової ядерної війни, а також глобальні демографічна та продовольча, енергетична і сировинна проблеми, освоєння космосу і Світового океану, ліквідація економічної відсталості багатьох держав сучасного світу, позбавлення роду людського від небезпечних хвороб та ін.

Звичайно, глобальна проблематика - не замкнута система. З поглибленням наших знань про неї і зміною ситуації на Планеті вона може поповнюватися й новими елементами.

В сучасних дослідженнях існує тенденція невиправдано збільшувати кількість ключових проблем людства. Так, в «Енциклопедії світових проблем і людського потенціалу» йдеться про 10 233 проблем, що розглядаються як всесвітні.

Для вивчення глобальних проблем дуже важливо визначити їх критерії, які обмежували б всесвітню проблематику і дозволяли включати в неї загальнолюдські питання. До глобальних проблем відносяться проблеми:

- котрі зачіпають життєві інтереси всього людства, держав і народів, а також кожного окремого жителя нашої планети;
- виступають як об'єктивний фактор розвитку сучасної цивілізації, що мають всесвітній характер;

- набувають гострий характер і загрожують не тільки позитивному розвитку людства, а й загибелі цивілізації, якщо не будуть знайдені конструктивні шляхи їх подолання;
- вимагають для свого вирішення колективних зусиль усіх держав і народів та всього світового співтовариства;
- характеризуються планетарними масштабами прояву, великою гостротою, комплексністю і взаємозалежністю та динамізмом.

Другим напрямом політичної глобалістики є дослідження, пов'язані з пошуком політичних шляхів вирішення глобальних проблем. Це надзвичайно актуальне завдання, адже, загроза котра виходить від планетарних проблем загрожує існуванню всьому живому на Землі. Небезпека подальшого поглиблення загальнолюдських труднощів знаходиться в центрі уваги як науковців, так і політиків, діячів культури та представників широких верств світової громадськості.

Відомий американський письменник, вчений А. Азимов зазначав: «Ми живемо в часи, коли перенаселеність, парниковий ефект, потоншення озонового шару, забруднення навколишнього середовища, загибель лісів і живої природи, небезпеки, які виходять від накопичення ядерних озброєнь, загрожують нам руйнуванням цивілізації і корінним ослабленням самої життєздатності Землі».

У сучасній політичній науці поширені думки, щодо змін у світовому розвитку, викликані суперечностями і проблемами планетарного характеру, що призведуть до створення в майбутньому іншого суспільства котре стане більш пристосованим до глобальних викликів.

У сучасній глобалістиці існує ряд футурологічних ідей і концепцій, які впливають на світову громадську думку, попереджаючи людей про можливу катастрофу планетарного масштабу як наслідок людської діяльності.

Фахівці в області політичної глобалістики серед глобальних проблем виділяють три основні групи.

Перша група включає проблеми, пов'язані зі сферою міжнародних відносин, і відображає властиві їй суперечності і об'єктивно необхідні перетворення. У рішенні фундаментальних всесвітніх завдань цього типу особливу важливість відіграють політичні передумови.

Другу групу складають глобальні проблеми, сфера виникнення й вияву яких пов'язана із взаємовідносинами особистості та суспільства. Ці проблеми безпосередньо стосуються перспектив людини і його майбутнього. Для цієї групи особливо важливі методи і способи, якими здійснюється соціальна політика.

До третьої групи відносять глобальні проблеми в галузі взаємодії людини і природи. Це проблеми незбалансованості потреб життєдіяльності людей і можливостей навколишнього середовища. Для вирішення даних питань всесвітнього масштабу поряд з політичними велике значення набувають і науково-технічні передумови.

Розглянемо більш детально найбільш важливі й типові глобальні проблеми, акцентуючи увагу на їх політичних аспектах.

У першій групі загальнолюдських проблем належать проблема збереження миру, запобігання війн та збройних конфліктів. Досягнення без'ядерного та ненасильницького світу. Вирішити проблему можливо спільними зусиллями держав та народів. Такий підхід вимагає вироблення принципово нової психології та ціннісних установок, розуміння кожною людиною своєї відповідальності за життя на Землі.

Друга група глобальних проблем - це проблеми, пов'язані з суспільним розвитком, що стосуються самої людини як біосоціальної істоти, це такі

проблеми як боротьба з голодом і недоїданням, негативними наслідками науково-технічного прогресу, вирішення нагальних питань охорони здоров'я, освіти, захист від забруднень.

Проблема демографічного вибуху, або прискореного зростання народонаселення планети.

Спираючись на конкретні факти вчені доводять, що «демографічний вибух» - це не літературна гіпербола, запущена в оборот засобами масової інформації в гонитві за сенсаційним заголовком, а реальне явище в розвитку сучасного людства. Даний висновок можна проілюструвати наступними відомостями: людству знадобилося 130 років (з 1800 по 1930 рр.), Щоб збільшити свою чисельність з 1 до 2 млрд людей і всього 45 років для подальшого подвоєння. Всього за 12 років (з 1975 по 1987 рр.) Населення Землі зросло на 1 млрд осіб. В процесі росту числа жителів нашої планети є дві тривожні обставини.

По-перше, більше 97% зростання населення припадає на верстви населення з низьким рівнем доходу та добробуту (і в Європі, і в США приріст населення забезпечують саме іммігранти). Якщо в 1950 року 2/3 населення світу становили сільські жителі, то до 2025 року 2/3 населення світу будуть жити в містах. У листопаді 2008 року городян стало більше, ніж сільських жителів. У містах зараз проживають 3300000000 чоловік. До 2030 року це число подвоїтис.

Зростання населення призводить до посилення несприятливих тенденцій у формуванні демографічної структури світу. Так, наприклад, людство дуже швидко старіє. Чисельність людей похилого віку збільшується на Землі з небувалою швидкістю. Сьогодні в кожній країні налічується понад 2 млн жителів у віці, що перевищує 65 років, який прийнятий вченими за початок старості. У всьому світі число людей у віці 65 років збільшується щорічно

на 2,4%, тобто набагато швидше, ніж відбувається зростання населення в цілому.

Така ситуація призводить до поступового підвищення середнього віку жителя планети. Число людей, що переступили поріг свого 60-річчя, в усьому світі в 1985 року становило 290 млн чоловік, а в 2000 р вже 410 млн. Тому наш світ сьогодні називають старіючим.

Для деяких країн значне збільшення числа літніх людей буде становити серйозну проблему вже в наступному столітті.

Старіння населення в будь-якій країні, безсумнівно, ставить непрості завдання в галузі соціальної політики. Гострий характер для багатьох держав носять питання застійної безробіття та працевлаштування, особливо літніх людей, проблеми перекваліфікації тих людей, чії професії застаріли і т.д.

Третя група глобальних проблем це проблеми «суспільство – природа». Тут слід звернути увагу на такі планетарні проблеми, як екологічна, кліматична, сировинна, енергетична, продовольча. Найбільш важливою є екологічна проблема. Багато вчених і фахівці вважають, що в наш час екологічна небезпека представляє найбільшу загрозу для існування людства.

Довгий час в господарській діяльності людини переважала тенденція якомога більше взяти від природи. Вважалося, що вона володіє великими можливостями самоочищення. Але в міру зростання промислового виробництва, збільшення його відходів, порушення цілісності та взаємозв'язків природного середовища виникла реальна небезпека для її природного стану. Це пов'язано з забрудненням повітряного і водного басейнів, виснаженням природних ресурсів, вимиранням багатьох видів рослин і тварин, збіднінням біологічних ресурсів в цілому та скороченням невідновлюваного енергетичного потенціалу (вугілля, нафти, газу). При

цьому ускладнення в одних екологічних процесах викликають труднощі в протіканні інших.

Відомий французький вчений Ж.-И. Кусто зауважив: «Перш природа загрожувала людині, а тепер людина загрожує природі».

Вплив людини на природу істотно змінює і зовнішній вигляд планети, наслідком такого впливу стала поява до ХХ ст. понад 9 млн кв. км пустель. Крім того, 30 млн кв. км (майже 1/5 всієї площі суші) знаходиться під загрозою опустелювання. Ця небезпека загрожує понад 100 державам світу.

За минулі 500 років людство знищило 2/3 всіх лісів на планеті. Однак цей процес продовжується.

Останнім часом особливу тривогу у багатьох учених викликає перспектива глобального потепління, що пов'язується з так званім парниковим ефектом. За даними деяких кліматологів, неконтрольований парниковий ефект міг би знищити цивілізацію протягом 500 років.

Навіть підвищення температури в планетарному масштабі на один градус призведе до значної зміни атмосферної циркуляції і умов зволоження ґрунту. Наслідком цього стане сильний зсув зон, оптимальних для землеробства та інших видів господарської діяльності. Це змінить життєві інтереси мільярдів людей, викличе масові міграції населення, породять переселення людей в зони без інфраструктури, і в підсумку виявляться причиною тяжких соціальних наслідків і політичних потрясінь.

Подальше загострення глобальних проблем може призвести до широкого поширення у всьому світі таких негативних явищ, як деградація навколишнього середовища, голоду, деморалізації значної частини жителів планети, вимушена міграція населення, збільшення рівня дитячої смертності, безробіття, втрата життєвих надій тощо. Все це сприятиме

різкому погіршенню політичного клімату у світовому співтоваристві. При реалізації подібного футурологічного сценарію подальше існування людство може опинитися під загрозою. Щоб цього не сталося, необхідна ефективна і збалансована екологічна, енергетична і сировинна політика в національному, регіональному та глобальному масштабах.

Для вирішення глобальних проблем світове співтовариство має виробити і ввести в життя цілеспрямовану узгоджену політичну стратегію, в якій важливу роль відіграватимуть дії членів міжнародного співтовариства як на рівні світової, так і на рівні національної політики більшості держав світу.

Для вирішення планетарних проблем необхідний мир, міжнародна стабільність, котрі можуть бути досягнуті в процесі політичного реформування сучасного світового співтовариства на справедливих та демократичних засадах.

Політичні аспекти основних глобальних проблем сучасності: підтримка миру, демографічна проблема, подолання відсталості, екологічні проблеми

Особливості інтеграційних процесів, що охоплюють різноманітні сфери життя людей, найгостріше проявляють себе у глобальних проблемах сучасності. *Глобальні проблеми сучасності (фр. global – всезагальний, лат. globus – куля) – це проблеми, які зачіпають життєво важливі інтереси усього людства, усіх держав та народів, кожного мешканця планети, виступають в якості об'єктивного чинника розвитку сучасної цивілізації, набувають надзвичайно гострого характеру й загрожують не лише позитивному розвитку людства, але й небезпекою загибелі цивілізації у випадку незнаходження конструктивних шляхів їх вирішенн, потребують для свого вирішення зусиль усіх держав і народів, усієї міжнародної спільноти.*

Поняття «глобальні проблеми» в сучасному його розумінні увійшло у широкий обіг наприкінці 60-х рр. ХХ ст., коли вчені багатьох держав розпочали дослідження змін, котрі відбуваються в глобальній системі, й можливих їх наслідків. За досить короткий проміжок часу сформувалося нове наукове поняття – «глобалістика».

Основними особливостями глобальних проблем є:

- вони мають планетарний, загальносвітовий характер, що стосуються інтересів усіх народів світу;
- загрожують деградацією й вимиранню людства;
- потребують невідкладних та ефективних рішень;
- вимагають колективних зусиль усіх держав, спільних дій усіх народів.

Учені-глобалісти виділяють три основні групи глобальних проблем:

1. Проблеми, пов'язані зі сферою міжнародних відносин, що відображають протиріччя і об'єктивно необхідні перетворення.
2. Глобальні проблеми, сферу виникнення та прояву яких складають взаємовідносини особи та суспільства.
3. Глобальні проблеми взаємодії людини та природи - це проблеми незбалансованості потреб життєдіяльності людей і можливостей довкілля.

Отже, до найгостріших глобальних проблем можемо віднести:

- екологічну проблему;
- підтримання миру;
- освоєння космосу та світового океану;
- продовольчу проблему;
- проблему народонаселення;
- проблему подолання відсталості;

- сировинну проблему; міжнаціональну проблему.

У науковій літературі зазначено велику кількість підходів до характеристики особливостей виникнення глобальних проблем. Одні дослідники пов'язують їх появу з останнім десятиліттям, інші вважають, що їх генеза проходила впродовж усієї історії людства, але глобальними вони стали лише у ХХ ст. Третя група дослідників наголошує на тому, що чимало глобальних проблем виникли первинно, деякі визрівали достатньо давно, але проявились на глобальному рівні лише з утвердженням в ХVІІ-ХVІІІ ст. капіталізму.

На нашу думку більшість проблем, які сьогодні ми пов'язуємо з глобальними проблемами сучасності, супроводжували людство впродовж усієї історії. До них, насамперед, відносяться проблеми екології, збереження миру, подолання бідності, голоду, неграмотності. Після Другої світової війни через небачені масштаби діяльності людини, всі ці проблеми стали глобальними, викликавши протиріччя цілісного сучасного світу і поставили людство перед потребою співробітництва.

Для розв'язання питань всесвітнього масштабу поруч із політичними досить важливого значення набувають й науково-технічні передумови. Ефективна науково-технічна політика є важливою умовою розв'язання екологічної, сировинної, енергетичної та інших глобальних проблем. Більш конкретно розглянемо найгостріші глобальні проблеми.

Демографічна роблема

Населення Землі зростає надзвичайно нерівномірно за 1975-2000 роки з 2,2 млрд приросту населення близько 90% приходить на країни, що нині розвиваються.

У європейських, північно-американських державах, навпаки, смертність вища за народжуваність, корінне населення старіє і вимирає. Основна дискусія, яка постала перед керівниками держав - чи потрібно адаптувати національні економіки, соціальні програми до меншої кількості населення і більшої частки громадян похилого віку, чи варто компенсувати від'ємний природний приріст населення за рахунок еміграції.

Багатші держави не можуть припинити потік емігрантів з бідніших держав до себе і отримати роботу в політично стабільних державах Західної Європи та Північної Америки прагнуть сотні мільйонів осіб. Міграційні потоки в напрямку до Західної Європи та Північної Америки щороку зростають бо:

- з кожним роком збільшується розрив рівня життя між найрозвинутішими й найбіднішими державами;
- у розвинутих державах правда за правозахисниками, в результаті чого керівництво цих країн не може повністю заборонити в'їзд емігрантів;
- високий природний приріст населення в багатьох країнах «четвертого світу»;
- в основі масових міграцій населення можуть лежати й міжетнічні, міжконфесійні протиріччя.

Уже нинішній рівень міграції жителів Азії в країни Євросоюзу та Північної Америки викликає у політиків стурбованість. Чимало роботодавців та економістів закликають уряди своїх країн збільшити квоти на надання легальної роботи емігрантам, натомість профспілки відстоюють протилежну точку зору, до того ж частішають терористичні дії проти емігрантів.

Чимало нелегальних емігрантів з Азії - це торговці наркотиками, зброєю, людьми й члени терористичних організацій. Збільшення кількості нелегальних емігрантів призводить до росту рівня злочинності, тому еміграційна політика сьогодні стає пріоритетним напрямом державного управління. Один із найважливіших сучасних напрямків європейської еміграційної політики - технічне та кадрове укріплення кордонів Євросоюзу з метою недопущення потоків нелегалів та імпорту злочинності.

Демографічна криза чітко проявляється й в Україні. Так, упродовж останнього десятиліття ХХ ст., в Україні рівень смертності перевищує рівень народжуваності.

Зменшення серед населення дітей та молоді автоматично призводить до зниження потреб у виховних, освітніх, розважальних та інших організаціях та закладах, які орієнтуються у своїй діяльності на дітей та молодь. Природно зменшуються й потреби у відповідних кадрах, а це в основному - жінки з вищою освітою вчителі, лікарі тощо.

Демографічна депресія загрожує підвищенням середнього віку працюючих, а це означає зниження здатності кадрів та підвищення і зміни кваліфікації. Збільшення в структурі населення частки осіб старшого працюючого і пенсійного віку лягає важкою ношею на економіку країни.

Населення України зменшується не лише внаслідок зменшення народжуваності й росту смертності, й в результаті еміграції, що різко зросла з початку 90-х років. Велетенські масштаби в ті роки досягла нелегальна трудова еміграція в Росію, Польщу, Італію, Іспанію. За даними соціологічних опитувань, кожен п'ятий респондент готовий виїхати на роботу за кордон на кілька років, а кожен десятий - готовий залишити Україну назавжди.

Проблема подолання відсталості

Демографічна проблема безпосередньо пов'язана із проблемою відсталості. Економіки країн, які розвиваються, сильно відстають від рівня виробництва розвинутих держав, і скоротити цей розрив поки ще не вдається. Держави з низьким рівнем доходів складають близько 40% всіх держав і зосереджені в «чорній» Африці, Південно-Східній і Центральній Азії. В країнах з високим рівнем доходів, які складають близько 10% всіх держав, ВВП на душу населення складає 9386 доларів.

Неграмотність дорослих в країнах з низьким рівнем доходів - понад 40%, а питома вага студентів вищих навчальних закладів становить лише 3%.

Досить гостро стоїть житлова проблема: 8% населення країн, які розвиваються, живуть в антисанітарних умовах, 250 млн осіб мешкає в нетрях, 1,5 млрд осіб не отримують медичної допомоги, близько 2 млрд осіб не мають доступу до безпечної для здоров'я води, недоїдають понад 500 млн осіб, а від голоду щороку помирає 30-40 млн, близько 15 млн дітей помирає щороку до п'ятого року життя, причому половина з них від голоду, з кожних 100 хворих на туберкульоз 95 живе у бідних країнах.

Згідно з даними Міжнародної організації праці, у країнах, що розвиваються, кількість малолітніх працівників віком від 5 до 14 років становить 250 мільйонів.

Виділяють кілька причин, які заважають країнам «четвертого світу» подолати відсталість:

- насамперед, потрібно мати на увазі, що це - аграрні країни. На їх частку припадає 90% селян світу, але, як це не парадоксально, вони не спроможні

прокормити навіть себе, оскільки ріст населення у них перевищує приріст виробництва продовольства;

- необхідність освоювати нові технології, розвивати промисловість, сферу послуг, що потребує участі у світовій торгівлі, а це деформує економіку цих країн;

- використання традиційних джерел енергії, які з огляду на їх низьку ефективність не дозволяють суттєво підвищити продуктивність праці у промисловості, на транспорті, у сфері послуг, у сільському господарстві;

- повна незалежність від світового ринку, прикладом цього є нафта, величезними запасами якої володіють деякі держави, але вони не можуть контролювати нафтові ринки і регулювати ситуацію на свою користь;

- швидко росте борг розвинутих державам;

- розвиток продуктивних сил, соціально-культурної сфери неможливий без підвищення освітнього рівня усього народу, оволодіння сучасними досягненнями науки та техніки.

Бідність і низький рівень культури неминуче тягнуть за собою неконтрольований приріст населення. Політична нестабільність, обумовлена, насамперед, низьким рівнем економіки, постійно створює небезпеку виникнення збройних конфліктів у цих регіонах. Диспропорції у світовому розвитку роблять вельми проблематичним безконфліктне співіснування різних держав і регіонів планети в найближчому майбутньому. Чимало політологів вбачають високу ймовірність конфліктів між «багатою Північчю» й «бідним Півднем», а також між Сходом та

Заходом, що часто асоціюються з мусульманською та християнською цивілізаціями. Інша група дослідників акцентує увагу на тому, що

протистояння, насамперед, буде проходити між західною євроамериканською та східною євразійською культурами.

Екологічна проблема

Господарська діяльність у багатьох державах настільки розвинута, що впливає не лише на екологію своїх держав, а й за її межами. На наших очах завершується ера екстенсивного використання потенціалу біосфери, що підтверджується такими фактами:

- сьогодні залишилось дуже мало неосвоєних земель для ведення сільського господарства;
- систематично збільшується площа пустель;
- зменшується кількість лісів;
- експлуатація водних басейнів здійснюється у таких масштабах, що природа не встигає відтворити те, що забирає людина.

Очевидно, що не лише наші сучасники завдали шкоди екології, хоч їх вплив найочевидніший. Ще синантропи (бл. 300 тис. років тому), які стали використовувати вогонь, спричинили велику шкоду природі, бо пожежі знищували значні площі рослинності.

Міжурядова комісія щодо кліматичних змін (ПРИС) прогнозує, що у XXI ст. температура підніметься на 3,5 С. Це ніби-то незначна зміна може виявитись катастрофічною, у деяких регіонах посухи можуть стати довгими, в інших - дощі сильнішими, урагани - руйнівнішими. Хоч і сьогодні від повеней та голоду помирають мільйони людей, однак через глобальне потепління кількість смертей може значно збільшитись. Почастішають хвороби та смертні випадки, пов'язані зі спекою, може збільшитись частота та кількість лісових пожеж, піднімається рівень моря.

Діяльність «Римського клубу» в напрямку розв'язання глобальних проблем

«Римський клуб» - це міжнародна громадська організація, заснована у 1968 році з метою дослідження розвитку людства в епоху науково-технічної революції.

«Римський клуб» - це неформальна спілка, яка об'єднує близько 100 учених, суспільних діячів і керівників міжнародних корпорацій і фондів із 43 країн, які фінансують дослідження. Вона не має ні структури, ні штабу, ні бюджету. Фундатор клубу - італійський економіст, бізнесмен і суспільний діяч Ауреліо Печчеї. Під час заснування клубу індустріальний світ переживав пік повоєнного періоду, прискореного економічного росту, але вже тоді з'явилися тривожні ознаки дисгармонії.

На першому засіданні, що відбулося у Римі (звідти і назва клубу), когорта західноєвропейських діячів заявила, що взаємозалежність країн потребує нового глобального мислення і потрібно разом вирішувати глобальні проблеми людства.

Метою Римського клубу - є дослідження найближчих катастроф і наслідків прийняття великомасштабних рішень, пов'язаних з обраними людством шляхами науково-технічного й економічного розвитку. Перед дослідниками Римського клубу постала головна проблема - чи можна зберегти здоровий стан регіонального і глобального природного середовища, економічну рівновагу, усталеність суспільного розвитку і добробут людей, базу не поновлюваних природних ресурсів, якщо неминучі зміни в характері використання енергетичних і сировинних матеріалів, засобах виробництва і споживання в індустріальних країнах будуть і далі йти шляхом найменшого опору, керуючись тільки вузькими економічними інтересами?

Організація створила і втілила ряд дослідницьких проектів, неодноразово організовувала зустрічі із суспільними і політичними діячами різних країн світу.

На думку членів Римського клубу, нові демографічні хвилі (приріст населення) призведуть до збільшення навантаження на природне середовище і причиною цьому є зростанням виробництва продовольства, коли все більше і більше землі буде відводиться під пасовища, гинути від ерозії, також через кількість відходів, що зростає з кожним роком. Нині досить помітний вплив на природу людської діяльності. Ступінь і наслідки цього важко оцінити, але це змушує тривожитися.

Від самого початку існування Римського клубу було визначено, що членами цієї поважної міжнародної організації можуть стати лише ті люди, які не займають офіційних урядових посад і не представляють інтереси якихось країн.

Основною метою Римського клубу є:

- визначення суспільної методики, за допомогою якої можна було б науково аналізувати проблеми людства, пов'язані з фізичною обмеженістю ресурсів Землі, бурхливим ростом виробництва і споживання;
- застереження людства про наслідки їх діяльності;
- визначення заходів доцільного управління, досягнення «глобальної рівноваги».

Виходячи з цього, Римський клуб поступово перетворився на осередок для організації трансдисциплінарних проектів з довгострокового прогнозування глобальної проблематики. Крім дійсних, до Римського клубу входять почесні й асоційовані члени. Його роботі сприяють більше 30 національних асоціацій Римського клубу, які ведуть у своїх країнах пропаганду його концепцій. Однією з таких організацій є Українська асоціація Римського клубу.

У 2005 році вона була офіційно зареєстрована як громадська організація, діяльність якої спрямована на популяризацію в українському суспільстві ідей Римського клубу та їхній розвиток в умовах викликів, що постали перед Україною; формування сучасної стратегії розвитку України в контексті глобалізації та європейського цивілізаційного вибору; сприяння впровадженню в Україні принципів «сталого (збалансованого/гармонійного) розвитку» та «екосоціальної ринкової економіки»; підтримку процесу постіндустріальної модернізації України. Асоціація тісно співпрацює з Європейським центром підтримки Римського клубу (Відень, Австрія) і національними асоціаціями Римського клубу в Європейському Союзі. Дійсним членом Римського клубу є український вчений Богдан Гаврилишин, почесним членом – президент Національної академії наук України, академік Борис Патон.

Неспокій членів клубу щодо подальшого розвитку людства знайшли відображення у першій доповіді «Межі росту» (1972 р.), підготовленій Денісом Медоузом з колегами на основі моделі «Світ-3», розробленої професором Масачусетського технологічного інституту Джеєм Форестером. Автори зазначали: «Людина побачила межі світової системи й ті обмеження, які вони накладають на чисельність населення Землі та діяльність людей. Сьогодні, більше ніж будь-коли, людина прагне все швидше нарощувати кількість оброблюваної й населеної землі, виробництва, споживання, затрат сліпо вірячи, що середовище її існування витримає подібну експансію, що інші поступляться їй місцем, що наука і техніка ліквідують всі перешкоди на її шляху. Ми хочемо встановити той рівень, на якому прагнення до росту світового співтовариства розвиватиметься від зниження соціальної і політичної напруги до підвищення рівня життя кожної людини. Другою метою було допомогти визначити й дослідити основні чинники, що впливають на довгострокову поведінку світової системи, та їх взаємодію. Ми впевнені, що необхідної тут суми знань отримати не можна, якщо концентрувати увагу, як це часто

робиться, на національних системах і короткостроковому аналізі. Ми не збиралися створювати футурологічний проект. Він повинен був стати і став аналізом існуючих тенденцій, їх впливу одна на одну, їх можливих результатів. Наша мета – попередити про світову кризу, яка може виникнути, якщо дозволити цим тенденціям розвиватися в тому ж напрямі, і тим самим запропонувати внести зміни в політичні, економічні, соціальні системи, щоб виключити можливість подібних криз».

У 1974 році вийшла друга доповідь Римського клубу з авторством Михайла Месаровича і Едуарда Пестеля «Людство на роздоріжжі», присвячена проблемі «органічного росту» і «збалансованого розвитку». У доповіді світ було представлено як живий організм, в якому кожен регіон і кожна країна повинні виконувати свою особливу функцію у взаємозалежному світовому співтоваристві. Зазначалося, що стихійний розвиток економіки є нераціональним, що вона вимагає планового управління на глобальному рівні. Цій проблемі значною мірою було присвячено також доповідь наукового колективу під керівництвом Яна Тинбергена «Перегляд міжнародного порядку» (1975 р.), в якій було зосереджено основну увагу на ідеї «нового міжнародного економічного порядку», що активно почала розроблятися в той час країнами третього світу. У доповіді пропонувалось провести міжнародну валютну реформу, впорядкувати торгівлю, прийняти дійові заходи по збільшенню виробництва продовольства, повноправно включити країни, що розвиваються, в міжнародну систему поділу праці. Спільна діяльність людей усієї планети має виключити егоїстичні дії заради власної вигоди. Йшлося також про необхідність перегляду поняття національного суверенітету, який, на думку авторів доповіді, заважає органічно розвиватися світовому співтовариству. Перші доповіді Римського клубу дали могутній поштовх у сфері глобального моделювання. Підтвердженням цього є те, що наприкінці 70-х років Римський клуб переорієнтував свою діяльність на пошуки перспектив виживання людства. Це засвідчують, зокрема, наступні доповіді: «Поza

межами віку марнотратства» (1976 р., Д. Гарбор та ін.); «Цілі для людства» (1977 р., Е. Ласло та ін.); «Енергія: зворотний рахунок» (1978 р., Т. Монбріаль); «Не існує меж освіти» (1979 р., Дж. Боткін, Е. Ельманджра, М. Маліца).

Отже, вже у перше десятиліття свого існування Римський клуб активно зайнявся вивченням широкого кола проблем людства, здатних визначально впливати на подальший розвиток планетарного співжиття. Детальний перелік цих проблем подає А. Печчеї у своїй всесвітньо відомій книзі «Людські якості» (1977 р.): «Безконтрольне розселення людини по планеті; нерівність і неоднорідність суспільства; соціальна несправедливість, голод і недоїдання; широке розповсюдження бідності; безробіття; манія росту; інфляція; енергетична криза; вже існуюча чи потенційна нестача природних ресурсів; розпад міжнародної торгової і фінансової системи; протекціонізм; неграмотність і застаріла система освіти; заколоти серед молоді; відчуження; занепад міст; злочинність і наркоманія; вибух насильства і посилення поліцейської влади; тортури й терор; ігнорування закону й порядку; ядерне безумство; політична корупція; бюрократизм; деградація навколишнього середовища; занепад моральних цінностей; втрата віри; відчуття нестабільності і, нарешті, не усвідомлення всіх цих труднощів та їх взаємозв'язків – ось далеко не повний список або, вірніше сказати, клубок тих складних, заплутаних проблем, який Римський клуб назвав проблематикою».

У 80-і роки Римський клуб зосередився на всебічному дослідженні широкого кола проблем. Нове десятиліття відкрили одразу три доповіді: «Третій світ: три чверті світу» (1980 р., М. Герньє); «Діалог про багатство і добробут» (1980 р., О. Джаріні); «Дороговкази в майбутнє» (1980 р., Б. Гаврилишин). Поряд із зазначеними, 80-і роки ознаменувались наступними доповідями: «Імперативи співробітництва Півночі і Півдня» (1981 р., Ж. Сен-Жур); «Мікроелектроніка і суспільство» (1982 р., Г. Фрідрікс, А. Шафф); «Третій світ спроможний себе прогнати» (1984 р., Р. Ленуар);

«Майбутнє океанів» (1986 р., Е. Манн-Боргезе); «Революція босоногих» (1988 р., Б. Шнайдер); «За межами росту» (1988 р., Е. Пестель); «Межі спустошеності» (1989 р., О. Джаріні, В. Сіель); «Африка, що перемогла голод» (1989 р., А. Лемма, П. Маласка).

У першому десятилітті ХХІ ст. ключовими напрямками діяльності Римського клубу постали глобальне моделювання соціальних систем, побудова комп'ютерних моделей світу, дослідження специфіки буття людини в сучасному світі, формування нових цінностей, аналіз перспектив розвитку людської цивілізації, критика негативних тенденцій розвитку західної цивілізації, пошук шляхів гуманізації людини і світу, охорона довкілля. Свідченням цього є наступні доповіді: «Гуманізм перемагає» (2000 р., Р. Мон); «Інформаційне суспільство і демографічна революція» (2001 р., С. Капіца); «Мистецтво заставляє думати» (2002 р., Ф. Фестер); «Подвійна спіраль навчання й роботи» (2003 р., О. Джаріні, М. Маліца); «Межі росту – через 30 років» (2004 р., Д. Медоуз та ін.); «Межі приватизації» (2005 р., Е. Вайцеккер); «Майбутнє людей з обмеженими можливостями у світі» (2005 р., Р. де Гарсія); «Переосмислення цивілізації: розв'язання конфлікту в людській сім'ї» (2006 р., М. Тігранян); «Фактор п'ятий: перетворення глобальної економіки на основі 80% покращення у продуктивності ресурсів» (2009 р., Е. фон Вайцеккер, Ш. Деша, К. Харгроуз, М. Сміт, П. Стасинопулос); «Синя економіка» (2009 р., Г. Паулі).
Доповіді Римського клубу цього періоду засвідчують прагнення вчених до неогуманізму: надання конкретних пропозицій щодо інтеграції суспільства з людьми, які страждають обмеженими можливостями у світі з метою захисту людське різноманіття і сприяти включенню останніх до активного суспільного життя (Р. де Гарсія); подолання нерівномірності темпів розвитку людського суспільства, що може спричинити міжцивілізаційне протистояння у світі (М. Тігранян); застосування інновацій з метою покращення використання ресурсів і підвищення енергетичної продуктивності з метою масового підвищення добробуту людей різних

країн (Е. фон Вайцеккер, Ш. Деша, К. Харгроуз, М. Сміт, П. Стасинопулос); розробка конкурентоздатних проектів, які прокладуть шлях до стабільної економіки у багатьох зонах ризику (Г. Паулі).

Аналіз дослідницької діяльності Римського клубу засвідчує цілий ряд особливостей його діяльності. До таких особливостей насамперед слід віднести підвищену увагу організації до прогнозної складової, що сягає своїми витокami 60-х років ХХ ст., коли Організація економічного співробітництва і розвитку запропонувала Еріху Янчу, одному з майбутніх засновників Римського клубу, зайнятися в рамках спеціальної дослідницької програми вивченням питання про співвідношення прогнозування і планування. Внесок цього вченого у з'ясування зазначеної проблеми відіграв значну роль у подальших дослідженнях науковців Римського клубу. Так, у дослідженні, названому «Перспективи технологічного прогнозування», було визначено тенденцію до інтеграції прогнозування і планування, яка зумовлює «активне представлення майбутнього». Основною ідеєю наступної праці Янча «Спроба створення принципів світового планування з позицій загальної теорії систем» було визначення людини, здатної формувати своє майбутнє як базовий елемент соціальної еволюції. Критичною умовою цього процесу він визначив контроль над системною динамікою суспільства й довкіллям. Зазначена діяльність зумовила формування нового різновиду прогнозування — нормативного, базовий алгоритм якого розгортається не від сьогодення до майбутнього, а від майбутнього до сьогодення. У цьому контексті Римський клуб дотепер особливу увагу приділяє проблемам, пов'язаним із нинішніми й майбутніми суперечностями в системах «суспільство – природа» і «людина – суспільство». У прогностичних дослідженнях Римського клубу широко використовуються новітні методи – комп'ютерне моделювання, синергетика, форсайт, брейнстормінг та ін.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с

Зміст тем семінарських занять

Модуль 1. Становлення та розвиток політології

Тема 1. Виникнення та становлення світової політичної думки

1. Політична думка Стародавнього Сходу та Античності.
2. Основні риси політичної думки епохи Середньовіччя та Відродження.
3. Політичні ідеї Нового часу.
4. Політичні теорії ХІХ – поч. ХХ ст., та розвиток зарубіжної політології у ХХ ст.

Завдання: проаналізувати основні праці даного періоду та виписати тези, які характеризують тогочасну політичну думку. Дати власне бачення та трактування тезам.

Питання на дискус:

1. Чи можна вважати, що вираз «мета виправдовує засоби», яка дозволяє будь-які дії в політиці, належить Н. Макіавеллі і є сутністю його вчення?
2. Хто з мислителів Нового часу, на Вашу думку, зробив найвагоміший внесок у розробку концепції розподілу влади? Відповідь обґрунтуйте.

Теми рефератів.

1. Категорії влади і волі у працях Ф. Ніцше та М. Вебера.
2. Ідеї розвитку громадянського суспільства в політичних концепціях мислителів Нового часу.
3. Макс Вебер про політику як покликання і професію.

Методичні рекомендації

1. Готуючись до першого заняття, зверніть особливу увагу на праці філософів та вчених, формуючи при цьому коротку характеристику їх змісту. Занотуйте цікаві висловлювання, даючи їм власну оцінку. Обгрунтуйте Вашу відповідь.

Перші політичні теорії виникають у VI-IV ст. до н.е. у рамках китайської суспільної думки, а у витоків стояли відомі китайські філософи Лао-Цзи (579–499 р. до н.е.), Конфуцій (551–479 р. до н.е.) та Мо-цзи (480–400 р. до н.е.). Фундаментальну роль у всій історії етичної й політичної думки Китаю зіграло вчення *Конфуція*, його погляди викладені у книзі «Лунь юй» («Бесіди та висловлювання»), складеної його учнями.

Вищим досягненням грецької політичної думки є політична філософія Платона й політична наука Аристотеля.

Платон (427–347 р. до н.е.) – один з найбільших мислителів не лише античності, а й усієї історії філософії й політичних вчень. Він одним з перших дав систематичний виклад своїх політичних ідей у діалогах «Держава», «Політик» й «Закони».

Подальший розвиток і поглиблення античної політичної думки після Платона пов'язане з ім'ям його учня й критика *Аристотеля* (384–322 р. до н.е.). Політична тематика докладно висвітлюється в таких збережених його роботах, як «Політика», «Афінська політика», «Етика».

Епоха Середньовіччя припадає на V – XV ст. у середньовічному світогляді панує уявлення про визначальну роль Бога у природі, суспільному й особистому житті.

Найбільш розвинену концепцію середньовічного становлення до політики сформулював один із самих великих й авторитетних мислителів християнства єпископ *Августин Аврелій* (354–430 р.) у своєму знаменитому трактаті «Про град Божий». Інший видатний мислитель – *Фома Аквінський* (1225–1274 р.) жив у період пізнього середньовіччя і був найбільш впливовим богословом у Західній Європі тієї доби.

Найбільш яскравим представником політичної думки епохи Відродження був *Н. Макіавеллі* (1469–1527 р.), якого вважають засновником політичної науки. Його твори «Государ», «Міркування про першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції» стали першими теоріями політичної думки.

Політичні ідеї Нового часу (XVI-XIX ст.) спрямовані на обґрунтування можливості устрою суспільства на принципах раціоналізму, свободи й громадянської рівності. У цей період висновки політичної науки усе більше набували практичного характеру, орієнтуючись на рішення назрілих соціальних проблем.

Коротко зупинимось на основних теоретиках тогочасної політичної думки.

Томас Гоббс (1588–1679 р.) - своє політичне навчання він виклав у філософській праці «Філософські основи вчення про громадянина» і трактаті «Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної та громадянської».

Дж. Локк (1632–1704 р.) - своє політичне навчання виклав у праці «Два трактати про державне правління». Його вважають родоначальником лібералізму.

На рубежі XVIII-XIX ст. у Німеччині активно розвиваються політичні ідеї, зокрема у руслі німецької філософії. *І. Кант*, що є її родоначальником, проголошує найважливішою проблемою людського роду – досягнення миру та побудову загального правового громадянського суспільства шляхом

поступових реформ, моральності політики: «Людина є абсолютною цінністю і не може бути знаряддям чужих планів.

Шарль Луї Монтеск'є (1689–1755 р.) - головна книга Монтеск'є «Про дух законів» зробила його одним з авторитетних класиків політичної думки.

Жак-Жак-Руссо (1712– 1778 р.) - ідеологом дрібної буржуазії, широких народних мас, у першу чергу селянства, і відстоював ідею конституційної монархії, ідею народного представництва.

Ідеї Ж.-Ж. Руссо одержали законодавче закріплення в *Декларації прав людини й громадянина* (1789 р.) ,

Томас Пейн (1737 – 1809 р.), - відомий своїм політичним трактатом "Здоровий глузд" і памфлетом "Права людини".

Томас Джефферсон (1743–1826 р.) - став автором великого революційного документа тієї епохи – Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки (прийнята 4 липня 1776 року).

В XIX ст. сформувалося марксистське політичне вчення, яке зробило вплив не тільки на розвиток теорії, але й на долі багатьох народів. Засновниками марксизму були *Карл Маркс* (1818–1883 р.) і *Фрідріх Енгельс* (1820– 1895 р.).

2.Обґрунтуйте, чому процес виникнення світової політичної думки тісно пов'язаний з розвитком стародавніх держав як первісної форми організації влади. Основну увагу приділіть аналізу сутності вчення Конфуція, а саме – патріархально-патерналістській концепції держави, змісту доброчесності кожного її громадянина, а особливо правителя.

3.Проаналізуйте проблеми права та політики у вченнях софістів, особливу увагу приділіть вченню софістів про закон. Розкрийте суть держави в розумінні Сократа. Вивчаючи зміст політичного вчення Платона зверніть увагу на його тезу про те, що основною ідеєю будь-якої держави є ідея справедливості, створення ідеального політичного ладу на чолі з вибраними

мудрецьми. Аналіз політичної концепції Арістотеля розпочніть з розкриття сутності його положення про природне походження держави, про людину як істоту політичну.

4. Розглядаючи питання про римське право та політику, зверніть увагу на зміст політичної доктрини Полібія, який вбачав успіх Риму у поєднанні трьох державних форм правління (царської, аристократичної, демократичної). Розкрийте розуміння Марком Туллієм Цицероном проблеми виникнення та особливостей функціонування держави, вибору форми правління (праця «Про державу»). Оскільки у час утвердження в Римській імперії християнства значного поширення набуло вчення Аврелія Августина Блаженного, слід проаналізувати його погляди на управління державою та «порядок» людського життя загалом (праця «Про град Божий»). Обґрунтуйте вислів цього знаного ідеолога християнської церкви: «Спільність людей може бути народом і державою лише тоді, коли ґрунтується на праві, поєднаному з утіленою в Богові справедливістю».

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник, - Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.

6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
11. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
12. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.

Тема 2. Політична думка в Україні (ІХ–ХХ ст.).

1. Запровадження Християнства на Русі та його вплив на розвиток політичної думки. Пам'ятки політичної думки Київської Русі.
2. Політична думка в Україні за Литовсько-Польської доби.
3. Суспільно-політичні засади козацько-гетманської держави. Конституція П. Орлика.
4. Києво-Могилянська академія – центр української політичної думки (ХVII ст. і надалі): П. Могила, Ф. Прокопович, С. Яворський.

5. Розвиток революційно-демократичних ідей XIX – поч. XX ст. Кирило-Мефодіївське братство.
6. Ліберально-демократичні ідеї та соціалістична думка: М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка та ін.
7. Політичні концепції українських мислителів XX ст. (М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський, В. Чорновіл та ін.).

Теми рефератів

1. Конституція П. Орлика: історичні передумови, зміст, вплив на розвиток політичної думки в Україні.
2. В. Чорновіл: життєвий шлях, основні ідеї, внесок у розбудову незалежної України.

Методичні рекомендації:

1. Розкрийте особливості та значення прийняття християнства у Київській Русі. Більш детально зупиніться на зміцненні централізованої феодальної держави, підвищенні рівня освіченості серед широких верств суспільства, зміцненні міжнародного статусу Київської Русі. З'ясуйте зміст та основні політичні ідеї, в першу чергу основних пам'яток політичної думки часів Київської Русі як «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Повчання Володимира Мономаха», «Слово о полку Ігоревім», «Руська правда» Ярослава Мудрого.

2. Охарактеризуйте зміст полемічних творів Ю. Дрогобича та С. Оріховського, І. Вишенського, які сприяли бурхливому розвитку української полемічної та освітньої літератури братств.

3. Обґрунтуйте Запорізьку Січ як політичне утворення – як християнську, демократичну республіку; поясніть на яких соціально-економічних, політичних, духовних засадах вона базувалася. Основну увагу приділіть такій пам'ятці політичної думки як Конституція П. Орлика.

4. Розпочніть з короткої історичної довідки про створення та діяльність Києво-Могилянської академії, охарактеризуйте основні політичні ідеї П. Могили, Ф. Прокоповича, С. Яворського.

5. При вивченні цього питання Вам знову стануть у нагоді знання з історії України. Проаналізуйте основні напрямки розвитку революційно-демократичних ідей, з'ясуйте значення Кирило-Мефодіївського братства в історії суспільно-політичного життя України як виразника ідеології антикріпосницького, національно-визвольного руху народних мас України.

6. Розгляньте основні ідеї М. Драгоманова, І. Франка, Л. Українки. З'ясуйте їх специфічні риси, зокрема, погляди на проблеми свободи, держави та права. Обґрунтуйте, чому М. Драгоманов виступав за автономно-федеративний лад, наскільки ідея федеративної республіки, що заснована на принципах децентралізації влади є актуальною сьогодні? Далі проаналізуйте радикальні та соціалістичні погляди І. Франка, які шляхи розв'язання національного питання він пропонував. При аналізі політичних ідей Л. Українки особливу увагу приділіть її розумінню соціалізму та ролі особи у системі суспільно-політичних відносин.

7. Опрацюйте зміст теорії національного самовизначення М. Грушевського, його прагнення автономного статусу України у складі Росії. Розгляньте державницьку ідею В. Винниченка. Зверніть увагу, що першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення, був М. Міхновський. Він пропонував йти до незалежності шляхом західних країн, використовуючи творчі потенціали націоналізму європейського типу.

Рекомендована література:

13. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник, - Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
14. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
15. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с

16. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
17. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
18. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
19. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; – Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
20. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
21. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
22. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
23. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
24. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.

Тема 3. Світові політико-ідеологічні доктрини

1. Політико-ідеологічні доктрини: поняття, типологія, інституціоналізація.
2. Лібералізм та неолібералізм.
3. Консерватизм та неоконсерватизм.
4. Ліві течії: комунізм, соціальна демократія та ін.

5. Праві течії: націоналізм, радикальний націоналізм та ін.
6. Християнська демократія.

Методичні рекомендації

1. Слід дати визначення поняттю політико-ідеологічної доктрини, з'ясувати типологію, пояснити, що є причиною появи різноманітних політичних доктрин та вказати на наслідки цих процесів.

2. Окресліть основні принципи лівих та правих течій, наведіть приклади у світі загалом та в Україні зокрема.

Для характеристики ідейно-політичного спектра партій використовується система координат, що позначається термінами: «ліві», «праві» та «центристи». Приналежність партії до того чи іншого флангу визначається її ставленням до обсягу державного втручання в економічні процеси, до ринку та соціальних програм.

До правих відносять партії, орієнтовані на досягнення економічної ефективності шляхом стимулювання «вільної гри» суб'єктів ринку при мінімальному втручанні держави в економіку, на більш економну державу, що може бути досягнуто методом упорядкування соціальних виплат і допомоги, обмеження кількості отримувачів соціальної допомоги (тільки найбільш слабкі й знедолені групи населення). Для правих партій також характерне підозріле ставлення до будь-яких альтернативних форм колективного управління.

Ліві партії, навпаки, роблять акцент на «соціальній» ефективності, шлях досягнення якої вони бачать в обмеженні стихійних проявів ринку, в активному державному регулюванні економічних процесів, в зменшенні соціальної нерівності через розширення соціальних програм. У сфері влади ліві дотримуються моделей колективного самоуправління на виробництві та демократії участі. До лівого флангу традиційно відносять партії соціал-демократичні та помірних комуністів. До центру належать партії, чий переваги стосовно ринку й державного регулювання чітко не визначені або

носять компромісний характер. У країнах Західної Європи цей спектр політичного простору частіше за все займають ліберали.

Поряд з подібним поділом у політології існує уявлення про крайньо лівий і крайньо правий фланги, до яких відносять партії, які мають особливі радикальні програми. Західноєвропейська традиція відносить до крайньо лівого флангу радикалів, комуністів й анархістів. Під крайньо правими, як правило, розуміють націоналістів та релігійних фундаменталістів.

Детальніше про основні ідеології:

Соціал-демократична ідеологія стверджує цінності свободи, справедливості (рівності) та солідарності. Досягнення цих цінностей здійснюється через еволюційне перетворення капіталістичного суспільства у новий стан - демократичний соціалізм. Шлях до останнього лежить через ствердження політичної, економічної та соціальної демократії. Політична демократія передбачає розвиток правової держави, інститутів громадянського суспільства, місцевого самоуправління.

Під *економічною демократією* розуміється співучасть робітників в управлінні підприємствами, співіснування форм власності («змішана економіка»), обмеження стихії ринку і великого приватного капіталу державним регулюванням та антимонопольним законодавством.

Соціальна демократія розглядається як тенденція вирівнювання добробуту та статусів людей через механізм перерозподілу доходів на користь малозабезпечених верств населення. На відміну від анархізму й комунізму соціал-демократія розглядає державу не як негативу силу, а як інструмент досягнення справедливості та рівності. Справді, забезпечення гарантій соціальних та економічних прав (право на роботу, житло, медичне обслуговування тощо) вимагає більш активної урядової політики. Уявлення соціал-демократії про класову боротьбу відрізняється від традиційного марксистського підходу. Після Другої світової війни соціал-демократія стала однією з головних політичних сил у багатьох країнах світу, перш за все у Європі.

Комуністична ідеологія з 80-х рр. ХХ ст. переживає глибоку ідейно-теоретичну кризу. Для неї характерна ідея корінної перебудови суспільства: усунення приватної власності як засобу досягнення економічної, соціальної та політичної рівності, справжнього народовладдя, розуміння справедливості як відсутність експлуатації, ідея побудови спочатку соціалістичного, а згодом безкласового комуністичного суспільства. Не дивлячись на різке скорочення чисельності комуністичних партій, у багатьох постсоціалістичних країнах, ці партії зберегли свій вплив на частину населення. Сучасні комуністи дещо пом'якшили свою негативну оцінку ринку, заявляючи про необхідність формування планово-ринкової, соціально орієнтованої економіки.

Праві націонал-радикальні партії – їх об'єднує їх ідея інтегрального націоналізму з усіма притаманними йому особливостями. Для націонал-радикалів першорядною й найвищою цінністю є нація, безумовний пріоритет надається національній державі. Найрадикальніші представники цього напрямку відстоюють ідею побудови національної держави за всяку ціну, навіть шляхом відмови від демократії, запровадження режиму національного авторитаризму, сильної влади. У їх діяльності політика часто домінує над економікою. У зовнішній політиці вони виступають за віддалення України від країн Сходу, особливо від Росії, за вихід з СНД, оскільки подальше перебування в цьому об'єднанні, на їх погляд, уповільнює процес державотворення, живить у Росії надію утримати Україну в орбіті власних інтересів. Оскільки ідеалом державного, національно-територіального устрою є національна унітарна централізована держава, праві партії виступають проти федеративно-земельного устрою, вільних економічних зон, існування автономії. Економічна платформа правих радикалів недостатньо розвинута, поєднує ідеї, які не є сумісними в реальній політиці – ідеї приватизації, лібералізму, державного патерналізму та економічного ізоляціонізму.

Правоцентристські націонал-демократичні партії. Ідеологічною засадою національно-демократичних партій є неоконсерватизм, але з національною специфікою – демократичний або поміркований (освічений) націоналізм. Націонал-демократи вважають демократичний націоналізм певним балансом між інтересами нації та правами людини. Однак у реальній конфліктній ситуації більшість правоцентристських партій віддають перевагу суспільним інтересам, а не особистості, інтересам держави перед правами громадян і завжди роблять вибір на користь нації. В основі ідеології націонал-демократів лежить також християнська філософія. Вони підтримують відродження релігії, об'єднання усіх релігійних конфесій в країні та створення єдиної української християнської церкви, відновлення християнської моралі, споконвічних традицій українського народу та поваги до сім'ї. Правоцентристські партії зорієнтовані на захист української культури та української мови. Вони відстоюють мінімальне втручання держави в економіку країни одночасно з сильним контролем за політичним життям суспільства. Віддають перевагу двостороннім відносинам з пострадянськими країнами. Більшість націонал-демократичних партій виступає за інтегрування України в європейські структури, вступ до НАТО.

Проміжним варіантом у процесі інтеграції країни у загальноєвропейський дім розглядають Балто-Чорноморський союз. У державному будівництві підтримують ідею сильної виконавчої вертикалі, унітарно-централізованої держави, вбачаючи у федералізації України серйозну загрозу посилення сепаратизму та розпаду держави. Економічна платформа даного напрямку базується на визнанні недоторканності приватної власності як основи економічної незалежності та політичної свободи людини, передбачає прискорену приватизацію, розвиток малого та середнього бізнесу.

3. Дайте визначення лібералізму (див. політологічні словники). Порівняйте політичні доктрини аристократичного та демократичного лібералізму. У лібералізмі на першому місці стоїть принцип індивідуалізму:

автономність особистості, вільний прояв особистої ініціативи. Як політична ідеологія, лібералізм включає в себе такі принципи:

- індивідуальна свобода, коріння якої лежать поза політикою - в приватному житті, в підприємстві;
- конституційний порядок, який закріплює та гарантує свободи особистості;
- народний суверенітет: уряд формується зі згоди народу, а кожен громадянин має право впливати на прийняття політичних рішень.

У межах теорії лібералізму отримали розвиток ідеї правової держави та поділу влади. Найвідомішими представниками ліберального напрямку західноєвропейської політичної думки XIX ст. є Б. Констан, А. Токвіль, І. Бентам, Дж. С. Мілль та ін. Проаналізуйте такі неоліберальні концепції, як технологічної та плюралістичної демократії, теорії еліт (В. Паретто, Г. Моска).

Класичний лібералізм вважає свободу особистості та рівність можливостей більш пріоритетними, ніж соціальну рівність. Ринок та вільна конкуренція розглядаються як умови реалізації рівних можливостей в економічній сфері. У другій половині XX ст. класична ліберальна ідеологія зазнала певних змін. Більш демократичний варіант лібералізму переглянув формулу класичного лібералізму «мінімум держави - максимум ринку» і не заперечує необхідності державного регулювання економіки (регулювання монополій, ринку праці тощо), а також не заперечує соціальних програм, покликаних пом'якшити крайнощі соціальної нерівності.

В останні десятиліття на зміну соціальному лібералізму прийшов *неолібералізм*, який робить наголос не стільки на прямі програми допомоги, скільки на створення умов для його професійної підготовки і перепідготовки як реального втілення ідеї рівностей можливостей. У США ідеї неолібералізму отримали практичне втілення в діяльності адміністрації президента Б.Клінтона. Одночасно є прибічниками й більш радикальних варіантів лібералізму:

Лібертаріанство, яке включає в себе установку на "нульову державу" (обмеження дій держави, які можуть принести шкоду ринку) і виступає за розширення вільної конкуренції. Держава повинна охороняти лише фундаментальні права людини, віддавати перевагу рівності можливостей перед соціальною рівністю.

Лібертаризм, що виходить з ідеї терпимості і надання повної свободи індивідам у виборі стилів життя і моделей поведінки. З їх точки зору, будь-яка дія допустима, якщо вона не приносить шкоди іншим. У США ці ідеї відстоює Лібертаристська партія.

4. Виникнення *консерватизму* як течії пов'язане з епохою Просвітництва і Великою французькою революцією XVIII ст. Консерватизм став реакцією феодально-аристократичних кіл на загрозу засадам феодалізму, традиційним цінностям, звичному способу життя й мислення, яка йшла від революції. Родоначальник консерватизму – англійський політичний діяч, філософ та публіцист Едмунд Берк (1729-1797 рр.), який у своїх численних працях засуджував Французьку революцію. Його книга «Роздуми про революцію у Франції» стала своєрідною Біблією консерватизму. Основні засади консерватизму: ідея збереження традиційних правил, норм поведінки, ієрархії влади, соціальних і політичних структур та інститутів.

Завдання

1. З'ясуйте, якого характеру політичні партії та громадські організації діють в Україні (ідеологічний зміст діяльності)?
2. Законспекуйте власні роздуми на тему «Основні цінності консерватизму та лібералізму, що доцільно залучити при розбудові Української держави сьогодні».

Питання для дискусії

Чому ліві течії у сучасній Україні локалізуються на Сході та Півдні держави? Простежте, який відсоток підтримки комуністів серед населення з часу незалежності України.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.

11. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
12. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.

Модуль 2. Політична система суспільства

Тема 4. Політична система суспільства.

1. Сутність, структура та функції політичної системи.
2. Типологія політичних систем.
3. Держава в політичній системі суспільства:
 - форми державного правління та державного устрою;
 - вищі органи сучасної держави і поділ державної влади.
4. Основні напрями, особливості та проблеми розвитку політичної системи України.

Теми рефератів

1. Політична система України: сучасний стан та перспективи розвитку.
2. Роль ЗМІ в діяльності політичної системи суспільства.

Питання для дискусії

1. Проаналізуйте політичну систему як базову структуру політичного життя. Які фактори, на вашу думку, справляють більший вплив на механізм функціонування політичної системи: внутрішні (економічні, соціальні, духовно-моральні) чи зовнішні (міжнародні, географічні та ін.)? Аргументуйте відповідь.
2. З'ясуйте основні стабілізуючі фактори функціонування політичної системи.
3. Визначте особливості реформування політичної системи України в умовах самостійної держави у 90-ті роки та її розвиток після революції Гідності 2013- 2014 рр.

4. Назвіть і дайте коротку характеристику форм державного устрою різних країн (України, Польщі, Німеччини, Швейцарії, Великобританії, Ліхтенштейну, Китаю, Японії, Саудівської Аравії, Російської Федерації, Білорусії, Грузії, Австралії - на вибір).

Методичні рекомендації

1. Політична система суспільства – одна з найскладніших категорій політології.

Основні ознаки структурних елементів політичної системи суспільства:

- прямий, безпосередній зв'язок елементів системи зі структурою та їх якісна визначеність;
- однопорядковість, однорідність та субстанційна сумісність структурних елементів;
- вияв структурних елементів як мінімальних за своєю внутрішньою будовою та змістом компонентів даної системи стосовно обраного способу поділу;
- органічний зв'язок кожного структурного елемента з іншими елементами системи;
- структурні елементи є основою, на якій розвиваються решта елементних властивостей та структурні зв'язки.

Політична система суспільства – це сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних політичних інституцій та організацій, за допомогою яких здійснюється завоювання, утвердження та функціонування політичної влади в суспільстві відповідно до досягнутого рівня його політичної культури.

Політична система має монополію на владу в масштабі всього суспільства, визначає стратегію суспільного розвитку, забезпечує політичне й адміністративно-державне управління суспільними процесами, формує правову систему. Політичну систему представляють різні типи. Кожна система має певні переваги й недоліки, встановлюється в суспільстві

відповідно до стану справ у ньому, особливостей його політичного розвитку, традицій, культури тощо.

Теорії політичних систем створили Толкотт Парсонс, Девід Істон та Габріель Алмонд. Американський соціолог Толкотт Парсонс, представник структурно-функціональної школи у праці «Соціальна система» розглядав суспільство як систему, що складається з окремих, інтегрованих елементів. Такими елементами у структурі кожного суспільства були: суспільні цілі, норми, цінності ролі.

Політична система має досить складну структуру, що піддається змінам залежно від етапів розвитку суспільства. Але водночас, вона є явищем відносно самостійним і суттєво та безпосередньо впливає на всі інші сфери життєдіяльності суспільства – економіку, науку, освіту, мораль тощо. Разом з тим, вона зазнає суттєвого впливу цих сфер.

У складі політичної системи розрізняють компоненти:

- суб'єктний (інституціональний) - держава (ядро ПП), партії, профспілки, трудові колективи і т.д. як організаційно оформлені носії певної політики;
- нормативний – право, мораль, звичаї, політичні й інші норми, що регулюють відносини суб'єктів політичної системи;
- функціональний – політичний режим, характер якого (авторитарний, демократичний чи ін.) визначає можливості доступу недержавних об'єднань громадян до державної влади;
- ідеологічний – політична ідеологія, характерна для суб'єктів політичної системи (ідеологія лібералізму, консерватизму, фашизму та ін.);
- інтегративний – політичні відносини, які реально поєднують всі вищезгадані компоненти в цілісне, хоча й суперечливе утворення;
- світоглядний – політична свідомість та політична культура.

Політична система суспільства покликана виконувати такі основні функції:

- формування цілей та завдань суспільства;

- розробка програм життєдіяльності суспільства згідно з інтересами керівних верств;
- мобілізація ресурсів суспільства відповідно до певних інтересів;
- забезпечення інтеграції всіх суспільних груп навколо загальних соціально- політичних цілей та цінностей, панівної ідеології та культури;
- розподіл цінностей у суспільстві відповідно до інтересів, насамперед, панівних соціальних груп;
- забезпечення цілісного управлінського впливу на суспільні процеси.

Подумайте також над тим, від чого залежить стабільність політичної системи.

2. Порівняння типів політичних систем за різними критеріями дозволяє глибше аналізувати їх переваги та недоліки. Розглядаючи це питання, варто з'ясувати як змінювалися погляди на типологію політичних систем з античних часів, коли розглядали характерні особливості різних форм правління, і до сучасної типології.

Політичні системи можна класифікувати за принциповими, корінними ознаками.

Науковці виокремлюють три основні моделі політичних систем:

- командна;
- змагальна;
- соціо-примирлива.

Кожна з цих моделей політичної системи може мати багато модифікацій і не існує в абсолютно «чистому» вигляді.

Командна політична система характеризується такими ознаками:

- інтеграція, фактичне об'єднання всіх структур не шляхом відносин боротьби та співробітництва, що складаються природно, поступово, а на основі бюрократичної централізації «зверху» навколо одного центру;
- прийняття центром рішень;
- ліквідація автономії центрів у прийнятті рішень на місцях;
- протистояння політичному плюралізму;

- командний стиль управління всіма сферами суспільного життя;
- панування адміністрування у вирішенні всіх політичних проблем, усунення політичної опозиції;
- виняткова роль партійно-державного лідера, що відображається тією чи іншою мірою у культурі його особи;
- пониження політичного значення громадянина, обмеження його прав та свобод;
- зовнішня та внутрішня безконтрольність політичних інституцій;
- відсутність розподілу влади; стримування способів саморегуляції суспільного організму;
- ставка переважно на силові, примусові методи;
- поширення політичної демагогії про захист інтересів народу;
- створення номенклатури (теократичної, королівської, військової або партійно-державної), яка побудована на принципах напівфеодальних рангів з відповідним матеріальним та іншим забезпеченням за рахунок суспільства;
- відкрите насильство, яке набирає форми відкритих тиранічних режимів.

Командна політична система пройшла історичний шлях від правління єгипетських фараонів, через панування тиранів Греції, імператорів Риму, феодальних абсолютних монархів до сучасних авторитарних, тоталітарних систем. Різновидами тоталітаризму відповідно до панівної їх ідеології є комунізм, фашизм та націонал-соціалізм. Командні системи ще існують в Африці, Азії та інших країнах. Історично доведено, що хоча на певних етапах розвитку суспільства командні системи можуть бути добре пристосовані для виконання проміжних завдань, проте у кінцевому підсумку вони є гальмом суспільного прогресу.

Відомо, що так звані соціалістичні країни, лідери яких заявляли світові про гігантські успіхи, дедалі більше відставали від розвинених країн Заходу навіть у найбільш, здавалося б, благополучні часи свого існування.

Змагальна політична система має такі типологічні ознаки:

- політичний плюралізм;
- наявність механізму впливу на державну владу різних центрів прийняття політичних рішень через «групи тиску», що інституційно відокремлені й змагаються між собою;
- наявність багатьох центрів прийняття політичних рішень;
- визнання рівності й гарантій прав людини й об'єднань громадян;
- примус не виключається, але не є прямим, основним методом в управлінні;
- зв'язок політичної системи і саморегуляції суспільства у сфері економіки, соціальних відносин, духовного життя та ін.;
- захист конституційного ладу, його правових засад;
- ставлення до права як до цінності та ін.

Змагальна політична система існувала у деяких рабовласницьких державах (наприклад, Афіни), феодальних містах-держав (російський Новгород, ганзейські міста-держави узбережжя Балтійського моря). Утвердження цієї системи найбільш яскраво виявило себе за капіталізму з його постулатами вільної конкуренції, вільного товарообміну, природних прав людини. Змагальна політична система Італії, Іспанії, Португалії, Греції та інших країн продемонструвала свої позитивні сторони і висвітлила проблеми їхнього розвитку. Змагальна політична система може добре функціонувати за умов стабільного суспільства як єдиного соціального організму.

Ознаки соціопримирливої політичної системи:

- висунення на перший план соціальних проблем у змаганні за утвердження політичних цілей та завдань;
- використання компромісів у вирішенні політичних та інших проблем;
- розгляд командних методів протиборства як великих затрат економічних, духовних та людських ресурсів;
- професіоналізм політичного управління;

- утвердження політичного плюралізму, що передбачає певні обмеження панівних сил, груп, які змагаються на ґрунті поступок, консенсусу, добровільних узгоджень сторін; – високий рівень політичної культури;
- прагнення до утвердження соціального миру, соціальної справедливості, служіння їм;
- уведення певних обмежень щодо власності, розподілу доходів, свободи договору з метою досягнення соціального миру;
- поступове і постійне здійснення соціальних програм;
- високий рівень захисту прав людини; політична безконфліктність;
- саморегульованість та ін.

Примітивні форми соціопримирливої системи знаходимо в історичному минулому. Однак справжня соціопримирлива система складається лише в умовах високого рівня економічного розвитку, зміцнюється в процесі переходу людства від конфронтації до співробітництва, від протиборства до створення єдиної нової цивілізації.

Типи політичних систем неоднаково проявляли себе у конкретному часі й історичному просторі. Людство завжди замислювалось над проблемами ефективності їхнього функціонування. Говорити про історичну життєздатність названих вище типів політичних систем у сучасному, цивілізованому світі можна, виходячи з певних індикаторів ефективності.

Індикаторами ефективності політичної системи є загальнолюдські цінності:

- суспільний прогрес; демократія;
- політичні права й свободи людини;
- соціальна справедливість;
- людський вимір політики;
- всебічний розвиток особи.

Звичайно, кількість таких індикаторів можна розширити або ж названі розкласти на складові. Всі вони визначають ефективність функціонування політичної системи.

Загально-політологічна типологія політичних систем:

- військові та громадянські; консервативні;
- закриті, відкриті;
- завершені, незавершені;
- мікроскопічні, макроскопічні;
- глобальні;
- традиційні, модернізовані;
- демократичні, авторитарні, тоталітарні та ін.

Типологія політичних систем за Г. Алмондом:

- англо-американська (характерні риси: прагматизм, раціоналізм, основні цінності: свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека);
- континентально-європейська (взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами);
- доіндустріальна, або частково індустріальну, (передбачає поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень);
- тоталітарна (концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість та ін.).

3. Охарактеризувати сутність держави можна на підставі аналізу теорій походження держави. З'ясувавши ж сутнісно-понятійні аспекти держави, варто перейти до аналізу історично-конкретних її форм (за усталеною формою) – форм державного правління (монархія, республіка та їх підвиди) та державного устрою (унітарні країни, федерації, конфедерації). Повноваження та функції вищих органів сучасної держави, поділ державної влади детально розкрийте на прикладі України, США, однієї з європейських країн (на вибір).

4. Питання потребує знання теоретичного матеріалу, що подається на лекції, а також володіння знаннями про політичну ситуацію в Україні. Поміркуйте над тим, чи відповідають процеси формування та розвитку сучасної політичної системи України «міжнародним стандартам»? Аргументуйте

відповідь. Основними напрямками формування та розвитку політичної системи України на сучасному етапі можна визначити:

- побудова демократичної соціально-правової держави;
- утвердження громадянського суспільства;
- подальший розвиток та вдосконалення політичних відносин, політичних принципів і норм;
- зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства;
- вдосконалення діяльності засобів масової інформації та ін.

Рекомендована література

1. Акт проголошення незалежності України. Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. – К., 1991.
2. Декларація про державний суверенітет України. – К, 1991.
3. Конституція України. – К, 2004.
4. Політологія: підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. 3-тє вид., перероб. доп. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 568 с.

Тема 5. Вибори в органи політичної влади

1. Соціальні функції, види виборів, особливості при різних політичних режимах.
2. Принципи виборів. Закони та підзаконні акти, що регулюють процедуру виборів.
3. Абсентеїзм: сутність, причини та наслідки.
4. Типи виборчих систем та виборча система України.

Теми рефератів

1. Порівняльна характеристика основних виборчих систем.
2. Поняття та принципи виборчого права.

Питання для дискусії

1. За яких умов вибори можуть розглядатися як знаряддя політичного маніпулювання?

2. У чому полягає суть, переваги та недоліки пропорційної та мажоритарної виборчих систем? Яка наразі є більш доцільною для України?

Завдання для самостійної роботи

1. Перерахуйте та розкрийте зміст юридичних процедур проведення політичних виборів.
2. Зробіть порівняльну характеристику виборчих систем. З'ясуйте основні переваги та недоліки кожної з них.

Методичні рекомендації

1. З'ясуйте суть виборів як основного засобу делегування влади; покажіть особливості виборів при різних політичних режимах. Розгляньте класифікацію політичних виборів залежно від предмету обрання та причин проведення. Проаналізуйте, за яких умов вибори можуть розглядатися знаряддям політичного маніпулювання і за яких – інструментом переходу до демократії. Розглядаючи та аналізуючи основні функції виборів, врахуйте особливості, що здійснюють досить різноманітний вплив виборів на життя сучасного суспільства.

2. *Абсентеїзм – байдуже ставлення людей до своїх громадсько-політичних прав.* Найхарактерніший вияв абсентеїзму – ухилення громадян, які мають виборче право, від участі у виборах. Зверніть увагу, що у багатьох державах світу явка виборців на вибори від третини до половини вважається нормальним явищем, адже діє ліберальний принцип: не йти на вибори – таке ж право вільної людини, як і решта, що гарантує особі цивілізаційне суспільство. Добровільна участь у голосуванні і в Україні. Але є в світі приклади країн, де обов'язковість участі у виборах встановлена законодавчо (наприклад, неучасть у виборах в Італії – моральні санкції (догана від мера), У Мексиці – до штрафу або позбавлення волі, у Греції й Австрії – до тюремного ув'язнення на строк від місяця до року).

Існує дві основні групи причин абсентеїзму:

1. пов'язані з особливостями конкретної виборчої кампанії, коли в силу певних причин вибори нецікаві: неясні кандидати, прогнозований результат тощо;

2. пов'язані з загальною політичною, соціально-економічною та культурною ситуацією у державі.

Абсентеїзм як тип політичної поведінки конкретної особи може бути:

- рисою її характеру;
- життєвою позицією, що виявляється у відсутності потреби, звички, бажання політичної дії;
- світоглядом, зорієнтованим, наприклад, на внутрішнє вдосконалення та байдужістю до подій у світі та ін.

Серед причин абсентеїзму, перш за все, низький рівень політичної культури, інфантильність або ж усвідомлення власного політичного безсилля, нездатність впливати на прийняття політичних рішень, відчуження власних політичних цінностей та потреб від можливостей їх задовольнити, високий рівень недовіри виборців до політичних інститутів та ін. Абсентеїзм є відображенням прагнення людей відсторонитися від політики, в якій вони вбачають марнославне й амбіційне змагання групових та егоїстичних інтересів. Значний рівень абсентеїзму виборців в Україні можна пояснити менталітетом байдужості, характерним для народів колишнього СРСР, а також «психологією конформізму», панування якої в суспільстві зумовило появу на політичній арені некомпетентних діячів, що знизило авторитет законодавчих органів та влади взагалі.

3. З'ясуйте сутність основних виборчих систем: мажоритарної, пропорційної та змішаної; поясніть переваги та недоліки кожної з них, умови ефективності виборів. Результати голосування, представництво політичних сил в органах державної влади, а, відповідно, і напрям державної політики, значною мірою залежать не лише від ідеологічних орієнтацій та уподобань виборців, а й від типу виборчої системи, яку

застосовують у тій чи іншій країні. Під виборчою системою розуміють спосіб організації та проведення виборів, зафіксований у юридичних нормах; порядок, за яким рішення виборців трансформуються у владні повноваження.

Тип виборчої системи залежить від комбінації низки елементів:

- кількісного критерію визначення результату виборів (переможця визначають більшістю голосів чи пропорційним представництвом);
- типу виборчих округів (одномандатні чи багатомандатні);
- форми висування кандидатів та способів голосування;
- типу виборчого списку та ін. Виокремлюють три основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану (мажоритарно-пропорційну).

*Мажоритарна виборча система (лат. *majorite* – більшість) – виборча система, згідно з якою переможцем є кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. Тут головним суб'єктом виборів є особа (кандидат). Для мажоритарної виборчої системи притаманний поділ країни на одномандатні виборчі округи.*

Залежно від способу встановлення переможця, виділяють:

- мажоритарну систему абсолютної більшості (переможцем стає той кандидат, котрий набрав понад 50% голосів виборців). Якщо жодний із кандидатів не набрав абсолютної більшості голосів, відбувається другий тур виборів, у якому беруть участь два чи більше кандидати, що набрали найбільше голосів виборців або ж подолали встановлену законом межу голосів;
- мажоритарну систему відносної більшості (переможцем стає кандидат, котрий набрав найбільшу кількість голосів, порівняно з іншими кандидатами, але не обов'язково більше половини);
- мажоритарну систему кваліфікованої більшості (кандидату потрібно набрати встановлену законом кваліфіковану більшість, зазвичай 2/3 чи 3/4

голосів виборців). Застосовують вкрай рідко через високу нерезультативність.

Основні переваги мажоритарної виборчої системи:

- наявність постійного зв'язку між кандидатом та виборцями округу;
- виборці голосують за конкретну людину, яку можуть оцінити;
- потенційний демократизм, оскільки переможця підтримує більшість виборців;
- простота у підрахунку голосів;
- до парламенту потрапляють лише великі політичні партії, що в свою чергу сприяє стабільності парламентських коаліцій та урядів;
- наявність у кандидата значної свободи у діях, оскільки він завдячує своїм обранням виборцям округу, а не партійному керівництву;
- можливість контролю за діяльністю депутата, персональна його відповідальність перед виборцями та ін.

Мажоритарна виборча система має й ряд недоліків:

- суттєва розбіжність між кількістю отриманих голосів та кількістю депутатських мандатів, тобто викривлення результатів голосування;
- неврахування голосів значної кількості виборців;
- можливість здійснення тиску на виборців, маніпуляцій та фальсифікацій;
- перешкоджання розвитку малих та середніх партій тощо.

Пропорційна виборча система (лат. proportio – співрозмірний) – система, за якої мандати розподіляються між списками політичних партій (блоків) пропорційно до кількості отриманих голосів. Вона характеризується створенням багатомандатних виборчих округів або єдиного багатомандатного округу. У такому разі виборці голосують за партійний список кандидатів у депутати.

За впливом виборця на розташування кандидатів у списку розрізняють такі види пропорційної системи:

- із жорсткими списками (виборець голосує за партію загалом і не може вплинути на розташування кандидатів);
- з напівжорсткими списками (виборець має можливість голосувати як за список загалом, так і може надавати перевагу певному кандидату);
- з преференціями (виборець не лише голосує за список, а й віддає голоси кандидатам із списку у порядку їх привабливості для виборця). Для того, щоб не допускати швидкого зростання малих непередставницьких партій та роздрібненості парламенту, застосовують виборчий поріг – певний відсоток голосів виборців, набрання якого є умовою участі в розподілі місць у парламенті.

Переваги пропорційної виборчої системи:

- голоси виборців розподіляються пропорційно, мінімізується їх втрата;
- враховуються інтереси різних суспільних груп;
- відбувається сприяння розвитку партійної системи та партійної ідеології;
- існує менше можливостей для фальсифікацій результатів волевиявлення громадян тощо.

Недоліки пропорційної виборчої системи:

- виборці голосують не за конкретних людей, а за партійний список, у якому можуть виявитися прізвища невідомих, некомпетентних, непопулярних політиків;
- відсутність тісного зв'язку, контактів між депутатами та виборцями;
- доволі складна система підрахунку голосів;
- до парламенту проходить багато політичних сил, що ускладнює процедуру формування парламентської більшості та часто робить уряд у країні нестабільним;
- відсутність персональної відповідальності депутата перед виборцями за свої дії;
- обмеження свободи дій депутата, його залежність від партійного керівництва, якому він завдячує своїм обранням та ін.

З метою нівелювання недоліків мажоритарної та пропорційної виборчих систем деякі країни впроваджують різновиди змішаної системи.

Змішана виборча система – процедура проведення виборів, яка охоплює елементи як мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем. Цю виборчу систему застосовують зазвичай у тих державах, де триває пошук і становлення виборчої системи, або необхідно досягнути компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду. Найпростішим та найпоширенішим варіантом змішаної виборчої системи є паралельне комбінування (певну частину представницького органу обирають за мажоритарною системою, іншу – за пропорційним принципом). Однак є й більш складні варіанти поєднання мажоритарного та пропорційного принципів проведення виборів.

4. Простежте, в які роки, за яким типом виборчої системи відбувалися вибори в Україні. Аргументуйте доцільність тієї чи іншої виборчої системи в Україні на певному історичному етапі. Чи завжди під час виборів дотримувались основних демократичних принципів виборчого права (серед них загальність, рівність, безпосередність, таємне голосування та ін.)?

Рекомендована література

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.

5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: XX – початок XXI ст. 598 с.
7. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
11. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини XX-початку XXI ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
12. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
13. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини XX-початку XXI ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 6. Правова, соціальна держава. Демократія

1. Виникнення та розвиток ідеї правової держави. Основні ознаки правової держави.
2. Особливості становлення та розвитку правової держави та в Україні.
3. Демократія: поняття, зміст, ознаки.

4. Типи і форми демократії. Принципи демократії.

Теми рефератів

1. Громадянське суспільство та правова держава як атрибути демократичного розвитку суспільства.
2. Ідеї правової держави в історії світової політичної думки.
3. Проблеми й перспективи становлення громадянського суспільства.
4. Проблема відповідальності у демократичному суспільстві.

Питання для дискусії

1. Чи відповідають основні ознаки правової держави, громадянського суспільства конституційним положеннями української держави та сучасним реаліям?
2. Чи дійсно демократичний режим є найефективнішим для розвитку держави та добробуту громадян?
3. Наскільки нині в Україні сформоване громадянське суспільство?

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте зміст таких категорій та понять як правова держава, громадянське суспільство, демократія, виконавча, законодавча та судова влада, право, закон, референдум, суверенітет народу, змішана економіка.
2. На основі опрацьованих джерел та власного бачення політичного процесу законспектуйте основні особливості становлення та розвитку демократії в сучасній Україні.

Методичні рекомендації

1. Дослідження питання варто розпочати з періоду Античності, часу зародження ідеї правової держави. Розвиток та обґрунтування ідеї політичної етики, цілей держави, політичного устрою, природного права пов'язані з іменами Платона, Аристотеля, Полібія, Цицерона. Згадайте, що суттєвий внесок у розвиток політичної думки внесла епоха Середньовіччя, отже цьому періоду ми завдячуємо виникненню таких понять, як: парламент, суд присяжних, міське самоврядування тощо. Починаючи з епохи Нового часу, теорія правової держави суттєво доповнюється та

поглиблюється ідеєю прав людини (Дж. Локк), народного суверенітету (Ж.-Ж. Руссо), теорією поділу влади (Ш. Монтеск'є). Німецька класична філософія в особі І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля. Завершує формування основних ознак правової держави. Визначте та охарактеризуйте основні ознаки правової держави, а саме верховенство права, однакову відповідальність перед законом для всіх, поділ влади на три незалежні між собою гілки (виконавчу, законодавчу, судову).

2. Ознайомтесь з історією виникнення та становлення ідеї громадянського суспільства, дайте визначення цьому поняттю. Ідеї громадянського суспільства можна знайти ще в античності – у творах Аристотеля та Цицерона. Н. Макіавеллі висловлював думку, що в суспільстві існують інтереси не лише держави. Т. Гоббс та Дж. Локк вперше використовують термін «громадянське суспільство». Г. Гегель обґрунтував самостійність цього поняття та явища. Проаналізуйте умови, за яких можливе становлення громадянського суспільства у певній країні, його взаємозалежність від сформованості правової держави. Визначте основні характеристики взаємовідносин громадянського суспільства та держави, а також головні ознаки та сучасні концепції громадянського суспільства.

3. Базуючись на визначенні сутності понять правової держави та громадянського суспільства, простежте їх становлення та розвиток у політичній думці України. Зокрема, ідеї правової держави та громадянського суспільства знаходимо в творах С. Оріховського, П. Орлика, Т. Шевченка, М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, Л. Українки, М. Грушевського, Б. Кістяківського та інших мислителів. З проголошенням незалежності Української держави та початку процесу демократичних перетворень ці проблеми почали розроблятися на якісно іншому рівні. Враховуючи, що соціально-політичною основою правової держави є демократичні перетворення та формування громадянського суспільства, а економічну базу становить змішана економіка, можемо констатувати лише про розбудову правової держави в Україні. Водночас

спостерігається гостра необхідність створення оптимальних умов для реалізації здібностей, інтересів громадян, дотримання соціальної справедливості, досягнення соціального миру та національної злагоди в суспільстві.

4-5. Зверніть увагу на те, що демократія має багато вимірів та визначень, оскільки різні покоління людей, політичні течії та політичні школи тлумачать її з певними відмінностями. У державі демократія досягає зрілих форм лише тоді, коли в ній встановлюється народовладдя, а носієм суверенітету й єдиним джерелом влади є народ. Розгляд цього питання щодо України потребує аналізу історико-культурних та соціально-політичних передумов і традицій у розвитку демократії, значення волі та демократії в суспільно-політичному житті козацтва, революційно-демократичних, ліберально-демократичних ідей у політичній думці.

Рекомендована література

14. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник, - Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
15. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
16. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
17. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
18. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
19. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.

20. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; – Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
21. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
22. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
23. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
24. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
25. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
26. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 7. Політичні партії та партійні системи

1. Причини виникнення та ознаки політичної партії.
2. Цілі і функції політичних партій.
3. Типологія політичних партій.
4. Виникнення та розвиток політичної системи України.

Теми рефератів

1. Етапи становлення та сучасний стан багатопартійності в Україні.

Питання для дискусії

1. Чи є закономірним явищем виникнення партій у суспільстві? Які фактори, об'єктивні чи суб'єктивні, є першопричиною їх виникнення?

2. Багатопартійність – це позитивне політичне явище чи негативне?

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначте правові основи створення та діяльності політичних партій в Україні (Закон України «Про політичні партії в Україні»).
2. Складіть теоретичну модель власної політичної партії (письмове завдання).

Методичні рекомендації

1. Опрацюйте та законспекуйте основний теоретичний матеріал з цієї теми, що містить розкриття таких питань: політична партія та партійні системи, їх функції, історична необхідність появи. У політологічні словники потрібно внести визначення запропонованих понять, ключовими серед яких є політична партія, партійна система, функції політичної партії, суспільно-політичні рухи, громадсько-політичні організації.

2. Ґрунтуючись на поданих запитаннях для дискусії, розробіть систему доказів для відстоювання власної позиції щодо необхідності існування політичних партій у суспільстві, основних факторів їх появи та функціонування, охарактеризуйте процес появи, розколу, об'єднання, трансформації політичних партій, визначивши основні суб'єктивні та об'єктивні чинники цих процесів.

Загальною тенденцією розвитку партій є розмивання моносередовищних партій і перетворення їх або в універсальні, або в більш вузькі, корпоративні. Відомі й інші типології політичних партій, найпопулярніша з них була розроблена М. Дюверже, який звернув увагу на особливості інфраструктури партії і характер членства. Значною мірою спираючись на його порівняльний аналіз партій, політологи виділяють такі їх типи:

Прямі і непрямі партії. У перших (більшість соціалістичних і комуністичних партій) індивід безпосередньо пов'язаний з партійною спільнотою, платить внески, бере участь у зборах місцевої організації. У

других (наприклад, британські лейбористи) індивід входить у партію як учасник іншої організації (профспілки, кооперативу).

Партії зі слабкою та сильною структурою. Статути перших партій не регламентують принципи реалізації первинних осередків та способи їх інтеграції (більшість консервативних партій). В іншому випадку - структура базових елементів чітко регламентована. За цим принципом побудовано більшість соціалістичних, комуністичних, християнсько-демократичних партій.

Централізм та жорсткість структури часто є причиною олігархізації партії, зміцнення панування вождів над рядовими членами партії. Централізовані та децентралізовані. У централізованих партіях всі рішення приймаються центральним керівництвом, компетенція низових організацій суттєво обмежена (наприклад, британська Консервативна партія), децентралізовані партії, навпаки, передбачають більш широкі повноваження місцевих організацій і навіть допускають наявність фракцій у власних рядах. Високий рівень децентралізації характерний і для демократів, і для республіканців у США. Для них притаманне більш терпиме ставлення до прояву різних поглядів у своїх рядах, а регіональні організації незалежні від національних партійних комітетів при організації виборів членів Конгресу.

«М'які» та «жорсткі» партії. Подібна типологія відноситься до парламентських партій і характеризує, наскільки депутат може діяти незалежно від партійної парламентської фракції, наприклад, демократи і республіканці в Конгресі США можуть голосувати на власний розсуд. Американський президент не завжди може бути впевненим, що за його програми члени його партії, котрі засідають у Конгресі, будуть голосувати як один. Консервативна партія Великобританії «Єдність» і Народна партія Росії, навпаки, - приклад «жорстких» партій, які вимагають дотримання дисципліни голосування.

Рекомендована література

- 27.Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
- 28.Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
- 29.Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-те вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
- 30.Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
- 31.Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
- 32.Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
- 33.Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
- 34.Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
- 35.Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
- 36.Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
- 37.Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

38. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
39. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 8. Громадське суспільство. Громадянські об'єднання та рухи

1. Поняття, структура та функції громадських об'єднань та рухів.
2. Типологія громадських організацій.
3. Діяльність громадських об'єднань та рухів в Україні.
4. Історичне уявлення та основні проблеми формування громадянського суспільства.
5. Поняття й сутність громадянського суспільства.
6. Структура, функції та роль громадянського суспільства в Україні.

Теми рефератів

1. Громадські організації та рухи, їх роль у політичному житті.
2. Громадські об'єднання та рухи в Україні.
3. Сучасний молодіжний та студентський рух в Україні.

Питання на дискусію

1. У чому полягають основні відмінності суспільного руху і політичної партії?

Методичні вказівки

1. Право на об'єднання є невід'ємним правом людини та громадянина, що проголошене Всесвітньою декларацією прав людини і закріплене у Конституціях більшості країн, у тому числі й України (ст. 36 Конституції України: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації»).

Громадські об'єднання – це добровільні формування, які виникають у результаті вільного волевиявлення громадян, об'єднаних на основі

спільності інтересів. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян.

Структура громадських об'єднань може бути такою: громадські організації, громадські органи, політичні та суспільні рухи. Громадські об'єднання створюються з метою розвитку суспільно- політичної активності та самодіяльності громадян, їх участі в управлінні державними та суспільними справами, захисту громадянських, соціально- економічних, політичних, культурних прав та свобод людей, задоволення їх професійних, соціальних інтересів та ін. Громадсько-політичні рухи – це структурно не оформлені масові об'єднання громадян та організацій різних соціально- політичних орієнтацій, діяльність котрих, як правило, має тимчасовий характер і спрямована на виконання певних часткових завдань, після вирішення яких вони або розпадаються, або об'єднуються у нові політичні партії та громадські організації.

Підготуйте інформаційне повідомлення про громадські об'єднання та рухи в Україні загалом та на Київщині зокрема.

Рекомендована література

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-те вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.

6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. Т.2.: XX – початок XXI ст. 598 с.
7. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
11. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини XX-початку XXI ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
12. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
13. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини XX-початку XXI ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 9. Іміджологія

1. Поняття, функції та види політичного маркетингу.
2. Дослідження політичного ринку.
3. Політичне рекламування. Імідж.
4. Сутність та функції менеджменту. Політичний менеджмент.

Теми рефератів

1. Особливості менеджменту в різних сферах людської діяльності.

2. Маніпулювання суспільною свідомістю: сутність та вияв у політичній сфері.
3. Формування іміджу кандидата в народні депутати.
4. Технологічні аспекти іміджології.
5. Спільне в іміджі організацій і лідера.
6. Листівка «експансія».

Питання для дискусії

1. Пошук та оприлюднення компромату на політичного суперника: брудна політтехнологія чи допустима форма для формування об'єктивного іміджу?
2. Які основні способи формування іміджу політичного лідера є, на Ваш погляд, конструктивним?
3. Що таке функціональний імідж та його складові?

Методичні рекомендації

1. Політичний маркетинг і політичний менеджмент є провідними поняттями практичної політології. Саме в них віддзеркалюються процеси, пов'язані з аналізом суспільно-політичної ситуації, визначенням стратегії і тактики впливу на настрої та поведінку електорату, форми й методи підготовки та проведення виборчої (президентської чи парламентської) кампанії, формування владних структур.

Термін маркетинг (від англійського market — ринок, збут) — це система засобів з управління операціями збуту й торгівлі, регулювання ринкових процесів і вивчення кон'юнктури та закономірностей функціонування ринку.

Політична діяльність за будь-яких умов, суспільно-політичних систем і форм державного устрою спрямована на завоювання та утримання контролю над ринком. Але над ринком специфічним — ринком влади. А через нього — над політичною та іншими сферами суспільства.

Політичний маркетинг — це сукупність форм і методів дослідження та впровадження в політичну практику тих чи тих настанов суспільної свідомості з метою здійснення контролю над ринком влади, тобто

діяльність, спрямована на створення, підтримання чи зміну поведінки громадян щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей.

Змістом політичного маркетингу є вивчення усталеної та формування бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації.

На основі специфічних особливостей політичної діяльності називають такі *функції політичного маркетингу*:

- формування інформаційного банку;
- вироблення методів аналізу та обробки даних інформаційного банку;
- оцінювання й аналіз умов політичного ринку, маркетингового середовища (мікро й макро).

Мікросередовище — сукупність сил, які діють під безпосереднім контролем або керовані даною партією, соціальною групою, лідером тощо.

Макросередовище — глобальні чинники: економічні, соціальні, політичні, психологічні, демографічні та ін;

- аналіз ринкових можливостей певних партій, суспільних інституцій, ідей, особистостей;
- вироблення оцінних і прогнозних моделей політичного попиту, життєвого циклу об'єктів і суб'єктів політики (партій, програм, ідей, лідерів), а також політичної поведінки суб'єктів політики.
- аналіз ефективності політичного маркетингу, коригування форм і методів політичної діяльності та ін.

2. Типологія політичних об'єктів і суб'єктів дає змогу виокремити політичний маркетинг політичних, державних та інших інституцій, окремих організацій, політичних лідерів, а також ідей, програм, концепцій, доктрин тощо. Невід'ємними складовими політичного маркетингу є дослідження політичного ринку (через вивчення громадської думки), виборча інженерія і

політичне рекламування як важливі інструменти політичної боротьби за будь-яких суспільних умов і політичних режимів.

Однією з найважливіших складових політичного маркетингу є вивчення особливостей функціонування ринку влади в певному суспільстві. Дослідження його передбачає вивчення та аналіз політичної культури суспільства, рівня розвитку партійно-політичних структур, банку політичних лідерів (політичної та правлячої еліти), настанов суспільної свідомості.

Опитування громадської думки проводять через інтерв'ю та анкетні опитування.

Основними функції опитування громадської думки є:

- політична;
- ідеологічна;
- соціальна.

Опираючись на громадську думку, центри влади можуть адекватніше впливати на суспільні процеси, підвищувати ефективність управлінських рішень, підтримувати зворотний зв'язок з громадськістю.

Одним із найпоширеніших видів політичного маркетингу, які використовують під час політичної боротьби за місця в представницькій та виконавчій владі, є виборча інженерія.

Виборча інженерія — пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячої та політичної еліт щодо завоювання і збереження влади в державі (регіоні, місті тощо).

3. Різновидом політичного маркетингу є *політична іміджологія*.

Політичним рекламуванням люди займалися ще в часи виникнення держави й політики, однак справжня революція в цій галузі відбулася лише на початку ХХ ст. Пов'язують її з бурхливим розвитком індустрії опитувань

громадської думки та зростанням ролі засобів масової інформації в політичному житті суспільства.

З розширенням арсеналу політичних досліджень, вивченням соціальних, ідеологічних і політичних настанов й уподобань виборців, їхніх симпатій та антипатій стали займатися професіонали в галузі політичної реклами. Серед них виокремилися експерти з організації та проведення опитувань громадської думки, фахівці з опрацювання результатів досліджень, а також тлумачення та використання їх у масових "політичних кампаніях.

Сучасна наука виокремлює кілька способів формування іміджу, основними з яких є функціональний, контекстний і порівняльний.

Політичний лідер та його команда неминуче стикаються з проблемою образу реального та ідеального діяча, який сформувався в суспільній свідомості виборців. Такий образ отримав назву імідж, давши ім'я спеціальній науці — іміджолопії.

Іміджологія — наука, що вивчає проблеми формування й створення в суспільній свідомості образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) та окремих політичних лідерів, виробляє сукупність прийомів, технологій і засобів формування в суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики.

Тому слід розглядати це питання починаючи із з'ясування теоретичних засад політичної іміджолопії. Для цього потрібно: дати визначення понять «імідж», «іміджологія», розкрити їх природу; показати спільне в іміджі організації і лідера; проаналізувати основні елементи іміджу і чинники його формування; дослідити «анатомію» (властивості) іміджу організацій та їх детермінованість.

У формуванні іміджу політичних лідерів і організацій значну роль відіграють технологічні аспекти іміджолопії. У цьому контексті слід звернути особливу увагу на: визначення основних типів іміджу та його

складових; технології побудови іміджу: етапи, методи, обставини та засоби створення.

4. *Політичний менеджмент — це наука й мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації цих рекомендацій в політичній практиці.* Зрештою, політичний менеджмент — це система управління політичною сферою суспільства на засадах використання форм, методів і технологій політичного маркетингу і правового менеджменту.

Політичний менеджмент полягає у безпосередньому розгляді, ухваленні й утіленні в життя політичних рішень. Здійснює цю діяльність спеціалізована група людей — політична (владна) еліта. Сучасна політологія виокремлює такі види політичного менеджменту як менеджмент виборчої кампанії та менеджмент владної команди. Також процес управління може розглядатися на різних рівнях управлінської ієрархії: загальнодержавному, регіональному, місцевому, галузевому тощо.

Рекомендована література

40. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник, - Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
41. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
42. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
43. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
44. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.

45. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. Т.2.: XX – початок XXI ст. 598 с.
46. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; – Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
47. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
48. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
49. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
50. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини XX-початку XXI ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
51. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
52. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини XX-початку XXI ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Модуль 3. Світова політика та міжнародні відносини

Тема 10. Політичні еліти у сучасному світі

1. Походження політичної еліти та її роль у суспільстві.
2. Політична еліта: структура й системи відбору.
3. Сучасні теорії еліт.
4. Політична еліта України.

Завдання

1. Простежте за розвитком ідей елітаризму в політичній думці.
2. Вплив ідей Х. Ортега-і-Гасет на формування теорії еліт.
3. Чим відрізняється моністична теорія еліт від плюралістичної?
4. Чи можна вважати нинішніх державних чиновників елітою?

Питання на дискурсу

1. Сучасні концепції еліти. Еліта й демократія.

Теми рефератів

1. Еліта як суб'єкт політики.
2. Теорія Вільфредо Паретто.

Методичні рекомендації

1. Терміном «еліта» називають провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво або досягли визначних успіхів у певних галузях суспільного життя, а також мають інтелектуальні чи моральні переваги над іншими соціальними групами. Залежно від того, які функції здійснює еліта у суспільстві, її поділяють на господарську, духовно-інтелектуальну і політичну. До господарської еліти належать визначні підприємці і менеджери, до духовно-інтелектуальної — провідні вчені, діячі мистецтва і священнослужителі, до політичної — державні і політичні діячі.

Визнання переваг аристократичного елітного правління було притаманне більшості грецьких мислителів: Геракліту, Сократу, Платону. В основі їх концепцій лежали ідеї природної нерівності людей. Оскільки люди народжуються різними, то вища справедливість полягає в тому, щоб кожен займався тими справами, до яких у нього є природна схильність.

В епоху середньовіччя ідея політичної еліти найбільш чітко відображена у творчості філософа-схоласта Т. Аквінського. У своїй праці «Про правління владик» він виклав концепцію ієрархічного суспільства, заснованого на теократичних засадах.

Ідею елітності розвинув Н. Макіавеллі і сформулював концепцію

сильної ініціативної меншості. Аристократичний тип правління розглядав Т. Гоббс, який писав, що аристократи є владою «кращих осіб чи оптималістів».

Характеризуючи владу аристократії, Ш. Монтеск'є відзначав, що її принципом є добродесність і поміркованість. Близькими за ідеями були думки Г. Гегеля та А. Шопенгауера.

Німецький філософ Ф. Ніцше запропонував свою модель суспільства, де правлять сильні особи, нова верства керівників. «Вільним суспільством» повинна правити нова «порода» людей – «філософів-законодавців», а організоване воно має бути на військовий казармений лад. Ідеалом «еліти» для мислителя була «надлюдина» в образі міфічного Заратустри.

Вагомий внесок у розвиток теорій політичної еліти зробили італійські мислителі В. Паретто, Г. Моска, Р. Міхельс. Політична історія, вважав В. Паретто, є постійною циркуляцією правлячих еліт – «лисів» і «левів».

Італійський соціолог Г. Моска у своїх вченнях писав про те, що в будь-яке суспільство поділяється на два класи: керуючих і підпорядкованих. Тих, що керують, називають політичним класом або елітою, яка є згуртованою.

Німецько-італійський соціолог Р. Міхельс вивчав соціальні механізми, які породжують елітарність суспільства, він приходив до висновку, що сама організація суспільства вимагає елітарності й відтворює її. Згодом вчений вивів «залізний закон олігархії».

Політична еліта — це організована група осіб, яка здійснює владу в суспільстві (правляча еліта) або перебуває в опозиції до правлячої верхівки (контреліта). Політична еліта бере участь безпосередньо або опосередковано у прийнятті й організації виконання політичних рішень.

Щоб зрозуміти природу і місце політичної еліти у суспільстві, потрібно ознайомитися з основними положеннями елітарних концепцій, серед яких вирізняються моністична і плюралістична.

Аналізуючи поняття «еліта», зупинимося на понятті «квазіеліта». Її ще називають псевдоелітою, антиелітою, охлократичною елітою. Квазіеліта — це група людей, яка займає провідні позиції в політичній системі, але не відповідає сучасній моделі елітарних рис, не здатна виконувати належним чином свої функції. Така еліта компенсує свою професійну неспроможність, інтелектуальну вбогість активною демагогічною діяльністю, вміло використовуючи інстинкти і стереотипи натовпу у власних інтересах.

На основі певних елітарних рис у контексті конкретного історичного суспільства і політичного режиму еліти поділяють на такі типи: відкриті і закриті, легітимні і нелегітимні, а також фрагментарні, нормативно та ідеологічно інтегровані.

За ідеологічними цінностями еліти бувають демократичні, ліберальні, тоталітарні й авторитарні.

За видами політичної діяльності еліти поділяються на державні, регіональні, місцеві і партійні.

2. У даному питанні зверніть увагу на політологів та їхні праці щодо системи відбору еліт. П. Шаран, Мілован Джилас, а також на поняття «Рекрутування еліт».

Залежність динаміки розвитку суспільства від ефективності політичних рішень, які приймає еліта, вимагає і ретельного відбору для виконання владно-управлінських функцій. У західних країнах політика давно перетворилася на професію, тому процесу підготовки і відбору в еліту приділяється серйозна увага. Найбільш важливі при цьому такі питання: як і з кого здійснюється відбір, хто його здійснює, яким критеріям має відповідати кандидат на керівну посаду?

У різних країнах склалися властиві тільки їм системи відбору, рекрутування еліти. Можна виділити дві такі системи: *антрепренерську* і систему *гільдії*. Звичайно, виділення цих систем умовно, оскільки на практиці використовуються їх різні поєднання. Проте домінування елементів тієї чи іншої системи рекрутування дозволяє судити про діючий механізм відбору.

Існує три системи еліт - антрепренерська (підприємницька) система, система гільдії, номенклатурна система.

3. Загалом до політичної еліти в Україні можна зарахувати сьогодні не більше трьох — п'яти тисяч лідерів, активістів, державних і громадських діячів.

Політичну еліту в Україні умовно можна поділити на «стару» і «нову». Домінуючою при цьому за кількістю, обсягом влади, повноважень є саме «стара» еліта — це колишні партійні лідери, державні службовці, комсомольські працівники й активісти. Ця частина еліти й до тепер має вагомі переваги перед «молодою», тією, що лише формується, насамперед завдяки своїй теоретико-практичній підготовці, а понад усе — досвіду організаційно-господарської роботи.

Політична еліта в Україні на початку державного відродження складалася в основному з колишньої номенклатури і за змістом діяльності була ідеологічною, тобто здебільшого проповідувала необхідність реформ, а не займалася їх втіленням. Після других парламентських і президентських виборів прийшла технократична еліта, яка взяла курс на жорстку фінансову стабілізацію і конституційну реформу.

У суспільстві визріває нова підприємницька й адміністративна еліта, здатна по-сучасному мислити і діяти. Політичне лідерство в Україні ґрунтується в основному на вождизмі з націонал-романтичним і націонал-бюрократичним ухилом.

Цей тип лідерства не передбачає глибоких професійних знань, а також опори на фахову команду однодумців і сучасну політичну партію. Сучасний тип лідера — професійного політика з реформістською орієнтацією починає формуватися в середовищі підприємницької й адміністративної еліти.

Рекомендована література:

- 53.Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
- 54.Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
- 55.Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
- 56.Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
- 57.Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
- 58.Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
- 59.Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
- 60.Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
- 61.Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.

62. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
63. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
64. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
65. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 11. Політичні трансформації (конфлікти, модернізація)

1. Політичний конфлікт: суть, типологія, можливі наслідки.
2. Основні методи врегулювання конфліктів.
3. Особливості політичних конфліктів у сучасній Україні.
4. Політична модернізація.

Теми рефератів

1. Основні методи врегулювання конфліктів.
2. Заморожені конфлікти у світі.

Питання на дискусію

1. Методи врегулювання конфлікту на Сході України.

Завдання

1. З'ясуйте позитивну та негативну роль конфліктів у політичному процесі.
2. Напишіть есе на тему «Політична модернізація України: першочергові завдання» (1-2 сторінки з посиланнями на першоджерела).

Методичні рекомендації:

1. *Політична модернізація – це соціальні та інституціональні перетворення, пов'язані з переходом від одного типу політичної системи до іншого.*

В основі концепції політичної модернізації розроблений німецьким соціологом М. Вебером методологічний принцип, згідно з яким сучасні країни розподіляються на «традиційні» та «сучасні».

«Традиційні» країни – зберігають персоналізовані відносини залежності і бар'єри соціальної мобільності.

«Сучасні» країни – засновані на раціональній організації та функціональній диференціації інститутів, що долає відносини особистої залежності та бар'єри на шляху групової мобільності.

Характерною особливістю політичної модернізації є диференціація політичної структури (інституціоналізація), яка передбачає формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних та інших інститутів суспільства, спрямованих на забезпечення стабільності й соціального порядку. Розвивається вона через удосконалення (осучаснення) традиційних інститутів, які в процесі модернізації суттєво змінюють свої функції та характер діяльності, а також через формування нових.

Процес політичної модернізації проявляє себе, у першу чергу, у трьох основних сферах:

- політичній системі;
- політичній культурі;
- політичній поведінці.

Процес модернізації, на думку західного політолога С. Блека, поділяється на кілька стадій:

- усвідомлення мети;
- консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти;
- період трансформації;
- інтеграція суспільства на новій основі.

Теорії політичної модернізації

Політичну модернізацію більшість авторів розуміє як поєднання таких складових:

- зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій;
- формування нової модернізаторської політичної еліти;
- зниження ступеня відчуження громадян від політичної влади;
- забезпечення реальної участі народу в політичному житті;
- підвищення впливу інформації;
- постійне вдосконалення цінностей та норм у системі політичної культури.

Змістовим стрижнем теорії стали два види модернізації:

1) *оригінальна (або спонтанна)* – характерна для країн, що пережили перехід до раціональних соціальних структур через тривалий внутрішній процес (Англія, США, Німеччина, Франція і т. д.);

2) *вторинна (або віддзеркалена)* – притаманна відсталим країнам, які використовують досвід передових держав; це осучаснення «навздогін»; основний фактор вторинної модернізації – соціокультурні контакти цих країн з центрами індустріальної та постіндустріальної культури.

Етапи політичної модернізації:

1-й етап (50-ті – початок 60-х років ХХ ст.) – зародження концепцій політичної модернізації.

На цьому етапі такими теоретиками, як У. Ростоу, Д. Аптер, Г. Алмонд, Д. Пауелл, було розроблено основні постулати теорії модернізації, а саме:

- *універсалізм*, тобто розуміння процесу модернізації як лінійного, що має однакові стадії та етапи в усіх країнах;
- *технологічний детермінізм*, тобто визнання прогресу в економіці та технології основою суспільного розвитку та модернізації (оскільки вони призводять до підвищення рівня життя та вирішення соціальних проблем);
- *вестернізація*, тобто запозичення країнами, що нещодавно звільнилися від колоніальної залежності, політичного устрою і політичної культури західних країн, насамперед США;

– критика основних характеристик традиційних суспільств (низька здатність до динаміки та адаптації).

2-й етап (друга половина 60-х – початок 70-х років) – критика теорії модернізації.

Один з відомих суспільствознавців того часу Р. Бендікс у 1967 році звернув увагу на те, що оскільки модернізація в Європі (зокрема, в Англії та Франції) спиралась на певні традиції суспільства, то протиставляти традиційність та сучасність не є коректним. Це дало поштовх для виникнення шквалу критики на адресу ранніх теорій модернізації.

3-й етап (початок 70-х – друга половина 80-х рр.) – відхід від євроцентризму.

На цьому етапі виокремилися два головних напрямки теорії модернізації:

1. *Ліберальний напрям* – Роберт Даль, Габріель Алмонд, Люсен Пай
 2. *Консервативний напрям* – Семюель Хантінгтон, Дж. Нельсон, Хуан Лінц.
2. *Політичний конфлікт* — зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед із боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також з політичними перспективами розвитку суспільства.

Проблематика соціально-політичного конфлікту має давні традиції в історії політичної думки. Найбільший внесок у його теорії зробили Аристотель, Т. Гоббс, Н. Макіавеллі, Д. Віко, А. Токвіль, К. Маркс, М. Вебер. За всієї різноманітності підходів спільним для них є розуміння політичного конфлікту як постійно діючої форми боротьби за владу в конкретному суспільстві. Так, Т. Гоббс значне місце в утворенні держави відводив конфліктному чинникові, а природний стан суспільства уявляв як «війну всіх проти всіх». При цьому Гоббс вказував на три основні причини конфлікту: суперництво, недовіру, жадобу слави. Проблематика конфліктів

є визначальною в тлумаченні соціально-політичних явищ у працях В. Парето, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Р. Дарендорфа.

У сучасній літературі з історії конфлікту наукові напрями поділяють на дві групи залежно від того, яке місце відводять проблемі соціального конфлікту. Ці два підходи яскраво ілюструють дві системи постулатів — Т. Парсонса і Р. Дарендорфа.

В об'єктивному історичному процесі розрізняють конфлікти, що несуть позитивний і негативний потенціал. Вони можуть бути позитивними, продуктивними, а за певних умов — негативними, що гальмують історичний розвиток і є деструктивними стосовно суб'єктів-учасників конфліктів.

Існує дві форми перебігу конфліктів:

- відкрита — відверте протистояння, зіткнення, боротьба;
- закрита, або латентна, коли відвертого протистояння нема, але точиться невидима боротьба.

3. Далеко не всі конфлікти можна попередити, тому важливе місце як в кризовому менеджменті, так і в управлінських методах в цілому, повинне відводитися методам регулювання конфлікту.

Регулювання - це окрема форма вирішення конфліктів, яка полягає в тому, що в усуненні суперечностей між опонентами бере участь третя сторона. Залучення третьої сторони можливе навіть і без згоди учасників конфлікту. Під регулюванням конфлікту можна вважати такі дії, які ставлять собі за мету ослабити сам процес боротьби або перевести гостроту відносин в іншу площину, або на інший рівень відносин. Отже, проблема регулювання конфлікту - це проблема обмеження його негативної дії на суспільні відносини і перекладення його в суспільно допустимі форми

розвитку. Конфлікт, який регулюється, є контрольованим конфліктом, а тому прогнозованим.

Усунення конфлікту слід розглядати як самостійний метод припинення конфлікту. Його не слід плутати з вирішенням конфлікту. Процес припинення конфлікту відбувається шляхом дії зовнішньої сили, яка ліквідує або усуває головні структурні елементи конфлікту. Подібний метод силового розведення конфлікуючих сторін застосовується швидко і рішуче. Подібні дії мають сенс, а часто і виправдані, коли результатом їх буде порятунок життя людей, усунення агресії, збереження від знищення великої матеріальної цінності. Дефіцит часу теж може відігравати істотну роль.

Усунення конфлікту можливо провести за допомогою таких заходів: а) примусове усунення (відчуження) одного з суб'єктів конфлікту від активної протидії (мова не обов'язково повинна вестися про насильницькі дії); б) виключення можливості для взаємних протидій на тривалий період часу; в) усунення або ліквідація самого об'єкта конфлікту або якого-небудь дефіциту.

Одним з варіантів припинення конфлікту можна розглядати і такий керівний метод, як раціоналізація відносин, результатом якого можуть стати обставини для ухвалення не зовсім вигідних пропозицій обома сторонами в той час, що дозволив припинити протиборство.

У разі коли керівник упевнений в керованості процесів, що відбуваються в його організації, він може застосувати метод стимулювання конфлікту.

В управлінні конфліктною ситуацією дуже корисні засоби інтеграції, такі як управлінська ієрархія, використання служб, що здійснюють зв'язок між функціями, міжфункціональні групи, цільові групи і наради з представниками різних відділів. Дослідження західних учених показують,

що організації, що підтримували необхідний для них рівень інтеграції, домагалися більшої ефективності, ніж ті, які не зробили цього.

Рекомендована література

66. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
67. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
68. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
69. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
70. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
71. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
72. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
73. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
74. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
75. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.

76. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
77. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
78. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 12. Світова політика та міжнародні відносини

1. Світовий політичний процес та його суб'єкти.
2. Зовнішня політика. Діалектика внутрішньої та зовнішньої політики.
3. Міжнародна політика: суть, цілі та функції.

Теми рефератів

1. Сучасний міжнародний порядок: етапи становлення, виміри, підходи, моделі.
2. Політичний тероризм як міжнародна проблема.

Завдання

1. Визначте різницю між світовим політичним процесом та світовим товариством.
2. Розкрийте тенденції розвитку міжнародних відносин.

Методичні рекомендації

1. Міжнародні політичні відносини являють собою відносини між державами з метою реалізації їх національних інтересів. Основними дилемами міжнародних політичних відносин виступають міждержавний конфлікт і міждержавне співробітництво, а також національна та міжнародна безпека. Для кращого розуміння міжнародних політичних відносин слід розглядати їх у нерозривному зв'язку з такими категоріями, як світова політика і зовнішня політика.

Міжнародна політика — це комплекс двосторонніх та багатосторонніх політичних, економічних, дипломатичних, військових, культурних, науково-технічних відносин між державами; історично зумовлена форма інтегративних тенденцій, які виникають у процесі розвитку світового співтовариства, а також форми взаємодії між його суб'єктами.

У структурі міжнародної політики вирізняють власне міждержавні відносини та діяльність недержавних суб'єктів (міжнародних організацій і рухів). Міжнародні відносини охоплюють як поведінки держав у їх зовнішніх стосунках, так і всі форми взаємодії між членами різних суспільств незалежно від того, визначаються вони державою чи ні.

Вихідним пунктом *політичного ідеалізму* є переконання у необхідності й можливості покінчити зі світовими війнами та збройними конфліктами між державами шляхом правового регулювання та демократизації міжнародних відносин, поширення на них норм моралі і справедливості.

Представниками *політичного реалізму* є Г. Моргентау і Р. Арон. Моргентау у своїй праці «Політичні відносини між націями» сформулював шість принципів політичного реалізму.

За Р. Ароном, міжнародні відносини є відносинами між націями як політичними утвореннями (державами). У їх центрі — міждержавні відносини, які призводять до зіткнення між політичними утвореннями як такими. Міжнародні відносини проявляються через специфічні форми поведінки символічних персонажів — дипломата і солдата, які уособлюють і символізують міжнародні відносини, що будучи насамперед міждержавними, ведуть до дипломатії і війни.

Світовий політичний процес — це сукупна діяльність народів, рухів, держав та їх інституцій, соціальних спільностей, які переслідують певні політичні цілі у царині міжнародного життя. Світовий політичний процес

є формою комплексної глобальної політичної і соціальної взаємодії у сучасному світі.

Метою світового політичного процесу є боротьба за єдність світової цивілізації та подолання глобальних проблем сучасності.

До структури світового політичного процесу належать:

- зовнішньополітична діяльність суверенних держав;
- політична діяльність громадських організацій, політичних партій та етнічних груп на світовій арені;
- політично значима діяльність ООН та інших міжнародних організацій;
- політичні акції регіонального, міжрегіонального, міждержавного та наднаціонального характеру.

Світовий політичний процес пов'язаний зі створенням кращої системи міжнародного політичного порядку, враховуючи позитивний досвід окремих націй та держав.

Сучасний світовий політичний процес зародився на початку ХХ століття, в останні десятиріччя він характеризується такими *тенденціями, закономірностями і процесами:*

- тісною взаємодією інтеграційних та дезінтеграційних процесів;
- поєднанням упорядкованих та спонтанних акцій у діяльності суб'єктів світової політики;
- суперечливим та інваріантним характером;
- альтернативним характером та багатоваріантним вектором розвитку світової цивілізації;
- зростанням відносної самостійності та власної субстанціональності його складових (партій, рухів, організацій);
- розширенням соціальної бази, механізмів, форм і методів здійснення світового політичного процесу.

2. Відмінності між зовнішньою і міжнародною політикою є не лише термінологічними, а й змістовними. Пов'язані вони передусім із відмінностями між суб'єктами цих видів політики. Коли йдеться про

зовнішню політику, яку іноді ще називають іще закордонною, то йдеться про діяльність держави за межами своїх національних кордонів. При цьому держава може виступати і як територіально організоване й політично незалежне суспільство, і як політичний інститут — система організацій та установ. У першому випадку суб'єктами зовнішньополітичної діяльності, крім держави як політичного інституту, виступатимуть також інші політичні інститути — політичні партії, громадсько-політичні організації, суспільні рухи, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації. У другому випадку суб'єктом зовнішньої політики є лише держава як політичний інститут.

Найчастіше під зовнішньою політикою розуміють тільки закордонну діяльність держави як політичного інституту. Пов'язано це з тим, що держава є єдиним загальнонаціональним політичним інститутом, уповноваженим здійснювати зовнішню політику, тільки вона наділена правом офіційно представляти все суспільство у зовнішніх зносинах, брати участь від його імені у відносинах з іншими державами й міжнародними організаціями, укладати договори, оголошувати війну тощо.

Крім держави та інших національних політичних інститутів, суб'єктами політики виступають також різноманітні організації міжнародного характеру. Для позначення багатоманітної діяльності всіх суб'єктів зовнішньополітичної діяльності і міжнародного політичного життя використовується термін «міжнародна політика», тоді як термін «зовнішня політика» зазвичай позначає тільки закордонну діяльність держави.

3. Міжнародна політика (світовий політичний процес) - це сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їхніх інститутів, соціальних спільнот, об'єднань громадян у сфері міжнародного життя.

При реалізації завдань міжнародної політики держава здійснює ряд функцій, зокрема оборонну, регулятивну, інформаційно-представницьку, інтегративну тощо. Реалізація оборонної функції спрямована на запобігання

загрози для держави і пошуки мирного врегулювання проблем. Регулятивна функція полягає у необхідності дотримання суб'єктами, міжнародних відносин, закріплених міжнародними нормативно-правовими актами норм, принципів, традицій міжнародного спілкування.

Інформаційно-представницька функція реалізується у діяльності офіційних органів, які представляють позицію уряду своєї держави на міжнародній арені, а також інформують керівні органи держави про діяльність і наміри урядів інших держав .

Інтегративна функція полягає у тому, що через міжнародні відносини забезпечується існування міжнародного співтовариства.

При реалізації міжнародної політики держави використовують політичні, економічні, воєнні, ідеологічні засоби. Найважливішу роль відіграють політичні засоби, зокрема дипломатія. Серед ідеологічних засобів міжнародної політики перш за все виділяють засоби впливу на світову громадськість шляхом зовнішньополітичної пропаганди та розвитку культурних зв'язків між державами. До економічних засобів відносяться товарні фонди держави, її грошові ресурси, досягнення науки і техніки, які держава може продавати чи надавати іншим країнам як допомогу чи кредит, і таким чином впливати на міжнародні стосунки. Серед воєнних засобів провідне місце займають збройні сили держави.

Рекомендована література

- 79.Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
- 80.Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
- 81.Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с

82. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
83. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
84. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
85. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
86. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
87. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
88. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
89. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
90. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
91. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 13. Україна в сучасній світовій геополітичній ситуації

1. Поняття геополітики, її основні концепції.
2. Міжнародні урядові та неурядові організації.
3. Україна на міжнародній арені.

Теми рефератів

1. Національні інтереси України: геополітичні пріоритети.
2. Україна та ООН: історія заснування та сучасність.

Методичні рекомендації

1. Проголошена Україною мета - стати незалежною, демократичною, без'ядерною, позаблоковою державою - не тільки не суперечить принципам побудови нової Європи, але й навпаки, з урахуванням зазначених її геополітичних характеристик, найкращим чином узгоджується з ними. Розбудова української державності та системи її національної безпеки, включаючи формування Збройних сил, зміцнення кордонів, упровадження ефективного митного режиму здійснюється з урахуванням національних інтересів інших держав, передусім найближчих сусідів.

Здобуття Україною політичної незалежності є, безперечно, позитивним чинником, що істотно покращує геополітичну ситуацію в європейському регіоні, надає їй більшої стабільності та врівноваженості. Зміцнення Української держави не пов'язане з виникненням загроз для будь-якої із сусідніх країн, а для деяких - стає гарантом змін на якнайкраще майбутнє.

Усвідомлення національних інтересів України надзвичайно важливе не лише для проведення послідовної та цілеспрямованої політики у відносинах з іншими країнами, й для побудови відповідної стратегії розвитку власної державності. Науковий підхід до визначення національних інтересів Української держави передбачає послідовне врахування суттєвих обставин розвитку української нації в процесі її генези й до сьогодення. З цього погляду сучасну українську націю можна трактувати у двох значеннях: у широкому - як відкриту поліетнічну спільноту, що історично склалася на

території України і усвідомлює себе як український народ, як спільнота українських громадян. Це аж ніяк не суперечить вужчому розумінню української нації як етнічно однорідної спільноти осіб української національності, які проживають на території України та поза її межами. Перше віддзеркалює переважно сферу відносин державності й громадянства, друге - походження, виховання, культуру. При вивченні конкретних національних інтересів мають враховуватися обидва визначення.

Розташування України в Південно-Східній частині Європи, у місці перетину трьох величезних геополітичних масивів - Євроатлантичного, Євразійського та Ісламського, створює унікальний трансквілізаційний простір. У цьому вбачаються не лише певні переваги, але й величезні проблеми, в будь-якому разі, таке розташування є визначальним для України як держави. Визначення національних інтересів України й активізація її зусиль у зовнішньополітичному вимірі відбуваються на трьох рівнях: глобальному, регіональному та локальному.

На глобальному рівні можливості України стали вкрай обмеженими після того, як вона позбулася ядерної зброї і значно понизила свій військовий та економічний потенціали. Внаслідок геостратегічного програшу Україна на цьому рівні виступає як об'єкт тиску з боку глобальних силових потуг - США та міжнародних фінансових структур, з одного боку, Російської Федерації, яка зберігає статус світової військово-стратегічної потужної держави - з іншого. У ситуації, що склалася, Україна на глобальному рівні може зберігати свій геополітичний статус як суб'єкт, якщо балансуватиме між інтересами світових потужностей в очікуванні сприятливішої для себе ситуації. За умов балансування можливі такі лінії поведінки держави, як політика інтегрування в європейські структури, посилення стратегічного співробітництва із США, розвиток рівноправного партнерства з РФ. Але, зрозуміло, що ефективнішим виходом держави із геостратегічної ізоляції

можливий, насамперед, шляхом повної структурної модернізації економічного потенціалу України і набуття статусу впливової регіональної держави.

Українську геостратегію визначають на сьогодні три основні парадигми, взаємодія яких і складає конфігурацію зовнішньополітичних орієнтацій країни: євразійська, євроатлантична та південно-східна. Усі вони мають досить глибокі історичні корені і зумовлені географічним розташуванням України, що свідчить про їхню об'єктивність та значимість для існування держави. У суспільній думці ведеться боротьба між прихильниками насамперед західного (євроатлантичного) і північно-східного (євразійського) геополітичних напрямів. Визначення національного інтересу України в цьому питанні є стратегічним вибором. Сформоване в нашу добу рішення позначиться на долі держави в майбутньому. Радикальні позиції щодо визначення зовнішньополітичних пріоритетів не завжди, однак, адекватні сучасним процесам у міжнародній політиці. В існуючій ситуації не доцільно обмежувати участь України у світових процесах лише вибором проросійської чи прозахідної орієнтації.

2. Питання потребує розкриття змісту поняття геополітики (проаналізуйте вузький та широкий підходи). Розгляньте основні концепції геополітики – таласократію (атлантизм) та телурократію (євразійство), проаналізуйте їх сучасні варіанти.

Геополітика – політологічна концепція, що надає у політиці (головним чином зовнішній) тієї чи іншої держави визначальної ролі географічним факторам. Шведський учений Р. Челлен, який вів цей термін, розглядав державу як географічний організм. Німецький учений Ф. Ратцель використовував поняття «життєвий простір», оскільки вважав, що розширення життєвого простору є рушійною силою державної політики, адже це забезпечує економічну, політичну та військову силу країни.

Існує ряд концепцій геополітики, зокрема євразійства та атлантизму. Перша наголошує на континентальній могутності держав (М. Маккіндер, З. Бжезинський), друга – на їх морській потужності (А. Мехен, М. Спайкмен). У геополітичній моделі світу за М. Маккіндером центральним, «осьовим регіоном» людської цивілізації є простір Євразії, який займає Росія. Вона володіє значними природними ресурсами, може в усіх напрямках завдавати і одночасно стримувати удари. За межами цього регіону існує великий внутрішній півмісяць, в який входять Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія, Китай, та зовнішній півмісяць, в якому Британія, Південна Африка, Австралія, США, Канада, Японія.

Праця Маккіндера «Графічна вісь історії» написана у 1904 році того часу осьова держава не була рівносильною периферійним країнам; тут у ролі балансу сил могла виступати Франція. Крім терміну «осьовий регіон», вчений використовував поняття «Світовий острів», у яке включав Хартленд (так назвав «осьовий регіон» англійський дослідник Д. Фергів) і внутрішній півмісяць, тобто Євразію та прилеглу до неї Північну Африку. Маккіндер зробив такий висновок: «той, хто контролює Східну Європу - панує над Хартлендом; той, хто панує над Хартлендом - панує над Світовим островом, той, хто панує над Світовим островом - панує над світом».

Сучасний американський політолог З. Бжезинський у праці «Велика шахівниця. Панування Америки та її геостратегічні імперативи» (1997) вважає, що стратегічна мета США – контроль над Євразією, яка уявляється великою шахівницею, на якій розташовані такі головні фігури як Німеччина, Франція, Китай, Росія, Індія. Головний приз у цій геополітичній грі – простір «чорної діри», який виник після розвалу СРСР, – територія Росії, України та Білорусії, тобто східнослов'янський світ. США повинні намагатися не допустити єднання головних суб'єктів «чорної діри», тобто відновлення наддержави, зберегти у Східній Європі розколотий геопростір. Представники концепції атлантизму головну увагу зосереджують на

великих морських державах та їх здатності контролювати берегові зони материків (римленд) і, в першу чергу, Євразії. Морська могутність держави має таку формулу: військовий флот + торговельний флот + військово-морські бази. Відповідно існує твердження: «Хто контролює римленд, той контролює Євразію, хто контролює Євразію, контролює долі світу». Є очевидним, що геополітика США враховує настанови як євразійства, так і атлантизму.

Міжнародні організації – це об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою розв'язання питань регіонального або глобального характеру. Вони поділяються на урядові та неурядові, їх структура, окрім суб'єктів-членів, включає в себе керівні органи, виконавчі інститути з бюрократичними апаратами, органи спеціального призначення (військові підрозділи, моніторингові групи, представництва тощо). Найбільшою та найвпливовішою урядовою організацією є Організація Об'єднаних Націй (ООН), заснована у 1945 році з метою підтримання миру і міжнародної безпеки та розвитку співпраці між державами. Сьогодні ця організація об'єднує 191 країну. Україна також належить до числа членів-засновників ООН. Головними органами ООН є – Генеральна Асамблея – своєрідний світовий парламент; Рада Безпеки, яка складається з п'яти постійних членів (США, Великобританії, Франції, Китаю та Росії), і 10 членів, які обираються на дворічний термін; Економічна та Соціальна Рада, Міжнародний Суд та інші інституції.

Серед спеціалізованих установ ООН слід виділити Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Організацію з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародну організацію праці (МОП) та ін.

Зусиллями ООН реалізується ряд програм а саме програма розвитку ООН, спрямована на викорінення бідності, створення робочих місць, поліпшення становища жінок тощо, Програма ООН з охорони довкілля, всесвітня продовольча програма та ін. Велике значення має діяльність

миротворчих сил ООН, за яку ООН удостоєна Нобелівської премії миру (1988). 73 У Європі діє Організація з безпеки та співробітництва (ОБСЄ), яка об'єднує усі держави континенту, країни СНД, що розташовані в Азії, а також США та Канаду.

Держави-члени ОБСЄ виробили наступні засади взаємної безпеки:

- термінове проведення консультацій з тією державою, безпека якої перебуває під загрозою;
- не надання підтримки тим державам, які порушують міжнародне право;
- врахування інтересів усіх держав, незалежно від їхньої приналежності до тих чи інших військових структур та ін.

Україна з січня 1992 р. бере безпосередню участь у діяльності ОБСЄ.

Найстаршою європейською організацією є Рада Європи, яка діє з 1949 року і об'єднує 47 держав. *Рада Європи створена для:*

- захисту прав людини та парламентської демократії, забезпечення принципу верховенства права;
 - стандартизації діяльності держав у соціальній та правовій сферах;
 - усвідомлення існування європейської культурної самобутності та ін.
- Головними органами Ради Європи є Комітет Міністрів, Парламентська Асамблея (ПАРЕ), яка нараховує 526 членів (263 парламентарі і 263 їх заступники), Конгрес органів місцевих та регіональних влад. Головними документами організації є Європейська конвенція з прав людини, Європейська хартія місцевого самоврядування та ін. Наприкінці 1995 р.

Україна стала повноправним членом Ради Європи, делегуючи в ПАРЕ 12 депутатів Верховної Ради. Проблеми становлення в Україні правової та демократичної держави неодноразово розглядалися на засіданнях керівних органів Ради Європи, що сприяло утвердженню прав і свобод громадян, принципів народовладдя.

Європейський Союз розпочав своє становлення у 1951 році і пройшов етапи від галузевого та широкомасштабного економічного співробітництва (Європейське співробітництво вугілля і сталі – 1951 р.; Європейське

співтовариство атомної енергії – 1957 р.; Європейське економічне співтовариство – 1957 р.) до глобальної політичної співпраці на основі Маастрихтської угоди 1992 року. Сьогодні ця організація об'єднує 27 найбільш економічно та демократично розвинутих держав.

Україна співпрацює з ЄС з 1994 р., наразі ведеться відповідна робота по вступу до цієї структури. Головними установами ЄС є Європейська Рада, Європейська Комісія, Рада Міністрів, Європейський Парламент, Суд Європейського Союзу. Впродовж останнього десятиріччя вживаються заходи для тіснішої інтеграції країн ЄС шляхом створення наддержавних органів влади й управління, а також ухвалення Конституції ЄС, яка передбачає єдине громадянство, спільні органи правопорядку та військово.

На теренах країн ЄС відбувається вільний рух єдиної валюти – євро, капіталів, робочої сили та послуг, що сприяє вирівнюванню економічних та соціальних параметрів життя країн-учасниць, утвердженню високих моральних та політичних засад функціонування державних органів та інститутів громадянського суспільства. Також значний вплив на світову політику здійснює НАТО – Організація Північноатлантичного договору (1949), яка об'єднує 29 держав і забезпечує їх колективну оборону.

Нині НАТО все більше стає політичним органом, який координує зовнішню політику держав-учасниць та залучає інші країни до співпраці заради миру. Неурядові міжнародні організації об'єднують національні партії, громадські організації, індивідуальних членів. Серед найвпливовіших з них є Всесвітня федерація профспілок, Грінпіс та інші. Вони також мають суттєвий вплив на міжнародну політику, ініціюють та очолюють різноманітні суспільно-політичні рухи (за мир, роззброєння, захист довкілля тощо) та є інститутами громадянського суспільства регіонального та світового масштабу.

3. Висвітліть геостратегію сучасної України, її завдання та проблеми. Розпочніть з обґрунтування двоїстого геополітичного положення сучасної України. Підкресліть, що основний зміст та особливості геостратегії

України визначаються як об'єктивною геополітичною ситуацією, так і прагненням нашої країни до політичної стабільності, зміцненням своєї безпеки, отриманням необхідної допомоги в проведенні політичних та соціально-економічних реформ. Згадайте, що Україна, незважаючи на свій, по суті, колоніальний статус у складі СРСР, певною мірою була причетною до міжнародної політики. Передусім це було пов'язано з визнанням її у 1945 р. членом-фундатором ООН, що давало можливість протягом усього післявоєнного періоду час від часу нагадувати світовій спільноті про своє існування.

Ставши незалежною, Українська держава розпочала якісно новий етап у зовнішньополітичній діяльності, головним змістом якого було перетворення її з об'єкта геополітики на рівноправного суб'єкта міжнародного співтовариства. Основні принципи зовнішньополітичної стратегії України були закладені ще Декларацією про державний суверенітет.

Українська РСР урочисто проголосила про свій намір стати в майбутньому нейтральною державою, яка дотримується 3 неядерних принципів; не приймати, не виробляти та не набувати ядерної зброї. Наступним кроком у формуванні зовнішньополітичних орієнтирів стали

Основні напрями зовнішньої політики України, схвалені 2 липня 1993 р. Основоположними чинниками визначалися: відкритість політики, співробітництво з усіма зацікавленими партнерами, уникнення залежності від окремих держав; вирішення будь-яких міжнародних суперечок виключно мирними засобами; дотримання принципів взаємоповаги, рівноправності, невтручання у внутрішні справи інших держав; відсутність територіальних претензій до сусідніх держав та невизнання територіальних претензій до себе; визнання пріоритету загальнолюдських цінностей.

Юридично закріпила основні принципи зовнішньополітичної діяльності України Конституція від 28 червня 1996 р. Ці принципи спрямовані на забезпечення національних інтересів та безпеки країни шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного

співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Важливою подією на шляху євроатлантичної інтеграції України стало підписання нею 26 лютого 1992 р. Гельсінського заключного акта.

Головним принципом цього документа було положення про відсутність територіальних претензій та непорушність кордонів. Певне напруження у відносини між Українською державою та Заходом, вносила проблема ядерної зброї, розміщеної на українській території. Остаточний компроміс було досягнуто 14 січня 1994 р., коли у Москві президенти України, США та Росії підписали тристоронню заяву, згідно з якою США та Росія пообіцяли надати Україні Гарантії безпеки, як тільки вона стане учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Таким чином у 1996 р. Українська держава, виконавши взяті зобов'язання, стала першою країною світу, яка відмовилася від ядерної зброї. Однак через 10 років Росія не лише порушила взяті на себе зобов'язання щодо гарантування безпеки України, а й виступила безпосереднім агресором щодо нашої держави. Зростання зовнішньополітичної активності України у західному напрямі виявилось у тому, що на 1 січня 1995 р. вона була членом 37 міжнародних міжурядових організацій, зокрема ОБСЄ, Світового банку, МВФ, ЄБРР, Ради Європи та ін.

Україна першою з країн СНД ще у 1994 р. підписала угоду про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом, вступ до якого є її стратегічною метою. Продуктивними є відносини України з НАТО, як найбільш ефективною структурою колективної безпеки в Європі. У 1994 р. вона приєдналася до програми співробітництва з НАТО «Партнерство заради миру», а в 1997 р. підписала Хартію про особливе партнерство з НАТО. У червні 2003 р. мету вступу нашої країни до НАТО було зафіксовано Верховною Радою у Законі «Про основи національної безпеки України».

Надзвичайно важливою для нашої держави є участь у діяльності ООН. Упродовж 2000-2001 рр. Україна виконувала обов'язки непостійного члена Ради Безпеки ООН. З кожним роком активнішою стає участь українських військових у миротворчих силах ООН. Динамічнішим стало двостороннє співробітництво України з такими державами, як США, Канада, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Австрія та ін. Зокрема, 19 грудня 2008 р. Україна та США уклали хартію про стратегічне партнерство, де наголошується на важливості двосторонніх відносин у сфері оборони, безпеки, економіки, торгівлі, енергетичної безпеки, демократії та культурного обміну.

Плідно розвиваються відносини із західними сусідами, передусім Польщею, яка є стратегічним партнером України, а також Угорщиною, Чехією, Словаччиною. Дещо напруженими певний час були відносини з Румунією, окремі політичні кола якої висували до України територіальні претензії. Певною мірою їх розв'язав Міжнародний Суд у Гаазі, який 3 лютого 2009 р. ухвалив компромісне рішення у справі позову Румунії проти України щодо розподілу чорноморського шельфу навколо українського острова Зміїний.

Негативним фактором на шляху зміцнення зв'язків України із Заходом тривалий час була невизначеність її міжнародної політики, зокрема так звана багатовекторність, балансування між прагненням увійти до кола західних країн та міцними зв'язками з Росією. 76 Істотно поліпшився імідж України у світі під час Помаранчевої революції 2004 р., яка кардинально змінила сприйняття української держави й українців у світі.

Важливе значення на шляху зміцнення відносин зі світовою спільнотою також мали демократично проведені українською владою парламентські вибори 2006 та 2007 рр. Однак невдовзі Україна почала втрачати потенціал та привабливість, які отримала завдяки революції. Міжусобна боротьба українських політичних кланів, їх безвідповідальність та корумпованість, нездатність під час прийняття політичних рішень керуватися

національними, а не особистими інтересами, небажання проводити реформи викликали у світі глибоке розчарування і скептицизм навіть у найвідданіших прихильників.

Драматичні події кінця 2013-2014 рр. знову привернули увагу світової громадськості до України. Український народ продемонстрував підтримку європейського курсу розвитку Батьківщини і обрав президентом П. Порошенка, що є яскравим прихильником тісної співпраці з Європою та користується повагою та підтримкою у світовому політичному товаристві. Натомість незаконна анексія Криму Росією, відкрите втручання у внутрішні справи нашої країни та військові дії на Сході України призвели до значного погіршення міждержавних стосунків з Росією і наразі напруження зростає. Якими будуть наслідки покаже час.

Рекомендована література:

1. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-те вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.

7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
11. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
12. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
13. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Тема 14. Етнонаціональна політика

1. Сутність етносу та нації. Поняття націоналізму.
2. Етнонаціональні спільноти як суб'єкти та об'єкти політики.
3. Зміст етнонаціональної політики та її місце в гармонізації етнонаціональних відносин.
4. Особливості етнонаціональних відносин та етнонаціональна політика в сучасній Україні.

Теми рефератів:

1. Проблеми етнонаціональної політики в Україні.

Питання на дискус:

1. Шляхи вирішення проблем етносів на території України на прикладі інших держав.
2. Яку небезпеку несе за собою недотримання прав етносів на території держави? Обґрунтуйте прописаними законами та прикладами.

Методичні рекомендації

1. Розкрийте зміст понять «етнос», «нація», «націоналізм». Обґрунтуйте різницю між поняттями «патріотизм» та «націоналізм». Дайте визначення поняттям «національна свідомість», «національна самосвідомість».

2. З'ясуйте сутність понять «суб'єкт» та «об'єкт» етнонаціональної політики, розкрийте зміст суб'єкт-об'єктних відносин етнонаціональних спільнот-етносів, націй, етнічних та етнографічних груп, національних меншин тощо. Поміркуйте, на яких підвалинах базується культура міжнаціонального спілкування.

3. Важливо, що сьогодні в світі фактично не існує моноетнічних держав, відповідно етнонаціональна політика займає одне з провідних місць у державній політиці. Означте, як задовольняються етнічні інтереси та потреби різних етнічних груп, які механізми застосовуються для гармонізації етнонаціональних відносин, врегулювання та локалізації міжнаціональних конфліктів. Ознайомтесь з загальновизнаними принципами етнополітики, яких дотримуються більшість країн сучасного світу, з нормами міжнародного права, що регулюють етнополітику.

Рекомендована література

1. Акт проголошення незалежності України. – К., 1991.
 1. 2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В Політологія: підручник,- Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
 2. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.

3. Горбач, О. Н. Політологія: навч. посіб., - 3-тє вид., допов. та перероб. - Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2016. 259 с
4. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.1.: Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
6. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: ХХ – початок ХХІ ст. 598 с.
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми;– Львів : «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ;– Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. 535 с.
9. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н.М. Хоми; В.М. Денисенко, О.М. та ін. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
11. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.
12. Політологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна; - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
13. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН – К. : Знання, 2011. 255 с.

Теми ІНДЗ

1. Теоретико-структурна та предметна специфіка теоретичної й прикладної політології.
2. Політика серед інших сфер суспільного буття. Визначення «людини політичної».
3. Класична соціологія. Витоки і традиції сучасного суспільства: К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгейм.
4. Міжнародні відносини як специфічна сфера суспільного буття та об'єкт політологічного дослідження. Методологія та методи дослідження світових політичних процесів.
5. Ідеалізм: теоретико-методологічні засади, ідейні положення, зовнішньополітичне застосування.
6. Реалізм: теоретико-методологічні засади, ідейні положення, зовнішньополітичне застосування.
7. Наукові підходи у дослідженні міжнародних відносин. Модернізм. (М. Каплан, К. Дойч, К. Райт, Дж. Розенау).
8. Системний аналіз. Системні теорії Д. Істона і М. Каплана.
9. Структурно-функціональний аналіз. Р. Мертон про «соціальну структуру».
10. Інформаційні моделі суспільства. Комунікативна теорія К. Дойча. Вчення К. Дойча про інтеграцію.
11. Порівняльний аналіз. Компаративна політологія Г. Алмонда.
12. Р. Мертон про зміни в культурі та структурі суспільства як чинники впливу на теоретичні параметри соціології.
13. Політичний режим: сутність, різновиди, основні характеристики. Політичний режим і зовнішня політика.
14. Теорія Г. Моргентау.
15. Неореалізм. Вчення К. Волтца.
16. Українська політична думка ХХІ ст.

17. Відносини «Північ-Південь» у сучасному світі. Теорія залежності Р.Пребиша.
18. Вчення І.Валерстайна про світовий капіталізм.
19. Зовнішня та внутрішня політика України за часів правління В. Ющенко та «Помаранчева революція».
20. Війна як явище суспільного життя. Типологізація воєн. Вчення Клаузевіца про війну.
21. Геополітика як наука та ідейна течія. Роль геополітичних чинників в світовій політиці
22. Глобалізація суспільного життя світової спільноти. Роль універсального актора – Ліга Націй, ООН.
23. Проблеми і перспективи реформування ООН.
24. Глобальні проблеми людства. Міжнародний тероризм як глобальна проблема.
25. Україно-польські відносини за часів незалежності. Перспективи росту.
26. Дипломатична тактика умиротворення, поступок і поділу сфер впливу. Загарбання Німеччиною Австрії. Мюнхенська змова. Радянсько-німецький договір від 23 серпня 1939р.
27. Загальна характеристика механізму зовнішньої політики. Зовнішньополітичні ресурси – апарат прийняття зовнішньополітичних рішень – пріоритетні сфери докладання зовнішньополітичних ресурсів.
28. Загальноєвропейський процес. Хельсінська нарада. Шлях від НБСЄ до ОБСЄ.
29. Україно-американські відносини як фактор стабільного зростання.
30. Еволюція структури та призначення панєвропейської організації.

31. Проблеми і перспективи європейської оборонної ідентичності.
32. Участь України в міжнародних організаціях.
33. Зовнішня політика незалежності України: напрямки, орієнтації, доктрини.
34. Інформаційні моделі суспільства. Комунікативна теорія К.Дойча. Вчення Дойча про інтеграцію.
35. Історико-порівняльний аналіз. Поняття «історико-культурної формації» (культури, цивілізації).
36. Вчення А.Тойнбі та О.Шпенглера. С.Хантінгтон про «сутичку цивілізацій».
37. Класична соціологія. Соціологічні системи М.Вебера і Е.Дюркгейма.
38. Комунізм як історичне явище та ідейна течія.
39. Українська демократія – як рушійна сила влади.
40. Консерватизм як історичне явище та ідейна течія.
41. Лібералізм як історичне явище та ідейна течія.
42. Зовнішня та внутрішня політика України за часів правління Л. Кучми.
43. Етнонаціональний вимір державної політики.
44. Лінії поділу сучасної світової спільноти.
45. Посткомуністичний і Третій світи.
46. Порівняльна характеристика перехідних процесів в посткомуністичних країнах і процесів модернізації в державах Третього світу.
47. Людина і політика. Поняття «особистості» та «громадянина». Концепція прав людини.
48. Формування української нації.
49. Гуманізм в політиці. Людина як суб'єкт міжнародних відносин.

50. Масові політичні рухи. Революція як явище суспільного буття: причини, рушійні сили, наслідки.
51. Співвідношення революційних та еволюційних аспектів соціального поступу.
52. Міжнародні відносини як специфічна сфера суспільного буття та об'єкт політологічного дослідження.
53. Етнополітичні аспекти на Закарпатті.
54. Місце політичної свідомості та культури в політичній системі.
55. Поняття «політичної культури». Типологізація політичних культур.
56. Народ як джерело влади. Поняття «народного суверенітету».
57. Громадянське суспільство. Поняття «легітимації» та «лояльності».
Народний суверенітет
58. Національний інтерес в інформаційній сфері.
59. Наука про політику (політологія). Дослідницьке поле політології.
Об'єкт і методи політологічного дослідження.
60. Націоналізм як історичне явище та ідейна течія.
61. Українські політологи як фактори української теоретичної політики.
62. Національна держава в сучасних міжнародних відносинах.
63. Національна держава і світова спільнота.
64. Права людини і права націй та народів на самовизначення: співвідношення принципів.
65. Націоналізм та інтернаціоналізм.
66. Зовнішня та внутрішня політика України за часів правління В. Януковича.
67. Поняття «міжнародного союзу». Типологізація міждержавних союзів.
68. Основні осередки конфліктів та джерела напруження в Третньому світі. Причини виникнення та шляхи врегулювання.
69. Політика як соціальна практика, наука та мистецтво. Політика в житті суспільства

70. Поняття «політичної системи», її структура та функції. Політична система серед інших суспільних систем.
71. Політична система як регулятор функціонального і структурного впорядкування політичного життя суспільства
72. Поняття «влади». Механізм і призначення влади в суспільстві. Види суспільної влади (політична, економічна, духовно-ідеологічна, соціальна)
73. Поняття «держави». Функції держави в політичному житті. Форми правління. Держава і політична спільнота.
74. Зовнішня та внутрішня політика України за часів правління П. Порошенка. Революція «гідності».
75. Поняття «дипломатії». Правила і методи дипломатичної діяльності.
76. Поняття «міжнародної угоди». Структура, класифікація і специфіка міжнародних угод як норм міжнародного права.
77. Поняття «ідеології». Типологізація ідеологій. Ідеології в житті суспільств.
78. Поняття «міжнародна інтеграція». Типологізація інтеграційних процесів, Рівні ступені інтеграції.
79. Теорія взаємозалежності Кохейна і Ная.
80. Поняття «міжнародного конфлікту». Типологізація конфліктів.
81. Етапи розвитку і шляхи полагодження міжнародного конфлікту.
82. Лобіювання української політики.
83. Поняття «нації». Нація і етнос. Націоналізм як масовий рух та ідеологія.
84. Поняття «національної безпеки» і «міжнародної безпеки». Типологізація систем безпеки.
85. Загроза міжнародного тероризму – причини, еволюція, історична перспектива.

86. Поняття «партії». Типологізація партій. Типологізація партійних систем. Поняття «політичного спектру».
87. Глобалізація і радикалізація національного політичного життя. Право-і ліворадикальні відповіді на глобалізаційні виклики.
88. Поняття «політичного лідера». Типологізація політичних лідерів. Поняття «політичної еліти».
89. Типологізація еліт. Відносини лідер – еліта- народ. Роль особистості в історії.
90. Поняття «політичного режиму». Типологізація політичних режимів. Демократія і тоталітаризм.
91. Зовнішня політика в демократичних і тоталітарних суспільствах.
92. Поняття «світової спільноти». Структура сучасної світової спільноти. Рівні (глобальний, регіональний, національно-державний), геополітичні та культурні формації, регіони.
93. Теорія міжнародного, світового суспільства.
94. Вчення Х.Булла про світове суспільство.
95. Поняття «системи міжнародних відносин», її різновиди. Система «Балансу сил» (1648-1914), система «Біполярності» (1921-1989).
96. Сучасна система міжнародних відносин. Загальна характеристика
97. Поняття «стратифікації». Політика і соціальна структура суспільства.
98. Типологізація соціальних груп (статусна група, клас, верства). Поняття «соціальної мобільності». Історичні місії політичних класів (третій стан, пролетарі, середній клас).
99. Поняття «статусу держави» в міжнародних відносинах. Велика, середня, мала держава. Поняття «Наддержави».
100. Поняття «суб'єкту політики» і «суб'єкту влади». Типологізація суб'єктів політики і влади.

101. Поняття «учасник міжнародних відносин». Типологізація учасників (акторів).
102. Порівняльний аналіз. Компаративістська політологія Г.Алмонда.
103. Регіоналізм. Формування регіональних блоків.
104. Українське законодавство, що регулює політичні відносини.
105. Розпад колоніальної системи і колоніальних імперій.
106. Проблеми постколоніального облаштування.
107. Джерела та осередки міжнародного тероризму у Третньому світі.
108. Системний аналіз в міжнародних відносинах. Теорія М.Каплана.
109. Системний аналіз. Вчення Д.Істона.
110. Співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики. Інструменти і цілі зовнішньої політики.
111. Ідеології (ідеологічні легітимації) зовнішньополітичної діяльності.
112. Поняття „зовнішньополітичної доктрини”.
113. Співвідношення війни і миру в теорії і практиці міжнародних відносин.
114. Поняття «міжнародного миру». Шляхи досягнення і підтримання міжнародного миру.
115. Миротворення (різновиди миротворчих операцій). Мілітаризм і пацифізм.
116. Методи та напрями української політики.
117. Структурно-функціональний аналіз. Вчення Т.Парсонса і Р.Мертонна.
118. Структурний аналіз безпеки на євроатлантичному просторі. Інститути, рівні, ролі.

119. Проблеми і перспективи розширення Північноатлантичного Альянсу.
120. Теорія міжнародної політики Г.Моргентау. Реалізм та опозиційні йому теоретичні формації. Неореалізм К.Волтца.
121. Україна в складі СРСР: колонія, сателіт, провінція? Участь України в заснуванні і діяльності ООН.
122. Фашизм як історичне явище та ідейна течія.
123. Феномен європейського фашизму: причини виникнення, рушійні сили, наслідки.
124. Характеристика західноєвропейської інтеграції. Римська і Маастрихтська угоди.
125. Механізми політичної та економічної взаємодії. Амстердамська та Ніцька угоди.
126. Конституційний процес в ЄС: проект Євро конституції, Лісабонський договір.
127. Характеристика регіональної інтеграції в Північній, Центральній, Південній Європі.
128. Проблеми і перспективи розширення ЄС. Теорії європейської інтеграції.

Контрольні запитання до іспиту

1. Політика як суспільне явище. Суб'єкти, структура та функції політики.
2. Місце політології в системі наук про суспільство.
3. Об'єкт, предмет та структура політології.
4. Основні категорії, методи та функції політології.
5. Політичні ідеї в країнах Стародавнього Сходу. Конфуціанство. Легізм.
6. Політичні вчення в Стародавній Греції. Сократ, Платон, Аристотель та ін.
7. Політична думка у Стародавньому Римі.
8. Західноєвропейська політична думка Середньовіччя (А. Блаженний, Т. Аквінський, М. Падуанський та ін.).

9. Політичні вчення епохи Відродження. Н. Макіавеллі. Макіавелізм.
10. Політичні ідеї утопічного соціалізму (Т. Мор, Т. Кампанелла та ін.). Критично-утопічний соціалізм.
11. Політичні ідеї доби Просвітництва. Вчення Ш. Монтеск'є про державу та право.
12. Ранньобуржуазні ліберальні концепції політики. Проблеми держави і права в поглядах Т. Гоббса, Дж. Локка та ін.
13. Філософсько-правові концепції політики у німецькій філософії. І. Кант, Г. Гегель та ін.
14. Лібералізм як течія соціально-політичної думки Нового часу. Основні цінності лібералізму. Неолібералізм.
15. Консерватизм та неоконсерватизм.
16. Соціалізм та соціал-демократизм: теорія і практика.
17. Марксистська концепція політики.
18. Політичний екстремізм: суть, приклади.
19. Політичні знання у Київській Русі. Писемні пам'ятки та джерела.
20. Політична думка литовсько-польської та козацько-гетьманської доби (XVI – XVIII століття).
21. Політична думка у Києво-Могилянській академії: П. Могила, Ф. Прокопович, С. Яворський та ін.
22. Розвиток революційно-демократичних ідей XIX – поч. XX ст. Кирило-Мефодіївське братство.
23. Ліберально-демократичні ідеї та соціалістична думка: М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка.
24. Політичні концепції українських мислителів у XX ст. (М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський, В. Чорновіл та ін.).
25. Сутність, види та функції влади. Політична влада. Концепції влади.
26. Поняття легітимності політичної влади. Ресурси влади.
27. Політичні режими: поняття, типологія та характерні риси.

28. Політичний процес, його структура та характер. Класифікація політичних процесів.
29. Особа як суб'єкт та об'єкт політики. Політична поведінка та участь в політиці. Основні форми політичної участі.
30. Політична соціалізація: сутність, етапи.
31. Сутність, структура та функції політичної системи. Типи політичних систем.
32. Особливості політичної системи сучасної України.
33. Сутність, ознаки та функції держави. Теорії походження держави.
34. Форми державного правління та державного устрою. Вищі органи сучасної держави та поділ державної влади.
35. Правова держава: сутність та основні ознаки.
36. Громадянин та держава: механізми взаємодії, відповідальність. Громадянське суспільство.
37. Становлення і розвиток правової держави та громадянського суспільства в Україні.
38. Сутність, генеза та функції політичних партій, їх типологія.
39. Партійні системи. Типологія партійних систем.
40. Політичні партії в Україні. Становлення багатопартійності.
41. Поняття «суспільно-політичний рух». Основні тенденції та типи сучасних суспільно-політичних рухів.
42. Поняття демократії, її зміст, основні демократичні принципи.
43. Особливості становлення та розвитку демократії в сучасній Україні.
44. Нація як історична спільність людей. Теорії походження нації. Особливості формування української нації.
45. Національна ідея та її роль у становленні української державності.
46. Етнополітика та її місце в гармонізації етнонаціональних відносин.
47. Політична еліта: характерні риси, функції, шляхи формування
48. Сутність, витоки та функції політичного лідерства.
49. Типологія та механізми формування політичного лідерства.

50. Політична свідомість: поняття, структура, функції.
51. Політична ідеологія: поняття, структура і функції.
52. Політична культура: поняття, зміст та функції.
53. Типологія політичної культури.
54. Політична свідомість та політична культура сучасного українського суспільства.
55. Вибори та виборчі системи. Основні типи виборчих систем.
56. Принципи виборчого права та організація демократичних виборів.
57. Політичний маркетинг: поняття, функції та види.
58. Політичне рекламування та імідж.
59. Політичний менеджмент: поняття, функції та види.
60. Політичні трансформації (конфлікти, модернізація): суть та завдання.
61. Міжнародна і зовнішня політика: суть, цілі та функції.
62. Сутність та особливості розвитку сучасних міжнародних відносин.
63. Україна в системі міжнародних політичних відносин (Україна – Європейський Союз, Україна – США, Україна – СНД).
64. Глобальні проблеми сучасності: політичні аспекти

Методичні рекомендації щодо написання реферативних робіт

При написанні реферату студент може проявити більше ініціативи і самостійності у підборі літератури та джерел, аналізі нормативно-правової документації, у складанні плану роботи та її оформленні. Перш ніж приступити до написання реферату студент повинен виконати наступні дії:

- підібрати необхідну літературу за темою і опрацювати її;
- скласти детальний план роботи;
- зіставити факти, які розглядаються в літературі, виділити в них загальне і особливе, узагальнити вивчений матеріал відповідно до сформульованого плану;

Реферат – це короткий виклад навчальної або проблемної теми.

Основні вимоги до реферату:

1. Повнота відображень основних компонентів проблемної чи навчальної теми;
2. Доступність сприйняття тексту;
3. Висвітлення особистої точки зору на питання, котрі розглядаються у роботі.

Технічні вимоги до реферату:

1. Формат сторінки А-4, поля: зліва і справа, внизу та вверху – 2 см.,
2. Шрифт Times New Roman, кегль-14.
3. Інтервал міжрядковий – 1,5.

Структурно реферат складається із:

1. Вступу - тут зазначається актуальність теми, аналізується розробленість даної проблеми в науковій літературі. Вказується мета і відповідно до мети встановлюються завдання;
2. основної частини - в якій у логічній послідовності висвітлюються основні проблеми обраної теми;
3. висновків;
4. списку використаних літературних джерел - які зазначаються в алфавітному порядку.

Терміни і поняття

Аристократія – форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості; вищий, привілейований стан (група) певного суспільства, що володіє особливими правами чи можливостями.

Автономія національна – самостійне здійснення державної влади або широке внутрішнє самоврядування, яке надається окремій національності (нації), що компактно проживає в межах певної держави.

Агітація – поширення політичних ідей та гасел з метою впливу на суспільну свідомість і настрої народних мас, спонукання їх до цілеспрямованої активності, політичних дій.

Агресія – усі види та форми незаконного, з погляду Статуту ООН, збройного нападу та застосування сили однією державою чи групою держав проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої країни, народу.

Антрепренерська система – система відбору в еліту, заснована на конкуренції кандидатів на престижні посади і оцінці їх індивідуальних якостей електоратом.

Автократія – система управління, за якої необмежена верховна влада у державі належить одній особі й не контролюється представницькими органами.

Автономія – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою.

Авторитаризм – тип політичного режиму, який характеризується концентрацією влади в центрі та відчуженням народу від реальних важелів державної влади, обмеженістю прав і свобод громадянина, домінуванням командних, адміністративних методів управління.

Агітація – поширення політичних ідей та гасел з метою впливу на суспільну свідомість і настрої народних мас, спонукання їх до цілеспрямованої активності, політичних дій.

Адміністрація – сукупність розпорядчих органів державного управління, виконавчої влади (уряд, відомчі установи, виконавчі комітети, апарат президента, губернатора тощо), діяльність яких визначена законом чи конституцією країни.

Апатриди – особи, які не мають громадянства й підданства жодної держави, проте мусять дотримуватися законів тієї країни, в якій вони перебувають.

Абсентеїзм – ухилення громадян, які мають виборче право, від участі у виборах.

Абсолютизм – необмежена монархія, форма державного правління, за якої політична влада повністю належить одній особі – монархові та для якої характерний найвищий ступень централізації державної влади.

Біхевіоризм – психологічний напрям у політології та соціології, що орієнтує на вивчення проблем політики і політичних відносин крізь призму поведінки особи і груп.

Бюрократія – по-перше це вищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі, по-друге ієрархічно організована система управління державою чи суспільством з допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями.

Вето – передбачений конституціями деяких країн акт, завдяки якому глава держави або верхня палата парламенту можуть призупинити впровадження законів або рішень, прийнятих парламентом чи його нижньою палатою.

Вибори – процедура обрання або висунення певних осіб, способом відкритого чи закритого (таємного) голосування – це найпоширеніший метод створення органів та інститутів влади.

Виборча система змішана – такий порядок визначення результатів голосування, у якому поєднані елементи мажоритарної та пропорційної системи.

Виборча система мажоритарна – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, коли обраним вважається кандидат

(або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.

Виборча система пропорційна – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.

Влада – по-перше здатність, право й можливість розпоряджатися кимнебудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів: права, авторитету, волі, примусу тощо, по-друге система державних органів.

Влада виконавча – одна із трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню й зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини.

Влада законодавча – одна з трьох гілок державної влади, сутність якої полягає у здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади.

Влада державна – вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Влада політична – здатність класу, групи або індивіда проводити свою волю в суспільному житті, опираючись на систему установ, організацій, законів, політичних відносин.

Влада судова – одна з трьох гілок державної влади, необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати можливості змови

чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перепони, щоб унеможливити виникнення диктатури.

Громадянство – формально зафіксований правовий зв'язок людини з державою, який передбачає певну сукупність взаємних прав та обов'язків.

Група тиску – суспільно-політичне об'єднання, яке прагне задоволення власних інтересів через вплив на державну владу або політичні партії. Від партії група тиску відрізняється тим, що вона безпосередньо не бореться за владу, не бере участі в керівництві та управлінні державою.

Герб державний – відмітний знак держави, офіційно прийнята емблема, виконана за законами геральдики й зображувана на прапорах, монетах, печатках, офіційних паперах тощо.

Гімн державний – урочиста пісня, офіційно визначена як символ державної єдності.

Громадські об'єднання – об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Герменевтика політична – одна з галузей прикладної політології, зорієнтована на тлумачення, інтерпретацію політичних документів.

Геронтократія – наявність у владних структурах великої кількості людей похилого віку та їх участь в управлінні державою, партією чи урядом або правління політичних лідерів, які довгий час перебувають при владі.

Гільдійна система – багатоступенева система відбору в еліту, яка передбачає багато інституціональних фільтрів і вузьке коло селекторату.

Геноцид – повне або часткове знищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами (ознаками) або навмисне створення життєвих умов, розрахованих на знищення названих груп.

Геополітика – політологічна концепція, що вбачає в політиці якоїсь держави визначальну роль географічних чинників: просторове розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів та ін.

Глобалізм – політична практика, зорієнтована на розв'язання локальних суспільних проблем з урахуванням їхнього взаємозв'язку з проблемами зовнішніми, більш загальними, з передбаченням їх наслідків для світових процесів.

Громадянське суспільство – людська спільність, що включає недержавні структури, які добровільно сформувалися у різних сферах людської діяльності й сукупність супутніх їм недержавних відносин – економічних, соціальних, сімейних, національних, духовних, моральних, релігійних, виробничих, особистих й ін.

Демагогія – форма свідомого введення в оману широких мас, спекуляція на реальних труднощах і проблемах, потребах і сподіваннях людей з метою досягнення політичного успіху.

Демократія – форма політичної організації суспільства, яка визначає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадські права і свободи.

Держава – форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.

Держава правова – тип держави, основним ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Держава соціальна – держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

Державний устрій – спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими.

Диктатура – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що опирається на силу, а також відповідний по-літичний режим.

Дипломатія – це офіційна діяльність держави у вигляді спеціальних інститутів, які здійснюють за допомогою спеціальних заходів, прийомів, методів, установлених міжнародним правом й маючих конституційно-правовий характер

Дискримінація – свідоме обмеження учасників політичного процесу щодо свободи їхньої діяльності; часткове чи повне, тимчасове чи постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їх конституційних та інших прав і свобод.

Доктрина – систематизоване філософське, політичне чи ідеологічне учення, сукупність принципів, концепцій.

Електорат – сукупність громадян, яким надане право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи.

Економічна політика – взаємопов'язана система довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, що визначені державою, комплекс відповідних державних рішень та заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади в сфері економіки.

Екстремізм – схильність до крайніх політичних поглядів (як «правих», так і «лівих»), прибічники яких вдаються до радикальних (у тому числі насильницьких, терористичних) засобів з метою загострення політичної ситуації, дестабілізації політичного життя.

Еліта політична – це певна група, прошарок суспільства, який зосереджує у «своїх руках» державну владу й займає командні пости, управляючи суспільством.

Етатизм – по-перше це необхідність і виправдання активного втручання держави в економічне, політичне, соціальне і духовне життя суспільства, виходячи з ідентифікації держави як всезагальної цінності, вищого результату й мети суспільного розвитку, по-друге це активна участь держави в житті суспільства.

Етнічна диференціація – відособлення людей певної етнічної групи, її прагнення до саморозвитку, до національної самостійності, до власної економіки, політики, культури.

Етнонаціональна політика – це система тактико-стратегічних дій, заходів та програм певного політичного суб'єкта (насамперед держави, політичних партій, громадсько-політичних рухів тощо) в галузі взаємовідносин етнонаціональних спільностей між собою та їхніх стосунків з державою.

Етнонаціональні відносини – відносини між суб'єктами національно-етнічного розвитку – націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями.

Етнос – позачасова, позатериторіальна, поза державна спільнота людей, об'єднана спільним походженням, культурою (або деякими її елементами, мовою, історією, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою)).

Європейська інтеграція – процес поступової уніфікації та зрощування національної економіки європейських держав з метою подолання суперечностей між інтернаціоналізацією господарського життя та обмеженими можливостями внутрішніх ринків.

Європейський парламент – міждержавний і міжнаціональний політичний орган, у якому представлені 12 країн Європейського співтовариства (Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Федеративна Республіка Німеччина, Франція).

Зовнішня політика – це діяльність держави й інших політичних інститутів суспільства по здійсненню своїх інтересів і потреб на міжнародній арені.

Засоби масової інформації (ЗМІ) – періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження інформації, спрямовані на охоплення необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх про події і явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, зорієнтовані на виконання специфічних функцій (контролю, спостереження, соціалізації, розвитку культури населення та ін.)

Закон – нормативно-правовий акт, що приймається з ключових питань суспільного, державного життя і має вищу юридичну силу.

Імпічмент – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень

Ідеократія – верства професійних ідеологів, що культивують залежність суспільної свідомості від ідеології.

Ідеологія політична – сукупність систематизованих ідей, поглядів, уявлень тієї або іншої соціальної групи (спільності), яка містить теоретичне

осмислення політичного життя й захищаючи її інтереси й цілі за допомогою політичної влади.

Іміджіологія – наука, що вивчає проблеми формування і створення в суспільній свідомості образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) та окремих політичних лідерів, виробляє сукупність прийомів, технологій і засобів формування в суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики.

Інженерія виборча – пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячої та політичних еліт щодо до завоювання і збереження влади в державі (регіоні, місті тощо).

Інавгурація – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави або посвячення в сан.

Інституціональна підсистема – сукупність державних і недержавних інститутів, які виражають і представляють у політичній системі різні за значущістю інтереси, – від загальнозначущих до групових і приватних.

Інтернаціоналізація – результат і наслідок численних і всебічних зв'язків між націями, обумовлених взаємодіями і сукупним соціальним досвідом народів.

Компроміс – згода, порозуміння з політичним противником, досягнуті шляхом взаємних поступок.

Комюніке – офіційне повідомлення про хід і наслідки переговорів між державними і громадськими діячами, делегаціями у міжнародних відносинах.

Консенсус – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства.

Консерватизм – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Коаліція – союз політичних партій або угруповань, створений на добровільних засадах для спільної участі у виборах або створення спільного (коаліційного) уряду.

Компроміс – згода, порозуміння з політичним противником, досягнуті шляхом взаємних поступок.

Комунікативна підсистема – підсистема політичної системи суспільства, в якій реалізуються відносини між індивідами, соціальними спільнотами та інститутами з приводу організації та функціонування влади і у зв'язку з виробленням і здійсненням певного політичного курсу.

Комюніке – офіційне повідомлення про хід і наслідки переговорів між державними і громадськими діячами, делегаціями у міжнародних відносинах.

Консенсус – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства.

Конституція – основний закон держави, який закріплює її суспільний і державний устрій, основні права, свободи і обов'язки громадян, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій держави тощо.

Конфедерація – союз декількох суверенних держав, що поєднуються для проведення єдиної політики в певних цілях, наприклад, для спільної оборони, рішення економічних, енергетичних, транспортних проблем і т.д.

Корупція – злочинна діяльність щодо використання посадовими особами довірених їм прав і владних можливостей з метою власного збагачення. Типові вияви – підкуп чиновників, політичних діячів, хабарництво, протекціонізм.

Криза політична – тимчасове припинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи; значне поглиблення й загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості.

Культурна підсистема являє собою сукупність субкультур, політичний менталітет, конфесіональні системи, пріоритетні цінності і переконання, стереотипи політичної поведінки тощо.

Конформізм – пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, пануючих ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

Лобізм – 1) діяльність соціальних груп, які відстоюють свої особливі політичні інтереси; 2) групи тиску на органи законодавчої і виконавчої влади.

Легітимність влади – визнання суспільством законності, правомірності офіційної влади. Не означає юридично оформленої законності й цим відрізняється від легальності влади.

Лібералізм – учення і суспільно-політична течія, яка робить установку на забезпечення свободи особистості, її прав і обмеження сфери діяльності держави.

Макіавеллізм – різновид політичної поведінки, що виправдовує будь-які засоби(в тому числі й віроломні, жорстокі) заради досягнення поставленої мети. Термін пов'язаний з ім'ям італійського політичного діяча й мислителя Н. Макіавеллі.

Моніторинг політичний – процес спостереження, дослідження перебігу політичних процесів, попередження їх небажаного розвитку й прогнозування політичних ситуацій, можливого їх негативного повороту.

Менталітет політичний – сукупність та специфічна структура, склад різних психічних властивостей, якостей, особливостей та проявів, що використовується головним чином для позначення оригінального способу мислення, складу розуму або навіть розумонастроїв.

Монархія – форма правління, за якої державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноосібного глави держави – монарха, здебільшого спадкоємного.

Міжнародні відносини – це сукупність політичних, економічних, ідеологічних, правових, військових, культурних та інших зв'язків і взаємин між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Міжнародні організації – об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру.

Народ – історично змінна спільність соціальних груп, яка включає в себе на різних етапах історії класи і прошарки, що беруть участь у вирішенні проблем суспільного розвитку.

Націоналізм – світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших.

Нація – 1) історична соціоетнічна, політична, духовна спільнота людей з певною психологією, самосвідомістю, спільними територією, культурою, мовою, економічним життям; 2) сукупність громадян однієї держави.

Нормативна підсистема – підсистема в політичній системі суспільства, в якій реалізується сукупність правових, політичних, моральних норм, а також звичаїв, традицій, обрядів, регулюючих політичні відносини.

Нацизм – назва німецького фашизму, що походить від назви Націонал-соціалістської робітничої партії Німеччини. Для ідеології нацизму характерні: расизм, шовінізм, антидемократизм, елітизма, зовнішньополітичний експансіонізм, марення про світове панування.

Націоналізм – світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших.

Неоконсерватизм – сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства.

Неолібералізм – різновид класичного лібералізму, який трансформував ряд його ідей, зокрема розширив соціальні функції держави і межі її втручання в економічну і соціальну сфери.

Неофашизм – різноманітні варіанти відтворення елементів ідеології і політичної практики фашизму, соціальну базу яких становлять маргінальні верстви населення.

Опозиція – 1) протиставлення своєї політики політиці інших політичних сил; 2) виступ проти думки більшості у законодавчих, партійних та інших структурах. Розрізняють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну).

Олігархія – політичне та економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама правляча група. Термін було запроваджено Платоном і Аристотелем для позначення однієї з найгірших, на їхню думку, форм правління, коли "владарюють багаті, а бідні не беруть участі у правлінні".

Охлократія – 1) ситуація заколотів, погромів, безладдя, в якій господарем становища є натовп; 2) влада суспільно-політичних груп, що апелюють до популістських настроїв у їх примітивних, масових варіантах.

Плебіцит – всезагальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значущого питання.

Плутократія – 1) державний лад, за якого політична влада формально і фактично належить заможній верхівці панівних класів і структурі якого центральне місце належить володарям фінансового капіталу; 2) панування багатіїв, які завдяки своєму багатству активно впливають на державні владні інституції, внутрішню і зовнішню політику держави.

Плюралізм – система влади, заснована на взаємодії та співпраці основних політичних сил і організацій.

Поділ влади – принцип розмежування функцій в єдиній системі державної влади з поділом її на законодавчу, виконавчу й судову гілки влади, які здійснюють свої повноваження кожна самостійно, врівноважуючи одна одну.

Політика – організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціаль-ними групами задля здійснення власних запитів і потреб

Політика внутрішня – комплекс заходів, що охоплює напрями економічної, національної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної, примусової і т. п. діяльності держави, її структур та інститутів зорієнтованих на погодження інтересів різних верств населення.

Політика зовнішня – загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інституціями у відповідності з потребами, принципами і цілями її внутрішньої політики.

Політична боротьба – явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягнення певної політичної мети.

Політична воля – здатність політичного суб'єкта до послідовної реалізації поставлених цілей у сфері політичної влади.

Політичний маркетинг – різновид некомерційного маркетингу, діяльність, спрямована на створення, підтримання чи зміну поведінки людей щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей громадянського значення.

Політичний менеджмент – 1) система управління політичними процесами; 2) наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації в політичній практиці.

Політичні відносини – реальні практичні відносини, взаємозв'язки соціальних суб'єктів, у яких відображені їхні інтереси і здійснюється політична діяльність – співробітництво чи боротьба (вибори, референдуми, мітинги, зібрання, маніфестації, страйки тощо).

Політичні технології – сукупність методів і систем послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату.

Політологія – це наука, яка містить в собі систему знань про політику, політичну владу, політичні відносини й процеси, про організацію політичного життя суспільства.

Популізм – загравання влади або політичних лідерів з народом для забезпечення своєї популярності, що характеризується демагогічними гаслами, необґрунтованими обіцянками.

Прикладна політологія – галузь науки про політику, яка безпосередньо стосується процесів практичного здійснення політики.

Парламент – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням. У деяких країнах парламенти мають специфічні назви: конгрес – у США, кортеси – в Іспанії, сейм – у Польщі, кнесет – в Ізраїлі, Верховна Рада – в Україні і т. ін.

Підданство – приналежність особи до якоїсь держави, перебування під її юрисдикцією.

Політична орієнтація – певні уявлення політичних суб'єктів про цілі, завдання діяльності політичних партій, політичного режиму, суспільства в цілому.

Політична культура – невід'ємна частина загальнонаціональної культури. Це насамперед політичний досвід людства, соціальних спільностей, великих і малих соціальних груп, отриманий у ході історичного розвитку. Існуючи в певних формах, цей досвід впливає на формування політичної свідомості людей і в остаточному підсумку виражається в їх політичних орієнтаціях й установках. Останні визначають політичну поведінку людей.

Політична партія – це безперервно діюча організація, що існує як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях, націлена на одержання й відправлення влади й прагнуча із цією метою до народної підтримки.

Політична поведінка – взаємодія суб'єкта з політичною реальністю, яка охоплює його дії та орієнтації щодо політичної практики.

Політична свідомість – це система політичних знань, цінностей й ідейно-політичних переконань людей, на основі яких виробляються найбільш стійкі й значимі політичні орієнтації й установки людей відносно політичної системи і їхнього місця в даній системі.

Політична система – сукупність політичних інститутів, суспільних структур, норм і цінностей, а також їхніх взаємодій, у яких реалізується політична влада й здійснюється політичний вплив.

Політичний блок – об'єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей задля узгоджених дій, досягнення спільних, насамперед політичних цілей.

Політичні інститути – сукупність суб'єктів, які беруть участь у політичному житті суспільства (органи державного правління, законодавчі, судові органи, політичні партії, рухи, фронти тощо).

Політичні цінності – це етичні й нормативні судження про політичне життя, про політичні цілі, на реалізацію яких спрямована політична діяльність. Політичними цінностями є законність і порядок, стабільність системи, соціальна справедливість й ін.

Політична боротьба – явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягнення певної політичної мети.

Політична воля – здатність політичного суб'єкта до послідовної реалізації поставлених цілей у сфері політичної влади.

Політична соціалізація – процес засвоєння індивідом упродовж життя політичних знань, норм і цінностей суспільства до якого він належить.

Політична участь – залучення людей до процесу політико-владних відносин, здійснення ними певних актів, заходів, що виражають інтереси, потреби, уподобання, думки, погляди та настрої, вплив на органи влади з метою реалізації соціальних інтересів.

Політичне відчуження – процес, який характеризується сприйняттям політики, держави, влади як сторонніх, чужих сил, які панують над людиною, пригнічують її.

Політичний конфлікт – зіткнення несумісних, часом протилежних, інтересів, дій, поглядів, окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних груп, націй, держав та їх органів, військово-політичних і політико-економічних організацій (блоків).

Політичний лідер – популярний і впливовий учасник суспільного життя, який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення якоїсь спільної мети.

Популізм – загравання влади або політичних лідерів з народом для забезпечення своєї популярності, що характеризується демагогічними гаслами, необґрунтованими обіцянками.

Республіка – форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

Ресурси влади – це всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта

Референдум – всенародне голосування з метою виявлення громадської думки для прийняття остаточного рішення щодо державних законів та інших питань загальносуспільного значення.

Секуляризація – процес звуження сфери функціонального впливу релігії, церкви на життєдіяльність соціуму, індивіда, звільнення сегментів їх життя від опіки релігійних інститутів, від релігійно-церковного санкціонування.

Соціал-демократія – ідеологічна і політична течія, яка пропагандує концепції соціального партнерства, активне втручання держави в

економічне життя, перерозподіл доходів на користь незаможних, розвиток численних державних програм і т. ін.

Соціалізм – вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в різноманітних формах, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Самоврядування місцеве – політико-правовий інститут, у межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях (громадах) через самоорганізацію місцевих жителів, за згодою і при підтримці держави.

Символіка політична – різноманітні знаки, символи, які є предметами або актами людської поведінки, що відносяться до політичної сфери і є культурною пам'яттю певних соціальних груп чи всього суспільства.

Соціальна політика – діяльність держави по збалансованому розвитку суспільства, забезпеченню стабільності державного правління й соціального захисту населення.

Суверенітет – незалежність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої держави. Суверенітет народу – визнання всіх громадян країни джерелом політичної влади.

Сепаратизм – рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.

Тероризм – здійснення політичної боротьби засобами залякування, насильства аж до фізичної розправи з політичними противниками;

дестабілізація суспільства, державно-політичного ладу шляхом систематичного насильства і настрахання, політичних вбивств, провокацій.

Толерантність – різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях.

Тоталітаризм – різновид політичного режиму, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Теократія – форма державного правління, за якої вся повнота влади в державі належить главі церкви та духовенству.

Тимократія: за Платоном – тип державного устрою, схильний до безперервних воєн.

Унітарна держава – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

Федерація – форма децентралізованого державного устрою, за якої ознаки державного утворення притаманні як державі в цілому, так і її складовим частинам, що вважаються суб'єктами федерації.

Форма правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів, та їх взаємини з населенням.

Фашизм – 1) ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; 2) екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Харизма – інтелектуальна і духовно-моральна винятковість лідера, "божий дар", доповнений найвищим професіоналізмом та інтуїцією керівника.

Ценз – умова, що обмежує участь особи у здійсненні тих або інших прав.

Цивілізація – форма спільного життя людей, якій властиве відтворення власної матеріальної і соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих сенсів

Шовінізм – агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої нації, схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

